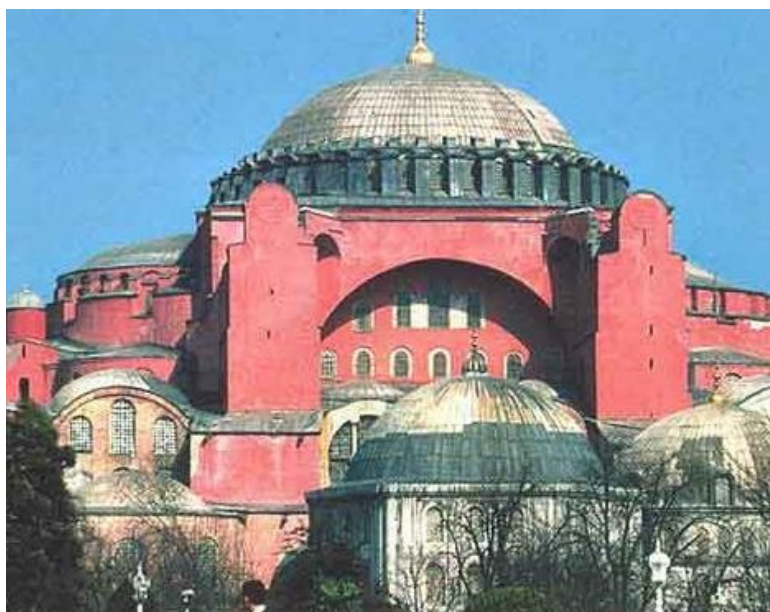
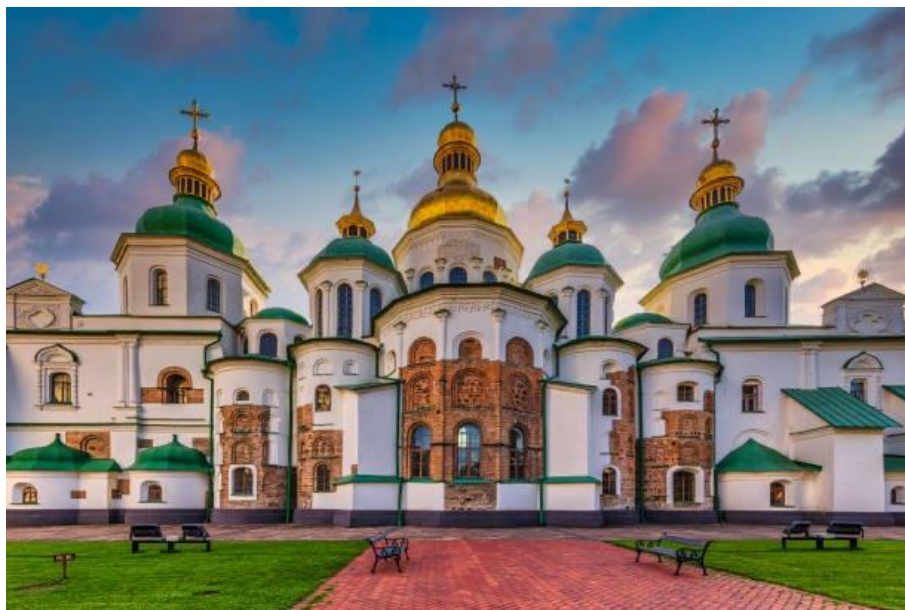

М.Д. Попович

Християнство в Україні. Хронологія подій

Кам'янець-Подільський, 2025

Міністерство освіти і науки України
Заклад вищої освіти «Подільський державний університет»

Микола Дмитрович Попович

Християнство в Україні. Хронологія подій
Монографія

Кам'янець-Подільський, 2025

ББК 86.3

П57

Рекомендовано до друку Вченою радою Закладу вищої освіти «Подільський державний університет» (протокол № 6 від 29 травня 2025 року)

Рецензенти:

Бойченко Михайло Іванович – доктор філософських наук, професор, професор кафедри теоретичної і практичної філософії Київського національного університету імені Тараса Шевченка

Поліщук Олександр Сергійович – доктор філософських наук, професор, проректор з науково-педагогічної роботи Хмельницької гуманітарно-педагогічної академії

Місюк Микола Васильович – доктор економічних наук, професор, директор Навчально-наукового інституту бізнесу і фінансів Закладу вищої освіти «Подільський державний університет»

Попович М. Д.

П57 Християнство в Україні. Хронологія подій: монографія / М.Д.Попович.

Кам'янець-Подільський: ЗВО «ПДУ», Видавець ПП Зволейко Д.Г., 2025. 368 с.

ISBN 978-617-620-374-2

У монографії розглянуто еволюційний процес християнізації України, здійснено реконструкцію хронології головних подій становлення християнства в Україні, дана, крізь призму специфіки української історії, характеристика основних течій в українському християнстві – православ'я, католицизму, греко-католицизму та протестантизму.

ББК 86.3

© Попович М. Д., 2025

ISBN 978-617-620-374-2

ЗМІСТ

ПЕРЕДМОВА	8
РОЗДІЛ 1. РЕЛІГІЯ ЯК ПРЕДМЕТ ФІЛОСОФСЬКОГО АНАЛІЗУ	10
1.1. Релігієзнавство – філософська наука про релігію	10
1.2. Релігія як соціокультурний феномен	17
1.2.1. Сутність релігії	17
1.2.2. Структура релігії	19
1.2.3. Функції релігії	21
1.2.4. Походження релігії: головні концепції	22
1.2.5. Первісні форми релігії	24
1.2.6. Історичні типи релігії	27
1.2.7. Етнічні релігії	29
1.3. Християнство його природа та різновиди	30
1.3.1. Ісус Христос – засновник нової релігії	30
1.3.2. Витоки та джерела християнства	32
1.3.3. Поділи християнства	34
1.3.4. Характеристика основних течій християнства	36
1.3.4.1. Католицизм	36
1.3.4.2. Православ'я	38
1.3.4.3. Протестантизм	43
1.3.5. Християнство: основи віровчення і культу	49
1.3.5.1. Біблія як священна книга та культурно-історична пам'ятка	49
1.3.5.2. Символ віри християнства	51
1.3.5.3. Моральне вчення християнства	53
1.3.5.4. Обрядова система християнства	55
1.3.5.5. Найголовніші події в історії світового християнства	58
РОЗДІЛ 2. РЕЛІГІЯ В ІСТОРІЇ І СЬОГОДЕННІ УКРАЇНИ	64
2.1. Основні віхи релігійної історії України	65
2.1.1. Давньоукраїнська релігія	65
2.1.2. Запровадження християнства в Україні-Русі	66

2.1.3. Греко-католицька церква в Україні.....	69
2.1.4. Українська православна церква.....	70
2.1.5. Римо-католицька церква в Україні.....	73
2.1.6. Протестантизм в Україні.....	79
2.1.6.1. Східний протестантизм.....	85
2.2. Етнонаціональні релігії та іслам в Україні.....	86
2.3. Релігія і церква та сучасній Україні.....	91
2.3.1. Проблеми церковно-релігійного життя в Україні та тенденції конфесійних змін.....	91
2.3.2. Нові релігійні течії в Україні, їх класифікація, причини і тенденції поширення.....	97
2.3.3. Свобода совісті та правові засади релігійного життя в Україні.....	103
РОЗДІЛ 3. ЛІТОПИС УКРАЇНСЬКОЇ ЦЕРКВИ. ХРОНОЛОГІЯ ПОДІЙ....	107
3.1. Початки християнства серед українського народу. Українська церква в часи Київської Русі та Галицько-Волинської держави (від 1-х віків – до середини XIV ст.).....	107
3.2. Українська церква в Литовсько-Польській державі (II пол. XIV - I пол. XVII ст.).....	116
3.3. Українська церква під гнітом Москви (II пол. XVII - кінець XVIII ст.).....	125
3.4. Українська церква під Польщею (II пол. XVII-кінець XVIII ст.).....	128
3.5. Доля Української Церкви в Російській імперії (кінець XVIII – поч. XX ст.).....	134
3.6. Українська церква під окупацією Австро-Угорщини (кінець XVIII – поч. XX ст.).....	137
3.7. Українська церква в XX столітті.....	141
3.7.1. Українська греко-католицька церква.....	141
3.7.2. Українська православна церква.....	148
РОЗДІЛ 4. ВИЗНАЧНІ ДІЯЧІ УКРАЇНСЬКОЇ ЦЕРКВИ.....	162

РОЗДІЛ 5. ЦЕРКВА НА ПОДІЛЛІ ВІД НАЙДАВНІШИХ ЧАСІВ ДО НАШИХ ДНІВ	177
5.1. Початки християнства на Поділлі і шляхи його поширення	177
5.2. Православ'я, католицизм і унія на Поділлі. Реформаційні та контрреформаційні процеси	179
5.3. Русифікаторська політика самодержавства щодо церкви на Поділлі ...	192
5.4. Церква на Поділлі в ХХ столітті	194
5.5. Християнство на Поділлі. Хронологія подій	198
5.6. Ієрархи Галицько-Подільської православної церкви (митрополити, єпископи, намісники)	274
5.7. Намісники Київських митрополитів	275
5.8. Єпископи-уніати.....	276
5.9. Ієрархи Подільської православної єпархії (РПЦ)	277
5.10.Єпископи Української автокефальної православної Церкви УАПЦ	279
5.11.Подільські єпископи УПЦ.....	280
5.12.Єпископи Української православної Церкви Київського Патріархату .	281
5.13.Єпископи Православної Церкви України.	281
5.14.Єпископи Кам'янець-Подільської римо-католицької дієцези.....	281
ПРИМІТКИ 1	288
ПРИМІТКИ 2	299
ДОДАТКИ.....	306
План-схема культових споруд м. Кам'янця-Подільського	306
Перелік храмів і храмових споруд, що колись існували і тих що діють тепер на території старого Міста і в його околицях	307
1. Православні храми і храмові споруди	307
2. Римо-католицькі костели, кляштори та інші споруди	310
3. Вірменські храми	314
СЛОВНИК РЕЛІГІЄЗНАВЧИХ ТЕРМІНІВ.	317
СЛОВНИК РЕЛІГІЙНИХ ТЕРМІНІВ.	345
ЛІТЕРАТУРА.	351

ПЕРЕДМОВА

Європейська цивілізація утворилась на засадничих принципах християнської моралі, грецької демократії, римського права та греко-римської культури. Без християнства не був би створений цілий пласт європейської культури, який називається християнсько-релігійним культурним комплексом. Його маніфестаціями являються сакральна архітектура (католицькі та православні собори) іконопис, релігійна скульптура, органна церковна музика, багатоголосий церковний спів, літературні твори жанру життя святих. Головна книга християнства – Біблія – здійснила величезний вплив на розвиток світової культури. Біблійні міфи, легенди, притчі увійшли у плоть і кров європейської літератури. Біблійна міфологія протягом більше тисячі років формувала зміст й сюжети літератури, драматургії, скульптури, живопису, музики, у XX-XXI століттях – і кіно. Таки біблійні крилаті вирази як: хліб – всьому голова; прийшов час збирати каміння; не роби себе кумира; нехай ліва рука не знає, що робить права увійшли у мови всіх країн світу.

Поширення християнства на теренах України почалось ще давно до офіційного його прийняття у 988 році. Існує легенда, згідно якої Андрій Первозваний – апостол і учінь Ісуса Христа та брат апостола Петра проповідував ідеї християнства в Причорноморських грецьких колоніях, піднявся уверх по Дніпру й сповідував вчення Ісуса Христа на території сучасного Києва. Вдова князя Ігоря княгиня Ольга, 955 року, прийняла хрещення. Аскольд вважається першим князем-християнином на українських землях, хрестився у 860 році. Свою місіонерську діяльність провели, в IX столітті, на київських пагорбах просвітники Кирило і Мефодій.

Поширення християнства зустрічало протидію язичників. Але, з часом, ця протидія ослабла. Деякі традиції і обряди давньоруської міфології вкоренились в обрядові свята християнства, зокрема образ Коляди. Київське християнство запозичуючи з Візантійського православ'я культові та обрядові форми, не прийняло концепт теократії та ідеологію цезарепапізму.

Візантійська теократія і цезарепапізм прижились в сприятливому ґрунті Московського православ'я. Основні філософські та богословські засади християнського універсалізму Київського православ'я були обґрунтовані митрополитом Іларіоном у «Слові про закон і благодать». Київська православна митрополія особливого розвитку набула за митрополита Петра Могили в 1633-1647 роках.

Значимою подією в релігійній історії України була Берестейська унія 1596 року, коли єпископат Київської митрополії відійшов від Константинопольської Церкви й пішов на союз з Ватиканом, визнав верховенство над собою Папи Римського, але зберіг для об'єднаної церкви східний обряд. Завдяки унії вдалось зберегти самобутність українського східного обряду і культурність його релігійних форм, українську мову у Богослужінні. Завдяки унії було налагоджено підготовка українського духовенства і організація української освіти шляхом відкриття українських навчальних закладів. Унія постала запобіжником проти католичення, полонізації та русифікації українців. Нині ця церква носить назву греко-католицької.

В Українському православ'ї відбулось багато драматичних подій. У 1686 році з порушені канонів (шляхом симонії-підкупу) Київську митрополію було включено до Московського патріархату. Це призвело до занепаду Українського православ'я з такими його ознаками, як соборність, софійність, демократичність, відкритість, патріотизм і народність. На сьогоднішній день православ'я в Україні розрізнене. Воно ділиться на Православну церкву України (ПЦУ) та Українську православну церкву (УПЦ). ПЦУ утворено 15 грудня 2018 року на Об'єднавчому соборі Української православної церкви Київського патріархату, Української Автокефальної церкви та частини ієрархів Православної Церкви Московського патріархату. ПЦУ формально виокремилась від Московського патріархату але продовжує перебувати у канонічних зв'язках з Руською православною церквою. Триває процес переходу парафій УПЦ до ПЦУ.

РОЗДІЛ 1. РЕЛІГІЯ ЯК ПРЕДМЕТ ФІЛОСОФСЬКОГО АНАЛІЗУ

1.1. Релігієзнавство – філософська наука про релігію

Релігієзнавство – відносно молода наука й в водночас одна з найдавніших галузей гуманітарного знання. Її проблематика і методологія почали формуватися в системі знання в XVIII-XIX століттях. Але окремі свідчення і уявлення про релігію виникають уже в країнах Стародавнього сходу. У радянські часи релігієзнавству взагалі було відмовлено в праві на самостійне існування. Окремі знання про релігію включалось у контент так званого наукового атеїзму, який був ідеологічно зорієнтований на заперечення релігії. Правда, були окремі талановиті викладачі, які формували у студентів наукові уявлення про релігію при викладанні «наукового атеїзму». Лише в демократичній Україні виникла можливість конституювання єдиної академічної науки про релігію.

Як зазначалось, релігієзнавство як самостійна галузь почало формуватися у XVIII-XIX ст., відокремлюючись від таких галузей філософського знання як онтологія, соціальна філософія, філософія історії, культурологія, аксіологія, етнологія, етика, естетика, антропологія тощо.

Релігієзнавство – це галузь гуманітарних знань яка спрямована на осягнення й осмислення сутності і закономірностей становлення, еволюції й функціонування релігії в духовному житті суспільства на різних етапах його розвитку. Описати релігію – цей таємничий феномен духовності людини – за допомогою лише теоретичних понять і категорій майже неможливо.

Релігія – це віра людини в Абсолют, що є сутністю і законом світу, це віра в реальну присутність в її житті і світі якоїсь вищої Розумної Реальності. Релігія це засіб залучення людини до Вищого Начала не за допомогою розуму чи обрядової дії, а шляхом якоїсь містичної інтуїції, так званого ейдетичного бачення, Це внутрішнє бачення, внутрішній досвід індивіда, що не піддається раціональному вираженню й формулюванню.

Релігія орієнтує людину не на відхід від життя, гостьове перебування у

цьому світі, а на вироблення практик, які дають можливість їй пом'якшити, компенсувати негативні вияви своєї життєдіяльності. Навіть К. Маркс відзначав, що релігія – не просто вияв безсилля людини, а протест її проти свого становища як стражденної істоти, своєрідний енциклопедичний компендіум (мінімум), логіка світу в популярній формі; моральна санкція життя людини в ньому. Відтак релігія не заперечує, а навпаки – стверджує в людині людське.

Релігія – це форма осмислення людиною фундаментальних проблем свого існування. Самоусвідомлення людиною самої себе виступає у формі релігійного досвіду. Дійсний релігійний досвід полягає не в формальному дотриманні обрядових дійств і визначених регламентацій способу життя. Релігія надає людині ціннісні орієнтири і є моральним еталоном життєдіяльності.

У структурі релігієзнавства слід розрізняти як академічне (світське) релігієзнавство та богослов'я/теологію. На відміну від першого, останнє входить до богословського/теологічного комплексу і розвивається на основі закономірностей цього виду духовності. Проте світськість академічного релігієзнавства – це не якась ворожість щодо релігії. Характерною його особливістю є дотримання принципу нейтральності, а не ангажованості на релігію, чого немає в богословському релігієзнавстві, яке, до того ж, ще має конфесійну зорієнтованість. Є православне, католицьке, мусульманське та інше конфесійне релігієзнавство.

Релігієзнавство є міждисциплінарною галуззю гуманітарного знання. Підсистемами релігієзнавства є філософія і феноменологія релігії, соціологія і психологія релігії. Останнім часом розвиваються географія та політологія релігії, її етнологія та культурологія, герменевтичне й порівняльне релігієзнавство. Розглянемо стисло деякі з них.

1. Філософія релігії – базовий розділ релігієзнавства – сукупність філософських понять, категорій, концептів і концепцій, які дають філософське тлумачення релігії. Це основна частина так званого теоретичного

релігієзнавства.

Філософія релігії як галузь філософського знання сформувалася вже у XVII столітті. Її засновником вважається Бенедикт Спіноза (1632–1677), у творчості якого феномен релігії вперше постав як предмет філософського осмислення.

Філософія релігії розвивалася у двох основних напрямках:

- як філософське релігієзнавство;
- як філософська теологія, зосереджена на раціональному осмисленні реальності Бога.

У центрі уваги філософії релігії перебувають такі проблеми:

- ірраціонально-буттєві джерела релігійної віри;
- сутність релігії як специфічної форми світогляду;
- співвідношення людини і Бога, часу і вічності, “ніщо” й Абсолюту;
- пізнання Бога, докази Його існування, можливість споглядання Бога, феномен священного тощо.

У контексті взаємозв’язку "людина – Бог" постають фундаментальні питання сенсу життя, свободи волі й Божого провидіння, протиставлення священного і профанного, проблеми добра і зла.

2. Історія релігії – це розділ релігієзнавства, який розглядає плинний в часі релігійний феномен у всьому його різноманітті, відтворює історичні форми різних релігій, зберігає інформацію про релігії, що існували або існують. Перші дослідження з історії релігії з’являються у Франції в XVIII ст. Це праці Шарля де Бросс (1709-1777) і Шарля Дюпюї (1742-1809). Значний внесок у історію релігії зробили англійські вчені: історик Вільям-Робертс Сміт (1846-1894), етнограф, дослідник первісної культури, еволюціоніст Едвард-Бернст Тайлор (1832-1917), історик і етнограф Джеймс Фрезер (1854-1941), австрійський теолог, етнограф і лінгвіст Вільгельм Шмідт (1868-1954).

Історія релігії досліджує процес становлення й розвитку певних конфесій (християнства, ісламу, буддизму), краєзнавчий аспект історії релігії (історія Українського православ’я, історія виникнення релігії в Англії, Німеччині

тощо), виявляє загальні тенденції і закономірності історичного розвитку релігії.

3. Соціологія релігії – формується у середини XIX століття. Це розділ релігієзнавства, що вивчає соціальну природу релігії, її місце, функції і роль у суспільстві, вплив релігії на інші сфери й елементи соціуму, а також зворотній вплив цих сфер на релігію певного суспільства. Засновниками соціології релігії вважаються німецький соціолог і філософ Макс Вебер (1864-1920), французький соціолог і філософ Еміль Дюркгейм (1858-1917), німецький філософ і соціолог Георг Зіммель (1858-1918).

Цей розділ релігієзнавства досліджує релігію як суспільну підсистему; вивчає причини виникнення релігії; закономірності й особливості її функціонування; аналізує структуру та елементи релігії, її місце, функції та роль у суспільстві; визначає сутність і характер впливу релігії на особистість людини, соціальні спільноти та специфіку їхнього взаємовпливу.

Соціологія осмислює феномен релігії на теоретичному й емпіричному (чуттєвому) рівнях, на макро- (суспільство, регіони) і мікрорівнях (особа, малі соціальні групи віруючих).

4. Психологія релігії (виникає наприкінці XIX – на поч. XX ст.) – це розділ релігієзнавства, що досліджує психологічні закономірності виникнення, розвитку й функціонування релігійного феномена на індивідуальному, груповому й суспільному рівнях; аналізує зміст, структуру, спрямованість релігійних вірувань, уявлень, переживань, їх місце і роль у релігійному комплексі та вплив на нерелігійні сфери життя конкретних індивідів, соціальних груп, суспільства загалом. Засновники – німецький психолог, філолог і філософ Вільгельм Вундт (1832-1920), французький соціолог і психолог Гюстав Лебокк (1841-1931), німецький філософ Вільгельм Дільтей (1833-1911), французький філософ, соціолог, психолог і етнограф Люсьєн Леві-Брюль (1857-1939).

Психологія релігії вивчає релігійні настрої, переживання, почуття, мотиви, установки; аналізує психологічні аспекти релігійної діяльності:

культу, навчання і виховання, спілкування віруючих, досліджує психологічні аспекти виникнення, розвитку й функціонування релігійності на індивідуальному, груповому й суспільному рівнях. Психологія релігії використовує різноманітні психологічні теорії такі, як біхевіоризм, який вважав предметом психології не свідомість, а поведінку як сукупність фізіологічних реакцій на зовнішні фактори, психоаналіз (фрейдизм, неофрейдизм), когнітивізм, трансперсоналізм тощо.

5. Феноменологія релігії намагається аналізувати феномен релігії без опертя на раціональні засоби, а посилається на так зване ейдетичне (вільне від суджень і оцінок) бачення, інтуїцію, особливе вчування тощо. Набуває розвитку у XX ст. Засновники: теолог Рудольф Отто (1869-1937), філософ, культуролог і соціолог Макс Шелер (1874-1928), філософ та історик Мірча Еліаде (1907- 1986).

6. Релігієзнавча герменевтика – це методологія та мистецтво розуміння і тлумачення релігійних текстів, вчення про принципи, правила й особливості інтерпретацій цих текстів з метою виявлення й розкриття їхнього сенсу. В історичному контексті релігієзнавча герменевтика функціонує переважно як герменевтика біблійна. Є також герменевтика релігійна. Біблійні тексти втлумачуються при цьому як Богом відкриті істини. Засновником релігійної герменевтики вважається Августин Блаженний.

7. Порівняльне релігієзнавство виявляє особливості різних релігійних комплексів на основі співставлення їх віроповчальних принципів, обрядових дійств, особливості функціонування в соціумі. Взаємодіє з історією релігії, історією культури, етнографією, антропологією мовознавством, соціологією тощо. Термін «порівняльне релігієзнавство» вперше вжив німецький історик релігії Макс Мюллер у 1867 році.

8. Порівняльне релігієзнавство ґрунтується на співставленні змісту різних релігій з метою винайдення їх спільних засадничих принципів. Порівняльне релігієзнавство дає багатий матеріал класифікацій і типологізації релігій, розкриття закономірностей та тенденцій їх розвитку. Зразковий порівняльний

аналіз різних релігійних конфесій проводили у свій час Г. Гегель та А. Тойнбі.

9. Географія релігії виявляє зв'язок між зародженням і розвитком релігії і географічним середовищем.

Географія релігії – це розділ релігієзнавства, що вивчає роль природного фактора у зародженні і поширенні релігій в різних країнах і регіонах нашої планети. Доведено, що на процеси виникнення та поширення релігії, її зміст і форми впливають природні умови буття певного етносу: ландшафт, особливості клімату, багатоманіття або одноманіття рослинного і тваринного світів; наявність чи відсутність річок, морів; специфіка ґрунту та його родючість тощо. Ступінь впливу географічного середовища на характер вірувань вперше визначив давньогрецький історик Геродот. Предмет географії релігії І. Кант окреслив як взаємодію “релігія – зовнішнє середовище”.

Окрім названих розділів релігієзнавства релігію як соціокультурний феномен вивчають політологія релігії, культурологія релігії, етнологія релігії, Біблієзнавство, кумранознавство тощо. Отже релігієзнавство є складним та багатовимірним утворенням, яке постійно розвивається.

Методи релігієзнавства – це ті шляхи, засоби та інструменти дослідження котрі застосовуються для вивчення, опису та тлумачення сутності та ролі релігії в житті суспільства та людини. Релігієзнавство використовує здебільшого такі філософські методи як діалектичний, феноменологічний та герменевтичний.

Діалектичний метод розглядає процеси і явища релігії у їх становленні, динаміці, розвитку та взаємозв'язку між собою та з процесами і явищами інших сфер суспільного буття (філософії, політики, моралі, мистецтва, права).

Феноменологічний метод розглядає та вивчає феномен релігійності крізь призму мотивів, поведінці, емоцій, почуттів віруючих, завдяки чому вибудовується смисловий зв'язок між віруючої людини і надприродними силами.

Герменевтичний метод склався в часи середньовіччя, зокрема в екзегетиці (розділ теології, який тлумачить Святе Письмо – Біблію). Цей метод охоплює

систему різноманітних засобів розуміння та пояснення сакральних (тобто священних) текстів, творів отців церкви. А також різноманітних релігійних процесів і явищ загалом.

Вагому роль у релігійних дослідженнях відіграють такі загальнонаукові методи пізнання як логічний, історичний, типологічний; структурно-функціональний, системний тощо.

Принципи релігієзнавства – це основоположні ідеї, що визначають смисл усіх інших ідей та понять та суджень у процесі пізнання релігії.

Принцип об'єктивності полягає в тому, щоб розглянути релігію такою, якою вона є сама по собі. У релігієзнавстві принцип об'єктивності доповнюється принципом позаконфесійності, що орієнтує дослідника на уникнення конфесійної ангажованості (залежності) при дослідженні релігійних явищ і процесів.

Принцип історизму – вимагає, щоб об'єкт релігієзнавчого пошуку сприймався не як щось усталене й незмінне, а як таке, що постійно змінюється й розвивається. Вимогою принципу історизму є системність в дослідженні феномену релігії, – від визначення причин, передумов, виникнення, основних етапів й тенденцій розвитку, функціонування, – до характеристики його нинішнього стану.

Принцип толерантності передбачає діалог, узгодження позицій та в ідеалі консенсус у трактуванні загальновизнаних принципів та положень. Принцип толерантності нерозривно пов'язаний із проблемою свободи совісті.

Сучасне академічне релігієзнавство характеризується кількома рисами. Це світоглядний плюралізм, чого не має в теології. Дослідження релігійних феноменів проводиться з позиції різних світоглядних установок за відсутності будь-якої упередженості щодо релігії. Академічне релігієзнавство є позаконфесійним, що виключає однобічність оцінок. Академічне релігієзнавство є також відкритим. Воно виходить за межі традиційних релігій, аналізує й осмислює сутність неорелігій.

1.2. Релігія як соціокультурний феномен

1.2.1. Сутність релігії

Наявність багатоманіття типів та форм релігії як історичних, так і сучасних, робить практично неможливим стисле і однозначне її визначення. У сучасному релігієзнавстві нараховується понад трьохсот дефініцій релігій. У своїх спробах дати визначення релігії дослідники частіше за все звертаються до латинського слова *religare*, що в перекладі означає пов'язувати, зв'язувати. Релігія у цьому значенні постає як засіб зв'язку людини з Богом, у служінні йому. Релігія – це духовний феномен, який виражає віру людини в існування надприродного Начала, що є джерелом буття всього існуючого, й виступає для людини засобом спілкування з цим началом й входженням у його світ.

Витоки релігії по-різному інтерпретуються дослідниками що стоять на різних світоглядних позиціях. Для матеріалістів релігія є продуктом фантазії людини, вона виникає із прагнення людини з'ясувати ті зовнішні сили – природні чи соціальні, які панують над нею в її повсякденному житті. При такому дослідницькому підході надприродне виступає не більш як ідея, тобто щось абстраговане від світу. Заперечується реальна наявність в бутті як людей, так і всього Всесвіту якогось Вищого Начала, Абсолютної реальності, що лежить за світом явищ, пов'язує всі його ланки й відкривається кожному через якесь внутрішнє відчуття його присутності, особливе переживання Священного.

Особливістю релігії є те, що в ній відображаються не якісь зовнішні щодо людини сили, а такий її особистісний стан, який можна назвати станом самовизначення у світі, здобуття людиною самої себе. Будь-яку релігійну систему характеризує віра в надприродне (потойбічне) і система зв'язків з ним. З огляду на це особливістю релігії є те, що вона виступає не у формі раціонального, а в ролі засобу позалогічного освоєння людиною своєї причетності до процесів, що відбуваються у Всесвіті, перебувають під впливом якихось Вищих Сил і не піддаються логічному аналізу. Але головна

суть релігії не в тому, що вона дає можливість людині усвідомити свою причетність до Всесвіту, а в тому, що служить засобом самовизначення її у світі на основі відчуття наявності в собі якогось надприродного начала і віри в можливість свого прилучення до Вищої Сутності не за допомогою раціональної свідомості чи якоїсь обрядової дії, а через містичну інтуїцію, так зване ейдетичне бачення.

У релігії людина усвідомлює своє ставлення до світу насамперед через ставлення до граничних основ особистого буття. В ній природні і історичні об'єкти одержують роль знаків людських символів й ціннісних орієнтирів, а людина здобуває можливість відчувати свою причетність до всесвітніх процесів, що є продуктам дії якихось незбагнених, реально існуючих Вищих Сил. Ці символи дають можливість людині через інтуїтивне прозріння відчувати реальну присутність у своєму особистому житті, а також у бутті всіх людей і всьому Всесвітові якогось Вищого Начала, Вищої Премудрості, Вселенського Розуму, що спрямовує і робить осмисленим як існування Всесвіту, так і її власне існування. Релігія не є проявом відчуженості людини від світу чи наслідком її випадкового перебування в ньому. Навпаки, вона засвідчує її глибоку вкоріненість у буття, самоусвідомлення себе як невід'ємної частини світового цілого. Саме тому релігія не заперечує людяність, а навпаки – утверджує її, поглиблюючи в людині її сутнісне, людське начало.

Окрім трансцендентних (надприродних, потойбічних) релігій, є ще й релігії світські. Світські релігії – це наділення надприродними властивостями особи, нації; певної суспільної інституції тощо. За своїм характером світські релігії є соціоцентричними, оскільки вони зосереджені на сакралізації об'єктів земного походження. Вшанування небесних Богів ці релігії підміняють поклонінням богам земним. Так, у марксизмі-ленінізмі роль Святого Письма виконували праці його класиків, Святих Переказів – мемуари відомих більшовиків, вселенських соборів – партійні з'їзди, ікони-портрети вождів; були свої таїнства і ритуали, не обійшлося й без сектанства.

1.2.2. Структура релігії

Структура релігії – це поняття, яке фіксує багатовимірність релігії як соціального та духовного явища. У структурі релігії виокремлюють дві сторони (сфери) – духовну (релігійна свідомість, релігійна психологія) та практичну (культова діяльність, релігійні організації, релігійні відношення). Духовний елемент у структурі релігії тісно пов'язаний з практичним і разом утворюють цілісний комплекс, або систему елементів, серед яких визначальним елементом постає релігійна свідомість – як спосіб відношення віруючого до світу через систему поглядів і почуттів, сенс і значення яких становить віра в надприродне. Важливими ознаками релігійної свідомості є її образність, символічність, діалогічність, глибока інтимність, складне поєднання ілюзорного і реалістичного.

Релігійна свідомість поділяється на:

– теоретичну у вигляді усталеного віровчення, яке претендує на стрункість, послідовність і доказовість. Вона розвивається богословами, знаходячи свій завершальний вигляд у релігійній літературі різних конфесій, зокрема в священних книгах різних релігій: “Авесті” (зороастризм), “Ведах” (індуїзм), “Трипітаці” (буддизм), Біблії (іудаїзм, християнство), “Корані” (Іслам) тощо. Теоретична релігійна свідомість постає в ролі ідеології, коли підпорядковується інтересам певних соціальних сил;

– буденну свідомість – релігійні уявлення простих віруючих, які функціонують як не оформлені, розрізнені, іноді суперечливі, погляди і уявлення про об'єкт віри, гріха та його спокути, а також про все те, що сприймається крізь призму релігійного світорозуміння.

Центральною проблемою релігійної свідомості є проблема людини – її існування, сенсу буття, життя і смерті, добра і зла, чеснот і створеної (сотвореної) природи.

Найзагальніші погляди на світ і місце людини в ньому у віруючого оформлюються у релігійну картину світу, яка притаманна всім релігіям, але особливо – іудаїзму, християнству та ісламу. Характерними рисами релігійної

картини світу є визнання розділеності світу на потойбічний (трансцендентний) і посеїбичний (земний), який. у свою чергу. утворюється надприродною силою, залежить у своєму розвитку від останнього, й який постійно втручається в хід земних подій. У релігійній картині світу світ поділяється на природний і надприродний, земний і небесний, при абсолютному пануванні останнього над першим. Ця антропоцентрична картина світу розглядає людину вінцем Божого творіння, а все існуюче – для нього створеним. Характерними рисами релігійної картини світу є креаціонізм (релігійне вчення про божественне творення світу) і есхатологія (релігійне вчення про кінець світу, наявне в іудаїзмі, християнстві, ісламі, буддизмі).

Структурним елементом релігії є її емоціональна складова. Це різноманітні почуття – страх, переживання, екстаз, любов, благоговіння тощо. За своїм психофізіологічним змістом вони нічим не відрізняються від звичайних і постають як емоційне підґрунтя і засобів оформлення того світорозуміння, яке формує кожна людина на основі особистісного сприйняття світу надприродного. Релігійні почуття немовби доповнюють недостатню віроповчальну освіченість віруючого.

Складовим елементом будь-якої релігії є сукупність особливих обрядових дій – вчинків, ритуалів, звичаїв, за допомогою яких віруюча людина прагне впливати на надприродні сили, прославляти їх або ж виражати свої почуття до них, що у своїй сукупності становить релігійний культ. Релігійний культ як зовнішнє проявлення віри – це система ірраціональних дій спрямованих на зв'язок і спілкування людини з Богом. Релігійний культ носить символічний характер, суть якого розум не завжди спроможний.

Релігійна обрядовість є найбільш консервативним елементом будь-якого релігійного комплексу. Вона детермінована релігійними переконаннями, почуттями, нормами, приписами та установками церкви.

Окрім культової діяльності як сукупності релігійних дій, пов'язаних зі ставленням до надприродного, існує ще й позакультова релігійна діяльність, – це сукупність релігійно обумовлених дій віруючих, релігійних інститутів, які

забезпечують задоволення духовних та практичних потреб віруючих та функціонування релігійних організацій.

Невід’ємним елементом релігійного комплексу будь-якої конфесії є релігійні організації. Вони постають як специфічні форми поєднання віруючих за віросповідним принципом. Релігійні організації виникають на основі спільних інтересів, потреб, прагнень послідовників певних віросповідань й існують у вигляді общини (секти), деномінації, церкви. Церковна організація формується на більш пізньому етапі розвитку релігії і складається з мирян – простих віруючих, які об’єднуються в общини (парафії), і кліру – духовенства, що очолює церкву на різних рівнях і складає церковну ієрархію. Ступенями цієї ієрархії у православної церкви: диякон, священник, благочинний, єпископ, архієпископ, митрополит. На чолі церкви у православних віруючих стоїть патріарх, а у католиків – папа.

1.2.3. Функції релігії

Поняттям функції релігії позначається сукупність соціальних та індивідуальних потреб, які задовольняє релігія. Водночас цим поняттям позначають форми та способи впливу релігії на соціум, його структурні елементи, людські спільноти та саму людину. Функції релігії, її роль і місце у тому чи іншому суспільстві історично, соціально й культурно обумовлені. У релігієзнавстві виокремлюється ціла система функцій релігії.

Світоглядна функція – саме релігія відкриває людині сенс життя, відповідає на його основні, життєво важливі питання, що стосуються його відносин зі світом. Як світогляд, релігія дає віруючій людині певний набір символів, понять і категорій, в межах яких вона визначає своє ставлення до оточуючого світу та свого місця у ньому.

Компенсаторна функція релігії виявляється у тому, що віра в надприродне надає людині те, чого вона не може добитися реальними способами через свою неміч та безсилля. Вона постає як процес зняття в трансцендентному вимірі життєво важливих суперечностей і проблем людського буття і в такий спосіб

наповнює оптимістичним змістом сенс людського життя. У світі релігії віруючий одержує емоційну втіху і надію на краще при зустрічі з якоюсь небезпекою чи з невизначеністю свого майбуття.

Релігія відіграє також інтегративну функцію, забезпечуючи людині можливість спільного життя в релігійній громаді та церкви загалом. Інтеграція людей відбувається не лише на основі спільності віри, а й на основі великого різноманіття спільної людності. Виявом інтеграції релігії є національні церкви українського народу, серед яких Православна Церква України, Українська Греко-Католицька Церква, а до об'єднання й створення ПЦУ – Українська Православна Церква Київського Патріархату (УПЦ КП) Українська Автокефальна Православна Церква (УАПЦ).

Близькою до інтегративної є комунікативна функція релігії, яка постає скріплюючою основою зв'язку між людьми, які належать до одного віросповідання.

Важливою функцією релігії є регулятивна. Будь-яка релігія створює свою систему норм і цінностей, настанов і заборон, що регламентують поведінку людини, задають їй певні типи. (Декалог пророка Мойсея, заповіді блаженства Ісуса Христа.)

Соціальні функції релігії не співпадають із соціальними функціями релігійних організацій. Упродовж всієї історії останні виконували помітну легітимуючу (узаконоюючи певні суспільні порядки), культурно-трансляуючу, виховну та ідеологічну функції.

1.2.4. Походження релігії: головні концепції

Релігія як суспільно-історичне явище у своєму розвитку не залишається незмінною. Кожний етап її розвитку є продуктом певної суспільної епохи. Змінюються не лише зовнішні вияви релігії – обряд та організація, Переоцінюються і навіть змінюються її віроповчальні системи.

Релігія як суспільне явище може існувати лише в людській спільноті в умовах появи людини сучасного типу – людини розумної. Цей тип людини

сформувався приблизно 80-100 тисяч років тому у період пізнього неандертальця і утвердилась у кроманьйонця. Саме у цей період у наших пращурів сформувались зародки абстрактного мислення.

У сучасному релігієзнавстві існує багато концепцій походження релігії, – від утвердження про вродженість релігійних ідей (антропологічна школа) – до обґрунтування так званого безрелігійного періоду в історії людства (марксистська концепція). Коротко розглянемо лише ті, які склалися у XIX і XX століттях.

Представники міфологічної школи (II пол. XIX ст.) – брати Я. і М. Грімм, М. Мюлер, О. Афанасьєв, О. Потебня – виводили релігійні вірування із прагнення людини з'ясувати природу небесних явищ.

Анімістична школа (Е. Тейлор, Г. Спенсер) появу релігії виводить із прагнення людини розкрити особливість таких своїх станів, як сон, непритомність, галюцинація і, нарешті, смерть. На основі цього виникає віра в душу двійника.

Прамонотеїстична теорія (Е. Ленг, В. Шідт) відстоювала давність віри в Бога-Творця і вторинний щодо неї характер політеїстичних уявлень, які з'явилися пізніше зі спробами пояснення природних стихій, таємниць навколишнього світу. Ідея первинності єдинобожжя фактично знімає питання про еволюцію релігійного феномена, обмежує його виключно іманентними зв'язками й не має історико-культурного пояснення.

Послідовники преанімістичної концепції (Дж. Фрезер, Р. Маретт) вихідним етапом становлення релігійної віри вважали віру в магічну силу самої людини, всезагальну одухотвореність природи.

Анімістична концепція (В. Вувдт, Л. Штернберг) віру в душу ставила на третю сходинку. На другій була віра в духів, а на першій – уособлена жива природа всього навколишнього світу тобто жива душа.

Соціологічне вчення про релігію (Е. Дюркгейм, Л. Леві-Брюль) виходило з поняття колективних уявлень, пояснюючи природу релігії через закономірності дораціонального (дологічного) мислення, зокрема через закон

співпричетності.

Прагматичний підхід (Д. Дьюї, В. Джеймс) трактував релігію як зручну та практично корисну форму осмислення світу, що відповідає людським потребам.

Феноменологічна концепція (М. Еліаде, Ван дер Леєв) зосереджується на дослідженні релігії як особливого, позаісторичного феномену, що має сакральну, приховану (сокровенну) сутність і не зводиться до соціальних чи утилітарних форм.

Прихильники марксистської концепції релігії розглядають її як наслідок теоретичного осмислення боротьби людини за панування над природними і суспільними силами, боротьби трудящих проти економічного і духовного гніту. Основою марксистської концепції релігії вважається розкриття змісту соціальних коренів релігії як вирішальної умови причин її виникнення і розвитку. Відтак релігія – не результат неосвіченості чи продуманого обману (хоч це абсолютно не виключається), а насамперед продукт рабської залежності людини від природних і суспільних сил, які панують над нею.

Існують ще й інші концепції сутності та походження релігії. Всі вони мають своє раціональне зерно, але водночас містять і однобічний підхід до пояснення природи релігії. Наявність такого багатоманіття концепцій тлумачення природи релігії свідчать не лише про складність й суперечність феномену релігії, а й про недосконалість ретроспективних методів у пізнанні та поясненні такого явища глибокої давнини як релігія.

1.2.5. Первісні форми релігії

Первісні вірування відображали психічний і соціальний стан людини на ранніх етапах розвитку суспільства. У процесі історичної еволюції ці уявлення пройшли кілька послідовних стадій. Першою з них вважається етап аніматизму (від лат. *animatus* – оживлений, наділений життям).

На цій стадії розвитку світосприйняття відбувається перенесення психічних властивостей людини на природу: вона сприймається як жива

істота, здатна відчувати, мислити й діяти свідомо. Людина наділяє ознаками свідомості не лише конкретні предмети (дерево, камінь, річку), а й абстрактні явища (добро, зло, любов, хвороби, смерть). Наприклад, у народних віруваннях українців пропасниця уявлялася як зла сила, що постає у вигляді кількох персоніфікованих істот – Трясці, Лихоманки, Сухотниці, Безсонниці, Жарини тощо.

Це мислення носить казково-міфологічний характер. Проте аніматизм ще не є повноцінною релігією: тут світ не розділяється на природне й надприродне, а лише уособлюється. Людина, пізнаючи себе, проектує власні внутрішні властивості на зовнішній світ, але віра в надприродне на цьому етапі ще відсутня.

Наступним етапом у розвитку людського світорозуміння вважається фетишизм (від португальського *fetico* – зачарована річ). Це така форма найдавніших вірувань, що виявлялася у мисленно-фантазійному наділенні деяких предметів неживої надприродними якостями. Фетишизм виник у ранньородовому суспільстві в умовах вкрай низького розвитку продуктивних сил і знань. Вважалося, що фетишизовані предмети – камінці, кістки, панцирі черепах, пір'я птахів тощо – є живими істотами і можуть мати для людини охоронне значення, завдавати шкоди ворогові, викликати чи припиняти дощ. Фетишам не поклонялися, їх вшановували. Пізніше люди стали самі виготовляти фетиш у вигляді дерев'яних та кам'яних фігурок.

Анімізм (від лат. *anima* – душа) – форма найдавніших вірувань, пов'язаних з уявленням про існування в тілі людини її двійника – душі, від якої ніби залежить саме життя особи її фізіологічний і психологічний стани. Анімізм – третій етап у розвитку людського світорозуміння. Його вперше описав у книзі “Первісна культура” англійський етнолог і релігієзнавець Едвард Тейлор (1832-1917).

Душа видавалася хоча й таємничою, проте істотою – чоловічком у зіниці ока, пташкою у груді, паром, кров'ю тощо. Ще зовсім не обізнані з власною природою, зокрема природою сну і сновидінь, непритомності, смерті,

відображення у воді тощо, люди вірили, що від душі залежать їхні стани – життя і смерті, сну і неспання, здоров'я й хвороби. Душі є носіями життя, які тимчасово залишають тіло (наприклад, під час сну), а потім повертаються назад до свого носія.

Саме з анімізму починають розвиватися й ускладнюються релігійні вірування. Анімізм сформувався на етапі пізнього неандертальця (50 тис. років тому). На цьому етапі розвитку людської свідомості з'являються безліч різноманітних форм первісних вірувань.

Однією з цих вірувань був тотемізм (від індіанського *ot totem* – його рід) – це форма найдавніших вірувань, пов'язаних з уявленнями про надприродні кровні зв'язки даного роду чи племені з певним видом рослин, тварин (вовк, ведмідь, олень, орел; для наших предків тотемною твариною був скоріше всього кінь; в індуїзмі існує поклоніння коровам, що свідчить про рудимент і ньому тотемізму). Первісні люди вірили, що тотеми – їхні співродичі, піклуються про них як про своїх братів, і сестер. Тотеми шанували, на них заборонялося полювати. В той же час існував ритуал поїдання священних тварин. Тотемізм свідчить про такий рівень розвитку суспільства, коли людина ще знаходилась у тісний зв'язок з природою.

На етапі анімізму виникає також віра у можливість людини шляхом використання різних чаклунських (ірраціональних) дійств впливати через душі-двійників на навколишній світ. Це – магія (від лат. *magia* – чаклунство). Це практично-духовний спосіб оволодіння світом за допомогою заклинань, жертвоприношень, обрядів, табу, ритуальних піснеспівів тощо. З огляду на це магія є зародковою формою релігійного культу. У функціональному відношенні вона ділиться на чорну і білу, а також на мисливську, лікувальну, любовну, лиходійну тощо. Елементи первісної магії у трансформованому вигляді збереглися у всіх сучасних релігіях.

Різновидом первісних вірувань було шаманство (від евенкійського *саман* – знахар). Шаманство ґрунтується на вірі у можливість спілкування людини з духом. Особливо поширене набуло у народів Північної Азії (бурятів, хантів,

мансі, чукчів). Шаманство характеризує широке коло анімістичних уявлень (віра в злих духів), наявність служителів культу, здатних виступати як посередники між людиною і духами. Шаманам приписується здатність передбачення, здійснити вплив на довкілля, здатність супроводжувати померлого в підземному світі. Основний обряд шаманства – камлання, що використовується віруючими з метою лікування від різних хвороб.

Особливе місце в первісних віруваннях займає культ предків – віра в збереження надприродного зв'язку між людьми та їх померлими предками. Він склався в період існування патріархального роду, коли старше покоління було носієм життєвого досвіду, охоронцем традицій. Оскільки духовне в людині здавалось безсмертним, то його прижиттєве шанування переходило в посмертний культ духа. Центральним елементом культу предків є уявлення про те, що духи предків залишаються членами роду, стоять над людьми і від них залежить майбутнє роду.

У первісному суспільстві розвинутими були аграрні культу – сукупність релігійно-магічних вірувань та обрядів, пов'язаних із землеробством і зорієнтованих на забезпечення та збереження врожаю шляхом звертання за допомогою до духів.

1.2.6. Історичні типи релігії

З розвитком суспільства еволюціонують і релігійні уявлення. Так в первісному суспільстві з його родоплем'яною подрібненістю і поклонінням різноманітним об'єктам природи існує пандемонізм – “світ повний духів”, його різновидом є шаманство. Це уявлення про демонів як безплотних духів, що існують за реальними об'єктами (дух лісу, дух звірів тощо). Духи панують над більш широкими сферами довкілля, ніж душі. Один і той самий дух може завідувати і приплодом овець, і ростом трав, які вони поїдають, і випадінням дощу, від якого залежить ріст трав. Дійсність остаточно роздвоюється на два світи. Пандемонізм згодом переростає в політеїзм, тобто в багатобожжя, переважно в анімістичній та тотемістичній формі, що відповідає зооморфізму,

тобто рослинній або тваринній подобі. Зооморфізм у свою чергу був притаманний як плем'яним, так національно- державним релігіям.

З появою соціальної диференціації та утворенням перших держав з їх ієрархією богів і потойбічного життя з'являється генотеїзм, в антропоморфній формі, тобто уява про богів у людській подобі й з людськими якостями. Генотеїзм це виокремлення в пантеоні та ієрархії богів одного Бога як головного (наприклад, субординація богів Олімпа у грецькій релігії на чолі із Зевсом або у протоукраїнській релігії на чолі зі Сварогом). Виникнення та зміцнення централізованої влади шляхом об'єднання роздроблених народів вело до переходу від політеїзму (багатобожжя) до монотеїзму (єдинобожжя). Монотеїзм сформувався тоді, коли людина досягла високого рівня абстрактного мислення та виникли перші державні утворення з монархічними формами правління. Однією з перших монотеїстичних релігій був іудаїзм, який виник в середині II тисячоліття до н.е. До монотеїстичних релігій належать такі сучасні релігії, як християнство та іслам.

Все це дає можливість класифікувати релігії на три основні типи:

- Родоплем'яні релігії і місцеві культи – це релігійні вірування і культи відсталих племен і народностей Африки, Азії, Австралії, Океанії, а також окремих етносів Півночі та Сибіру, в яких значною мірою збереглись пережитки різних форм ранніх релігій.

- Національні (етнічні) або державно-національні релігії що виникли з утворенням перших держав. Вони обмежені певною територією і мають вплив на формування певних народів і націй. Розрізняють ранні і пізні етнічні релігії. Всі вони носять переважно політеїстичний характер, за винятком деяких пізніх релігій (іудаїзм, конфуціанство).

- Світові релігії (християнство, іслам, буддизм) – утворилися з появою перших міжнаціональних утворень – імперій, а тому ці релігії є міжнаціональними, здійснили найбільший вплив на хід світової історії.

- Сьогодні виділяють ще одну групу релігій – це нетрадиційні або неорелігії: Міжнародне товариство свідомості Крішни, Церква Сайєнтології,

Рух трансцендентальної медитації, Церква уніфікації, Всесвітня церква Багаї та інші.

1.2.7. Етнічні релігії

На зміну родоплем'яним віруванням приходять етнічні релігії, які ще називають національними чи національно- державними. Етнічні релігії – це такі релігійні вірування, які, як правило, охоплюють своїм впливом всі прошарки населення в межах однієї національної держави. Не всі народи пройшли етап етнічних релігій. Так, більшість арабських народів і багато народів Африки не проходили стадію етнічних релігій і відразу прийняли якусь зі світових. Існуючи на конкретному етнічному ґрунті національні релігії тісно переплелися з елементами національної культури, традицій і звичаїв народів, що їх сповідували чи сповідують. Національні релігії значно впливають на формування менталітету народу, регламентують поведінку і побут його представників, сприяють розвитку та збереженню відповідного етносу, перешкоджають його культурній і мовній асиміляції. Функціонуючи в межах певних етнічних визначеностей, релігія так тісно переплітається з ними, що можна говорити про певний етноконфесійний синкретизм.

Витоки етноконфесійних утворень пов'язані з довготривалим існуванням релігій на ґрунті різних історичних типів спільностей людей, починаючи від первісних племен і закінчуючи сучасними розвинутими націями. Формування зв'язків між ними переростають в етноконфесійні спільноти, які є наслідком взаємодії певної релігії з елементами етносу. Під впливом етнічних і релігійних традицій у етноконфесійній спільноті складається відносно замкнутий тип її життєдіяльності, специфічні риси побуту. Для етноконфесійних утворень характерний високий ступінь ізоляції від інших етносів і релігій, який підтримується заборонаю міжнаціональних і міжконфесійних шлюбів, ревним захистом своєї етнічної винятковості.

1.3.Християнство його природа та різновиди

1.3.1. Ісус Христос – засновник нової релігії

Згідно з християнським віровченням, Ісус Христос (від грец. Χριστός – помазаник, месія) є Сином Божим, який, згідно з волею Бога-Батька, зійшов з небес на Землю, став людиною через народження від Діви Марії. Він надав людям заповіді Нового Завіту, прийняв страждання і смерть на хресті для спокути першородного гріха, воскрес і вознісся на небо. Як невід’ємна іпостась Святої Трійці, Ісус сидить праворуч від Батька і має прийти вдруге для здійснення Страшного суду.

Більшість християнських церков, за винятком монофізитських, вшановують Ісуса Христа як Богочоловіка, тобто особу, що поєднує божественну і людську природу. В Новозавітній літературі, зокрема в Євангелії від Матфея, описується, як Марія, заручена з теслею Йосипом, непорочно зачала Ісуса від Духа Святого й народила його у Вифлеємі.

Щоб уникнути переслідувань з боку царя Ірода, згідно з одкровенням Архангела Гавриїла, Святе Сімейство втекло до Єгипту. Після повернення до Галілеї Ісус був охрещений Іоаном Хрестителем і розпочав публічну проповідь свого вчення. Йому допомагали дванадцять учнів, яких називали апостолами.

Згодом Ісус був зраджений одним із учнів – Іудою, засуджений синедріоном, страчений через розп’яття на хресті й похований у гробниці. За християнським віровченням, на третій день після смерті – у неділю, після суботи – він воскрес. Християни також вірять у друге пришествя Христа, хоча уявлення про його особу та природу змінювалися впродовж перших століть християнства.

Так, у книзі «Одкровення святого Іоана Богослова» (бл. 68-69 рр.) Христос постає передусім як небесна, трансцендентна істота. У пізніших текстах, передусім в Євангеліях, акцент переноситься на його земне життя, вчення, страждання і воскресіння.

Погляди на Ісуса відрізнялися не лише серед християн. Деякі юдео-християни вважали його сином Йосипа, монофізити заперечували його людську природу. У позабіблійних джерелах, як-от у працях римського філософа Цельса чи в юдейському Талмуді, зустрічаються полемічні версії про Ісуса як нібито незаконного сина Марії та римського воїна на ім'я Пантера – ці погляди не мають визнання у християнській традиції.

Окрім богословської, існують інші версії Ісуса Христа. Ряд дослідників вважають його особу міфічною, посиляючись на суперечливість його описання в новозавітній літературі, мовчання відомих діячів 1-го століття.

Багато дослідників визнають історичну основу образу Христа. Відома для свого часу особа – “праведна людина”, “вождь заколоту”, проповідник – яка з часом здобула риси Спасителя, була наділена його шанувальниками надприродними властивостями. Додаткові аргументи для історичної школи дали кумранські рукописи. Страчений первосвящеником “наставник праведності” громади, згідно з вченням есенів, воскресне і судитиме всі народи. До того ж, в останніх розділах Євангелія від Матфія описується перепоховання тіла Ісуса, чим історична школа пояснює появу версії про його воскресіння як плітки.

З точки зору космічної концепції. Ісус Христос- це реальний прибулець з інших світів, якого земляни наділили надприродними властивостями. Про це свідчить нібито відсутність описання дитячих і юнацьких років його життя в ранніх Євангеліях від Марка та Івана, поява на небі нової зірки – Вифлеємської, появи І. Христа, зокрема в Євангелії від Івана, про достовірність існування на небі “його батька небесного”, зображення на деяких іконах об’єктів, що нагадують своєю формою ракету, й розміщення в них Ісуса Христа, малювання на головах святих німбів-скафандрів тощо. Багато інших космічних елементів підтверджує Апокаліпсис та Євангеліє від Іоана. Але незважаючи на різнобій у розумінні природи Ісуса Христа, всі названі концепції визнають його засновником нової релігії.

1.3.2. Витоки та джерела християнства

Появі християнства сприяли три народи – римляни, греки і євреї. Християнство прийшло на зміну місцевим релігійним культам і об'єднало їх ідеєю єдиного Бога-Спасителя. Давні греки створили духовний ґрунт для поширення християнства – універсальну мову. Грецькі філософи створили вчення, які зруйнували старі політеїстичні вірування, формували уявлення про земний світ як лише тіні істинного світу, в якому існують вищі ідеали і тим самим створили той духовний вакуум, який заповнило християнство.

Давні євреї створили духовні передумови для появи християнства. Зародившись в єврейському середовищі, християнство запозичило від іудаїзму весь канон його Священних Книг – Старий Заповіт, його Бога і святих, Моральний Закон – Десять Заповідей Мойсея, багато елементів культу. На формування ідеології християнства великий вплив мали різні месіаністичні іудейські культу. Таки культу існували у громади ессенів, або кумранів (II ст. до н.е. – I ст. н.е.). Курмани сповідували іудаїзм, однак не визнавали первосвящеників, себе називали “синами світла”. Кумраністи жили ізольованою громадою, яка називалась “Новий Завіт”, не підтримували ніяких зв'язків з містами. У громаді була сувора дисципліна. Засуджували рабство, спільно користувались майном, разом трудилися, ввели обов'язкове вивчення своїх “священних книг”. Режим життя був близьким до монастирського. Засновником своєї громади вважався “вчитель праведності”, в прихід якого на землю кумраніти глибоко вірили.

Сюжетне описання життя цього “вчителя” в кумранських книгах і Ісуса Христа в Новому Завіті значною мірою співпадає. А засновника своєї громади кумраніти називали Христом, тобто Спасителем. Однак у вченні кумранізму відсутні ті догмати (трійці, втілення тощо), які є у основоположників християнської релігії. Кумранізм – це іудейська секта з яскраво вираженою ідеєю винятковості й обраності єврейського народу. Воно є скоріше перехідною сходинкою від іудаїзму до християнства, ніж ранньохристиянською громадою.

Іншими теоретичними джерелами християнства були філософські вчення Філона Александрійського (25р. до н.е. – 50 р. н.е.) та римського філософа-стоїка Сенеки (4 р. до н.е. – 65 р. н.е.). Перший створив вчення про Логос – Слово (Закон), що є у Бога, є самим Богом та Сином Божим, як посередник між Богом і людьми. А Сенека проповідував вчення про тимчасовість, тобто гріховність земного існування і необхідність підготовки до потойбічного вічного життя.

Однак суть нової релігії не зводиться до еклектики запозичених елементів, а полягає у тому якісно новому, що виникло на основі складного процесу релігійно-культурного синтезу всіх цих елементів. Християнство не просто увібрало в себе елементи попередніх вчень, ця філософська система дала відповідь на багато питань, поставлених людством раніше, багато в чому конкретизує і доповнює попередні вчення.

Формування християнської догматики і культу відбувалось упродовж кількох століть. Первісне християнство не мало уявлень про Трійцю, першорідний гріх, боговтілення, хрещення тощо, не мало строго лімітованих обрядових дійств. Тривалий час різні регіональні християнські об'єднання вели між собою дискусії з приводу витлумачення деяких догматів, зокрема Трійці, ставлення до обрядів, принципів організації християнської церкви.

З II ст. управління об'єднаннями християн переходить до єпископів.

З III ст. вищим органом влади християн стали з'їзди єпископів – собори. Нікейський (325 р.) і Константинопольський (381 р.) собори затвердили Символ віри християнства. У V-VIII ст. ще відбулося п'ять загальнохристиянських соборів, які зіграли помітну роль у формуванні віровчення нової релігії. З II ст. на провідну роль у християнстві почали претендувати єпископи Риму.

При імператорі Константі в 324 році християнство стало державною релігією. Завдяки космополітичному характеру свого вчення, відсутності на ранньому етапі розвитку закріплених форм культу, абстрактності суспільно-політичних і моральних принципів християнство з часом стало світовою

релігією. Для християнства неістотним було те, хто ти є – елін чи іудей, раб чи вільний, виконуєш іудейські обряди чи ні.

1.3.3. Поділи християнства

В організаційно у відношенні християнство ніколи не було єдиним. Із самого початку воно складалося з багатьох общин і сект, про що засвідчують Послання апостолів. Так вже в Одкровенні Івана Богослова згадуються різні групи християн, зокрема ніколаїти, прибічники Валаама, пророчиці Єзавелі. Однією з ранніх християнських сект були іудео-християни, тобто ті християни, які повністю не порвали з іудаїзмом і дотримувалися ряду іудейських обрядів. Себе вони називали “ебонітами” (жебраками), “євреями”, “назарянами”. Іудео-християни проповідували цілковите зречення від світу, чекали другого пришествя, засуджували багатство, вшановували Ісуса Христа як праведну людину, на яку при хрещенні зійшов дух Божий.

У II ст. серед християн поширюється гностицизм, секта монтаністів. У III-IV ст. кількість християнських сект збільшується, з’являються секти донатистів, агностиків, поширюється аріанство. На той час у християнстві виокремилося п’ять християнських центрів: Рим, Константинополь, Олександрія, Антіохія та Єрусалим, однак вірування в них довго залишалися спільними, не зважаючи на сектантство, яке відстоювало принципи ортодоксального християнства.

Початок розколу в християнстві стався в V ст., коли Римська імперія розпалася на дві частини: Західну Римську імперію і Східну Римську імперію – Візантію. Остаточний розкол, або як прийнято говорити, поділ християнства на православ’я і католицизм відбувся у 1054 році, а в XVI ст. із останнього, внаслідок Реформації, сильного антифеодального й антикатолицького руху в Європі виділилася протестантська гілка, яка являє собою велику сукупність різних течій. У свою чергу православ’я, поділяючись на ряд автокефальних церков, також породило численні секти і напрями.

Поділ Римської імперії на Західну і Східну, який відбувся у 395 році,

поклав початок розколу християнства на православ'я і католицизм. Боротьба між Константинополем і Римом йшла за право домінування в християнському світі. Особливої гостроти ця боротьба набула в IX ст., коли православ'я і католицизм не змогли поділити владу над Болгарією. Зрештою у 1054 році відбулося взаємне прокляття, яке майже на одну тисячу років виключило будь-які контакти між патріархом Константинопольським і Папою Римським. Оскільки Східне християнство не вносило жодних змін ні в догматику, ні в канони чи обряди раннього християнства, то воно перебрало на себе назву православ'я. Західне християнство прагнуло утвердити себе як вселенську (кафолічну) церкву посилаючись на те, що першим папою в Римі був апостол Петро, якому Христос заповідав Свою Церкву. Саме тому воно стало називатись католицьким.

Зважаючи на те, що православ'я і католицизм є християнством і ґрунтується на спільному Символі Віри, рішеннях Семи Вселенських Соборів, визнають Біблію як свою священну книгу, вкажемо тут на ті обставини (догматичні, канонічні, обрядові), які їх відрізняють.

Догматичні відмінності між православними і католиками в розумінні сходження Святого Духу – догмат про філіокве. Якщо православні стверджують що Дух святий сходить лише від Бога-Батька, то католики вважають, що він сходить також і від Бога-Сина (прийнятий католиками у VI ст.).

Крім раю і пекла у католиків є вчення (догмат) про чистилище – місце, куди душа попадає відразу після смерті людини. А також догмат про індульгенції: за земні гріхи можна відкупитися, придбавши необхідну кількість індульгенцій. Такого вчення у православних немає. Крім цього католики також прийняли догмат непорочного зачаття Марії (1854) та про її не тільки духовне, ай тілесне вознесіння (1950), а також догмат непогрішимості папи, коли він виступає з питань віри і моралі (1870 р., I Ватиканський собор).

Канонічні відмінності: католики, на відміну від православних визнають

верховенство папи і мають Ватикан за свій світовий духовний центр (з 1929 р.). У православних хоч патріарх Константинопольський і вважається Вселенським, але він “лише перший серед рівних”.

Православ'я роз'єднане на понад 14 автокефальних церков і не має свого вселенського центру. У католиків крім трьох історично усталених ступенів священства диякони, пресвітери (ієреї) та єпископи, є ще й четвертий – кардинали. Якщо в останніх наявна заборона священника одружуватись (дотримання цілібату), то православний не одержить священний сан без одруження або прийняття чернецтва. Православні визнають лише перші сім Вселенських соборів. Нові вони не спромоглися провести. У католиків їх усе понад двадцять. Католики до того ж, визнають латинську мову як канонічну (православні такої єдиної мови не мають).

Обрядова відмінність. Якщо у православних хрещення відбувається через занурення у воду, то у католиків – через обливання. Обряд миропомазання православний священник здійснює під час хрещення, а католицький (єпископ) – під час обряду конфірмації у 7-12 років. У православ'ї клір і миряни причащаються водночас хлібом і вином (тілом і кров'ю Христа), у католицизмі миряни причащаються під час таїнства євхаристії лише тілом Спасителя, клір – тілом і кров'ю. Католики вважають канонічним чотириконечний хрест, а православні – шестиконечний. Православні хрестяться трьома пальцями (на честь Св. Трійці), а католики – п'ятьма, що символізують рани Христа під час його розп'яття. Якщо католики абсолютизують у своїй обрядовій практиці страсті Ісуса Христа, то православні возвеличують його воскресіння, а відтак – поєднання землі з небом.

1.3.4. Характеристика основних течій християнства

1.3.4.1. Католицизм

Католицизм – найчисельніша течія у християнстві. Нараховує приблизно понад 1млрд. віруючих. Це найбільш централізована космополітична

організація, центром якої є папська держава Ватикан на території Риму (Італія). Віровчення католицизму ґрунтується на Святому Письмі, переказів Отців церкви III-V ст. Право тлумачити Біблію має лише Церква на чолі з Римським Папою. До джерел віровчення течії належать також ухвали Соборів (21) цієї церкви, настанови, повчання, енцикліки римських пап. Найважливішим віросповідним документом є “Сповідання католицької віри” прийнятим Тридентським Собором (1545-1563). В наш час головною доктриною католицизму виступає неотомізм (напрямок у католицькій філософії, започаткований наприкінці XIX ст., який розвиває думки св. Томи з Аквіна XIII ст.).

З 1870 року Ватикан є офіційною резиденцією Пап і Римської курії (уряду). Має всі державні атрибути і дипломатичні відносини з понад 100 країнами світу. У Ватикані існує Синод – дорадчий орган утворений рішенням II Ватиканського Собору. Ватикан має широку мережу університетів, академій (у т. ч. Папську академію наук), коледжів і семінарій. Главою католицької церкви є Папа Римський. Він обирається на спеціальному зібранні колегії кардиналів – конклаві з їх середовища. Папа призначає кардиналів, патріархів, митрополитів, архієпископів, єпископів, які очолюють відповідні підрозділи церкви – дієцезії.

Важливу роль в католицизмі виконує чернецтво. Воно організоване в ордени, які спеціалізуються у місіонерській діяльності, поєднуючи її з різними формами освітянства, виховання, добродійності. Найвпливовішими чернечими орденами є домініканці, францисканці, бенедиктивці, бернардинці і особливо єзуїти (“Товариство Ісуса”). Церквою створено також напівчернечі організації мирян – це секулярні інститути для євангелізаторської праці в сім’ї, серед різних спільнот. Крім релігійних організацій (монастирів, костелів, духовних навчальних закладів) католицька церква активно діє через політичні партії та профспілки, місіонерські, молодіжні, студентські, жіночі, дитячі та інші організації. Діє папська академія наук, система науково-дослідних організацій. Взагалі католицизму властива активна участь у громадському та

політичному житті суспільства. Регіонами найбільшого поширення католицизму є більшість країн Західної Європи і Латинської Америки. Зміцнюються позиції католицької церкви в ряді африканських та азіатських країн, Після проголошення незалежності України католицизм повертає свої колишні позиції в нашій країні. Встановлено дипломатичні відносини між Україною і Апостольською Столицею. Нунцієм в Україні є архієпископ Вісвальдас Кульбокас.

1.3.4.2. Православ'я

Православ'я – східна гілка християнства. Має близько 200 млн своїх послідовників, головним чином у країнах Східної Європи і Близького Сходу. Склалося православ'я на території Візантії і самостійною течією офіційно стало в середині XI ст. у результаті церковного розколу.

З самого початку православ'я стає державною релігією і перебуваючи в залежності від імператорської влади (т. зв. “цезарепапізм”) зазнає впливу особливостей розвитку Візантійської імперії. Віровчення у православ'ї ґрунтується на двох головних джерелах – Святому Письмі (Біблія) та Священному Переказі (рішення вселенських і помісних соборів IV-VIII ст., працях Отців церкви). Догматика православ'я, як і всього християнства, викладена в Нікео-Цареградському (Константинопольському) Символі віри (IV ст.), який визнає триєдність Бога, боговтілення (богоочоловічення), спокутну жертву Ісуса Христа, потойбічне воздання та ін. Духовенство, наділене божественною благодаттю, виступає посередником між Богом і людьми, передаючи віруючим цю благодать через таїнства. Таїнства (хрещення, миропомазання, причастя, покаяння, шлюб, священство та елеосвячення) супроводжуються певними обрядами, які є важливою частиною християнської практики і сприяють духовному зростанню віруючих.

Згідно з християнським віровченням, віруючий зобов'язаний вірити в Церкву, у хрещення, у воскресіння з мертвих і вічне життя – ці чотири положення є частиною символу віри, який виражає основні принципи

християнського віросповідання. Символ віри об'єднує громаду в спільній вірі і є основою для християнської ідентичності.

У протестантизмі спасіння приходить безпосередньо через особисту віру людини в Бога (“спасіння вірою”) без посередників (церкви, духовенства, обрядів). Детальне тлумачення символу віри поміщене у катехізисі або у спеціальних документах, які називаються “сповідання віри”. Духовенство в православ'ї ділиться на чорне (ченці, з яких, як правило, висуваються кандидати у вищі церковні чини) і біле (одружені парафіяльні священики).

Особлива роль надається культу святих, вшануванню ікон, церковним святкам, постам. Православ'я має чоловічі і жіночі монастирі. Воно не приймає ряд католицьких догматів, зокрема про феліокве, чистилище, непорочне зачаття діви Марії Анною, про непогрішимість Папи Римського та ін. На відміну від католицизму православ'я не має свого єдиного світового центру і представлене понад двадцятьма автокефальними й автономними православними церквами.

Традиційно консервативна православна церква, що проголосила вірність історичним традиціям (право – означає вірнослав'є), сьогодні оновлює своє віровчення і культ, намагаючись подавати божествені істини “відповідно до вимог часу” (підтримують взаємні контакти, беруть участь у миротворчій, культурно-освітній діяльності, в екуменістичному русі).

Найбільшою у світовому православ'ї є Російська (з 1943 р. – Руська) православна церква. З'явилася вона в неканонічний спосіб, без попередньої згоди на те Константинополя, на базі російських північних єпархій Київської митрополії Константинопольського патріархату в роки, коли відбувалося утвердження московської державності. Вже з спеціального зібрання колегії кардиналів – конклаві з їх середовища. Папа призначає кардиналів, патріархів, митрополитів, архієпископів, єпископів, які очолюють відповідні підрозділи церкви – дієцезії.

Важливу роль виконує чернецтво. Воно організоване в ордени, які спеціалізуються у місіонерській діяльності, поєднуючи її з різними формами

освітянства, виховання, добродійності. Найвпливовішими чернечими орденами є домініканці, францисканці, бернардинці і особливо єзуїти (“Товариство Ісуса”). Церквою створено також напівчернечі організації мирян – це секулярні інститути для євангелізаторської праці в сім’ї, серед різних спільнот. Крім релігійних організацій (монастирів, костелів, духовних навчальних закладів) католицька церква активно діє через політичні партії та профспілки, місіонерські, молодіжні, студентські, жіночі, дитячі та інші організації. Діє папська академія наук, система науково-дослідних організацій. Взагалі католицизму властива активна участь у громадському та політичному житті суспільства. Регіонами найбільшого поширення католицизму є більшість країн Західної Європи і Латинської Америки. Зміцнюються позиції католицької церкви в ряді африканських та азійських країн. Після проголошення незалежності України католицизм повертає свої колишні позиції в нашій країні. На початку 2004 року тут діяло 3,5 тис. греко-католицьких і близько 1 тисячі римо-католицьких організацій. Встановлено дипломатичні відносини між Україною і Апостольською Столицею. Нунцієм останньої в Україні є архієпископ Микола Етерович.

Православ’я – східна гілка християнства. Має понад 200 млн. своїх послідовників, головним чином у країнах Східної Європи і Близького Сходу. Склалося православ’я на території Візантії, самостійною течією офіційно стало в середині XI ст. у результаті церковного розколу.

З самого початку православ’я стає державною релігією і перебуваючи в залежності від імператорської влади (цезарепапізм) зазнає впливу особливостей розвитку Візантійської імперії. Віровчення у православ’ї ґрунтується на двох головних джерелах – Святому Письмі (Біблія) та Священному Переказі (рішення вселенських і помісних соборів IV-VIII ст., у працях Отців церкви). Догматика православ’я, як і всього християнства, викладена в Нікео-Цареградському (Константинопольському) Символі віри (IV ст.), який визнає триєдність Бога, боговтілення (богоочоловічення), спокутну жертву Ісуса Христа, потойбічне воздання та інші. А духовенство,

що наділене божественною благодаттю, виступає посередником між Богом і людьми, і передає віруючим цю благодать через таїнства (хрещення, миропомазання, причастя, покаяння, шлюб, священство та елеосвячення), які супроводжуються відповідними обрядами. Тобто віруючий зобов'язаний вірити і церкву, хрещення, воскресіння з мертвих і вічне життя (останні чотири – члени символу віри).

У протестантизмі спасіння приходить безпосередньо через особисту віру людини в Бога, – спасіння вірою, – без посередників (церкви, духовенства, обрядів). Детальне тлумачення символу віри міститься у катехізисі або у спеціальних документах, які називаються “сповідання віри”. Духовенство в православ’ї ділиться на чорне (ченці, з яких, як правило, висувуються кандидати у вищі церковні чини) і біле (одружені парафіяльні священники). Особлива роль надається культу святих, вшануванню ікон, церковним святам, постам. Православ’я має чоловічі і жіночі монастирі. Воно не приймає ряд католицьких догматів, зокрема про феліокве, чистилище, непорочне зачаття діви Марії, про непогрішимість Папи Римського та інші. На відміну від католицизму православ’я не має свого єдиного світового центру і представлене понад 14 автокефальними й автономними православними церквами. Традиційно консервативна православна церква, ще проголосила вірність історичним традиціям (право – означає вірнослав’є), сьогодні оновлює своє віровчення і культ, намагаючись подавати божественні істини “відповідно до вимог часу” (підтримують взаємні контакти, беруть участь у миротворчій, культурно-освітній діяльності, в екуменічному русі).

Найбільшою у світовому православ’ї є Російська (з 1943 р. – Руська) православна церква. З’явилася вона в неканонічний спосіб, без попередньої згоди на те Константинополя, на базі російських північних єпархій Київської митрополії Константинопольського патріархату в роки, коли відбувалося утвердження московської державності. Процес виділення російських єпархій і самостійну митрополію, що почався ще наприкінці XIV ст. завершується висвяченням у Москві Собором російських ієрархів без згоди на те

Константинопольського патріарха – митрополита Московського і всієї Русі. Цим антиканонічним актом фактично була самопроголошена автокефалія Російської церкви і розірвана канонічна єдність з Константинопольським патріархатом. Процес становлення самостійної РПЦ завершився лише у 1589 році висвятою митрополита Іова на патріарха Московського і всієї Русі й проголошення її автокефалії. У 1686 році шляхом симонії РПЦ неканонічно приєднала до себе Київську митрополію, знищивши з часом більшість традицій українського православ'я. Особливістю РПЦ є прийняття і освячення традицій візантійського консерватизму та цезарепапізму. Останні, зокрема, сприяли відмінні в Московії патріаршества і запровадженню у 1721 році Правлячого Синоду РПЦ як церковного уряду на чолі з обер-прокурором, секуляризації у 1764 році церковних володінь та інші. Все це перетворило РПЦ у державну церкву, а православ'я – в офіційну ідеологію російського самодержавства, духовний засіб обґрунтування російського колоніалізму.

З 1917 року в РПЦ було відновлено патріаршество. Патріархом було обрано Тихона (Василя Беллавина). І хоч Помісний собор 1917-1918 рр. визначив, що духовенство не буде займатися політикою, Тихон прокляв атеїстичну радянську владу і заборонив будь-які спілкування з нею. Почалися арешти духовенства, репресії щодо священників. У 1927 році патріаршим місцеблюстителем РПЦ став митрополит Сергій (Іван Старгородський). Він створив при собі Тимчасовий Синод, який надто швидко був визнаний владою і зареєстрований ДПУ 1939 році в церкві залишилося всього близько 100 парафій. У повоєнні десятиліття РПЦ проводила активну політику на підтримку владних структур й перетворення у фактично державну релігію країни.

Упродовж семи століть (X-XVII ст.) практично незалежно від Константинополя (він призначав лише митрополитів) на теренах Руси-України сформувалося своє православ'я. Специфіка Українського Православ'я виявлялась у самобутності обрядово-культової сфери, мистецького оформлення церковно-релігійного життя, а також в

оригінальному витлумаченні деяких канонів православ'я. Його характеризують такі риси, як демократизм церковного життя, соборноправність, софійність, гуманізм, відкритість до інших конфесій і висока віротерпимість, національністність, тобто онаціональнення обрядово-культової сфери, церковного мистецтва і певною мірою самого віровчення. Українське православ'я іноді брало на себе функції національної конституційності. Завершений вигляд воно знайшло в Могилянській добі, коли Могилянським Атенеєм (вчений гурток Києво-Печерської лаври) були створені такі шедеври світового православ'я, як Катехизис і Требник. Нині традиції українського православ'я продовжують Православна Церква України, а до недавнього часу Українська Православна Церква Київського Патріархату і Українська Автокефальна Церква.

1.3.4.3.Протестантизм

Протестантизм (від лат. *protestanto* – той, що заперечує, незгодний) об'єднує понад 200 самостійних течій із загальною кількістю понад 400 млн. віруючих. Всупереч претензіям церкви на посередницьку роль між людиною і Богом протестантизм особисту віру визнав єдиним Шляхом спасіння, Біблію – єдиним джерелом Одкровення, заперечивши водночас необхідність священних переказів. Через ідею Богом даної благодаті обґрунтовано принцип загального священства віруючих, відкинуто інститут чернецтва, закладено основи демократизму церковного життя (автономність громади, виборність і підзвітність священика). Оздоблення молитовних споруд спрощено, богослужіння зведено до проповідей, молитов, співу національними мовами. Протестантами залишено лише два християнських таїнства (хрещення і причащення). Поклоніння іконам, мощам, святим відкинуто. Протестантизм ділиться на ранній, що утворився в XVI ст. (лютеранство, кальвінізм, англіканство) і пізній – XIX-XX ст. (баптизм, адвентизм, п'ятидесятництво, свідки Єгови, а також методисти, мормони, меноніти, квакери тощо).

Протестантизм не має певного єдиного світового центру. Ранні його течії

та частина пізніх беруть участь в екуменізмі, суспільно-політичному і культурному житті сучасного суспільства. Протестантизм поширений на сіх континентах, особливо в Північній і Латинській Америці та Європі.

Лютеранство належить до раннього протестантизму. Воно виникло внаслідок реформаційного руху в Європі в XVI ст. Основні принципи лютеранського віровчення були викладені доктором теології Мартином Лютером в 1517 році в його 95 тезах, спрямованих проти практики продажу індульгенцій. Ці тези стали важливим кроком на шляху до Реформації та започаткували рух, який критично ставився до церковних практик і надмірного акценту на зовнішніх обрядових діях. У 1530 році Лютер сформулював своє віровчення в Аугсбурзькому віросповіданні та Книзі згоди, де виклав основні доктрини лютеранства, зокрема вчення про виправдання через віру. Лютерани приділяють особливу увагу Новому Завіту, зокрема Євангелію від Іоанна та посланням апостола Павла, які, на їхню думку, найкраще розкривають суть спасіння через віру в Ісуса Христа. Лютер розглядав віру як єдиний шлях до спасіння, підкреслюючи, що людина не може бути виправдана через свої добрі справи чи виконання обрядів, а лише через особисту віру в Бога.

Лише у земному житті, а не у втечі від світу, людина повинна шукати шлях до спасіння. Лютер заперечує духовенство як посередника між богом і людиною. Ним проголошене вчення про всезагальне священство, про рівність всіх віруючих перед Богом. Лютеранський культ відповідає вимогам дешевої церкви; у культі усунені ікони, але зберігаються релігійні картини, вівтарі, свічки розп'яття і органна музика. Засуджується чернецтво, поклоніння святым, мощам, заперечується католицька ієрархія, авторитет папських декретів, послань, рішень святих соборів. З таїнств зберігаються два — хрещення і причащення. Кожний віруючий, за вченням Лютера, має право тлумачити Святе писмо за своїм розумінням, Богослужіння ведеться національними мовами.

Кальвінізм — назва походить від прізвища засновника Жана Кальвіна

(1509-1564). Вчення Кальвіна розроблене й викладене в його книзі Настановлення християнської віри (1536 р.). В ній віюн поділяє принципи спасіння через особисту віру, всезагального священства, богонатхненості лише Біблії. Але доповнює їх догматом про абсолютне наперед визначення долі. Згідно з ним, Бог ще до створення світу одним людям дарував спасіння, іншим – загибель. Доля кожного перевіряється результатами праці, навчання, фінансовими і сімейними успіхами, що у свою чергу веде до активної життєвої позиції віруючого. Догмат мирського призначення. Обрядовий елемент в кальвінізмі спрощений. Обряди хрещення і причастя тлумачаться символічно; богослужіння складається з проповідей, колективного співу та молитов.

Шанування хреста та ікон відсутнє. Кожна громада незалежна і самокерована, пастор обирається віруючими. Кальвіністи святкують Пасху, Різдво, Трійцю, День Реформації тощо.

Сучасний кальвінізм поділений на реформаторство, пресвітеріанство, конгрегаціоналізм, що мають часткові організаційні відмінності. Найбільші кальвіністські церкви є в Голландії, Німеччині, Новій Зеландії, ПАР, США, Франції, Шотландії, Швейцарії.

Англіканство – течія раннього протестантизму, що виникла в Англії в XVI ст. під час боротьби короля Генріха VIII за політичну незалежність від папства. За своїм змістом є компромісом між католицизмом і протестантизмом, поєднуючи вчення католицької церкви про спасенну місію церкви з протестантським догматом про спасіння особистою вірою. Символ віри англікан включає 33 статті “Книги загальних молитов” (1562 р.). В організації і культурі англіканство зберегло багато догматів від католицизму. Англіканство не прийняло протестантський принцип священства всіх віруючих. Зберегли ієрархічний устрій: структура Церкви – єпископальна, глава Церкви – король, примас – архієпископ Кентерберійський. Середнє місце між католицизмом і протестантизмом допомагає успішній участі англікан в єкуменічному русі. Англіканство є державною релігією Англії. Має свої общини також у США, Австралії, Канаді, інших колишніх британських

колоніях.

Баптизм (від грецьк. – занурювати, хрестити у воді) – найбільш поширюваний різновид пізнього протестантизму. Виник внаслідок розвитку пуританізму. На початку XVII ст. в Англії незалежно один від одного виникають два його різновиди. В 1609 році англійські індепенденти утворили громаду загальних баптистів. В 1638 році виникла громада часткових (партикулярних) баптистів, яка прийняла кальвіністську доктрину абсолютної визначеності долі людини. Пізніше баптисти емігрували до США, а у XIX ст. повернулися у Західну Європу.

Баптисти найбільш послідовні в проведенні в життя протестантських принципів. Єдиним джерелом віри вважають Біблію і насамперед її Новий Заповіт. Визнають загально-християнські догмати (символ віри) разом з тим заперечують роль церкви, духовенства як посередника між Богом і людьми. Не визнають святі мощі, ікони, чернецтво, церковні таїнства, проповідують принцип "спасіння через особисту віру", визнають лише так звані дванадцять християнські свята (Різдво, Пасху, Вознесіння тощо). Специфічним святом є "День жнив" і "День єдності". На відміну від лютеран баптисти хрестять дорослих, тобто приймають віру свідомо. Головний принцип баптизму – жити в світі, але бути не від світу, повністю віддаватися "небесному жениху" – Ісусу Христу. Привертає увагу дотримання простих норм моралі: взаємна підтримка і допомога, відмова від алкоголю, лихослів'я тощо. Баптизм проголошує особисте спасіння наслідком віри у викупну жертву Ісуса Христа і обрання віруючих Богом до спасіння. Дотримуючись принципу загального священства і вірячи у можливість безпосереднього спілкування віруючих з Богом через молитву, баптизм заперечує духовенство як посередника між віруючими і Богом. Проповідники і пастори у них виступають просто як організатори релігійного життя. Обряд водного хрещення і причащення (хлібопереломлення) баптисти розглядають просто як символічні акти. Церква баптистів поставала як самоуправна спільнота видимих святих, що не визнає залежності від світської влади. Громадами баптистів керують виборні

пресвітери. Богослужіння проводиться 2-3 рази на тиждень у молитовних будинках.

Баптисти вперше в історії висунули вимогу свободи совісті та відокремлення церкви від держави.

Залежно від різних причин баптизм поділився на ряд самостійних течій – баптистів-арміан, баптистів-реформістів, баптистів сьомого дня, баптистів вільної волі, древніх баптистів, баптистів шести положень та інших. Баптисти є майже в усіх країнах Європи. Баптизм володіє великим капіталом, має свої університети, видавництва, пресу, місіонерські товариства тощо. В Україні баптисти становлять більш як половина від усіх протестантів.

Адвенти́зм (від лат. – пришествя) – видик в 30-х рр. XIX ст. у США. Заснований баптистським проповідником Уільямом Міллером (1782-1849), який обґрунтував свої постулати другого пришествя Христа на Землю: “Воно буде скоро, але точних строків назвати не можна”. Адвентисти вважають, що друге пришествя буде супроводжуватися воскресінням праведників, а після тисячолітнього царства Христа воскреснуть і несправедні.

Адвенти́зм зберіг від баптизму водне хрещення дорослих і омовіння ніг. З ім'ям ідеолога течії Олени Уайт пов'язані інші положення віровчення адвенти́зму: дотримання суботи (четверта заповідь), заперечення безсмертя душі, раю, пекла, а також введення санітарної реформи, складовою частиною якої є заборона вживати м'ясо нечистих тварин, каву, алкоголь тощо. Джерелом віри є Слово Боже, навчання і книги пророків, молитовні будинки мають просте оформлення, відсутня звична християнська атрибутика. Свої богослужіння проводять 3-4 рази на тиждень.

Адвенти́зму як єдиної течії не існує. Найбільша течія – це адвентисти сьомого дня (АСД). В основі їх вчення лежить віра в близьке друге пришествя Христа, страшний суд, 1000-літнє царство Христа для праведників. Серед інших церков адвенти́зму – адвентисти-реформісти, адвентисти-християни, Товариство другого пришествя, столітнього, тисячолітнього царства. Церква Адвентистів сьомого дня налічує веде широку місіонерську роботу, утримує

лікарні, школи, сиротинці, будинки людей похилого віку та інвалідів.

П'ятидесятники вийшли з баптизму наприкінці XIX ст. у США. Назва, походить від християнського свята п'ятидесятниці, де акцентується увага на сходженні на 50-й день після воскресіння Христа на його апостолів Духа Святого. На відміну від баптистів вони практикують не лише водне хрещення, а й хрещення святим духом, а також євхаристію. Вірять у безпосереднє спілкування з Богом і одержання від нього так званих видимих дарів святого духа: здібності говорити на інших мовах (глоссолалії), пророцтва, зцілення вірою. Під час хрещення святим духом через молитву доводять себе до стану колективного психозу.

П'ятидесятництво поширює свій вплив на Північну Америку та Європу. Воно не має єдиного світового центру і єдиної церковної структури.

В Україні п'ятидесятники з'являються в 20-х роках минулого століття в Одесі, Галичині і на Волині. Сьогодні в Україні діє низка течій п'ятидесятництва (християни євангельські віри, п'ятидесятники-сіоністи, п'ятидесятники-звершенці, євангельські християни в дусі апостольському тощо).

Свідки Єгови – течія пізнього протестантизму, що виникла наприкінці XIX століття в США. Засновником був Чарльз Рассел, який у 1872 році створив гурток "дослідників Біблії". У 1884 році він зареєстрував Біблійне товариство "Вартова башта, Біблії і Брошур". Вчення Рассела пізніше доповнив Джозеф Рутерфорд. Вважають себе християнами, але християнську догматику заперечують. Вірять в єдиного Бога Єгову, готуються до "армагедону" – кінця світу. Видають журнал Вартова башта. Віровчення має апокаліптичну спрямованість. Всесвітня історія зображується як боротьба Бога Єгови і Сатани за панування над світом. Знищення "світового зла" має відбутися в Армагедоні – всесвітньої божественної війни – ще за життя нинішнього покоління. Вся увага звертається на глобальні проблеми сучасності, вирішення яких через Армагедон пов'язується зі встановленням царства Божого, на Землі. У ставленні до політики та ідеології Свідки Єгови

дотримуються принципу нейтралітету й ізоляціонізму. Ставлення до світської влади, демократичної держави, громадських обов'язків в єговистів є позитивним. Вони піддають критиці християнські догмати про Трійцю, безсмертність душі, пекло, чистилище, рай. Визнають лише водне хрещення дорослих, відзначають свято “Вечеря на спомин смерті Христа” (використовують прісний хліб і червоне вино як символ тіла і крові Ісуса Христа). Відкидається вся традиційна релігійна обрядовість, культ. На місцевому рівні головною організаційно-керівною ланкою є зібрання віруючих, на яких вибирають пресвітера. Вищим рангом є краєвий комітет. Центр світового єговізму знаходиться в Брукліні, район Нью-Йорку.

1.3.5. Християнство: основи віровчення і культу

1.3.5.1. Біблія як священна книга та культурно-історична пам'ятка

Біблія (від грецьк. книги) є священною книгою християнства. Вона являє собою зібрання релігійних творів шляхом відбору, редагування та канонізації текстів, які вважаються богонатхненними, написаних упродовж великого історичного періоду починаючи від I тисячоліття до н.е. до II ст. н.е. Складається Біблія з двох частин: Старого і Нового Заповіту. Слово “заповіт” означає “угода”, “союз”, “домовленість”. До Старого Заповіту входить 50 книг, з них 39 канонічних, що визнаються святими, як у християнстві, так і в юдаїзмі та одинадцять книг неканонічних, які не визнаються за святі в юдаїзмі та протестантських церквах. Юдейська релігія визнає за святу лише I частину Біблії, тобто Старий Завіт, християнська вважає святою, за винятком окремих книг, всю Біблію (православні – 77 книг, католики – 72 книги, протестанти – 66 книг).

Складається Старий Заповіт з П'ятикнижжя (книги Буття, Вихід, Левіт, Числа, Повторення Закону) – п'яти книг пророка Мойсея. В них йдеться про створення Богом світу і перших людей, їх гріхопадіння і вигнання з раю, розмноження на Землі, покарання за гріхи Всесвітнім Потопом; про перших

патріархів і заповіді Божі тощо. Головною проблемою П'ятикнижжя є угода давніх євреїв з Богом та правдиве виконання ними божественних настанов – Закону у вигляді 10 заповідей Бога через пророка Мойсея на горі Синай.

До Старого Заповіту входять також історичні книги: Ісуса Навіна, Суддів, Царств, Хроніки, книги великих і малих пророків, Псалми та інші. Історичні книги сакралізовано висвітлюють реальні близькосхідні події майже всього першого тисячоліття до н.е, У пророчих книгах піднімаються питання відповідальності євреїв перед Богом за виконання ними умов Завіту. Твердять, що духовне оновлення прийде в світ лише через численні випробування.

До Біблії входять також 27 книг християнського походження, які називаються Новим Завітом (написані у II пол. I ст. н.е.) і складаються з чотирьох Євангелій (“Благовістя”) (від Матфія, Марка, Луки, Йоана) – розповіді про земне життя, вчення і вчинки Ісуса Христа; Дії святих Апостолів (історична книга); двадцять одне послання Апостолів та книги Об’явлення святого Івана Богослова (пророча книга). Таким Чином в Новому Завіті йдеться про діяльність на землі Ісуса Христа як Божественного Месії. Жертва Ісуса Христа є Божою жертвою, що спокутує першородний гріх, дає людству надію на краще майбутнє, на оновлення Заповіту з Богом і містичний шлях до спасіння. Образ Ісуса Христа-Спасителя єднає Новий Завіт із старозавітною традицією очікування Месії, який згідно з книгами пророків має прийти до іудеїв. У своїх посланнях апостол Павло наголосив, що після Христової жертви людина спасається вірою в Христа та любов’ю до Бога і ближнього. Апостол Павло визначив також практичні засади соціальної поведінки християн (коритися господарям своїм, визнавати державу як Божий витвір). Книга Дій Апостолів розповідає про містичне виникнення християнської Церкви та про початок місійної діяльності учнів Христа. А в Одкровенні йдеться про неминучість останньої битви Бога з Дияволом, торжество Христа над Антихристом, встановлення тисячолітнього царства, оновлення Неба і Землі.

Отже, книги Старого і Нового Заповіту складають збірник із 77 книг, які

отримали назву “Біблія”. Склад Біблії затверджено у 363 році на Лаодикійському соборі і доповнено Апокаліпсисом або Одкровенням Івана Богослова у 692 році на Константинопольському соборі.

Біблія справила визначний вплив на формування і розвиток культури християнських народів. Біблійні заповіді, легенди, молитви, притчі, афоризми, пророцтва увійшли у плоть і кров культури, побуту, світогляд та звичаї народів.

1.3.5.2.Символ віри християнства

Ядром християнського віровчення є догмати, тобто істини, які згідно з вченням Церкви, не піддаються сумніву, оскільки мають божественне походження і виражають внутрішню сутність цієї релігії. Основні догмати християнства формувалися на перших семи Вселенських Соборах (IV-VIII ст.).

Скликати Перший Вселенський Собор у м. Нікеї в 325 році спонукала необхідність здолати вчення Арія, який відкидав Божественну сутність Христа, вчив, що Син Божий є творінням Божим. На Другому Соборі в 381 році у Константинополі було засуджено вчення єпископа Македонія, який відкидав Божественну сутність Святого Духу. На цих двох Соборах було укладено Символ віри, якій чітко визначив віросповідні формули християнської релігії. Кожен з дванадцяти пунктів символу віри виражає основні догмати християнської віри:

1. Вірую в єдиного Бога Отця, Вседержителя, Творця неба і землі, всього видимого і невидимого.

2. І в єдиного Господа Ісуса Христа, Сина Божого єдинородного, що від Отця народився перед усіма віками, Світло від Світла, Бога істинного від Бога істинного, рожденного, а не створеного, Єдиносущного з Отцем, що через Нього все сталося.

3. Він для нас, людей, і для нашого спасіння зійшов з небес, і тіло прийняв від Духа Святого і Марії Діви, і став чоловіком.

4. І розіп'ятий був за нас при Понтії Пілаті, і страждав, і був похований.
5. І воскрес на третій день, за Писанням.
6. І вознісся на небо, і сидить праворуч Отця.
7. І знову прийде у славі судити живих і мертвих, і Царство Його не матиме кінця.
8. І в Духа Святого, Господа Животворящого, що від Отця (а у католиків – і від Сина) походить, що Йому з Отцем і Сином однакове поклоніння і однакова слава, що говорив через пророків.
9. В єдину, Святу, Соборну і Апостольську Церкву.
10. Визнаю одне хрещення на відпущення гріхів.
11. Чекаю воскресіння мертвих.
12. І життя будучого віку. Амінь.

У культовій практиці Символ віри використовується як молитва на богослужіннях, а також для хорового співу в храмі. Детальне витлумачення Символу віри міститься в катехізисах, катехізичних повчаннях або в спеціальних документах, так званих сповідуваннях віри.

Основним християнським догматом є догмат Трійці, згідно з яким єдиний Бог одночасно існує у трьох особах (або іпостасях): Бога-Отця, Бога-Сина, Бога-Духа святого. Церква оголошує його “великою таємницею”, “незбагненною вічною істиною”, що має засвідчити його неземне походження. Не всі християнські конфесії визнають положення традиційного християнства про нероздільну, єдиносущну Трійцю. З цього приводу існують постійні дискусії в богословській літературі. Так, у єгипетському віровченні Ісус Христос не визнається Богом і Боголюдиною, а духовним сином Єгови. В теології Церкви Ісуса Христа Святих останніх днів обстоюється думка, що божество складають три окремі особи – Бог Батько, його син Ісус Христос і Святий дух, які діють у довершеній єдності і гармонії мети й учення. Якщо для Бога-Батька всі люди є дітьми, то для Бога-Сина – його братами і сестрами. Саме Ісус Христос є, згідно з цією теологією, Творцем Всесвіту, Викупителем і Спасителем Людства.

Одним із провідних понять християнської догматики є Боговлюдження (або Боговтілення), згідно з яким Син Божий (друга іпостась Св. Трійці) заради спасіння людства від прабатьківського гріха і вічної смерті зійшов з небес і з натхнення Святого Духа вселився у пренепорочну Діву Марію. Від неї він втілювався (або влюдинився), тобто народився, сприйнявши людське тіло і душу, але був безгрішний як Боголюдина. Святе Письмо виразно говорить про людську природу Христа Спасителя: воно називає його уже і чоловіком, другим Адамом, оповідає, що за тілесною своєю природою він підлягав тим самим законам, що й сини Адама: набував віку, відчував голод, спрагу і втому, спав, страждав і помер. Визнаючи Спасителя істинною і цілісною людиною, вчення, засноване на одкровенні, вказує на його людські переваги, що відрізняють його від інших, а саме: безмужнє народження від Святого Духа, непідлеглисть спадковій гріховній зіпсованості, будь-якому особистому гріху.

1.3.5.3. Моральне вчення християнства

Основи християнської моралі викладені у Св. Письмі, творах отців церкви, різних церковних документах. Характерною особливістю цієї моралі є те, що всі її положення вважаються встановленими Богом, уявляються ідеальними й абсолютними, вічними і незмінними. Важлива риса християнської моралі – її тісний зв'язок із віровченням і культовою практикою християнства. Особливого розуміння і з'ясування в християнській релігії набувають такі моральні принципи, як добро і зло, смирення і покірність, каяття і спокута тощо. Еталоном моральної поведінки, морального ідеалу в християнстві є Бог, Ісус Христос, Богородиця, праведники, а також святість і богошанування.

Християнське вчення про мораль ґрунтується насамперед на Десяти Заповідях Божих (Декадозі), одержаних Мойсеєм на горі Синай від Бога:

1. Я Господь Бог твій. Хай не буде в тебе інших богів, крім Мене.
2. Не роби собі кумира і ніякої подоби того, що на небі вгорі, і що на землі долі, і що в воді під землею. Не вклоняйся їм і не служи їм.

3. Не призывай Імення Господа Бога твого надаремно.

4. Пам'ятай день суботній, щоб святити його. Шість днів працой і роби всю свою працю, а день сьомий – неділя для Господа Бога твого.

5. Шануй свого батька та матір свою, щоб довгі були твої дні на землі, яку Господь, Бог твій, дає тобі.

6. Не вбивай.

7. Не чини перелюбу.

8. Не кради.

9. Не свідчи неправдиво на свого ближнього.

10. Не жадай дому ближнього свого, не жадай жони ближнього свого, ані його раба, ані його невольниці, ані його вола, ані осла, ані всього, що належить твоєму ближньому.

Важливу роль у формуванні християнського морального вчення відіграла Нагірна проповідь Ісуса Христа з її дев'ятьма заповідями Блаженства:

1. Блаженні убогі духом, бо їхнє Царство Небесне.

2. Блаженні засмучені, бо вони будуть утішені.

3. Блаженні лагідні, бо вони успадкують землю.

4. Блаженні голодні та спрагнені правди, бо вони наситяться.

5. Блаженні милостиві, бо вони помилувані будуть.

6. Блаженні чисті серцем, бо вони побачать Бога.

7. Блаженні миротворці, бо вони синами Божими назвуться.

8. Блаженні вигнані за правду, бо їхнє є Царство Небесне.

9. Блаженні ви, коли будуть ганьбити і гнати вас, і коли будуть облудно на вас наговорювати всяке слово лихе заради Мене. Радійте і веселіться, бо нагорода ваша велика на небесах, бо так гнали й пророків, що були перед вами.

Що відрізняє заповіді Декалогу від заповідей Блаженства? Якщо перші мають заборонений підтекст і не визначають характер праведної поведінки, то останнє ми знаходимо в заповідях Блаженства. Якщо перші звучать як повеління, як Закон, то другі переломлюються через душу людини, стають її внутрішнім моральним виміром. Так, у християнстві засудженню підлягають

не лише ті, хто вбиває чи чинить перелюб, а й ті, в кого навіть думка з'явилася на таку дію.

Ядро християнської моральної доктрини є фіксована в Новому Заповіті заповідь Любові: “Люби Господа Бога всім серцем своїм і всією душею, і всією своєю думкою”; “Люби ближнього свого, як самого себе”. Головне правило практичної моралі християнства звучить так: “Тож усе, чого тільки бажаєте, щоб чинили вам люди, те саме чиніть і ви. Бо в цьому – Закон і Пророки”. Християнство відкидає навіть злість за злі наміри іншого, у відповідь за скоєне зло. Виголошуючи необхідність ставитися до свого ближнього як до найвищої цінності, християнська мораль відтак радикально змінила існуючі до неї моральні засади, тим, що закликала не відповідати на зло злом, а любити навіть ворога свого.

1.3.5.4. Обрядова система християнства

Якщо раннє християнство не мало якоїсь упорядкованої обрядової системи, то у IV-V століттях Отці Церкви приділяли значну увагу її формуванню. Християнський культ у їх витворі й по сьогодні зберегли православні і католики. Останні у минулому столітті значно модернізували й оновили його.

Християнський культ загалом відтворює догматично-віро-повчальні особливості предметів (хреста, ікон, святих місць тощо).

Особливе місце у структурі християнського культу займає таїнства (від лат. – сакраменту) – це такі дії, через які, згідно з вченням Церкви, “невидимим чином”, віруючому передається Божа благодать, відбувається поєднання “небесного світу” із “земним”, прилучення людини до божественного, священного. Ортодоксальна християнська традиція визнає сім таїнств*: хрещення, миропомазання, причастя, або євхаристію, сповідь (покаяння), священство, шлюб та маслоосвяття (єлеоосвячення, соборування).

* Офіційно система усіх семи таїнств була визнана спочатку католицькою церквою на Ліонському соборі в 1279 році, пізніше вони були встановлені як обов'язкові і в православному культі.

Щоправда, форми їх здійснення дещо відмінні у православних і католиків, хоч догматичний смисл їх загалом однаковий. Протестантизм визнає лише хрещення і причащення, а розглядає їх не як таїнства, а як символічні дії.

Серед найбільш поширених обрядових дій в усіх течіях християнства є молитва у великому різноманітті її форм. Молитва у християн – це звернення віруючого до Бога за милістю, прохання зіслання блага та недопущення зла. Молитва буває спільною під час Святої Літургії та індивідуального – за потребою віруючого. У православ'ї і католицизмі важливе місце займає іконовшанування і вшанування хреста. Наголошується на обов'язковості відвідування храмів – місця Господнього.

Система богослужінь або відправ у православ'ї і католицизмі складається із добового, тижневого (кульмінацією тут є недільна літургія) та річного кола. Елементами останнього постає річне коло християнських свят на честь Ісуса Христа, Богородиці, апостолів, архангелів, священних ікон тощо. Поділяються на головні, великі та престольні. У християнському календарі особливо виділяються так звані дванадцяті (головні) свята: Благовіщення (45 березня), Різдво Христове (25 грудня), Стрітєння Господнє (2 лютого), Хрещення Господнє (6 січня), Преображення (6 серпня), Вхід Господній в Єрусалим (вербна неділя), Вознесіння (40-й день після Пасхи), Трійця (50-й день після Пасхи), Різдво Богородиці (8 вересня), Введення до храму Богородиці (21 листопада), Успіння Богородиці (15 серпня), Воздвиження Хреста господнього (14 вересня). Святом свят є Пасха (Великдень) – свято Воскресіння Ісуса Христа. До великих свят належать: Покрова (1 жовтня), Різдво Івана Хрестителя (24 червня), Обрізання і Найменування Господнє (1 січня), Свято святих апостолів Петра і Павла (29 червня), Відсікання голови Івана Хрестителя (29 серпня). У християнському календарі є свята рухомі (Пасха та інші свята, що пов'язані з місячним колом) і нерухомі (пов'язані з сонячним колом). Кожне зі свят має свою традиційну символічну обрядовість, в якій використано багато елементів народної традиції.

Значне місце в християнському культі займають пости. Понад двохсот днів відводить їм православний церковний календар. Окрім першого різдвяного (пилипівки) 40 днів, Великого передпасхального (7 тижнів), петрівського (Апостольського триває від Трійці до 29 червня) і спасівського (Успенський від 1 до 14 серпня) постів, церква радить дотримуватись також щотижневих постів – середа і п'ятниця. Пости постають як форма випробування віруючих на стійкість від спокус, на терпіння і смирення. Зараз Церква наголошує не стільки на утриманні під час посту від деякої їжі, як на “духовному утриманні”.

У витлумаченнях культових дій кардинально відрізняється від православ'я і католицизму протестантизм. Окрім того, що він відмовився від більшості обрядових дійств, протестантизм не визнає їх містичного характеру і розглядає просто як знаки-символи. Він утверджує примат особистої віри над ритуально-обрядовою стороною релігійності.

Головним християнським богослужінням є Літургія (обідня, меса) – сукупність церемоній, молитов, та обрядів, звернених до Бога для одержання його милості. Свята Літургія (служба Божа), яка носить ім'я Івана Златоустого, займає чільне місце у житті кожного християнина. Обов'язковим елементом для усіх Літургій є здійснення таїнства причастя (євхаристії). У православних церквах Служба Божа складається з трьох частин: Проскомідії, Літургії оголошених та Літургії вірних. У католицизмі Літургія значно коротша (2 частини) і має ряд відмінностей у вченні, складі молитов, порядку читання Святого Письма. У православних і католицьких церквах Літургія здійснюється лише священиком чи архієреєм. Центральне місце у Літургійному році відведено особі Ісуса Христа і його Пресвятої Матері, а також святим мученикам та архангелам. Власне церковний рік виступає як духовна книга, яка практично вчить як любити, славити і Служити Богу та спасти свою душу.

Крім літургійного року в християнській церкві існує, як відомо, тижневе богослужіння. Порядок відправлення служб кожного дня тижня такий: у неділю – воскресіння Ісуса Христа, в понеділок – Божим ангелам, у вівторок –

пророкам, в середу – зраді Ісуса Христа, в п'ятницю – розп'яттю Сина Божого та в суботу – усім святим церкви Христової. Добові богослужіння складаються з дев'яти служб: вечірніх і нічних – вечірня, за вечірня, опівнічна й ранішня та денних – першої, третьої, шостої та дев'ятої години.

Християнська церква відповідно до свого поширення, використовує національні мови, хоч окремі церкви вживають, наприклад, католицька – латинську “мертву” мову, а деякі православні – церковнослов'янську.

1.3.5.5. Найголовніші події в історії світового християнства

26-36 рр. н.е.	правління прокуратора Іудеї Понтія Пілата, за якого, згідне з традицією, був страчений Ісус Христос
49 р.	Апостольський собор в Єрусалимі
45-67 рр.	Місіонерські подорожі апостола Павла
після 64 р.	відокремлення Римської церкви від місцевої синагоги
66 р.	початок Іудейської війни
70 р.	зруйнування єрусалимського храму римлянами
II ст.	проникнення християнства до Вірменії
II ст.	початок християнського чернецтва (Єгипет); поширення християнства серед готів
311 р.	едикт імператора Галерія; перетворення християнства на терпиму релігію
313 р.	Міланський едикт імператора Константина; початок перетворення християнства на панівну релігію
325 р.	Перший вселенський собор, м. Нікея
363 р.	затвердження Лаодикійським собором канонічного списку книг Нового Завіту
381 р.	Другий Вселенський собор, м. Константинополь
383-405 рр.	здійснення латинського перекладу Біблії (Вульгата)
431 р.	Третій Вселенський собор, м. Ефес
451 р.	Четвертий Вселенський собор, м. Халкідон

V-VI ст.	поширення християнства серед лангобардів та франків
553 р.	П'ятий Вселенський собор, с. Константинополь
589 р.	вперше в Західній церкві утвердження Філіокве на Толедському соборі
680 р.	Шостий Вселенський собор, м. Константинополь
691-692 рр.	затвердження Трулльським собором остаточної редакції новозавітного канону: прийняття важливих рішень щодо церковного впорядкування
787 р.	Сьомий Вселенський собор, м. Нікеї
864 р.	початок християнізації болгар
IX ст.	Місія Кирила (Константина) та Мефодія серед слов'ян
1014 р.	остаточне внесення філіокве до Символу віри Римської церкви
1054 р.	“великий розкол” світового християнства на східну та західну гілки
1070-ті рр.	реформи Західної церкви Григорія VII
1077 р.	“Шлях до Каносси” імператора Генріха IV
1090-1099 рр.	перший хрестовий похід
1122 р.	Вормський едикт папи Калікста II
1203 р.	пограбування Константинополя хрестоносцями
1274 р.	Ліонська церковна унія між Західною та Східною церквами
1291 р.	остаточна поразка хрестоносців на Близькому Сході
XIII ст.	початок діяльності католицької інквізиції
1378-1414 рр.	“великий розкол” між римською та авіньйонською кардинальськими партіями у Західній церкві
1439 р.	укладення церковної унії на Ферраро-Флорентійському соборі
1448 р.	оголошення самостійності Московської митрополії
1453 р.	загарбання Константинополя турками;

	падіння православної Візантійської імперії
1517 р.	виступ Мартіна Лютера проти Католицької церкви; початок німецької Реформації.
1529 р.	Шпейерська “Протестація 20-ти імперських чинів”, що згуртувала прихильників Лютера (“протестантів”) на боротьбу за свої релігійні права
1545-1563 рр.	Тридентський собор; Католицька реформа (Контрреформація)
1555 р.	Аугзбурський мир між католиками та протестантами
1566 р.	поява “Гельветицького віровизнання”, одного з найпоширеніших кальвіністських катехізисів
1580 р.	прийняття “Формули Згоди” між німецькими протестантами на ґрунті Аугзбурського віровизнання
1582 р., лютий	початок календарної реформи папи Григорія XIII (“новий стиль”)
1589 р.	здобуття Московською митрополією статусу патріархату
1592 р.	проголошення пресвітеріанства державною релігією Шотландії
1598 р.	Нантський едикт Генріха IV
1609 р.	виникнення в Амстердамі першої баптистської громади
1648 р.	Вестфальський мир між католиками та протестантами у Європі
1648 р.	поява “Вестмінстерського сповідання”, символічної книги британських пресвітеріан
1649-1650 рр.	оформлення реформованої державної Церкви Англії (“Закон про одностайність”)
1721 р.	церковна реформа Петра I; утвердження “духовного регламенту”; початок “синодального” правління Російською православною церквою

1744 р.	виникнення в Англії методизму
1830 р.	заснування у США церкви мормонів
1833-1850 р.	здобуття Елладською церквою автокефалії
1839, 1856 рр.	надання громадянських та релігійних прав християнам Оттоманської Порти
1844-1845 рр.	виникнення течії адвентистів сьомого дня
1865 р.	проголошення автокефалії Румунської церкви (визнана Константинополем у 1919 р.)
1867 р.	початок скликання англійських Ламбетських конференцій
1869-1870 рр.	Перший Ватиканський собор
1871 р.	утворення церковної організації “старокатоликів” (у 1889 р. об’єдналася з реформованою Утрехтською церквою)
1872 р.	проголошення автокефалії Болгарської церкви (визнана Константинополем у 1919 р.)
1875 р.	створення Альянсу реформатських церков (згодом – Всесвітній альянс реформатських церков)
1878 р.	заснування Армії Спасіння
1879 р.	здобуття Сербською церквою самостійності
1884 р.	створення корпорації “Товариство Сіонської Вартової Башти і Брошур” – всесвітньої організації свідків Єгови
1891 р.	енцикліка “Рерум новарум” Папи Пія IX. Початок розробки нового соціального вчення Римо-католицької церкви
1901 р.	початок у США п’ятидесятницького руху
1905 р.	створення в Лондоні Всесвітнього союзу баптистів
1917 р.	проголошення автокефалії Грузинської церкви (визнана Москвою у 1943 р.)
1917 р.	відновлення патріаршого управління Російською

	православною церквою
1917 р.	виникнення “Всесвітньої християнської асоціації фундаменталізму”
1921 р.	утворення Російської закордонної церкви, опозиційної до Московського патріархату (“карловацький розкол”)
1921 р.	проголошення автокефалії Польської православної церкви (підтверджена Константинополем у 1924 р., Москвою у 1948 р.)
1947 р.	проголошення незалежності Кіпрської церкви
1947 р.	створення Всесвітньої лютеранської Федерації
1947 р.	виникнення Всесвітньої Ради Церков
1951 р.	автокефалія Чехо-Словацької церкви
1958 р.	Початок діалогу Православної та Римо-католицької церков
1962-1965	II Ватиканський собор; початок “Аджорна менто”
1964 р., січень	зустріч Вселенського патріарха Афінагора I та Папи Римського Павла VI в Єрусалимі
1964 р., грудень	зняття анафеми 1054 р. між Римською та Константинопольською церквами; спільна декларація з цього приводу
1970 р.	здобуття автокефалії Американською православною церквою
1975 р.	початок православно-католицького богословського “діалогу Істини”
1978 р.	початок понтифікату Папи Івана-Павла II (Кароля Войтили)
1980 р.	перше засідання православно-католицької Змішаної комісії з богословського діалогу
1991 р.	енцикліка Папи Івана-Павла II “Центесімоанно”

- 1990-1993 р. засідання спільних православно-католицьких богословських комісій у Вірні, Фрайзингу (ФРН), Аріччі (Італія), Баламанді (Ліван)
- 1995 р. травень послання Папи Івана-Павла II про єкуменічний обов'язок християн "Нехай будуть усі єдині". Зустріч Папи із Вселенським патріархом Варфоломієм I

РОЗДІЛ 2. РЕЛІГІЯ В ІСТОРІЇ І СЬОГОДЕННІ УКРАЇНИ

У релігійній історії України слід виділити ряд закономірностей. А саме:

1. З часу появи на українських землях християнства тут практично не було конфесійної єдності між народними масами та їх духовними наставниками, владами. Це вело до розколу суспільства, міжконфесійних суперечок, трагедії в національному бутті, зумовлених релігійними чинниками.

2. В Україні практично завжди від часу прийняття християнства політика домінувала над релігією. Між тим релігійне начало було основною категорією влади в усій українській історії незалежно від того, хто її репрезентував. У період політичної деградації (втрати державності) провідна роль в об'єднанні нації переходила до однієї з християнських церков, яка виступала на той час єдиним провідником національної ідеї, відігравала роль тієї національної інституції, яка сприяла культурній індивідуалізації українського народу.

3. Міжконфесійні суперечності, поляризуючи український народ, стримували процес національної інтеграції і самовизначення, робили його легкою здобиччю різних держав і церков. Але водночас вони відігравали й роль фактору, що сприяв збереженню українського етносу як такого: не давав повністю зросійщуватися чи полонізуватися. Християнство в Україні слугувало і засобом соціального і національного поневолення народу, і чинником його боротьби проти соціального і національного гноблення.

4. Підміна національного почуття релігійним, протиставлення релігійного “ми” національному негативно позначалося на динаміці національного “ми” українців, вела до деградації етнічної свідомості, до внутрішньо національних чвар на релігійному ґрунті. Тому релігія сама по собі в Україні ніколи не була етноутворюючими та етноінтегративними фактором, не відігравала ролі визначального засобу національного відродження. Пріоритет у цьому завжди належав національній ідеї.

5. Складність історичного буття українського народу формувала у нього

плюралістичний світогляд і конфесійну неоднозначність. Окрім релігійності, його свідомості притаманні й елементи вільнодумства, що виявилися у вигляді релігійного інакомислення, скептицизму, індиферентизму, антиклерикалізму, політеїзму, деїзму, антитеїзму.

2.1. Основні віхи релігійної історії України

2.1.1. Давньоукраїнська релігія

Початком, витоками релігійного процесу в Україні було язичництво. Язичництво – це назва давньої релігії, що існувала до прийняття світових релігій (у тому числі християнства) у всіх народів. Етнічно забарвлене українське язичництво одержало ще назву давньоукраїнської релігії.

Давньоукраїнська релігія – це вірування і культи слов'янських племен, які мешкали зокрема у межах сучасної України, та політеїстичні вірування формованого українського, етносу. Праісторією давньоукраїнської релігії є так зване поганське язичництво, або поганство (від лат. *paganus* – сільський). Цей світогляд має глибоке індоєвропейське коріння й у східнослов'янській та давньоукраїнській міфології втілений в образах добрих і злих духів – упирів, берегинь, русалок, домовиків, водяників, лісовиків, польовиків, рожаниць тощо. Згодом уявлення про цих істот вплинули на формування образів язичницьких богів. Так, наприклад, Вод уособлював водночас і господаря водної стихії, і творця – деміурга, що мав виняткову силу. Його вважали покровителем урожаю та плодючості худоби, а також творцем життя.

Давньоукраїнський Пантеон богів склався задовго до княжої доби. Головним персонажем у нього був Сварог – бог неба і вогню, який утримував риси й “культурного героя” і дарував людям ковальське ремесло. Ім'я його сина – Дажбога походить від давньоукраїнського “даж” – він був богом сонця і подавачем живильних променів, творцем життєвої сили. З часом чинне місце в цьому пантеоні займає Перун – бог вогню і воїнства. Не менш поважним залишаються Велес, Мокоша та інші боги. Характерною рисою

давньоукраїнської релігії є надто розвинуте символічне мислення і форми культової практики. Всебічний Підхід до історії християнства на українських теренах засвідчує, що ця релігія у долі українства зіграла надто суперечливу роль.

2.1.2. Запровадження християнства в Україні-Русі

Як свідчить історична наука, християнство з'явилося на наших теренах задовго до хрещення України-Русі князем Володимиром у 988 році. Тут слід згадати прихід у I ст. на Київські гори апостола Андрія Первозванного, просвітницьку місію в IX ст. Кирила і Мефодія, Аскольдове хрещення 860 року, прийняття християнства княгинею Ольгою, а також поширення християнства у грецьких містах на півдні наших теренів. Оскільки язичництво не відповідало соціальним і духовним запитам нового часу, то з'явилася потреба в релігії, яка б сповідувала ідею Богоданності держави і законопослушання. Одним із мотивів прийняття Володимиром християнства візантійського зразка, була підлеглість в Константинополі церкви державній владі.

Поширення християнства зустрічало протидію язичництва. Оскільки християнство – це релігія особи в її суспільних відносинах і особистісних зв'язках, то воно не могло замінити чи витіснити язичництво як релігію природи і господаря – людини в ній. Суспільно зумовлений синкретизм цих двох різних релігій призвів до утворення двовір'я.

Запровадження християнства на Русі було зумовлене потребами феодального ладу, коли язичництво, сформоване родоплемінним суспільством, вже не відповідало соціальним і духовним запитам нового часу. Князівсько-боярська верхівка бачила в новій релігії, яка проповідувала ідеї богоданності держави, законопослушання, християнської духовності тощо, засіб зміцнення своєї влади, централізації руської держави, зміцнення її міжнародного становища. Той факт, що Володимир віддав перевагу православ'ю, пояснюється рядом обставин:

1. Наявністю давніх торговельних зв'язків між Київською Руссю та Візантією;
2. Укоріненням в ньому принципом підлеглості Церкви державній владі (“принцип візантизму”);
3. Можливістю використання у даній конфесії слов'янської мови під час богослужіння.

Але Київське християнство, запозичуючи зі Сходу обрядові і культові форми, не сприймало Візантійської теократії, цезарепапізму, не надавало виключної уваги специфічним формам візантійської набожності, буквалізму, ритуалізму, що пізніше знайшли сприятливі умови для розвитку на ґрунті Московського християнства. Основні філософські та теологічні засади Київського християнства (або християнського універсалізму) обґрунтовані митрополитом Іларіоном у “Слові про закон і благодать”.

Проте роль християнства в українській історії несе в собі не тільки позитивні (у вигляді “духовної революції зверху” проведеної Володимиром, що сприяло витворенню правопорядку і громадського ладу, провело докорінну ревізію суспільного добра і зла за євангельським вченням, сприяло формуванню особистості і сім'ї, на новий ґрунт поставило наші міжнародні відносини й вводило нас в сім'ї культурних народів), а й негативні ознаки, особливо, коли мова йде про його інституалізовані структури. Цей негатив виявляється в наступному:

1) Християнство прийшло в Україну у готовому вигляді як штучний витвір і не є наслідком природного розвитку на власному ґрунті. Тому це “духовна революція зверху”.

2) Методи поширення християнства, починаючи ще від Володимира, виявились згубними, оскільки це призвело до винищення її багатої тисячолітньої дохристиянської культурної традиції (міфології, традиції і звичаїв, української абетки тощо).

3) Панування в Україні впродовж трьох століть православ'я в його змосковщеному ортодоксальному варіанті призвело до нашої

відстороненості від духовних здобутків західного світу з домінуючою в них католицькою і протестантською християнською традицією. Водночас це панування з XVIII ст. призвело до знищення того Українського Східного обряду, який формувався на наших теренах упродовж семи століть автономного існування Київської митрополії в структурі Константинопольського патріархату.

4) Східний обряд як органічна єдність віровчення і культу українського народу сформувався на основі синтезу певних елементів візантійсько-християнського обряду з особливостями національного духу українства. Якщо в інших східних церквах обряд їх є більш практичний, то в Українській Церкві він служить виявом високих естетичних почуттів народу, своєрідно витлумаченим містичним змістом Божого Слова. В українській східній традиції домінує не культ Голгофи, містика Христових страстей, а культ воскреслого Спасителя. В нашому обряді порівняно із західним особлива увага приділяється богородництву Діви Марії як її причетності до таємниці Боговтілення.

5) Якщо прийняття християнства спочатку духовно консолідувало український народ, то конфесійний поділ на православ'я і греко-католицизм привів до регіоналізації України за конфесійною ознакою, а відтак зробив її легкою здобиччю для хижацьки налаштованих щодо неї сусідніх держав – Польщі і Росії, часто призводив до ворожих протистоянь “України з Україною”. А наявна нині церковна строкатість України використовується політичними силами для поляризації країни на східняків і західників за віросповідним принципом, для утвердження через ідею “руськості православ'я” необхідності утворення на заміन колишньої СРСР якоїсь східнослов'янської держави.

6) Доповнений конфесійним гнобленням національний гніт українців за умов царської Росії і тоталітарного режиму зупинив перетворення українського православ'я в національну релігію українства. Відтак, християнство стало в руках владних структур Росії і СРСР духовною силою

національного поневолення України, з денаціоналізації її народу, нищення його самобутньої культури і її духовних якостей, засобом протидії становленню України як незалежної держави.

2.1.3. Греко-католицька церква в Україні

Значимою подією в релігійній історії України була Берестейська унія 1596 року, коли єпископат Київської митрополії, зігнорувавши свою належність до Константинопольської Церкви, пішов на союз з Ватиканом, визнав верховенство над собою Папи Римського, але зберіг для об'єднаної церкви східний обряд. Уніатство поділило Україну конфесійно, внесло розкол в націю, чим зробило її легкою здобиччю сусідніх Польщі і Москви. Проте саме завдяки йому вдалося зберегти самобутність українського східного обряду і культурність його релігійних форм, українську мову в Богослужінні. Було налагоджено підготовку саме українського духовенства й організація української освіти шляхом відкриття українських навчальних закладів. Унія постала заборonoю і проти полонізації, і проти зросійщення українців. Нині ця церква носить назву греко-католицької.

Українська греко-католицька церква – одна з традиційних історичних церков українського народу. Неприйняття Берестейської церковної унії частиною православного населення Київської митрополії призвело до поділу української нації за конфесійною ознакою на православних (дезуніатів) та католиків (уніатів), що стало однією з причин, яка перешкоджала консолідації народних сил у найвідповідальніші періоди історії. Впродовж XVIII – початку XIX ст. уніатська церква еволюціонувала в традиційне віросповідання корінного населення Галичини і Закарпаття. За часів Австро-Угорської імперії розпорядженням 1774 року імператриці Марії Терези уніатська церква дістала назву “греко-католицька церква”, чим підкреслювалося з одного боку, визнання нею примату Папи Римського, верховенства над собою Апостольської Столиці, аз другого – збереження східного (грецького) обряду. Саме УГКЦ (і в цьому її історична заслуга) сприяла збереженню в Галичині

чинників національної ідентичності українців – мови, культури, традиції, а також вихованні української інтелігенції, розвитку національної економіки. УГКЦ була ліквідована в 1946 році на Львівському соборі, скликаному спецслужбами СРСР. На місці споконвічної Уніатської Церкви прийшло і захопило храми і майно московське православне духовенство. УГКЦ, у тому числі й митрополит Йосип Сліпий, були репресовані. З того часу і до 1989 року УГКЦ існувала нелегально в межах Радянського Союзу, а на Заході – легально під назвою Української католицької Церкви. Від 1991 року керівництво УГКЦ перебуває в Україні. Очолює УГКЦ кардинал Любомир Гузар (з січня 2001 року), проте йому не підпорядковані греко-католицькі парафії Закарпаття (ними опікується Апостольський нунцій в Україні) і Польщі (вони безпосередньо підпорядковані Апостольській столиці). Церква і миряни ведуть активну боротьбу за офіційну реабілітацію державою УГКЦ, за визнання її Патріархату Апостольською столицею, канонізацію митрополита Андрія Шептицького, організаційне підпорядкування всіх українських греко-католицьких єпархій Верховному архієпископові. Церква має велику кількість мирянських організацій. В 2004 році в Україні діяло понад 3340 греко-католицьких парафій, 5 млн віруючих (і 2 млн. закордоном). Понад 2 тис. священників, 1,2 тис. ченців і черниць, 1 тис. семінаристів, 27 періодичних видань, 13 навчальних закладів, 92 монастирі. Основні чернечі ордени ГК в Україні: василіян, редemptорів й студитів. Сьогодні УГКЦ має 11 єпархій по всій території країни (з них одна, Мукачівська, підпорядковується безпосередньо Святому престолу).

2.1.4. Українська православна церква

Але повернемося до українського православ'я. Після монголо-татарської навали і руйнації Києва митрополича резиденція перейшла на північ на Суздальщину до Володимира на Клязьмі (1299 р.), а трохи пізніше – до Москви (1326 р.). З метою збереження управління Українською церквою галицький король Юрій Львович домігся від Царгородського патріарха і

Візантійського імператора визнання окремої галицької митрополії (1301-1391), але за вимогою Москви на початку XV ст. вона була скасована. Справами Галицької єпископії з 1415 року управляли намісники Київського митрополита з осідком у Москві. Тільки після самопроголошення у 1448 році в Москві окремої Московської митрополії в Україні відбувається відновлення, через півтора століття перерви. Київської митрополії, (1458 р.) а українські і білоруські єпархії виходять з підпорядкування Московського митрополита. Церковне життя в Україні відособлюється від Московської держави. Однак з утвердженням Московської патріархії 1589 року загроза зазіхань на Київську митрополію (Українську церкву) стала небезпечною реальністю. Українська церква втрачає фактичну автокефалію і єдність після Берестейської унії 1596 року, коли всередині церкви відбувається розкол і ворожнеча на довгі роки.

У 1620 році відновлюється українська православна ієрархія за сприяння гетьмана Петра Сагайдачного. Київська православна митрополія особливого розквіту набула за митрополита Петра Могили в 1633-1647 роках. Написаний Могилянським Атенеем “Православний Катехізис” визнав увесь православний світ. Проте в 1686 році з порушенням канонів (шляхом симонії-підкупу) Київську митрополію було включено до Московського патріархату. Це призвело до зникнення Українського Православ'я з такими його характерними рисами як соборноправність, демократизм, націоналістичність, відкритість, софійність, побутовність. Православ'я в Україні набуло Московських ортодоксальних форм. Після петровських реформ (1721 р.), які виявилися зокрема у заміні патріаршества управлінням Синоду, вони взагалі втратили свою самобутність і постало як елемент державної структури Російської імперії і духовний засіб колоніального поневолення.

Українська церква остаточно нищиться і денаціоналізується під виглядом “злуки” (“воссоєдинения”) греко-католиків з православними після приєднання Правобережної України до Росії наприкінці XVIII ст. Одержавлена і зденаціоналізована Українська церква, відірвана від народу, стала частиною

Всеросійської православної церкви, якою правив Священний Синод. А її ієрархи, в тому числі і митрополити, всі були вже росіянами і для більшості з них Київська митрополія була лише тимчасовим ступенем до вищої — Московської.

Єпископів тепер не обирали, а призначав Св. Синод, переважно з росіян. У 40-х рр. XIX ст. Синод встановив священикам платню, чим сприяв відчуженню їх від народу. Втрачався внутрішній зв'язок між єпископами та віруючими, зтиралась і національна свідомість пастирів, які здебільшого ревно служили Синоду. Учителі в духовних семінаріях та духовних школах теж були з росіян, які навчали в дусі офіційного патріотизму й сприяли русифікації. Рідна мова повністю витіснялась із церковного життя, але на практиці священики-українці мимоволі вносили в церковні відправи українську мову, бо іншої не знали. Поступово занепав національний архітектурний храмовий стиль. А у 1801 році припиняється національне храмове будівництво через заборону Синодом РПЦ будувати церкви українського типу.

Відтак Україна має складну релігійну історію. Лише на початку XX ст. у ході національно-визвольної боротьби у 1917-1921 рр. в Україні виборюється своя автокефальна православна церква (УАПЦ) на чолі з митрополитом Василем Липківським (1921 р.). Цього ж року ВПЦС (Всеукраїнський Православний Церковний Собор) скасував ганебні акти 1686 року і проголосив незалежність і самостійність української церкви, утвердив українську мову в богослужінні, собороправність церкви і затвердив церковні правила. Відкриваються автокефальні парафії на території сучасних Вінницької, Дніпропетровської, Київської, Кіровоградської, Полтавської, Сумської, Черкаської, Чернігівської, Харківської, Хмельницької областей. Організуються богословські курси, гуртки і братства, видається журнал "Церква і життя", ведеться місіонерська діяльність у місцях розселення українців у СРСР та за кордоном. Общини автокефалістів з'являються у Швейцарії, Франції, Чехословаччині, Югославії. На початку 1924 року в

церковних структурах налічувалося уже понад 2 тис. автокефальних парафій, що об'єднували понад 3 млн віруючих. Однак уже рішенням II Всеукраїнського церковного собору УАПЦ В. Липківський усувається від управління митрополією (1927 р.), а III Всеукраїнський церковний собор приймає рішення про “саморозпуск” УАПЦ (січень, 1930 р.). Починається масове закриття парафій, широкі репресії церковнослужителів і віруючих. До 1937 року сталінська машина терору знищила майже весь єпископат: 27 єпископів і 1500 священників і численні маси віруючих, які загинули від голодомору і на засланнях.

Під час німецької окупації була спроба відродити УАПЦ. Після війни УАПЦ існувала в Канаді, США, які стали єдиною опорою і носієм української православної автокефалії.

У повоєнний період УАПЦ стає катакомбною, а її керівники, у тому числі і єпископ Мстислав (майбутній патріарх), виїжджають за кордон. Лише зі здобуттям Україною незалежності відбувається відродження УАПЦ, коли у червні 1990 року відбувається проголошення українського патріархату. Першим патріархом УАПЦ Собор обирає митрополита у США Мстислава (С. Скринника).

2.1.5. Римо-католицька церква в Україні

Насьогодні серед широкого загалу склалась досить усталена думка, що католицизм в силу відомих історичних причин був ворожий Україні, а костели відвідують в основному іноземці, які проживають в Україні. Дійсно католицизм прийшов в Україну разом із завойовниками і використовувався ними як могутня зброя для поневолення українців. Проте обмежити роль католицизму в історії України лише негативним аспектом було б помилковим. Здавна Україна, знаходячись між Сходом і Заходом, вбирала елементи духовної культури як греко-візантійського, так і римо-католицького світу.

Перші спроби Ватикану поширити свій вплив на східнослов'янські землі, в т.ч. і на Україну, відомі ще з X-XI ст. Це були часи здійснення походів

німецьких феодалів на Схід. У Магдебурзі (Німеччина) був заснований спеціальний єпископат, який мав стати головним центром поширення католицизму на Сході Європи. Наприкінці X ст. в результаті його діяльності католицизм утвердився у Польщі, Чехії, Угорщині. Саме з цих територій йшло проникнення католицизму на українські землі. Але довгий час ці спроби були невдалими.

Особливе місце і роль у поширенні католицизму на українських землях належить Польщі. Саме сюди Папа постачає спеціальних єпископів для Русі. Довгий час ними були краківські архієпископи. Починаючи з XI ст. засновується також особливе латинське єпископство для Русі “надвіслянської і забужської” під назвою Русько-Любуське в Силезії. В XII ст. започатковано руське єпископство в Опатові для Русі надвіслянської між Люблином і Опатовим, яке завідувало релігійними справами руських до середини XIV ст., коли Папа Григорій XI ліквідував любуських єпископів на Русі і заснував там у 1375 році чотири самостійних латинських єпархії (єпископства): в Галичі (архієпископство), Перемишлі, Холмі, Володимирі-Волинському, а через 10 років у Кам’янці-Подільському. Це сталося завдяки зближенню Литви (до якої на той час входила частина Галичини, Волинь і Поділля) з католицькою Польщею у 60-х рр. XIV ст. під час вигнання нею татар з українських земель. Після Кревської унії 1385 року починається послідовне і енергійне проникнення католицизму в Україну. В розповсюдженні католицизму велика роль належить чернечим орденам домініканців і францисканців.

Орден домініканців запроваджував католицизм в українських землях з XIII ст. Центром домініканської місії став Львів. Папська була від 1378 року заснувала спеціальне руське домініканське намісництво. Домініканські монастирі стали першими католицькими осередками на Волині та Поділлі. Тамтешні перші єпископи були ченцями. Домініканці підтримували Київську єпископію. Менший вплив справляли францисканці. Вони активізувалися в XIV ст. в Галичині, мали монастир у Кам’янці-Подільському. У Львові та Люблені з середини XV ст. діяли монастирі бернардинців. Ордени виконували

насамперед місійну функцію, сприяючи впорядкуванню церковного життя, поширенню латинського обряду, латино-польської культури.

Католицька церква в I пол. XVI ст. знаходилась у повному занепаді. Протестанти завдавали тяжких ударів католицькій церкві по всіх землях в тому числі і на Україні. Для боротьби з реформацією було засновано у 1540 році особний католицький орден Єзуїтів, який мав на меті через школи і освіту скріплювати католицьку віру, при чому не тільки серед поляків, але й серед православних українців †. При допомозі своїх добре поставлених шкіл, які відкривались повсюди (колегії в Ярославі (1574 р.), Полоцьку (1579 р.), школи в Орші, Люблині, Несвіжу, Львові, Кам'янці, Луцьку, Перемишлі, Вінниці, Барі, Фастові, Острозі, Новгород-Сіверському та ін.) вони денаціоналізували, а потім повернули на католицизм більшість православної інтелігенції. Починаються утиски православної віри, а самі православні поступово втрачають привілеї, які мали до цього часу. В результаті українська православна інтелігенція покинула батьківську віру і прийняла католицьку, зрікаючись своєї української нації (див. "Тренос" М. Смотрицького).

Однак не слід забувати того безперечного факту, що через католицьку церкву українці знайомилися з досягненнями європейської культури, освіти, науки. В католицьких школах Литви, Польщі, Німеччини, Італії, Франції та інших країн виховувалися десятки представників українського народу, які пізніше прислужилися своїй нації (Б. Хмельницький, Іван Мазепа, І. Виговський, П. Орлик).

У XVIII ст. повоєнне відновлення на Правобережжі (після 27 річної турецької окупації України) супроводжувалося подальшим наступом католицизму – як у західній формі, так і у формі уніатства. Польський уряд зміцнював союз з католицькою церквою, протидіючи зовнішньополітичному

† Навчання в цих школах відкривало можливості подальшої освіти в університетах Польщі, Німеччини, Італії, Франції. Єзуїти займалися доброчинністю – працювали в притулках, шпиталях, в'язницях. Вони запровадили католицькі братства. Єзуїти вправно організовували публічну пропаганду католицької віри: їхні диспути з іновірцями та проповіді мали велику популярність і не лише серед католиків. Богословська та полемічна література видана єзуїтами, стимулювала наприкінці XVI - на поч. XVII ст. розвиток богословської та суспільної думки в середовищі як протестантів так і православних. Тому місіонерська активність єзуїтів сприяла поширенню тогочасної європейської освіченості та культури на українських землях Речі Посполитої.

тиску з боку Росії. Внаслідок широкомасштабної унійної акції Інокентія Вінницького та Йосипа Шумлянського, проведеної в 70-90 рр. XVII ст., всі православні впродовж XVIII ст. перейшли на унію; припинили існування православні братства. Римо-католицькі осередки активно розвивалися за підтримкою уряду та Апостольської столиці, особливо на Волині та Поділлі. У XVIII ст. там виникло у 25 разів більше костелів та монастирів, ніж за всі попередні століття.

У 1720 році уніатський Замойський синод закликав шляхту та уряд до активного поширення унії, а також значно латинізував уніатський обряд. Ще більше посилила контроль католицького духовенства над релігійним життям некатоликів “Генеральна конфедерація” 1732 року. Релігійні утиски чималою мірою спричинили розгортання впродовж 1766-1768 рр. Коліївщини – грандіозного соціально-національно релігійного вибуху з виразним антикатолицьким забарвленням. Радикальна католицька шляхта у відповідь зорганізувала так звану “Барську конфедерацію” (1768 р.). У 1768 році польський сейм ухвалив “Кардинальні права”, які зрівнювали православних у правах з католиками, однак оголошували католицизм державною релігією, а вихід з нього – злочином.

Після трьох поділів Польщі наприкінці XVIII ст. Правобережна Україна входить до складу Російської імперії і католицька церква на Правобережжі підпадає під контроль Російського самодержавства. Катерина II після 1795 року низкою указів скасовує діяльність ряду католицьких (і уніатських) єпархій, у тому числі уніатську митрополичу кафедру. Але уже у 1798 році її син, імператор Павло I, поновлює діяльність католицької церкви в Російській імперії, відновивши на українських землях шість католицьких єпархій (у тому числі і Подільську). Покращується становище уніатської церкви. У 1809 році за Олександра I утворюються 4 уніатські єпархії: Віденська, Полоцька, Луцька і Берестейська. В 1817 році відбувається відновлення ієрархії Українсько-Білоруської церкви. У Петербурзі утворюється римо-католицька колегія, підпорядкована міністерству внутрішніх справ, яка відає церковними

справами. У її складі діяв уніатський департамент, пізніше перетворений на греко-уніатську духовну колегію.

Однак після польського повстання 1830-1831 років російський уряд бере курс на русифікацію неросійського (українсько-білоруського) населення. Цар Микола I від протекторату католицької церкви переходить до протекторату Російської православної церкви на Правобережжі. Діяльність католицької церкви обмежується (закривається 61 Монастир і багато костелів), ведеться підготовка до ліквідації уніатської церкви: остаточно скасовується чин Василян (1832 р.), а майно передається православній церкві або конфіскується. Православним передано Почаївський монастир, закриваються всі католицькі богословські школи. Багато ченців ув'язнено та заслано до Сибіру. З шести католицьких єпархій залишається тільки дві. Католицька церква з цього часу перетворюється в Російській імперії на другорядну, лише терпиму і втрачає усі свої привілеї. У 1839 році відбувається ліквідація греко-католицької церкви в Російській імперії. Викорінення уніатства на Правобережжі, заміна його на державне російське православ'я стали чинниками денаціоналізації українського населення.

Під час визвольних змагань 1917 року в Україні відновлює діяльність Кам'янецька і Житомирська дієцезії (єпархії) за погодженням уряду УНР з Апостольською Столицею. У цих дієцезіях наприкінці 20-х рр. діяло 220 костелів і 700 тис. віруючих, а на Правобережжі усього 332 рим-католицьких громади. На півдні України діяла Тираспольська дієцезія. Всього в СРСР тоді було 1,6 млн католиків, 500 костелів і 370 ксьондзів.

Однак масові репресії 30-х років не оминули і католицьку церкву. Вже у 1930 році було заарештоване 49 католицьких священиків, у 1933 – зачинено 2/3 діючих костелів, а католицьких навчальних закладів на той час вже не існувало. У 1937-1938 рр. були знищені рештки католицизму в Україні: закрито останню святиню – костел Св. Олександра у Києві, а такі католицькі святині, як кафедральний собор у Кам'янці-Подільському, домініканський костел у Львові, костел Св. Олександра у Києві були перетворені на музеї

атеїзму. Тисячі депортованих на Схід поляків мусили надалі приховувати свою релігійну належність.

Напередодні II Світової війни залишився діючим лише один костюл в Одесі. Під час II Світової війни на території України окупований німцями поряд з православними відновлюють діяльність і римо-католицькі храми, однак з приходом радянських військ багато з них припиняють свою діяльність, а у 1946 році було вислано єпископів зі Львова і Луцька.

Відлига 50-60-х рр. торкнулася і католицької церкви в Україні: поступово католицькі громади відновлюють свою діяльність. Однак з кінця 50-х років знову розпочався наступ на римо-католицьку церкву, в результаті якого була припинена діяльність більшості костелів. У 1989 році залишалися офіційно зареєстрованими тільки 90 римо-католицьких громад без жодної діючої ієрархії.

На початку 1991 року Папа Римський Іван Павло II затвердив новий адміністративний поділ для римо-католиків України, згідно з яким було відновлено Львівську архідієцезію, яку очолив кардинал Мар'ян Яворський, а також Кам'янець-Подільську і Житомирську дієцезії, у 1996 році реактивовано Луцьку дієцезію. У 1992 році призначено архієпископа Антоніо Франко першим апостольським нунцієм (послом) в Україні. У 1993 році утворено Апостольську Адміністрацію для римо-католиків Закарпаття (м. Мукачеве). Кількість римо-католицьких громад постійно зростає. Так, якщо у 1991 році в Україні було зареєстровано 315 римо-католицьких громад, то на 1 січня 2004 року їх вже нараховувалось 863 (або 4% усього релігійного “поля” України). Розгорнули діяльність різні чернечі організації (ордени): домініканці, капуцини/«францисканці тощо. Відновили також діяльність жіночі чернечі згромадження (об'єднання): францисканки, бенедиктинки, кармелітки, сестри-служебниці Найсвятішого Серця Ісуса та ін. Сьогодні римо-католицька церква в Україні має 7 духовних навчальних закладів і близько 1 тисячі слухачів, філії за кордоном у Польщі і Ватикані; 80 монастирів, 477 служителів культу, 518 недільних шкіл, 13 періодичних

видань, серед яких київський двотижневик “Парафіяльна газета”, місячник “Аве Марія” у Кам’янці-Подільському, “Християнське слово” – часопис капучинів та інші видання.

У 2002 році Папа переглянув попередній адміністративний поділ римо-католиків в Україні: шляхом поділу Кам’янець-Подільської та Києво-Житомирської єпархій утворено ще дві єпархії – Харківсько-Запорізьку та Одесько-Симфіропольську. Таким чином, сьогодні в Україні структуру римо-католицької церкви складають 7 єпархій: Львівська (архидієцезія-митрополія), Кам’янець-Подільська, Києво-Житомирська, Луцька, Закарпатська (Ужгородсько-Мукачівська), Харківсько-Запорізька та Одесько-Симфіропольська.

2.1.6. Протестантизм в Україні

Протестантизм в Україні пройшов два етапи: ранній і пізній. Найбільш поширеною течією раннього протестантизму в Україні було соцініанство – найрадикальніша течія протестантизму, що прийшла з Італії. Якщо реформатори (кальвіністи і лютерани) не змінювали християнські ідеї і догмати, а лише виступали проти римо-католицьких церковних порядків, то антитринітарії (соцініани) піддавали сумніву догмати віри, відкидаючи догмат про Святу Трійцю на тій підставі, що він недоступний розумінню і сприймається лише через віру.

Заснував цей рух в Європі іспанський кальвініст, лікар, Мігель Сервет (1509-1553), а продовжував – Лелій Соцін (1525-1562) з Падуї. У Польщі з 1574 року цей рух очолює переселенець з Італії Фавст Соцін (1539-1604), племінник Лелія.

Головними соцініанськими догматами були: Бог один, Ісус Христос – проста людина, але зачатий Святим Духом. Він приніс з неба божу волю, підтвердив її праведність своїм життям і смертю, за що був наділений божою владою на землі і на небі. Дух святий не персона, а божя сила. Соцініани відкидали догмат про те, що Христос своєю смертю приніс покайну жертву за

людей, оскільки це позбавляє людину бажання вдосконалюватись морально. Первородного гріха людей соцініани не визнавали. Відкидали визнання святих, поклоніння образам, церковну обрядність та всі таїнства (крім обряду причащення). Хрестили лише дорослих. Джерелом віри і просвіти залишилося у них Священне Письмо. Мали своїх пресвітерів, але вважали, що навчати вірі може кожний. Виступали проти війни і смертної кари. Рух найбільше був поширений на Волині (м. Острог), Поділлі (Хмельник, Панівці), Київщині, а також на Поліссі, Побужжі, Галичині. Найбільше прихильників протестантизму було серед інтелігенції, духовенства і міщан.

Пізній протестантизм. Починаючи з кінця XVIII ст. в Україні поширюється протестантизм двох напрямків: західний і східний. До першого слід віднести чотири основні течії: баптисти, адвентисти, п'ятидесятники, Свідки Єгови. До східного – духоборів, товстовців, хлістів, мальованців, скакунів, інокентівців та інших.

Всі вони не носили яких-небудь національних ознак і не були пов'язані з національним рухом в Україні, а відзначались загальним космополітизмом. Чи не єдиною позитивною рисою їх був яскраво виражений етичний характер, їх учасники відзначались показною моральністю (не пили, не палили), зразковою поведінкою і дисциплінованістю, повагою до своєї родини і близьких.

Появу і значний розвиток їх у XIX-XX ст. завдячуємо засудженням багатьма віруючими християнами офіційної церкви з її бюрократично-деспотичною системою, що панувала – у Російській православній церкві, а також імперською системою російського самодержавства, яка забороняла і переслідувала національні церкви, нетерпимо ставилася до інаковірних. Атеїзм більшовицького режиму тільки посилював цю тенденцію до зростання сектанства. (Секта від лат. – “вчення”. Виникла як опозиція до пануючої церкви і має відносно неї догматичні, обрядові та організаційні відмінності).

Баптистський рух в Україні зародився у 60-70-х рр. XIX ст. внаслідок переселення великої кількості німецьких колоністів на колишні землі Війська Запорозького.

Серед німців-лютеран і батраків-українців, які працювали у господарствах колоністів популярні були “штунди” (від нім. – година) – гуртки віруючих, що збиралися для розмов і читання Біблії, співу псалмів. Пізніше штунди влилися в общини баптистів, яких у народі називали інколи штундами. Перша громада виникла у 1867 році на Херсонщині. У 1884 році утворюється Союз російських баптистів, куди увійшли українські баптисти. Російська православна церква, спираючись на допомогу держави, всіма засобами боролась проти баптизму. Баптисти не сприйняли Жовтневу революцію 1917 року. Вони виступали з ідеєю “революції духу”. З часом баптисти перейшли на позиції лояльності до нової влади. Переслідування і репресії 20-30-х років минулого століття призвели до саморозпуску Союзу. У період атеїстичної боротьби (після 1929 року) більшість баптистських общин припинили своє існування, а їх учасники і керівники були заарештовані і загинули у таборах. Організована діяльність баптистів відновилась лише у 1942 році. У 1944 році влада дозволила баптистам об'єднатись у союз євангельських християн баптистів. Після об'єднання баптистів з Євангелістами відбувається приєднання до цього союзу в 1945 році християн євангельської віри (ХЄВ). Так була створена Всесоюзна Рада Євангельських Християн Баптистів (ЄХБ). Офіційний орган цієї церкви – журнал “Братський Вісник” (1944 р.). У 1945 році до ЄХБ примкнули також дорбісти (Закарпаття), а в 1947 р. – євангельські християни в дусі апостолів та деякі інші євангельські деномінації. В 1963 році приєдналися братські меноніти.

На початку 60-х років ХХ ст. у результаті невдоволення суворим обмеженням їх діяльності, що зводилася тільки до відправлення релігійних потреб у стінах молитовних будинків, відбувається розкол: створюється фактично паралельна “ініціативна група”, яка вимагає дозволу необмеженої проповіді Євангелії, релігійного виховання дітей, дотримування принципу відокремлення держави від церкви. У 1965 році оргкомітет ініціативної групи створив Радугу Церков, яка піддається масовим гонінням її прихильників (ув'язнення, притягнення до кримінальної відповідальності, звільнення з

роботи, штрафи тощо). Лише на початку 1990 року переслідування баптистів прихильників РЦ ЄХБ поступово припиняється. З проголошенням незалежності общини ЄХБ України вийшли з підпорядкування Всесоюзної Ради ЄХБ і утворили Всеукраїнський союз об'єднань ЄХБ, який має свої друковані органи. Крім цього в Україні діють Об'єднання незалежних громад ЄХБ, громад колишньої Ради Церков ЄХБ, а також громади Кореїської баптистської церкви. Виходять газети “Християнське життя”, “Християнин и время”, “Протестант”, “Християнське слово”, журнал “Християнин”, діють навіть навчальні заклади. Нині євангельсько-баптистський рух в Україні перебуває на піднесенні. Споруджуються нові та реставруються старі культові приміщення. Помісні церкви постійно зростають.

Адвентизм на територію України почав проникати наприкінці ХІХ ст. У царській Росії, до якої входила й Україна, зазнав утисків і переслідування. У перші пореволюційні роки ситуація змінилася на краще – було утворено Всесоюзне Об'єднання АСД (Адвентисти Сьомого Дня). Проте з кінця 20-х років ХХ ст. прокотилася страшна хвиля атеїстичних переслідувань. В середині 30-х років всі молитовні будинки були закриті, майже всі служителі репресовані, багато рядових віруючих опинилися в таборах і на засланні.

Тільки після ІІ Світової війни деякі адвентистські общини в Україні були відновлені. Тоді була відновлена і Всесоюзна Рада, яка проіснувала до 1960 року. Наприкінці 70-х років було одержано дозвіл створити регіональні союзи і республіканські центри. В Україні діє Уніонна конференція Церкви АСД як складова частина Євро-Азійського дивізіону. Президентом Церкви нині є М. Мурга. Крім АСД в Україні діють громади адвентистів-реформістів, адвентистів-сіоністів (переважно на Поділлі), адвентистів сьомого дня, адвентистів Христової церкви тощо.

П'ятидесятники в Україні з'явилися наприкінці 1913 року і з того часу постійно кількісно зростали. Перша громада п'ятидесятників була створена в 1922 році місіонером американської церкви Асамблея Божа І. Воронаєвим. У 1924 році постав Одеський обласний союз, а в 1926 році – Всеукраїнський

Союз Християн Євангельської віри (ХЄВ). У 1927 році цей Союз налічував 17 тис. віруючих і 350 громад. З 1928 року в Одесі видавався журнал “Євангеліст”, серія брошур, формувалася церковна структура. Але у 30-х роках в результаті антирелігійної кампанії чисельність п’ятидесятників значно зменшилась. У повоєнні роки відродження п’ятидесятницького руху стало можливим завдяки доволі потужному потенціалу західноукраїнських структур, що існували до війни на території Польщі: ХВЄ та ХЄВ. У 1945 році п’ятидесятники, які змушені були відмовитись від обряду “хрещення Духом Святим”, і гласолалії об’єдналися з громадами баптистів і євангелістів та утворили церкву Євангельських Християн баптистів (ЄХБ). Однак багато громад не увійшли до цієї церкви і зазнали переслідувань. На початку 70-х років вони об’єдналися у легальну структуру – так звані автономно зареєстровані п’ятидесятницькі громади, переважно на сході і півдні України. В Україні нараховується низка п’ятидесятницьких течій: християни віри євангельської (ХВЄ), християни євангельської віри (ХЄВ), п’ятидесятники-суботники (переважно на Поділлі), п’ятидесятники-перфекціоністи (доскональці), євангельські християни в дусі апостольському тощо. У роки незалежності України п’ятидесятницькі громади самовизначилися. В результаті більшість з них об’єдналися в Союз Християн Віри Євангельської (ХВЄ).

Свідки Єгови на території України з’явилися в 20-х роках ХХ ст. на західноукраїнських землях, які входили до складу Польщі з реемігрантів, що поверталися з Америки, а також з платних місіонерів і “спеціальних піонерів” Бруклінського центру (США). їх організації підпорядковувалися т. зв. крайовому Бюро в Лодзі (Польща). На території України в радянські часи діяло до 80% свідків Єгови усього СРСР. Опозиційно налаштовані до радянського режиму, вони довгий час переслідувались і перебували на нелегальному становищі (у підпіллі). Були об’єктом шаленої офіційної пропаганди, що викривала їхню “антикомуністичну суть”. З 1991 року, після падіння тоталітарного режиму, стає зареєстрованою, вільно діючою

релігійною організацією.

II пол.	в Україні з'являються деякі течії раннього протестантизму:
XV-XVI ст.	з Чехії – гуситство; зі Швейцарії кальвінізм, з Німеччини – лютеранство; з Голландії анабаптизм; з Новгорода – рух зжидовілих; з Італії – рух антитринітаріїв, соцініан
1574 р.	поширюється рух соцініан у Польщі і в Україні, зокрема на Волині, Поділлі і в Києві
30-40 рр.	серія процесів проти соцініан в Україні. Закриття
XVII ст.	панівельської кальвіністської академії (поблизу Кам'янця-Подільського – після 1611 року)
70-ті рр.	початок проникнення в українські землі Російської імперії
XVIII ст.	нової хвилі протестантизму разом з іноземцями-колоністами
1860 р.	виникнення в Таврійській губернії течії “братських меннонітів”
1860 р.	перші відкриті зібрання українських штундистів
1861 р.	перші баптистські водні хрещення серед німців-колоністів в Україні
1863 р.	перші баптистські водні хрещення серед українців
1867 р.	створення першої української баптистської громади
1878 р.	рішення Державної ради Російської імперії “Про духовні справи баптистів”, яке стосувалося баптистів-іноземців
1878 р.	заснування першої в Україні громади євангельських християн у Харкові
1884 р.	створення Союзу баптистів Південної Росії (згодом – Союз російських баптистів), до якого входили українські баптисти
1886 р.	поява першої громади адвентистів в Україні
70-80 ті рр.	баптистська проповідь серед місцевого населення Західної
XIX ст.	України

1894 р.	оголошення царським указам штундизму “особливо шкідливою сектою”.
1905 р., 17 квітня	указ царя Миколи II “Про зміцнення начал віротерпимості”; початок легалізації українських протестантських осередків
1921 р.	утворення Всеукраїнського союзу баптистів (діяв до 1928 р.)
1921-1922 рр.	заснування першої п’ятидесятницької громади в Україні
1925 р.	початок діяльності в Галичині та Волині лютеранської Української євангельсько-аугсбурської місійної ради
1925 р.	початок діяльності Всеукраїнського об’єднання адвентистів сьомого дня (АСД)
1925 р.	створення Всеукраїнського союзу християн євангельської віри (ХЕВ)
1928 р.	створення у Галичині Союзу українських євангельських християн-баптистів
1931 р.	створення в Західній Україні кальвіністського Союзу українських євангельсько-реформованих громад
1944 р.	утворення союзу євангельських християн-баптистів (Союз ЄХБ)
1961 р.	розкол у Союзі ЄХБ, утворення опозиційної Ради церков ЄХБ (РЦ ЄХБ)

2.1.6.1. Східний протестантизм

Духобори. Секта виникла в Україні у XIX ст. Духобори відмовлялася підкорятися церковній і державній владі, додержуючись принципу первісного християнства. Не визнають Священного писма, ікони, таїнств і священства. Основне вчення викладене в “Живій книзі”: псалми, історія церкви. Існує культ керівництва, посада спадкова.

Молокани – це різновид духоборів, але вони визнають Біблію, однак

тлумачать її іномовно. Бог сприймається не як особистість, а як дух. Відмовляються від таїнства і священства, мають своїх керівників – пресвітерів (виборні старости). Існує кілька гілок. В Україні молокани-скакуни відзначають не християнські, а іудейські свята. У віронавчанні близькі до хлістів.

Хлисти. Відгалуження безпоповців (старообрядців). Віровчення допускає можливим пряме спілкування людини зі святим духом, можливість втілення Бога у найбільш праведних сектантів. Спілкуються зі святим Духом під час молитовного екстазу. Таких віруючих називають “Христами”, “богородицею”, “пророком”. Біблія тлумачиться духовно (алегорично). На відміну від інших сектантів вони відвідують православну церкву. В Україні з хлістів найбільш відомими є мальованці (течія харизматичного характеру – вірять у можливість безпосереднього отримання благодаті від Бога (як шлях спасіння від гріхів) і бути носієм такої благодаті кожним віруючим, а не тільки священиком (Як, наприклад, у православ’ї).

Інокентівці. Секта виникла на податку ХХ ст. з послідовників ієромонаха Балтського православного монастиря – Інокентія. Він оголосив себе живим втіленням святого духа і виступав з проповіддю скорого кінця світу і пришествя страшного суду. Секта відзначалась важкими виснажливими обрядами. Сьогодні секта практично розпалась.

В ваш час протестантизм в Україні набуває все більше рис національного характеру.

2.2. Етнонаціональні релігії та іслам в Україні

Серед них в Україні найбільшого поширення набули іудаїзм, караїзм, вірменська церква та іслам.

Іудаїзм в Україні пов’язаний з перебуванням тут євреїв ще з перших століть н.е. Вже до IX-X ст. належать згадки про єврейських купців, які відвідували слов’янські землі (відомий факт про пропозицію князю Володимирі прийняти на Русі- Україні іудаїзм), в XI-XIII ст. в Україні

працювали відомі талмудисти і знавці Каббали – Мойсей Київський, Іса Чернігівський, Ісаак Руський. Помітні позиції посідали євреї у Галицько-Волинському князівстві. Могутній розвиток іудаїзму в Україні пов'язаний з прибуттям сюди євреїв з Німеччини, вигнаних імператором Максиміліаном I. На 1356 рік припадає найдавніша згадка про єврейську громаду у Львові, 1404 рік – Дрогобичі, 1410 рік – Луцьку та інших містах. (Здавна проживали євреї і в м. Кам'янці-Подільському. Згадаймо хоча б відому постать освіченого єврея XVI ст. Ісайї Кам'янчанина). Після Люблінської унії 1569 року присутність євреїв в Україні розширюється, в XVI ст. вони вже побудували тут багато синагог, хоча до участі у міському управлінні євреїв не допускали. Єврейські общини в містах жили в окремих гетто ізолювано. їм заборонялося займатися сільським господарством, їх не приймали у цехи. Тому чи не єдиним джерелом існування євреїв була торгівля, а ще лихварство. Трагедія українського єврейства XVII-XVIII ст. зумовила активні релігійні пошуки, посилила месіанські очікування, сприяла розвитку хасидизму[‡]. Релігійне життя євреїв України відбувається на тлі різноманітних обмежень і гонінь з боку духовенства, влади (російський уряд постійно приймає ухвали про остаточне вигнання євреїв з території України, а польський забороняв їх проживання у містах) і т. зв. “кривавих навітів” – звинувачення у використанні крові християн у ритуальних цілях. З XIX ст. серед єврейської інтелігенції посилюється рух за переустрій традиційного побуту, перегляд “талмудичної архаїки”, широке просвітництво і реформу іудаїзму, яка, однак, не набула в Україні значного поширення. Після 1917 року іудаїзм в Україні поділив долю інших релігійних організацій. Більшовицька система майже у рівній мірі завдала удар і по церкві і по синагозі. Осередки іудаїзму в Україні (які повсюди у СРСР) було піддано розгрому, а впродовж другої половини 30-х рр. він поширився і на світську єврейську культуру, освіту, національні райони.

У результаті масового геноциду євреїв у роки Другої світової війни

[‡] Хасидизм (євр. - благочестивий) - релігійно-історичний рух, який виник внаслідок розвитку єврейської містики і релігійної філософії у специфічній соціально-економічній, політичній і духовній ситуації України XVIII ст. Засновник - Бешт (1700-1760).

загинула половина єврейського населення колишнього СРСР. Після війни сталінським режимом було закрито єврейські культурні освітні заклади, страчено членів єврейського антифашистського комітету. Антисемітизм під маскою боротьби з “космополітами” стає провідною лінією з єврейського питання.

З II половини 50-х рр. під приводом порушення законодавства про релігійні культи було закрито синагоги у Львові, Миколаєві, Херсоні та ін. містах України. Ледь животіють синагоги Одеси, Дніпропетровська, Сімферополя, Вінниці і навіть найбільша – у Києві. Поступово радянські євреї починають забувати свої традиції, обряди, звичаї. На противагу цього у 70-80-х роках йде створення гуртків єврейського виховання, вивчення івриту. їх засновує єврейська інтелігенція. Формується єврейський правозахисний рух.

Після незалежнення України було створено умови для відродження національного, культурного і релігійного життя євреїв. При синагогах діють недільні школи, відкриваються національні школи для дорослих.

В Україні сьогодні живе 250 тис. євреїв, тут залишилися їх святині у Меджибожі в Умані, Гадячі, Бердичеві тощо.

Караїзм – монотеїстична релігія, що сформувалась у – Перші століття н.е. Її громади були на теренах сучасних Ірану, Іраку, Сирії, Єгипту, Туреччини. Важливу роль у становленні віровчення й об’єднанні віруючих відіграв Ананбен Давид з Багдаду. Розквіт караїзму припадає на VIII-XII ст. Приблизно у цей час його вчення проникає в Крим. Нині послідовники караїзму є серед арабів, євреїв, греків, кримських караїмів, росіян. У кримських караїмів етнічні і конфесійні назви співпадають. В основі віровчення караїзму лежить Старий Завіт у його первісній чистоті з головними принципами – заповіддю любові до Бога й ближнього. Караїми неухильно дотримуються слів Пророка: “Не додавайте до того, що я заповідаю вам, і не поменшуйте від того”. Свято шанують десять заповідей. Найважливіший принцип караїзму – самостійне вивчення Святого Письма. Згідно з догмами караїзму Бог існує Предвічно, створив усе суще і дав через Мойсея найдосконаліший Закон, який

залишається незмінним, відплачує по заслугах, воскресить мертвих у день судний; наближає пришествя месії. Ісуса Христа й Мухаммеда караїми шанують як великих Пророків. Останній їх храм у Криму закритий у 1959 році в Євпаторії.

Сьогодні вони докладають зусиль для повернення своїй церкві кенасів (храмів), які до 1959 року належали їм у різних містах України. Зокрема київська громада караїмів вимагає повернення споруди свого колишнього храму, що височіє в центрі столиці на вул. Ярославів Вал неподалік від Золотих воріт (нині будинок актора).

У 1989 році в м. Сімферополь утворено Асоціацію кримських караїмів, яка включає Науковий центр і Раду старійшин та ставить завдання релігії й культури свого народу.

Вірменська (вірмено-апостольська або григоріанська) церква. Ще у 301-302 рр. Вірменія стала першою у світі країною, яка назвала християнство своєю державною релігією, тобто за 22 роки до того, як християнство було оголошено державною релігією Римської імперії. Першим католікосом, тобто єпископом, був Григорій Просвітитель. Звідси й назва церкви – “григоріанська”.

Перші віруючі вірмени з’явилися на теренах нашої країни ще за часів Київської Русі. їхні поселення виникають у XI ст. у Львові та Луцьку. Масовішою була друга хвиля переселення вірмен – у 1280 р. §, яка відбулася за закликом князя Лева I Даниловича, і третя(1358-1360 рр.), коли вірмени мігрували на землі України, рятуючись від турків-сельджуків.

Найбільша вірменська колонія мешкала у Львові, де 1363 р. розпочалося будівництво вірменського кафедрального собору Успіння Пресвятої Діви, що став головною святинею переселенців на українських землях. Велика колонія вірмен здавна мешкала у Кам’янці-Подільському.

Історія Вірменської церкви в Україні непроста: часи спокійного розвитку

§ На той час вірмени і кіпчаків у Кам’янці вже мали свій костел Діви Марії, пізніше відомий як Благовіщенський (XVII ст.), а з 1811 року - як Миколаївський храм, який належав уніатам до 1840 року, після чого був приєднаний до РПЦ.

чергувались з неймовірними бурхливими і складними періодами – аж до небезпеки розчинення серед українців або поляків чи ліквідації австрійською або радянською владою. За часів незалежності єпархію національної Вірменської церкви відновлено. Нині вона має 15 громад. Очолює її висвячений в м. Ечміадзін архімандрит Натан Оганесян (місцеперебування – м. Львів).

Вірмено-католицька церква. Прагнення до навернення вірменських християн Риму виявлялися ще в XI ст, В XIV ст. у Вірменії було засновано уніатський орден Св. Григорія Просвітителя. В 1370 році у Львові вірменські уніати-василіяни відкрили монастир Св. Анни. В цей час львівські домініканці беруть під свою юрисдикцію вірмен-уніатів. У 1630 році львівський вірменський єпископ Торосович переходить під владичество Папи Римського, одержавши титул митрополита з юрисдикцією на Польщу, Молдову і Валахію. Вневдовзі він переводить на унію вірменські церкви Кам'янця і Поділля (1666). З'являються громади Церкви і в багатьох інших містах. Значну роль у зміцненні вірменської католицької церкви в Україні відіграли театинці. У 1810 р. місцем перебування вірменського католицького єпископа стає Могилів. Після 1816 року вірмено-католики перебувають під владою римо-католицьких єпископів. 1945 року у Львові заарештовано всіх керівників і священиків вірменської архидієцезії. В наш час вірмено-католицька церква відновила свою діяльність. Громада її є у Львові.

Іслам, в Україні. Його проникнення починається з X ст. Однак поширення пов'язане з монголо-татарською навалою в XIII ст., зокрема оволодінням Криму. Оскільки хани Золотої Орди були сунітами, в Криму набув поширення сунізм. У XV ст. у зв'язку з розпадом Золотої Орди в Криму виникло самостійне Кримське Ханство, яке з 1475 року ввійшло до складу Османської імперії. На чолі мусульманського духовенства Кримського ханства був муфтії як вища духовна особа після халіфа – турецького султана. Всім життям релігійної громади керував імам. У XVIII ст. тільки в Бахчисараї було 32

мечеті. Відкривалися мактеби і медресе**, у 60-х рр. XIX ст. в Криму було 23 медресе і 131 мактеб (початкових шкіл). В 1783 році Крим був приєднаний до Росії, яка утискувала татар, що сповідували іслам. У II пол. XIX ст. Крим залишило 161 тис. татар. В 1917 році татари становили лише 36,6% сільського і 11,3% міського населення Криму. В цей час татарська буржуазія робить спроби пристосувати іслам до своїх інтересів: частина її виступає за реформу старої системи мусульманської освіти, за європейський одяг і побут, політичні реформи (джадіди). У радянські часи продовжується утиск татарського населення Криму. У травні 1944 року з Криму було виселено (депортовано) 188626 татар як “ворогів народу”. Натомість у Крим переселяли переважно росіян і рідше українців. Нині йде процес повернення татар до Криму і відродження мусульманських релігійних громад. В Київському та Львівському університетах відновлено навчання арабської та перської мов. Мусульманські громади України діють у структурі трьох об’єднань – Духовного управління Мусульман України (ДУМУ), незалежного ДУМУ і ДУМ Криму.

2.3. Релігія і церква та сучасній Україні

2.3.1. Проблеми церковно-релігійного життя в Україні та тенденції конфесійних змін

За умов незалежності Українській державі вдалося вирішити ряд важливих проблем релігійного життя:

- забезпечення свободи віросповідань;
- відновлення діяльності заборонених у минулому конфесій і церков, зокрема УАПЦ і УГКЦ, вільно діють вже раніше заборонені свідки Єгови і п’ятидесятники;
- релігійні організації одержали можливість вільно проводити свою

** Медресе (араб. - вивчати) - середній або вищий мусульманський навчальний заклад для підготовки служителів культу, вчителів початкових навчальних мусульманських шкіл, а також службовців державного апарату у країнах Близького і Середнього Сходу.

канонічну, катехізаційну та проповідницьку діяльність;

- діють помісні, українські Церкви Київський Патріархату, УГКЦ, Українська Лютеранська церква тощо;

- конфесіям повертаються відібрані у них в комуністичні роки для світських потреб культові споруди;

- релігійні організації підтримують вільні зв'язки зі своїми закордонними центрами;

- налагоджено видавничу справу в конфесіях;

- конфесіями утворена система підготовки кадрів священнослужителів, пасторів, проповідників і місіонерів, налагоджена також система релігійної просвіти з використанням радіо і телебачення, місіонерства;

- налагоджено будівництво нових культових споруд, ремонт і реставрація старих;

- налагоджено вільну реєстрацію в державних органах релігійних організацій.

Все це сприяє стабілізації суспільства, підтриманню громадського миру і злагоди, формуванню почуття патріотизму і лояльності. Разом з тим релігійне життя набуває неабиякої суперечності. Небувалу кризу набуває тут православ'я, яке поділене на три самостійні і ворогуючі між собою церкви (Московського патріархату, Київського патріархату та Автокефальну). Ця криза має чітко визначений геополітичний (а не внутрішньоцерковний) характер.

Міжконфесійні і міжцерковні протистояння в Україні, особливо у відносинах православних церков, а також між православними і греко-католиками мають не лише релігійне, а й політичне підґрунтя, особливо щодо Московського патріархату, який обстоює повернення до якогось нового ("слов'янського") Союзу, а то й Російської імперії. Ця церква всіляко вшановує останнього російського імператора Миколу II і в той же час посиляє прокляття ("анафему") на борця за незалежність України гетьмана Івана Мазепу. Ці протистояння ведуть до регіоналізації України за релігійною

ознакою. Вони суттєво обмежують і навіть дискредитують роль і значення конфесійного чинника у перетворенні соціального простору на засадах свободи і вільного розвитку особи.

Сьогодні існує пряма кореляція між національним духовним відродженням України і втручанням різних іноземних духовних центрів і перш за все Московського патріархату в релігійне життя України: тут ми часто маємо справу з фактами прямого або опосередкованого підключення релігійних організацій до тих політичних протистоянь, що відбуваються в нашому суспільстві. Вкрай некваліфіковано і тенденційно, а часто і конфесійно-заангажовано, подається релігійна проблематика в засобах масової інформації, що створює враження наявності “державних церков”, “єдиних національних релігій”.

У ролі національних церков, як це свідчить історія, виступають такі конфесійні об’єднання, які опираючись на свою етноконфесійну традицію, використовуючи мову свого народу як богослужбову й маючи масове поширення серед населення певної країни чи території, сприяють розвитку етнокультури, національної самосвідомості й державності своєї нації, утвердженню її національної ідентичності. За наших складних умов у ролі національної постає та церква України, яка несе її національну ідею – незалежність країни, сприяє розвитку і збереженню нашої національної культури, зокрема української мови як її невід’ємного елемента, репрезентує в різних світових релігійних центрах нашу суверенну державу. До таких національних релігійних об’єднань нині в Україні можна віднести Церкву Київського Патріархату, Українську Греко-католицьку церкву та Українську Лютеранську Церкву, а також рідновірські течії.

Національно орієнтовані політичні сили прагнуть використати релігію як засіб духовного будівництва, здолаття тих чинників, які впродовж століть слугували засобам денаціоналізації українців. Відроджуючи українську культуру, вони особливе місце відводять у ній релігії, розраховуючи на її високий моральний потенціал.

Сьогодні багато говорять про релігійне відродження в Україні. Дійсно, ми маємо значне зростання кількісних показників у появі нових конфесій, збільшення релігійних організацій, друку релігійної літератури, у виконанні обрядів. Однак поруч з цим наявні чіткі вияви кризи ряду конфесій і церков, що виявляється у загостренні міжконфесійних, міжцерковних і внутрішньоцерковних протистоянь. Помітну матеріальну скруту переживають історичні церкви, занепадає їх вплив на молоде покоління. Релігійним полем України все більше оволодівають різні зарубіжні місіонери, чому історичні церкви не можуть щось протиставити.

Зростають зовнішні вияви релігійності за відсутності у багатьох з тих, хто відносить себе до віруючих, глибокої і усталеної віри. Їх не влаштовує релігія, що ґрунтується переважно на обрядовості й утвердженні гріховної природи, а не величчї людини. Відбувається ірраціоналізація, містифікація і уособлення релігії.

В орієнтаціях молоді на релігійний феномен часто виявляється екзотичність і прагматизм (вивчити іноземну мову, поїхати за кордон, одержати грошову винагороду тощо). Релігія у нас ще не включилась у процеси національного відродження, а у Східному і Південному регіоні через спільноти Московського Патріархату навіть дезорганізує його.

Нині йде розробка нового Закону про свободу совісті. У зв'язку з цим звучать пропозиції не допустити появи в Україні нових релігійних течій, законодавчо забезпечити існування лише традиційних церков, а то й однієї церкви Московського Патріархату. Проте це прямо суперечить міжнародним правовим документам, зокрема Загальній Декларації прав людини, прийнятій в ООН за підписом і України у 1948 році, а також обмежує можливості конфесійного розвитку, консервує церковнорелігійне життя. Конкретні релігії, як і все на світі, якщо вони не піддаються змінам в дусі часу, приречені на відмирання.

Пожвавлення релігійної діяльності різних конфесій в Україні почалося лише з початком перебудовчих процесів. Воно захопило переважно західні і

Центральні області. Цьому сприяло певною мірою також відзначення у 1988 році 1000-літнього ювілею прийняття християнства. Спостерігалось посилення місіонерської діяльності прибулих із-за кордону проповідників, зокрема протестантських церков.

Поліетнічність України сприяла розвитку в ній багатоконфесійності. Активізувалось лютеранство, корейський і бурятський буддизм, кримськотатарське мусульманство, караїмство та ін. У 1988 році виходить з підпілля Українська греко-католицька церква. В лютому 1989 року – Українська автокефальна православна церква (УАПЦ). Розгорнулося будівництво близько 2 тис різноманітних нових церков. У 1991 році в Україні вже діяло 12 тис. 962 релігійні громади. У цей час почали свою діяльність нові течії, такі як Товариство свідомості Крішні, буддисти, Велике Біле Братство, РУН, Віра, Церква Повного Євангелія, бахаї, мормони, караїми, пресвітеріани, ІПЦ, даосисти та ін. Нараховувалось 24 громади харизматичного напрямку.

При цьому зростає не лише кількість релігійних громад (на січень 2024 року їх було 36 195), але й сама кількість цих конфесій. Якщо у 1991 році було зареєстровано 42 релігійні об'єднання, то на початок 2024 року їх було понад 120.^{††}

Найбільшими серед усіх конфесій є православні, які об'єднують на сьогодні близько 20 000 громад (або 70,% їх загальної кількості). Другою є Українська православна церква (Московського Патріархату) (53 єпархій, 8097 парафій). Предстоятелем УРЦ (МП) є митрополит Київський і всієї України Онуфрій (Березовський).

Першою за кількістю є Православна Церква України (нараховує 8295 парафій). ПЦУ очолює митрополит Київський і всієї України Епіфаній (Думенко).

^{††}У Радянську добу Конституція УРСР формально гарантувала свободу совісті, тому релігійна діяльність в Україні всіляко обмежувалась, офіційно було зареєстровано близько 10 конфесій. У 1963 році в Україні залишилося 5,5 тис. церков і молитовних будинків, в той час, як на початку 20-х рр. в Україні храми існували в кожному селі і навіть на хуторах. Лише у 1962 році з реєстрації було знято 1144 релігійні громади. Залишився лише один духовний заклад - православна семінарія в Одесі, 7 діючих монастирів - всі російської православної церкви. У 1960 році було закрито "Київський Православний вісник". Закриті були всі фабрики з виробництва церковного начиння і атрибутики. Все це завозилося з Росії.

Українська автокефальна православна церква (УАПЦ) має 1160 релігійних організацій, 73,6% яких знаходяться у Західних областях. Предстоятелем церкви є митрополит Мефодій. Церковну службу в УАПЦ здійснюють 685 священиків. У 8 семінаріях церкви навчається 260 слухачів. Церква має 325 недільних шкіл, 5 монастирів, 2 братства, 7 періодичних видань, 12 єпархіальних управлінь.

Які ж загальні тенденції конфесійних змін в Україні в останні роки?

1. Порівняльний аналіз матеріалу про зміни релігійної мережі в останні роки засвідчує, що екстенсивний (кількісний) етап розвитку релігійного життя в Україні вже закінчується і переходить в інтенсивний (якісний).

2. Зростання мережі релігійних громад йшло переважно за рахунок православних громад (більше половини), греко-католиків і традиційних протестантів.

3. Найбільш інтенсивне зростання релігійної мережі відбувалося в західноукраїнських областях, що пояснюється порівняно високим рівнем релігійних потреб громадян цього регіону. Загалом вже маємо насичення парафіями УГКЦ і ПЦУ західного регіону країни.

4. Порівняно розвинута інфраструктура ортодоксальних конфесій в західно-українському регіоні, поєднання у свідомості людей своєї релігійної належності національною зумовили блокування проникнення в ці області нових релігійних течій.

5. Кількісні показники зростання релігійних громад, монастирів, видань різних конфесій не свідчать про таке саме зростання кількості їх послідовників. Конкурентна боротьба між конфесіями спонукала керівництво деяких з них штучно розширювати свою інституційну мережу. Відмінною є також кількість парафіян у протестантських і греко-католицьких громадах. Останні в західноукраїнському регіоні мають в порівнянні з першими в середньому у 20 разів більше віруючих.

6. Залежно від національної самосвідомості громадян слід відзначити помітне поширення парафій ПЦУ в західних і центральних областях і

водночас незначну кількість їх в південному і східному регіонах країни, де домінує УПЦ-МП. Абсолютне домінування в галичанських областях має УГКЦ.

7. Зростанню кількості римо-католицьких громад явно сприяє етноконфесійний чинник, зокрема розселеність польської меншини на Поліссі, Поділлі і Галичині. Розширення свого конфесійного регіону римо-католиками зустрічає протидію цьому з боку православних і греко-католиків.

8. Висунення в церковно-релігійному житті “традиційної канонічної території”, що характерне зокрема для відносин православ'я, греко-католицизму і римо-католицизму, призводить до певної регіоналізації України за релігійними чинниками, а відтак до міжконфесійної напруги.

9. Певний успіх мають нові релігійні течії, які привносяться в Україну переважно західними християнськими місіонерами. З нових релігійних течій успіх у поширенні мають харизмати, а неоязичники і неорієнталісти вже дещо стабілізувалися у своєму зростанні.

10. Відносини між релігійними спільнотами України загалом толерантні, хоч подекуди і має місце протистояння між православними і греко-католиками, між православними церквами, між греко- і римо-католиками через володіння храмами. Між православними УПЦ-МП і мусульманами.

2.3.2. Нові релігійні течії в Україні, їх класифікація, причини і тенденції поширення

Серед причин появи НРТ в Україні виділяють зовнішні і внутрішні, соціально-економічні і політичні, а також суто духовні як, наприклад, криза традиційних вірувань та історичних церков, взаємовплив різноманітних духовних традицій, успіхи свободи релігії і віросповідань, дискредитація комунізму як ідеології і моральної доктрини, світоглядна революція.

В Україні кількість послідовників НРТ складає 0,2% від загальної кількості населення. При цьому кількість НРТ дуже повільно, але постійно збільшується. Поширення новітніх течій носить не всеукраїнський, а

регіональний характер (на Заході України в найрелігійнішому районі вплив новітніх рухів найменший).

Неорелігії з'явилися як міський феномен. Є підстави вважати появу нетрадиційної релігійності переважно молодіжним явищем (89% становлять люди від 20 до 49 років). З вищою та незакінченою вищою освітою серед них є 54,1%. Неовіруючі займають відносно привілейоване місце в соціумі, виконуючи функції ідеологів, проповідників, духовників, оскільки серед них багато представників інтелігенції (педагоги, науковці, лікарі, художники, інженери тощо) та студентів, найменшим у новітніх рухах є прошарок робітників, службовців, працівників сільського господарства.

На відміну від західних країн, де новітні релігійні явища постали певною альтернативою існуючим традиційним релігіям, на наших теренах вони виникали як рухи протесту, і не стільки як протесту релігійного (в Україні неорелігійні рухи поповнювалися переважно за рахунок невіруючих, а то й колишніх атеїстів), скільки загальносвітоглядного та ідеологічного проти комунізму як теорії і практики. Тому ці рухи носили дисидентське забарвлення. Загалом неорухи запропонували конструктивні, хоч і нетрадиційні, шляхи подолання кризових станів людини, сім'ї, суспільства.

Зараз громади НРТ переживають етап активного пристосування і зацікавлені у своєму включенні в соціум (відмовляються від відреченості і неприйняття світу, від критицизму на його адресу). Соціалізація нових рухів відбувається через благодійницьку діяльність, просвітництво, видання і поширення релігійної літератури, пропаганду істин свого вчення в засобах масової інформації (ЗМІ) через реєстрацію в органах влади, через бажання налагодити стосунки з традиційними церквами тощо.

Нові течії все частіше прагнуть якнайповніше включитись у різні сфери суспільного життя.

НРТ, неорелігії, релігії “нового” віку, або молодіжні культи – виникли і поширилися в II пол. XX ст. у США і Західній Європі. Є вони і в Україні. Нові конфесії, релігійні групи, духовні течії, церкви зумовлені змінами

світоглядних основ, кризою традиційних релігій, взаємовпливами різних культур. Водночас виступають результатом релігійної ініціативи окремих осіб (реформаторів), які творять нове віровчення, культ, організацію, а її засновники вважаються обраними Богом.

Як правило НРТ ні історично, ні генетично не притаманні релігійній духовності українського народу, культурно, побутово, ментально не укоріненні в його традиційному житті, але в умовах глобалізації стають складовою духовного обліку нації.

Виділяють новоутворення неохристиянських, неоорієнталістських (необуддизм, неоіндуїзм), неоязичницьких, синтетичної (синкретичної) саєнтологічної, езотеричної орієнтацій.

Неохристиянство. Для нього характерним є критика ортодоксального християнства за відхід від первісних традицій, оголошення своєї церкви, секти істинним рухом євангельського християнства (месіанським), досконале знання Біблії з власними інтерпретаціями, авторитетнішими за саму Біблію; визнання Ісуса Христа поруч зі своїм лідером – керівником церкви, який вважається пророком, посланцем Бога. Неохристиянство відрізняється від історичного християнства своїм розумінням Трійці, природи Ісуса Христа, сутності Св. Духа, пекла й раю. В Україні представлено 68 різноманітними харизматичними церквами††, майже всі привнесені в Україну з-закордону (Християнська місія “Емануїл”, “Лівобережна церква Христа”, “Церква скелі”, Церква Ісуса Христа Святих останніх днів (мормони), Новоапостольська церква, Київський християнський центр “Нове життя”, Українська християнська Євангельська Церква, Церква Нового Єрусалиму тощо.

Релігійні організації неоорієнталістського спрямування Необуддизм виник в I пол. XIX ст. в Японії, але найбільшого поширення дістав після II Світової війни крім Японії у США і Західній Європі. Особливий акцент робиться на деяких рисах буддистського вчення (суміш сінто, конфуціанства,

†† Харизма (від грецьк. - дар) - благодать, Божий дар, особлива сила, дарована апостолам Святим Духом в Єрусалимському храмі на П'ятидесятницю для подолання гріховності.

даосизму і християнства). Для необуддизму характерні такі риси: активний прозелетизм за участю всіх адептів; авторитарна система з культом харизматичного засновника; пріоритет роботи з молоддю; більш активна участь у суспільно-політичному житті. Найбільш поширені течії: Сока гаккай, Рішо Косей-кай, Рейміо-кай, Сінньо-ен, АУМ Сінрікьо – пов'язані з ученням Нітірена (школа сучасного японського буддизму, що вирізняється пацифістськими поглядами та активною суспільною діяльністю).

В Україні необуддизм представлений громадами дзен-буддизму, нітерен, ріоні, а також школами тибетського буддизму – Карма Каг'ю, Дзогчен, Челугпа та Ріме.

Неоіндуїзм виник у I пол. XIX ст. як новітнє тлумачення індуїзму для інтелектуалізованих верств Сходу і Заходу. Характерним для неоіндуїстських рухів є опора на давню величну традицію при вдалому використанні досягнень інших культур. Всі течії неоіндуїзму демонструють єдність філософського вчення про монізм. Тут популярними є ідеї універсалізму, синкретизму рівності всіх релігій як пошуку шляхів до Бога. Обов'язковим для неоіндуїзму є наявність гуру (вчителя) – проповідника вчення і проповідника духовних пошуків особистості, групи, течії, адаптованих до сучасної людини. Неоіндуїзм поширюється східними місіонерами у формах культурницьких, просвітницьких, оздоровчих заходів. В Україні рух представлений громадами і центрами Товариства Свідомості Крішні, Ошо Радніша, Саї Баби, Пірі Чінмоя, місії “Світло душі”, міжнародного товариства “Всесвітня чиста релігія”, Трансцендентальної медитації тощо.

Міжнародне Товариство Свідомості Крішні. Рух “Харе Крішна” – модернізований варіант вішнаїзму. Утворений в 60-х рр. XX ст. Засновник А.Ч. Бхактіведанта (1896-1977). Універсальний релігійно-культурний рух, метою якого є пропаганда ведичного знання (космологічних, антропологічних, соціальних та медичних концепцій); поширення Свідомості Крішні (уявлень про Всевишнього Бога та способи відданого служіння йому – бхакті-йогу), поширення брахманічної культури яка включає чесність, контроль за

почуттям, терпимість та повне знання й віру в Бога. Проповідь відданого служіння Крішні як Верхової Особи Господа. “Відродження інституту сім’ї”, “Сільськогосподарська програма” – пропаганда захисту і збереження навколишнього середовища. Прагнуть обґрунтувати нерозривну єдність української та ведичної культур. Свою релігію не вважають єдиною вірною. Однак, згідно з індуїстським канонам всі медитативні системи, що засновані на йогоїчних позах, марні, якщо вони не супроводжуються досягненнями Свідомості Крішні. В Україні діють 46 громад Свідомості Крішні майже в усіх областях, 37 з них зареєстровані.

Сайєнтологія (від англ. – наука, вчення) – Діанетика – Фонд Хаббарда, Наука розуму, Християнська наука – вони є в певному розумінні опозицією до офіційної ідеології традиційних релігій. Зокрема вчення сучасних езотериків§§ включили в себе віру в існування надприродного світу, містичні уявлення про нього, магичні засоби спілкування з ним, підкорення його своїм інтересам. Всі засновники езотеричних течій переконані, що тільки вони дають надзвичайно глибокі, приховані від “непосвячених” позитивні знання про світ. Сайєнтологічні вчення прагнуть поєднати в собі науку і релігію, адекватно віддзеркалити проблеми сучасного постіндустріального суспільства. Більшість існуючих в Україні езотеричних і сайєнтологічних рухів мають іноземне походження, хоч їх засновниками часто виступали й наші співвітчизники. Езотеричні об’єднання репрезентовані нині в Україні громадами Реріхівського товариства, асоціацією “Жива етика”, послідовниками теософії О. Блаватської, Гурджієва, Данила Андрєєва, Олеся Бердника, антропософії, екстрасенсиорики тощо.

Засновник сайєнтології є Л. Рон Хаббард, американський вчений-фантаст, відставний військовий. У сайєнтології орієнтація на наукові і технічні досягнення поєднуються з практикою вульгаризованого психоаналізу (розчинення енграм – матеріалізованих душевних травм). Присутні елементи

§§ Езотеризм (від грецьк. - таємний, внутрішній) - феномен культури різних епох, що включає, з одного боку, віру в існування надприродного світу, містичне уявлення про нього, а з другого - магичні засоби спілкування з ним, підкорення його своїм інтересам.

новітнього буддизму (вчення про космічну реінкарнацію душі) елементів наукової фантастики (картини перебування душ на інших планетах). З метою досягнення внутрішнього спокою, гарного здоров'я в осередках сайєнтологів проводяться сеанси “прослуховування” з використанням “вимірювача Хаббарда” – спрощеної моделі “детектора брехні”. В різних містах України діють ще офіційно не зареєстровані громади церкви сайєнтології.

Синтетичні (штучно створені) релігії, які в своїх догматах й культурі опираються на традиції багатьох релігій – християнство, ведизм, буддизм, іслам. Створюють свої власні, вчення, систему обрядів, сильну церковну організацію, претендуючи на статус надрелігії. У них надто розвинутий культ лідера, авторитет власних віросповідних джерел, присутня ідея богообраності їх послідовників. До цієї групи належать Велике Біле Братство, Церква об'єднання або уніфікації та Духовний центр «Відродження» «апостола» Володимира Мунтяна.

Велике Біле Братство (або т. зв. вчення “Юсмалос”), що передбачає Божественну програму Фахатизації Землі (фахата – світлова енергія кванта). Започатковано у Києві у 1990 році фахівцем у галузі кібернетики Ю. Кривоноговим, він же пророк Юоан Свами. Твердить, що його вчення – це наука про світло, про устрій Світу, про любов Господню, про фахатизацію людства. Вчення включає уявлення про перевтілення божественних монад; тонкий ангельський світ; перетворення землян, розкриття закону вічності; мікроструктуру аури людини; діагностику стану душі і тіла тощо. Для обернених у віру людей сучасне суспільство сприймається як сатанинське і складається лише з “хулителів-безбожників, які намагаються знищити найсвітліше божество – Марію Деві Христос (Марія Цвігун – дружина Кривоногова). Особливу ставку Велике Біле Братство зробило на дітей і молодь, які під впливом новоявлених “месій” цуралися батьків, залишали рідні домівки. Діяльність Білого Братства була припинена правоохоронними органами наприкінці 1993 року.

Сатаністи – прихильники обожнення сил зла, що поклоняються Сатані,

Дияволу або Люциферу. В середньовіччі прийшли в Європу з Ірану. Течія заснована в ХХ ст. Е.О. Кроулі і реанімована в 60-х рр. у США. Сатаністи дуже різноманітні. Найвідоміша сатанинська група – родина енсона, найорганізованіша – “Церква Сатани” Е. Лавея. На початку 80-х рр. з’являється в Україні.

Віросповідні догмати і культові дії, будучи своєрідним антиподом християнства, побудовані на дзеркальному відображенні останнього.

Сатаністи вшановують не Бога, а сатану, читають Біблію навпаки, проводять так звані “чорні меси” з використанням чорних свічок, перекинутих розп’ять, проклять, ритуальних жертвоприношень тощо.

Моральна програма сатаністів відрізняється крайнім індивідуалізмом, прагматизмом, егоїзмом, що утверджує перевагу над усіма культ сили. Вони існують переважно як молодіжні угруповання з явними музичними (трешофільськими чи хардроківськими) зацікавленнями та екстремістськими пристрастями.

Поруч з іншими неорелігіями в Україні відбувається відродження дохристиянських релігій, язичницьких світоглядних комплексів, серед яких громади послідовників вчителів і пророків Володимира Шаяна, Лева Силенка, прихильників прадавніх дохристиянських вірувань українського народу (РУН Віри – Рідної Української Національної Віри), рицарів сонячного ордену, рідновіри, ладовіри, вогнепоклонники, шанувальники давньоруської богині Берегині тощо.

2.3.3. Свобода совісті та правові засади релігійного життя в Україні

Свобода совісті передбачає можливість вільного, за власною совістю, вибору світоглядних орієнтацій і вибору релігійності чи нерелігійності.

Свобода релігії передбачає свободу сповідувати релігію і водночас відправляти релігійні культи, поширювати релігійні переконання, виховувати в них своїх дітей. Проте свобода релігії не тотожна свободі віровизнань. У радянські часи, незважаючи на значні обмеження, свобода релігії все ж була,

але при цьому діяльність багатьох конфесій перебувала поза законом. Тому не було можливості вільного вибору віровизнань, а відтак і свободи віровизнань. Отже, свобода віровизнань, або конфесійної належності – це право людини на безперешкодний, відповідний її власній совісті вибір і сповідання будь-якої релігії і дотримування її обрядів.

Свобода совісті передбачає право сповідувати будь-яку релігію одноособово чи разом зі своїми одновірцями, тобто передбачає утворення релігійних організацій – свободу церкви. Як зазначалося вище, будь-яка релігійна система включає як складовий елемент релігійну діяльність – культову і позакультову. Тому релігія немає повної свободи свого буття без права на свободу релігійної діяльності.

Якщо у філософському (теоретичному) аспекті свобода совісті включає внутрішню здатність особистості вільно самовизначатися в світоглядах, приймати релігію і діяти за її установками і нормами, то в правовому (практичному) аспекті її характеризує сукупність тих юридичних норм, що визначають межі і можливості практичної реалізації особистістю свого права на свободу совісті.

Релігієзнавчий аспект свободи совісті передбачає право знання особистістю особливостей великого різноманіття релігій і вибору однієї з них як своєї. Якщо для богослова є лише одна істинна релігія – це його, а решта – ересі, то релігієзнавець прагне дати об'єктивні, повні, незаангажовані й неупереджені знання про всі конфесії. Цим самим він ставить їх в один ряд перед особистістю, яка обирає для себе одну з них.

Правові засади релігійного життя в Україні, державно-церковних відносин регламентовані Законом “Про свободу совісті” і релігійні організації, прийнятим Верховною Радою в квітні 1991 року і доповнений деякими змінами в наступні роки. Він не лише гарантує свободу совісті у всьому спектрі її складових, але й значно деталізує положення про рівність громадян незалежно від їхнього ставлення до релігії, відокремлення церкви від держави і школи від церкви. Закон наголошує на світськості державної освіти, але надає

право релігійним організаціям створювати свої навчальні заклади. Держава бере на себе зобов'язання поважати традиції та внутрішні настанови релігійних організацій, якщо вони не суперечать чинному законодавству. Закон розписує статус різних релігійних організацій (громад; управлінь, монастирів, братств, місій, духовних навчальних закладів) як юридичних осіб і розкриває принципи їх реєстрації державою або припинення їхньої діяльності “через систематичне порушення релігійною організацією встановленого законодавством порядку проведення публічних релігійних заходів”, “спонукання громадян до невиконання своїх конституційних обов'язків або дій, які супроводжуються грубими порушеннями громадянського порядку чи посяганням на права і майно державних, громадських або релігійних організацій” (ст. 16). Закон чітко виписує майнове право релігійних спільнот, їх права і обов'язки, пов'язані зі свободою віросповідання, правове забезпечення трудової діяльності в релігійних організаціях тощо.

Узагальнюючою фіксацією свободи совісті в Україні є стаття 35 Конституції: “Кожен має право на свободу світогляду і віросповідання. Це право включає свободу сповідувати будь-яку релігію або не сповідувати ніякої, безперешкодно відправляти одноособові чи колективні релігійні культи і релігійні обряди, вести релігійну діяльність. Здійснення цього права може бути обмежене законом лише в інтересах охорони громадського порядку, здоров'я і моральності населення або захисту прав і свободи інших людей. Церква і релігійні організації в Україні відокремлені від держави, а школа – від церкви. Жодна релігія не може бути визнана державою як обов'язкова. Ніхто не може бути увільнений від своїх обов'язків перед державою або відмовитися від виконання законів за мотивами релігійних переконань”.

Україна впродовж своєї історії мала шість моделей державно-церковних відносин:

- 1) Києво-Руська(X-XIV ст.);
- 2) могилянська;

- 3) козацька (XVII ст.);
- 4) синодальна (XVIII – поч. XX ст.);
- 5) радянська (1917-1990 рр.);

6) сучасна українська модель державно-церковних відносин, ознаками якої є світський характер і демократизм держави, відокремленість церкви від держави і забезпечення останньою повної свободи буття релігії і церкви, відвернення спроб політизації церковного життя, світськість державної освіти, закріплення правового статусу релігійних організацій шляхом визнання їх юридичною особою, рівність всіх релігійних організацій, віруючих і невіруючих; утвердження толерантності міжконфесійних і міжцерковних відносин, сприяння держави релігійним організаціям у їх Соціально-значимій діяльності, включенню у громадське життя.

РОЗДІЛ 3. ЛІТОПИС УКРАЇНСЬКОЇ ЦЕРКВИ. ХРОНОЛОГІЯ ПОДІЙ

“Нарід, що забуває минуле, ніколи не буде нацією”

Митрополит Андрей Шептицький

3.1. Початки християнства серед українського народу. Українська церква в часи Київської Русі та Галицько-Волинської держави (від 1-х віків – до середини XIV ст.)

- I ст. н. е. *Перебування св. апостола Андрія Первозванного на українських землях. Згідно з переказами “Повість врем’яних літ”, святий апостол Андрій Первозваний проповідуючи христову віру на берегах Чорного моря серед грецьких поселенців, “пішов” уверх Дніпром до місця де тепер стоїть Київ, і, благославивши гори, передрік, що “на горах цих возсіяє благодать Божа...”*
- II-III ст. *Поширення християнства на українській землях. У чорноморських грецьких містах і по Дунаю християнство почало поширюватись вже в перших віках і звідти заносилось у наші сторони через купців і мандрівників. Християнський письменник Тертуліан свідчив про Скіфів, Готів, і Сарматів вже як про християн.*
- III ст. *Переселення до Західного та Північного Причорномор’я східногерманських племен та утворення могутньої Готської держави призвело до нового поштовху поширенні християнства, що вплинуло, зокрема, на обряди поховані Черняхівської культури, які в цей час замінюють трупоспалення на трупопокладення (інгумацію).*
- IV-VIII ст. *Утворення перших християнських єпархії на Півдні України: Херсонська, Готська (кінець III – початок IV ст.),*

Сурожська, Фульдська, Захійська (V-VIII ст.)

- Кінець IV ст. *Спустошливий набіг гуннів* призводить до тимчасового відрізання народів континенту від християнського греко-римського Причорномор'я та до повсюдної реставрації язичницьких культів і вірувань.
- Середина V ст. *Гунни зазнали нищівної поразки в Галії та Паннонії і відійшли в степи Північно-Східного Причорномор'я і Прикаспію.* Це сприяло посиленню активності слов'янських союзів племен (зокрема антсько-полянського), які широко розселяються у Південній та Південно-Східній Європі серед сармато-алан, тюрків, балтів (велике переселення народів). За цих умов посилюється діяльність християнських місіонерів серед східноєвропейських народів.
- VI ст. *Помітний поворот до християнства на південно-східних землях України відбувається за часів імператора Юстина I (518-527).* Саме тоді Візантія починає знову звертати увагу на свої колоніальні посілости на північному березі Чорного моря, відбудовує і скріплює свої твердині в Корсуні і на Босфорі. Повсюдно знищуються язичницькі святилища і зводяться візантійські християнські храми.
- I пол. VII ст. *Припиняє своє існування антсько-полянське державне утворення, яке було поділене між аварською та хазарською державами.* Набуває поширення автономія в відправленні релігійних культів: язичництво, іслам, іудейство, а також християнство. Наприкінці VII ст. державною релігією стає іудаїзм.
- Кінець VIII ст. *В Хазарському каганаті реставрується християнська єпископська кафедра, яка перетворюється (ненадовго) на митрополію з центром у Доросі (Феодосія).* Утворилося 7 єпархій Фульдська (Хозарська), Ітильська, Хвалиська

(Хорезмійська), Оногурська, Ретегська, Гунська і Тмутараканська. Звідси християнство активно поширюється на землі літописних полян, сіверян, в'ятичів і радимичів. Християнство проникає до Києва, Чернігова та інших міст Середнього Придніпров'я.

Кінець VIII ст. *Боротьба між двома християнськими центрами, Римом і Візантією, за сфери впливу у Центральній і Північно-Східній Європі призводить до загострення стосунків між Папою і патріархом. Суперництво Рима і Константинополя дає поштовх поширенню християнства особливо серед слов'янських народів Великої Моравії, Болгарії та майбутньої України-Русі.*

Кінець VIII ст. *Утворюється широка церковна організація з центром в Охриді (з 971 року – столиця і резиденція болгарського патріарха) заходами константинопольського патріарха в південній частині Східної Європи. Існує думка, що в організації Української церкви Охрида брала активну участь.*

Кінець VIII – поч. IX ст. *Хазарський каганат насильницьки утверджує іудаїзм як державну релігію. Переслідування інакомислячих. Ліквідація Готської митрополії і більшості підпорядкованих їй єпископій. Населення середнього Подніпров'я рішуче звільняється від хазарської залежності за допомогою найманців варягів-русинів (язичників).*

Середина IX ст. *Навколо Києва формується самостійне державне утворення східних слов'ян – “Руська земля” – ядро майбутньої Київської Русі. У князівському і дружинно-боярському середовищі надовго утверджується політеїзм, (поклоніння Перуну – богу війни, вогню та зброї), а в купецько-ремісничому – поглиблюються світові релігії.*

- 860 р. *Перше хрещення України-Русі.* Київський князь Аскольд прийняв християнство з Візантії і хрестив Русь-Україну. Грецькі духовники, запрошені на Русь, охрестили багато людей і для них був висланий особний владика. “Енцикліка Фотія” – патріарха Царгородського – перше письмове свідчення про цю подію.
- 862-864 рр. *Утворення “Руської” церкви та її ієрархії з наступною реорганізацією в митрополію [2].* Рукопокладено на Русь візантійським патріархом першого руського ієрарха-болгарина Михайла Сирина. Разом з ним до Києва прибуло 6 єпископів, які створили середню ланку ієрархії. Нижню ланку (парафії) очолили пресвітери, священики, які володіли давньоруською мовою і могли спілкуватися з паствою.
- 60-ті рр.
IX ст. *Статут Аскольда (860-882).* Запроваджував на Русі-Україні візантійське церковне право. Ймовірно цим статутом були закладені юридичні підвалини Руської церкви-митрополії та її залежність від візантійської церкви і Константинопольського патріарха. Патріарх призначав і ставив свого митрополита, як правило грека, з наступним обранням його собором єпископів. У внутрішньому житті Руська (пізніше Київська) митрополія керувалася канонами Вселенської (Візантійської) церкви, постановами своїх власних соборів та приписами державно-церковного змісту (устава Св. Володимира а Ярослава) IX ст., II пол. – Місійна діяльність слов’янських просвітителів Кирила і Мефодія на теренах Великоморавського архієпископства, які поширювали свій вплив на західноукраїнські землі та Польщу. Тому тут християнство ширилося і тоді, коли в Київській Русі відновилося поганство. Нове вірування, яке

приходило в Україну із заходу (церковна адміністрація Моравії підпорядковувалась Римській курії) мало певні ідеологічні та обрядові відмінності від християнських обрядів Таврики, Візантії та Болгарії (богослужіння слов'янською мовою).

- 882 р. *Відновлення поганства на Русі.* Внаслідок державного перевороту в Києві вбито князя Аскольда. Престол посів князь-поганин Олег з Новгороду. Християнство як державна релігія повертається лише за князя Володимира.
- 911 р. *Підписанням русько-візантійської угоди* князь Олег відходить від язичництва і легалізує християнство.
- 944 р. *Договір князя Ігоря з Візантією.* У договорі окремо від Русі поганської згадується християнська Русь. На цей час вже було чимало християн у вищих колах (серед дружини княжого двору), згадується церква, св. Іллі.
- 955 р. *Хрещення Київської княгині Ольги.*
- 981 р. *Завершення приєднання західноукраїнських земель до Русі кн. Володимиром.* До складу імперії Рюриковичів увійшло Прикарпаття, територія Червенських градів та Закарпаття (тобто землі хорватів, дулібнів, волинян), які впродовж століття сповідували християнство у його кирило-мефодіївській традиції [3], значною мірою зорієнтованою на Рим.
- 988 р. *Друге хрещення Русі-України.* Запровадження християнства як державної релігії київським князем Володимиром (980-1015), що надавало можливість українській державі увійти в коло європейських народів. Справу поширення запозиченої від греків релігії полегшувало богослужіння слов'янською мовою у перекладах св. Кирила та Мефодія, завдяки чому християнство скрізь знаходило собі

прихильників. Однак широкі маси обмежувалися в більшості зовнішніми формами християнства, а тому людність ще довго трималася разом із християнством і попередніх поганських поглядів (“Двовір’я”).

991 р. *Першим митрополитом Київським став Леон із Візантії (Лаврентівський Літопис). За даними Поппе А.В. і Полонської-Василенко – Феофілакт. За українською традицією – Михайло (864 р). Резиденція митрополита спочатку була у Переяславі (чи Василькові), а у 1037 році, з побудовою кафедральної церкви Св. Софії, перенесена до Києва. За іншими даними Київська митрополія (“митрополича єпархія”) була запроваджена у 1030 році уперше. Все це говорить про те, що початки Київської митрополії, як і імена перших митрополитів, залишаються і досі маловідомими.*

991 р. *Поділ київської митрополії (“Руської” церкви), на єпархії. Митрополитом Леонтієм (Леоном) було утворено 7 єпархій: Київську, Чернігівську, Переяславську, Турівську, Білогіродську, Володимирську, Тмутараканську. Першими митрополитами і єпископами були виключно греки.*

1039 р. *Поява в Києві першого митрополита-грека Феолемпта.*

XI ст.,
I пол. *Поширення на Русі-Україні чернецтва. З появою парафіяльної церкви виникають і монастирі. У домонгольські часи на території Київської Русі існувало близько 50 монастирів, з них – 17 у Києві. Переважна більшість ченців у цей період складали емігранти-грекоромеї. Тому довгий час релігійні структури давньоруської (української церкви) були відірвані від національного підґрунтя. А оскільки вище духовенство обиралося з ченців, то питома вага іноземців серед*

	духовенства Київської Русі була дуже високою, за цим вівся пильний нагляд грецькими ємісарами.
Середина XI ст.	<i>Заснування Києво-Печерського монастиря.</i> Засновником вважається Св. Антоній Печерський з Любича (983-1073). Св. Феодосій Печерський з Василькова (1036-1074) – ігумен Печерського монастиря (1062) – ввів суворий порядок на зразок монастирів Студитського статуту [4]. З монастиря в домонгольський період вийшло близько 30 єпископів. Початок історії національної церкви.
1051 р.	<i>Обрання українця Іларіона, священника церкви Спаса на Берестові, Київським митрополитом (1051-1054).</i> Вперше обраний без санкції Константинопольського патріарха Собором руських єпископів за бажанням Ярослава Мудрого, який прагнув звільнитися від прямого втручання Візантії в церковні справи Київської Русі – перша спроба автокефалії [5].
1054 р.	<i>Церковний Собор у Константинополі.</i> “Дав підстави для виникнення конфесійного шовенізму”. Забороняв східним церквам підтримувати стосунки з Римом. Поділ християнської церкви на католицьку і православну.
1147 р.	<i>Митрополитом Київським призначений українець Климент Смолятич (1147-1155), чернець Зарубенського монастиря.</i> Собором духовенства без погодження з Візантією та заходами київського князя Ізяслава II, який розірвав церковний зв’язок з Константинополем (друга спроба автокефалії). Як і митрополит Іларіон К. Смолятич був провісником ідеї “київського християнства” як схрещення Східного і Західного християнства на ґрунті передхристиянської слов’янської культури, де б Українська церква була незалежною як від Риму, так і Константинополя [6].

- 1157 р. *Утворення Галицької єпархії* на додаток вже існуючим – Володимирській (992) і Перемишлянській (1120), – що вказує на процес поступового зміцнення Галицької землі, як передумови утворення першої української держави (1200-1340).
- 1169 р. *Зруйнування Києва суздальським князем Андрієм Боголюбським. Початок занепаду Київської держави. Поступове послаблення ролі Києва як центру митрополії й одночасно початок боротьби між півднем (Галицько-Волинське кн.) і північчю (Володимиро-Суздальське кн.) за керівництво митрополією як засіб оволодіння “Київською спадщиною” [7].*
- 1247 р. *Висвячення на митрополита Київського, українця з Бакоти Кирила (1241-1281). Кандидатура галицького князя Данила Романовича. Третя спроба націоналізації та атокефалії київської митрополії як спроба захисту від зазіхань північного сусіда. Однак невдала: 1250 року Кирило переїхав до суздальщини і там помер. Похований у Києві, у Св. Софії.*
- 1299 р. *Перенесення митрополичої резиденції на суздальщину до Володимира на Клязьмі за Київського митрополита, грека Максима (1283-1305) – який нібито “не бажав терпіти татарського насильства”, а насправді виконував замовлення Москви [8]. Прийняв титул “митрополит всія Русі”. З цього часу і аж до 1448 року Київ фактично перестав бути головним церковним осередком в Україні.*
- 1303 р. *Утворення окремої Галицької митрополії***. З метою збереження управління Українською церквою галицький король Юрій Львович домагається від царгородського*

*** Досі в історичній літературі дискутується рік заснування Галицької митрополії (між 13III-1306).

патріарха і Візантійського імператора визнання окремої галицької митрополії, на яку було висвячено грека Ніфонта (1303-1305). До неї прилученно єпархії: Володимирську, Перемишльську, Луцьку, Турівську і Холмську. З цього часу в Українській церкві входить звичай посилати до Царгорода своїх кандидатів на висвячення.

1317 р. *Утворено першу Литовську митрополію*, окрему від Києво-Московської і Галицької, за вимогою литовського князя Гедиміна (1315-1341), який домагався від візантійського імператора і патріарха власного митрополита для східних християн в його державі. Згодом Литовська митрополія була закрита “зادля малого числа християн та через близькість їх до Русі, так що Руський (Київський) митрополит легко може ними правити”. Про її скасування потурбувався московський князь Семен Гордий і, митрополит Феогност.

1326 р. *Перенесення митрополії до Москви* митрополитом-галичанином Петром Ратенським (1305-1326), який у 1305 році був поставлений номінатом на Галицьку митрополію, а у 1306 році – на Київську, для “всієї Русі”, як “митрополит Київський і всієї Русі”. Цього домагався московський князь Іван Калита (1325-1340), реалізуючи експансійну ідею перетворення Москви на другий Київ.

1347 р. *Скасування Галицької митрополії* сталося завдяки зусиллям митрополита Теогноса (1326-1353) та підкупу й інтригам Москви. Патріарх Константинопольський видав грамоту про прилучення Галицької митрополії до митрополії Київської (власне тоді вже Московської) на підставі нібито “неохоти вірних” до цього поділу, про що повідомив патріарха московський князь Семен. Це привело до втрати

українськими землями власної церкви, що було наслідком розпаду Галицько-Волинської держави (1336 р.) [9].

3.2. Українська церква в Литовсько-Польській державі (II пол. XIV - I пол. XVII ст.)

- II пол. *Боротьба Литовсько-Руської держави за Київську*
XIV ст. *митрополію.* Перемагають впливи Москви. Патріарх висвятив московського кандидата Олексія (1354-1378). Ольгерд (1341-1377), великий князь Литовський, все ж добився висвячення для Литви митрополита Кипріяна Цамблака (1376-1406), який після смерті Олексія перебирається до Москви (1389) і стає митрополитом “всія Русі”, Знову обидві митрополії злилися в одну.
- 1371 р. *Тимчасове відновлення Галицької митрополії.* Царгородський патріарх Тимофій турботами польського короля Казимира поставив для Галицької церкви та волинських єпархій митрополита Антонія (1370-1391). Після цього на Галицький кафедрі 150 років не було жодного єпископа. Справами галицької єпископії управляли намісники Київського митрополита (з 1415 року) [10].
- 1385 р. *Кревська унія.* Передбачила об’єднання Литви і Польщі в єдину державу, в який Литва позбавляється самостійності. Однією з умов унії був перехід правлячої польської династії Гедиміновичів у католицьку віру. З цього часу православна церква у Литовській державі втрачає своє панівне становище і все більше стає другорядною, особливо в межах Польщі.
- 1413 р. *“Городельський акт”.* Підписаний м. Городлі вел. кн. Вітовтом між Литвою і Польщею. Початок державного запровадження католицизму в Україні. Значно обмежив права православного населення у Литві. Православна шляхта втратила свої привілеї,

які тепер виключно надавались панам римо-католицького віросповідання. Однак на практиці дискримінаційні норми Городельського привілею фактично не застосовувалися. Уже в 1432-1434 рр. цей закон було скасовано [11].

1415-1420 рр. *Утворення митрополії у Великому князівстві Литовському особно від Москви.* Спроба відновити – Київську митрополію розподілом ієрархії на Київську (Литовську) і Московську за литовського князя Вітовта (1393-1430), який обґрунтовував це тим, що “надсилення з Константинополя митрополитів, що не живуть у Києві, весь час перебувають за кордоном держави і не дбають за духовне життя головної частини митрополії, є шкідливим для церкви.” Собором київських і білоруських владик Київським митрополітом було обрано Григорія Цамблака з титулом “митрополит Києва і Галича” [12].

1439 р. *Флорентійська унія.* Складена на умовах визнання супрематії – (верховенства) папи над Константинопольським патріархом, прийняття догматів католицького віровчення зі збереженням Східної християнської церкви. Її прийняв Київський митрополит Ісидор (з осідком у Москві), щоб підготувати Руську церкву (Київську митрополію) за згодою з Константинопольським патріархом Іосифом до унії з Римом. Перехід Ісидора на унію підштовхнув Москву на утворення особної Московської митрополії з метою закріплення свого впливу на Українську Церкву.

1448 р. *Утворення окремої Московської митрополії* [13]. На Московському церковному соборі місцеве духовенство, без участі українського і білоруського, на чолі з царем і всупереч волі патріарха проголосило митрополитом Київським рязанського єпископа Іону. І тим було покладено початок незалежної Московської церкви. З 1461 року наступник Іони

митрополит Феодосій титулувався вже “митрополитом Московським і всія Русі”. Константинопольський патріарх не визнав канонічності Московського митрополита.

1458 р. *Відновлення Київської митрополії*. Після московського собору 1448 року українські і білоруські єпархії виходять з підпорядкування Московського митрополита. Церковне життя в Україні відособлюється від Московської держави. Константинопольський патріарх Григорій Маммі, що проживав у Римі, висвятив на Київську митроплію грека Григорія (1458-1475). Нова митрополія (10 єпархій із 19-ти) розірвала церковні зв'язки з Москвою [14], повернувшись під верховенство Константинопольського патріарха – перша доба культурно-національного відродження в Україні.

1463 р. *Заснування Львівського церковного братства*. Головний осередок боротьби українських міщан спільно с православними панамі і шляхтою проти натиску латинства. Завдяки привілеям патріархів та власній енергії братства здобули собі провідне місце в релігійно-національному житті громадянства. Стояли на сторожі інтересів православної церкви, виступали в обороні віри і народності. В той же час, висування на перший план конфесійних інтересів привело до розколу Української церкви і антиунійної боротьби, що було не на користь українським національним інтересам.

1498 р. *“Йосифові Болгариновичу великий князь Литовський “дав” Київську митрополію”*, чим започатковувалася ліквідація традиційного для православної церкви в Україні принципу собороправності. Початок права патронату, або номінації-права “дарувати” (за гроші, вислуги чи протекцію) митрополичу та єпископські кафедри, контроль над церквами, монастирями, призначати парафіяльних священиків. Ця

неканонічна практика вела до залежності ієрархії та духовенства від світської влади, доводила до зловживань, корупції, морального занепаду.

1509 р. *Ухвала польського сейму*, якою польський уряд позбавляє Київського митрополита права назначати на Галицьку і Подільську церкву своїх намісників на користь Львівського католицького архієпископа з метою непомітного підпорядкування православних католицькій церкві.

1539 р. *Відновлення Галицького єпископства (єпархії)*. Українські міщани домоглися поновлення Галицького єпископства, яке було скасоване в XV ст. Спочатку незалежне, а з 1549 року знову підпорядковується Київським митрополитам. Першим єпископом став міщанин м. Львова, визначний член братства Макарій Тучапський (р. н. невід. – 1549).

1569 р. *Люблінська унія*, в результаті якої Польща і Литва стали об'єднаною державою – Річчю Посполитою. Українські землі великого князівства Литовського (Підляшшя, Волинь, Брацлавщина, Київщина) відійшли до Польщі. Люблінський акт підтвердив рівноправність християнських релігій Литви, однак фактично становище православної церкви погіршувалося. Унія широко відчинила двері для проникнення протестантизму в Україну [15].

1565-1569 рр. *Проникнення єзуїтів в Польщу і Литву*. Через Литву єзуїти поступово проникають в Україну (починаючи з 1575 р.). їм вдається зупинити поширення реформації й організувати наступ не тільки проти протестантів, але й проти православних. Закликали останніх до унії з Римською церквою під зверхністю Папи.

1573 р. *Прийняття Варшавської Конфедерації*. Закріплення релігійних та громадських Прав релігійних меншин у Речі

Посполитій.

- 1581 р. *Видання у м. Острозі першої друкованої слов'янської Біблії – Острозької Біблії.*
- 1586 р. *Статут львівського Успенського братства.* Затвердженням цього статуту (1589 р.) патріарх Єремія надав братству право Ставропігії, тобто церковної автономії, за якою воно не підлягало владі єпископа, а прямо патріархові (обмеження влади єпископа). Початок тривалої боротьби між львівським єпископом Г. Балабаном і братством [16].
- 1589 р. *Заснування Московської патріархії.* Юрисдикція її обмежується територією Московської держави. Погіршується становище Української Церкви посиленням претензій Москви на Київську митрополію, тепер вже як нижчої юрисдикції.
- 1589 р. *Тернопільсько-Кам'янецький собор за участю Царгородського патріарха Єремії II.* Поруч із соборами Віденським, Супрасльським, Берестейським намагався піднести авторитет Української Церкви. Головною темою на ньому була боротьба з “двоєженцями” – священиками та єпископами. Був, зокрема, засуджений за двоєженство митрополит Онисифор Дівочка. Собороправність церкви в Україні набирає сили, починаючи з XV ст. і виступає як головна ознака канонічного церковного управління. Діяльність патріарха Єремії спричинила відновлення з 1590 року щорічних помісних соборів Київської митрополії.
- 1593 р. *Відкриття Замойської академії, яка поширювала єзуїтський вплив на Україну.*
- 1596 р. *Берестейська унія.* Возз'єднання Української церкви з Апостольським Римом за умов збереження східного обряду та з метою запобігання впливів православної Москви і більш тісного єднання з Річчю Посполитою. Поклала початок

релігійній боротьбі між Греко-католиками і православними. В той же час Берестейська унія підштовхнула до реформ і оновлення в Українській православній церкві. Започаткувала нову Українську церкву, вселенську за суттю і національну за формою, що продовжила традиції “київського християнства”.

1597 р. *Поява перших полемічних творів* православних і греко-католиків з приводу Берестейської унії за участю П. Скарги, М. Броневського, І. Потія, К. Острозького, І. Вишенського, М. Смотрицького та ін. Початок доби “полемічної літератури” – другого етапу культурно-національного відродження в Україні.

1599 р. *З'їзд у Вільні православних і протестантів*. Ухвалив конфедерацію, політичний союз, яким православна і протестантська шляхта зобов'язалися підтримувати одна одну в боротьбі з наступом католицизму на їх права і майно. Мала нетривалий характер, не отримала підтримки патріарха. Наслідком Віденської Конфедерації була, зокрема, поступка польського короля православним: повернення їм Києво-Печерського монастиря, вилученого з уніатської митрополії, та визнання прав братств, які теж були вилучені з-під юрисдикції уніатського митрополита (1603-1605).

1606 р. *“Рокош”* – дозволений конституцією заколот проти короля православних і протестантів, а також дисидентів-католиків з чіткими вимогами православних – відізвати уніатських владик, роздавати церковне майно тільки православним, припинити всі судові процеси проти духовенства – свідчення певного поступу на шляху легалізації православної церкви після Берестейської унії.

1606 р. *Польський сейм*, який під тиском “рокоші” підтвердив за грецькою вірою православного обряду її давні права, а духовенству, яке не хотіло приймати унії, дарувалася амністія.

Фактично де-юре було визнано в Речі Посполитій існування двох церков східного обряду. Однак на практиці нічого не змінилося: православні і надалі переслідувались.

1615 р. *Засновано братство і школу при Богоявленській Церкві у Києві* на кошти, заповідані багатою православною шляхтичкою Єлизаветою Гулевич (1575-1645). Братство (монастир, шпиталь, школа) стало початком Києво-Могилянської академії. Першим ректором школи став Іов Борецький (р.н. невід. – 1631). Тоді ж, у 1615 році, до братства вписується гетьман П. Сагайдачний з усім Військом Запорізьким. Початок якісно нового етапу в розвитку українського православ'я.

1615 р. *Створення Єлисеєм Плетенецьким друкарні при Києво-Печерській Лаврі.*

1617 р. *Створення конгрегації (провінції) Св. Трійці (Ордену отців Василиян)* [17]. Митрополит Й. Рутський вперше об'єднав усі монастирі, що прийняли унію, під спільним проводом (конгрегації Св. Трійці). Затверджено новий устав василіян. Орден не залежав від єпархіального архієрея. З 1635 року ієрархами могли стати тільки члени ордену і без згоди останнього митрополит не міг нікого висвятити. Діяльність василіян проявилась в місіях, школах і виданнях.

1617 р. *Греко-латинська митрополича кафедра переноситься з Вільни до Києва.* Їй передано собор Св. Софії та Видубицький монастир. Митрополит переводить до Києва групу василіян і доручає їм місійну діяльність. Однак ненадовго. Уніатські митрополити взагалі певного кафедрального міста не мали. Жили у Вільно, Новогрудку, Мінську або в тій єпархії, де раніш були єпископами. Титулувалися: “митрополит Київський, Галицький і всієї Русі”. У 1642 році утворюється митрополича архієпископія.

- 1620 р. *Поновлення православної ієрархії в Речі Посполитій* [18], яка була ліквідована після Берестейської унії. Очолив П. Сагайдачний, який спонукав Єрусалимського патріарха Теофана висвятити нових єпископів. Посвячено на митрополиту кафедру Йова Борецького, єпископів Ісаю Копинського, Мелетія Смотрицького, Іосифа Кунцевича, Ісаака Борискевича та Паїсія Іполитовича. В результаті православна церква здобула молодих і діяльних, здатних до реформ ієрархів.
- 1623 р. *Мученицька смерть Йосафата Кунцевича, Полоцького архієпископа*, в ході боротьби між православними і греко-католиками за повернення церковного майна православним. Провідна роль у цьому братств. Ця смерть справила враження на сучасників незалежно від їх віровизнання. За словами професора Лужицького, “вона здобула пошану для унії серед тодішнього польського громадянства, змінила в основі своїй погляд Апостольської Столиці (Риму) на унію і її визнаців...” і за дев’ять років уніати рахували вже понад 3 млн вірних.
- 1624 р. *Папа Урбан VIII заборонив переходити з грецького обряду на латинський*, що викликало протест з боку польського кліру, який наполягав, щоб Апостольська Столиця перевела уніатів на латинський обряд. Свідчення того, що унія стояла на захисті від спольщення і латинізації.
- 1626 р. *Кобринський синод*. Спільний собор уніатів з православними. Невдала спроба їх примирення. Синод видав от. Василіянам провід єпархіального семінару.
- 1628-1629 рр. *Спроба заснування українсько-білоруського патріархату* як результат компромісу між православними і греко-католиками в рамках так званої “універсальної” унії (поєднання рівних церков, а не підкорення однієї церкви іншою). Авторами проекту були православний митрополит І. Борецький і

уніатський митрополит Й. Рутський, а також Петро Могила, тоді ще ігумен Києво-Печерської Лаври. Проект однак, не здійснився через незгоду козаччини та й самих віруючих (православних і уніатів) йти на поступки одне одному. Ідея спільного патріархату була засуджена Римом [19].

1632 р. *Легалізація православної ієрархії в Речі Посполитій* стала можливою завдяки компромісу між православними і уніатами, в чому велика заслуга польського короля Владислава IV (1632-1648), який зламав опозицію польських магнатів у сеймі зробив – розподіл церковних маєтностей. На сеймі прийнято проект згоди між православними і уніатами під назвою “Пункти заспокоєння”, на підставі яких у 1633 році було обрано нову ієрархію православної церкви. Митрополитом Київським став Петро Могила (1633-1647). Офіційне визнання польським урядом двох українських митрополій. Після тривалої боротьби настало примирення. Відносний спокій сприяв проведенню реформ у православній церкві.

1633-1634 рр. *Шкільна реформа митрополита Петра Могилы*. Об’єднав школу Києво-Печерської Лаври зі школою київського братства, чим заклав підвалини могилянської колегії. Прийняв єзуїтську шкільну систему: поділ на класи з науковим планом. На перше місце ставиться навчання латинської і польської мови. Програма намагалася поєднати традиції православ’я з латинськими традиціями католицького Заходу. В українському суспільстві це не знаходило широкого розуміння. Намітився культурний розрив між елітою і рештою українського суспільства.

1633-1647 рр. *Церковні реформи Петра Могилы*. Третя доба культурно-національного відродження в Україні [20]. Завершальний етап Української реформації [21]. Українська православна церква

оформляється як національна. Вводяться усталені організаційні форми. Усувається анархія у церковно-національному житті, провідне становище братств. На противагу братствам Петро Могила створив освічене духовенство. Могилянська церква давала готові вирішення всіх канонічних питань.

1640 р. *Київський собор затвердив “Православне сповідання віри”, згодом підтверджений усіма східними патріархами.*

1646 р. *Ужгородська унія.*

Таким чином, на середину XVII ст. Київська церква виявилася зреформованою і готовою відповісти на виклик нового часу.

3.3. Українська церква під гнітом Москви (II пол. XVII - кінець XVIII ст.)

1654 р. *Переяславські (українсько-московські) угоди, згідно з якими Київська митрополія залишилась автономною від Москви у традиційній юрисдикції Царгороду (32 роки). Від самого початку Москва не дотримувалась цих угод. Був взятий курс на підкорення Української церкви юрисдикції Московського патріарха.*

1659 р. *Призначення Москвою тимчасовим митрополитом Лівобережної України архієпископа Чернігівського Лазаря Барановича (1659-1661), у зв'язку з переходом на польській бік митрополита Діонісія Балабана, який переніс резиденцію митрополита в Чигирин (1658-1675). Розкол навпіл української ієрархії (церкви). Початок “політичної Руїни”. В Україні одночасно з'явилося два митрополита: один на Правобережжі, другий (Л. Баранович), т. зв. “місцєблуститель”, на Лівобережжі, який вперше звернувся до Москви з проханням “підтвердити” його на єпископстві.*

1659 р. *Фальсифікація Переяславських угод. Включення до них статті*

про добровільну підлеглисть митрополита і його церкви Московському патріархові. Цієї статті не було в Переяславській угоді 1654 року. Вона була потрібна Москві для здійснення своїх планів включення Української православної церкви в орбіту Московської патріархії.

- 1667 р. *Собор у Москві.* Чергове втручання у внутрішні справи Київської митрополії: собор підвищив Чернігівську єпархію на архієпископство. Царгородський патріарх визнав цей акт незаконним.
- 1685-1686 рр. *Остаточне підпорядкування Української православної церкви (УПЦ) юрисдикції Московського патріарха.* Московський патріарх без згоди Царгороду поставив на митрополита Київського єпископа Гедеона Святополка Четвертинського. Цей акт носив незаконний, неканонічний характер. Підпорядкування здійснене всупереч канонічній забороні втручання у справи іншої церкви. Прискорив падіння останніх оплотів православ'я на західних землях України (Перемишльської, Львівської і Луцької єпархій).
- 1687-1688 рр. *Право ставропігії Києво-Печерській Лаврі і Києво-Межигірському монастиреві.* Наданням цього права Московській патріарх здійснює фактичний вивід з підпорядкування Київської митрополії монастирів. З цього часу архімандрити постачаються сюди з Москви і Петербурга.
- 1720 р. *Указ Петра I про заборону видання в Україні всіх книжок, крім церковних.* Указом забороняється видання будь-яких книжок з українськими особливостями. У майбутньому Синод змушував українців друкувати книги, писати ікони, зводити церкви за російськими взірцями. Вводиться особливий цензор для виправлення українських книжок на зразок великоруських видань. З богослужбових текстів усувалися всі особливості

- УПЦ. За Катерини II введено обов'язкову російську мову в богослужбові відправи. Проповіді вимагали виголошувати виключно російською мовою.
- 1720 р. *Церковні реформи Петра I.* Скасував Московську патріархію і заснував Синод (бюрократичну установу за наглядом церкви). Ліквідація самостійної політичної ролі церкви, що перетворило православну церкву в Росії і в Україні на бюрократичний додаток держави (одержавлення церкви). Привело до знищення бюрократичним централізмом автономії і самобутності Української церкви.
- 1722-1743 рр. *Ліквідація російським урядом Київської митрополії та виборності її першоієрарха.* З-під юрисдикції Київського митрополита були вилучені всі українські єпархії і підпорядковані Москві. Першого вибраного царем митрополита Київського Варлаама Вонатовича було позбавлено митрополичого титула і названо просто архієпископом Київської єпархії [22], яка з того часу перетворилася в рядову єпархію РПЦ. З-під юрисдикції Київської митрополії поступово виводяться монастирі.
- 1781 р. Ліквідація українських установ та другої малоросійської колегії перетворила Україну в намісництво Російської імперії, а Українську церкву позбавило решти прав.
- 1786 р. *Секуляризація церковних і монастирських маєтків в Україні, які вводяться під юрисдикцію держави.* Запроваджуються “штати” духовенства. У фінансовому відношенні церква стає цілком залежною від уряду. Нищаться традиційні осередки національної культури, якими були монастирі.
- 70-80-ті рр. XVIII ст. *Вводиться практика призначення синодом архімандритів та ігуменів усіх монастирів в Україні.* Наприкінці XVIII ст. більшість церковних ієрархів України вже були росіянами або

заросійщеними українцями. Колись осібна і зорієнтована на Захід УПЦ тепер стала готовим засобом поширення російської імперської культури, знаряддям її русифікаторської політики.

3.4.Українська церква під Польщею (II пол. XVII-кінець XVIII ст.)

- 1649 р. *Зборівська угода.* Укладена Б. Хмельницьким з Польщею в ході селянсько-козацької війни (1648-1654). Православна віра урівнювалась з пануючою в державі римо-католицькою. Київський митрополит дістав місце в польському парламенті. Погіршувалось становище греко-католиків (передбачалось їх скасування в Козацькій державі).
- 1651 р. *Білоцерківська угода скасувала Зборівську.* Уніатська Церква дістала значну частину маєтностей, втрачених на підставі Зборівської угоди, собори в Перемишлі та Холмі.
- 1658 р. *Гадяцька угода (унія України з Польщею).* За Православною церквою залишалися всі її права на рівні з римо-католицькою. Унія скасовувалася. (Цей пункт повторено в Чуднівському договорі 1660 року Ю. Хмельницького з Польщею). Однак договір не набув практичної сили.
- 1663-1664 рр. *Елекційний собор у Корсуні.* Розкол на соборі. Обрано двох кандидатів на митрополита Київського: Антонія Вінницького (1663-1679) та Йосифа Нелюбович-Тукальського (1663-1675). Король затвердив обох кандидатів. Митрополит Антоній правив Галичиною, Волинню та Поділлям, а Йосиф – Правобережною Україною, Білорусією та Литвою. У Києві (на Лівому березі Дніпра) духовну владу здійснював Максим Филімонович. Це рішення послаблювало Українське православ'я.
- 1667 р. *Андрусівське перемир'я-угода між Москвою та Польщею.* Фактичний поділ України, підтверджений т. зв. "Вічним

миром” 1686 року. Поклало початок новим відношенням у церковній сфері. Відбувається різка зміна політики урядів Польщі і Росії щодо православ’я та унії на її території. В Росії прискорюється підпорядкування УПЦ Російській церкві, унія опиняється поза законом. У Польщі – обмеження свобод на користь унії. Видаються постанови все більш ворожі православ’ю. Надаються привілеї греко-католикам, їх рівняли в правах з католицьким духовенством, а православне залишалося на рівні оподаткування міщан і селян.

1676 р. *Ухвала польського сейму, якою сейм затверджував за уніатами всі права та привілеї, що їх вони мали.* З цього часу уряд бере чіткій курс на підтримку унії. Ухвала обмежувала права православної церкви. Скасування ставропігії братств. Сейм забороняв братствам зноситися з Царгородським патріархом і підпорядкував їх юрисдикції місцевих православних єпископів. Православним під загрозою смертної кари заборонялося виїздити за кордон (для підтримки зносин зі своїми одновітчимами).

1680 р. *Люблінський з’їзд.* Невдала спроба (через неявку православних) короля Яна Собеського провести відкриту згоду православних з греко-католиками.

1680 р.,
серпень *З’їзд ставропігійальних братств у Новім Дворі.* Обговорював засоби протидії унії, але не знайшов ефективних засобів для цього (вже не було на той час соціального захисту ні від міщан, ні від козацтва, ні православної шляхти).

1681 р. *Проект львівського православного єпископа Й. Шумлянського під назвою “Спосіб до злагоди Церков”.* Таємний план, яким передбачався перехід на унію в Галичині. Шумлянський розраховував за допомогою унії піднести становище українського елементу у Польщі. Прилучити його до переваг

польської культури, піднести матеріально і морально українське духовенство, поставити в один ряд з латинським. У результаті успішної реалізації цього проекту був забезпечений мирний перехід Церкви на унію.

1686 р.

“Вічний мир” між Росією і Польщею. Закріпив поділ українських земель між цими двома державами. Польща визнала приєднання Лівобережної України і Києва до Росії. Більша частина Правобережної України залишилась у складі Польщі, яка зобов’язувалася не втручатись у справи православних єпископій (Луцької, Галицької, Перемишльської, Білоруської). Згідно з умовами “Вічного миру” Російський уряд оголошувався опікуном православного населення Речі Посполитої. Після переходу Києва з округою до Росії православний митрополит став проживати за межами Речі Посполитої і підкорятися владі Московського патріарха. Для православних Польщі вводиться статус окремого “адміністратора київської митрополії”, яким став єпископ Йосиф Шумлянський.

1691-1712 рр.

Перехід на унію православних єпархій на території Польщі.

1691 р.

Перехід в унію Перемишльської єпархії. Підпорядкування православних єпископів у Польщі Київському митрополиту (IX стаття “Вічного миру”) і одноразово Московському патріархові, коли голова їх церкви опинявся на території іншої держави в чужій юрисдикції, значно послаблювало православну церкву на Правобережжі і вело до посилення позицій прихильників унії, прискорювало перехід до унії [23].

1699 р.

Пацифікаційний сейм з нагоди Карловицького миру прийняв ухвалу про надання привілеїв уніатам. Вони отримували право займати виборні магістерські посади, а православні з них виключались, чим завдано удару православним братствам,

- контингенті яких складався переважно з міщан. Видав закон, зі яким православним нарівні з євреями заборонялось оселятись у Кам'янці.
- 1700 р. *Перехід в унію Львівської єпархії.* Офіційне запровадження унії в Галичині-завдяки зусиллям єпископа Й. Шумлянського.
- 1702 р. *Перехід в унію Луцької єпархії,* який остаточно завершився у 1726 році після смерті останнього православного єпископа Кирила Шумлянського. Гальмувався активним втручанням Російської армії та уряду. У 1712 році єпархія перейшла в управу Холмському уніатському єпископу. З цього часу ш всієї Правобережній Україні та Білорусії залишила« одна православна єпархія – Могилівська.
- 1708 р. *Перехід в унію Львівського братства.* Братчики довго противились цьому, використовуючи став ропігальний привілей, не визнаючи влади І. Шумлянського. Започатковано перехід православних братств в унію.
- 1713 р. *Правобережна Україна остаточно перейшла під польську владу за умовами Прутського договору 1711 року.* Це остаточно вирішило долю православних у Польщі. За митрополита Л. Кишкі (1714-1728) та А. Шептицького (1715-1746) зміцнюється уніатська церква: посилюються наведенню православних на унію. Поглиблення полонізації ні зустрічало супротиву населення.
- 1717 р. *Проект ліквідації православної віри і народності і Польщі і рекомендації до нього.* Спрямований як проти православних, так і проти уніатів, що зробити їх католиками. Однак не відбивав офіційно: позиції польського уряду.
- 1720 р. *Собор у Замості.* Здобув назву *Українського національного собору.* Скликаний митрополитом Л. Кишкою. Мета собору – органічно пов'язати східно церковну традицію із західною з

приналежністю де Риму. Провів офіційне утвердження унії на Правобережжі і в Галичині. Зроблено заяву про добровільне прийняття унії єпископствами. Повне усунення православної ієрархії. Собор скасував ряд православних обрядів, канонічно узаконив латинські нововведення у культову практику греко-католиків. Собор прийняв ухвалу всім українським греко-католицьким монастирям об'єднатися в один чин Св. Василя (реформа Ордену).

1732 р. *Постанова генеральної конфедерації про обмеження прав іновірців (православних і протестантів).* Зносини з представниками інших держав і пошуки допомоги караються як за зраду батьківщині. Обмежується діяльність православного духовенства, обрядів (похорон, шлюб, хрещення – тільки з дозволу католицького ксьондза за плату).

1739 р. *Створення у Львові нової конгрегації уніатської провінції Покрови матері Божої.* Називалась ще Руською Короною. Створена поряд з уже існуючою Свято-Троїцькою (Литовською). Об'єднала всі нові монастирі (1743) під спільним проводом архімандрита, що перебував у Римі. Наприкінці XVIII ст. Орден мав 67 чоловічих і 9 жіночих монастирів.

1768 р. *Польський сейм прийняв “Кардинальні права”,* якими гарантував свободу совісті православним і протестантам під тиском Росії. Скасовувались заборони генеральної конфедерації 1732 року, але не на довго: за трактатом 1775 року Росія зробила значні поступки Польщі за Білорусію, яка після першого поділу Польщі відійшла до Росії (1772 р.). Декларується відмова від втручання у церковні справи Польщі в обмін на антиуніатські заходи Російського уряду на приєднаних Білоруських землях. Наслідком цього стало

- активне покатоличення та спольщення української людності. Навернення на унію особливо на Київщині та Брацлавщині.
- 1768-1772 рр. *Барська конфедерація* як реакція на рішення сейму 1768 року відновити права “дисидентів”. Приборкана Російськими військами. Результатом цього було приєднання Білорусії до Росії. Православні залишились без жодного ієрарха (1772-1785). Утиски греко-католиків у західних єпархіях, намагання перевести їх у католицизм. Реакцією українського населення на це була “Коліївщина” – повстання 1768 року.
- 1672, 1678, *Звернення Росії до Польщі з “заступництвом православних”*.
 1678, 1680, Під виглядом так званого “заступництва” російський уряд
 1710, 1716, здійснював неодноразові втручання в церковні справи у Польщі
 1720, 1722, (на підставі нібито недодержання Польщею Андрусівської
 1766, 1767 рр. угоди зберігати права Православної церкви). Разом з тим,
 і далі... урядові кола Росії не особливо прагнули до релігійного
 замирення у цьому регіоні, оскільки бачили в ньому певну
 небезпеку для реалізації своїх імперських амбіцій [24]. Так
 зване “заступництво” зіграло свою фатальну роль у справі
 колонізації українських земель, нищення Української Церкви.
- 1783 р. *Створено один чин (організацію) Св. Василя* за наказом Папи Бенедикта XIV на капітулі греко-католицької ієрархії і представників усіх монахів у Дубні. Організаційно поділявся на 4 провінції: Литовську, Білоруську, Руську (коронну) і Галицьку. Після третього поділу Польщі, 1795 року, всі провінції Василян, окрім Галицької, підпали під владу Російської імперії.
- 1785 р. *Заснування в Речі Посполитій православної архієрейської кафедри, підлеглої Синоду, на чолі з В. Садковським* (з центром у Слуцьку) – архімандритом Слуцького монастиря у вигляді намісництва (коад’юторства) Київської митрополії. Під

назвою “Переяславська, Бориспільська та Слуцька”. Під юрисдикцією київського митрополита опинилися всі православні, що мешкали у Польщі.

1791 р. *Церковний собор у Пінську (“Генеральна конгрегація”).* Прийняв новий устрій Православної церкви у Польщі на засадах Української Соборної Церкви: збереження засад соборності та виборності, прагнення до автокефалії. Затверджений сеймом 1792 року. Мав на меті позбавити уряд Росії приводу втручання в політичне життя Речі Посполитої. Практичних наслідків не мав: маєтності залишилися за уніатами, православний архієпископ не дістав місця в сенаті.

3.5. Доля Української Церкви в Російській імперії (кінець XVIII – поч.

XX ст.)

1772 р. *Перший поділ Польщі.* До Росії приєднано східну Білорусь. Відновлення Росією уніатського архієпископства у Полоцьку (1785 р.) на прохання польського уряду і Папи, взамін на заснування православної єпископії у Слуцьку (В. Садковський). Початок боротьби за повернення від унії до державної релігії (російського православ’я) – свідчення русифікаторської політики самодержавства на Правобережжі, яке ще перебувало в кордонах Польщі.

1786 р. *Початок секуляризації церковних земель в Україні.*

1793 р. *Другий поділ Польщі.* Правобережна Україна підпадає під владу Росії. Перехід Православної церкви під юрисдикцію Російського Синоду, що започаткувало знищення Української церкви на Правобережжі. Утворення Російським урядом на приєднаних землях однієї православної єпархії – Мінсько-Ізяславсько-Брацлавської на чолі з В. Садковським. Через рік православ’я було проголошене державною релігією.

- 1795 р. *Третій поділ Польщі.* Катерина II видала низку указів з вимогою примусового повернення уніатів до православ'я і передачу православним їх церков, чим цорушила гарантії, надані уніатам під час поділу Польщі. Скасовано Київську уніатську митрополичу кафедру та всі Василянські монастирі (145). До православ'я перейшло понад 2,6 тис. парафій та близько 1,5 млн уніатів. З однієї Мінсько-Ізяславсько-Брацлавської єпархії утворюються три православні: Брацлавсько-Подільська, Житомирська (Волинська) та Мінська.
- 1798 р. *Павло I відновив на українських землях 6 католицьких єпархій.* Покращується становище Уніатської церкви. Засновано дві уніатські єпархії: у Бересті та Луцьку. Частково повернено конфісковане майно, поновлено василянські монастирі. На початок XIX ст. на Правобережній Україні функціонувало 10 василянських монастирів.
- 1800 р. *Заборона Синоду Руської православної церкви будувати церкви українського типу.* З 1801 року в Україні припиняється національне церковне будівництво. Останньою церквою української архітектури (т. зв. “трибанна”) був Троїцький собор Мотронинського монастиря поблизу Чигирина.
- 1807 р. *Олександр I затвердив проект князя Адама Чарторийського,* польського патріота, про повернення василянам колишніх прав і маєтностей.
- 1809 р. *Указом Олександра I утворено чотири уніатських єпископства:* Віденське, Полоцьке, Луцьке і Берестейське (не визнаних Папою).
- 1817 р. *Призначення Олександром I митрополита Української церкви Іосифа Булгака (1817-1838) визнане Папою.* Відновлення ієрархії Українсько-Білоруської церкви.

- 1817 р. *Реформа системи духовної освіти в Російській імперії.*
- 1819 р. *Перетворення Києво-Могилянської академії на Київську духовну академію.*
- 1832 р. *Російський уряд бере курс на русифікацію неросійського населення. Після польського повстання 1830-1831 років від політики протекторату католицької церкви він переходить до протекторату РПЦ на Правобережжі. Обмежується діяльність католицької церкви, ведеться підготовка до ліквідації уніатської церкви: остаточно скасовано чин Василян, а майно конфіскується. Православним передано Почаївський монастир, закрито всі католицькі богословські школи тощо. Багато ченців ув'язнено та заслано у Сибір.*
- 1839 р. *Ліквідація Греко-католицької церкви в межах Російської імперії під гаслом “Акту злуки” уніатів з православними. Тоді ж остаточно закрито всі монастирі василян. Засіб встановлення релігійної єдності і русифікації українського народу. Вчинено ганебне насильство над людьми, що понад 200 років належали до уніатської церкви й звикли вважати її своєю [25].*
- 1840 р. *Скасування російською адміністрацією на приєднаних землях Правобережної України Литовського статуту, на якому ґрунтувалися відносини автономії церкви.*
- 1841-1843 рр. *Секуляризація церковних маєтків, запровадження “штатного розкладу” та державного утримання духовенства на Правобережжі.*
- 1870 р. *Протоієрей В. Гречулевич (родом з Балтського повіту) дає перші зразки проповіді українською мовою, незважаючи на офіційну заборону. Перший почав друкувати свої українські проповіді та інші книжки про віру.*
- 1875 р. *Ліквідація унії на Холмщині, яка існувала там з 1652 року. Під тиском російської адміністрації частина населення Холмщини і*

- Підляшшя подала прохання до Петербургу ліквідувати УКЦ, і того ж року відбулося урочисте “приєднання” українського населення Холмщини та Підляшшя до Російського православ’я. Головний організатор цього приєднання Маркел Попель, галицький православний священик, адміністратор Холмщини.
- 1906-1908 рр. *Священний Синод видає Євангеліє українською мовою. До того часу Євангеліє українською мовою було в Росії під заборорою. У підготовці цього видання активну участь брали подоляни.*
- 1918 р. *Декрет Раднаркому “Про відокремлення церкви від Держави і школи від церкви”, який ліквідував монопольне становище Російської православної церкви.*

3.6. Українська церква під окупацією Австро-Угорщини (кінець XVIII – поч. XX ст.)

- 1772 р. *Перший поділ Польщі між Росією, Прусією та Австрією, в результаті якого до Австрії відійшли Галичина і Буковина (1774 р.) з єпархіями Львівською, Перемишльською, частиною Кам’янецької та Холмської. З’являється термін “греко-католики” для позначення всіх католиків-українців. Щоб послабити польські впливи в Галичині, цісарська влада взяла курс на підтримку місцевого населення і духовенства.*
- 1772 р. *Надання самостійності Мукачівському уніатському єпископству Папою Климентом IV на прохання імператриці Марії-Терези. Започаткування політики українізації Закарпаття.*
- 1774 р. *Засновано греко-католицьку семінарію “Барбареум” при Віденському університеті для закарпатського духовенства, куди з часом почали приймати всіх українців греко-католиків.*
- 1776 р. *Греко-католицька церква зрівняна в правах з Римо-католицькою. Єпископ обирався членом сейму, духовенство*

звільнялося від військової служби. Ліквідовано значну частину польських костелів і монастирів, а їх землі конфісковано. На основі цих конфіскованих земель утворюється “релігійний фонд” для поліпшення становища духовенства, яке отримувало щомісячну платню з цього фонду.

1781 р. *У межах австрійської Буковини утворено незалежну Буковинську православну єпископію з парафій, що входили до єпархій митрополита Яського (Румунія) – Сучавської та Радовецької – з кафедрою у Чернівцях. У 1789 році сюди переведено духовну школу із Сучави, яка проіснувала до 1818 року. До 1783 року єпископія була незалежною, а потім її прилучено до митрополії в Карловицях Сремських у Словенії (сербська православна церква в Австрії). У її складі Буковинська церква перебувала до 1873 року.*

1781 р. *Створення “церковно-релігійного фонду” на Буковині шляхом секуляризації австрійським урядом церковних маєтків з управлінням у Чернівцях. За рахунок цього фонду утримувались монастирі, церкви, середні школи, Богословський інститут у Чернівцях (1824 р.), Богословський факультет при Чернівецькому університеті (1875 р.), збудовано резиденцію Буковинського митрополита (1860 р.), кафедральну церкву у Чернівцях.*

1783 р. *Відкриття україномовної греко-католицької семінарії у Львові (переведена з Відня), яка стала центром національного відродження в Галичині. Відкривала можливість здобуття ревіти для здібної бідняцької молоді, яка перебувала там на повному матеріальному забезпеченні. Стала генеральною семінарією для всіх греко-католиків Австро-Угорської держави.*

1784 р. *Відкриття Львівського університету з українською мовою*

	навчання (студії з богослов'я та філософії). Відкрито також окремий ліцей для підготовки українців до вступу в університет. У 1787 році тут відкривається “Руський науковий інститут” (“Студіум Рутенум”) – окремий факультет для українців, де викладання ведеться українською мовою.
Початок XIX ст.	<i>Рішення уряду про скасування василіанських монастирів (польська інтрига): з 235-ти їх залишилося на початку XIX ст. лише 14 (львівська і перемишльська дієцезії). В обороні української культури стало біле духовенство, але серед нього було мало освічених людей.</i>
1808 р.	<i>Відновлення Галицької митрополії у Львові з єпархіями Львівською, Перемишльською та Холмською. Митрополія відновлена після 400-літньої перерви вже як греко-католицька завдяки протекціоністській політиці Австрійського уряду. Першим митрополитом Галицьким став єпископ перемишльський Антон Ангелович (1802-1814). Відновлення зруйнованих поляками шкіл. Початок доби українського відродження.</i>
1816 р.	<i>Засновано “Товариство галицьких греко-католицьких священиків” митрополитом Михайлом Левицьким (1816-1858). Культурно-просвітнє товариство для поширення просвіти серед селян, видання книжок українською мовою для розповсюдження на селі.</i>
1827 р.	<i>Відкрито богословський ліцей у Чернівцях замість закритої у 1818 році духовної школи, переведеної із Сучави. Проіснував до відкриття університету у 1875 році.</i>
1830 р.	<i>Заснована “Руська Трійця” – гурток української інтелігенції у львівській семінарії. На чолі стояли М. Шашкевич, І. Вагилевич та Я. Головацький. Боронили народну мову проти реакційних діячів, що намагалися зберегти стару, книжну, церковну мову.</i>

- 1848 р. *Клерикально-національний рух під час “весни народів”*. Вимога зрівняння духовенства всіх трьох обрядів: римо-католицького, греко-католицького й православного. Результатом цього руху стала земельна свобода для селян.
- 1850 р. *Утворення незалежної Буковинської консисторії*, – після того, як у 1849 році Буковина була проголошена окремим “коронним краєм”. До 1850 року залежала від римо-католицької консисторії у Львові. Початок національного відродження. Разом з тим – сильні впливи “москвофільства”.
- 1862 р. *“Конкордія”* – договір між поляками та українцями, підписаний у Римі, яким визнавалась повна рівноправність католиків і уніатів. Носив формальний характер. Насправді боротьба між Українською і Польсько-Латинською церквами загострювалась. Утворення трьох течій у середині УГКЦ: латинники, пуристи, уніаністи. Боротьба між московфілами і латинниками.
- 1871 р. *Конгрес у Пешті* – відмовив українцям Закарпаття в автономії церкви. Боротьба з москвофільством, захист особливостей українського обряду.
- 1873 р. *Відновлення незалежної Буковинської православної митрополії*, до якої прилучено також Церкву в Далмації. Першим митрополитом Буковини обраний Євген Гакман (1835-1873). Проіснувала до 1921 року [26].
- 1882 р. *Реформа чину (ордену) Василіян*. Отримали власний провід. Відновили незалежну від єзуїтів місійну діяльність. Чин заснував свої провінції в різних країнах. Створено низку чернечих організацій: Т-во Св. Петра, “Згромадження Сестер Службниць” (1892), т-во для вдів і сиріт, опікування шкіл, бібліотек, читалень. Це ще більше загостило відносини між москвофілами і латинниками.

3.7. Українська церква в XX столітті

3.7.1. Українська греко-католицька церква

- 1900-1944 рр. *Понад 40 років Українську Греко-католицьку Церкву (УГКЦ) очолював Андрей Шептицький, митрополит Львівський і Галицький. Багато зробив для Української культури і мистецтва. Намагався зблизити УАПЦ з УГКЦ в ділянках культури, харитативної місії (посвячення в духовний сан) проповіді Євангелії тощо. Проте обидві церкви не встигли налагодити між собою такої співпраці, ставши жертвами сталінського режиму.*
- 1904 р. *Відкриваються монастирі Студитів у Галичині. Устав Студитів відновлено заходами митрополита Андрея Шептицького. Студити займалися рільництвом, вели господарство, опікувалися бурсами. У повоєнний період були піддані репресіям і переслідуванням.*
- 1914-1917 рр. *Гоніння на Греко-католицьку Церкву під час окупації Галичини російськими військами. До Росії було вивезено сотні греко-католицьких священиків, а замість них окупаційна влада ставила православних попів, що схиляли селян до православ'я. Заарештовано і вивезено до Суздаля митрополита А. Шептицького, який відмовився рятуватися від росіян утечею.*
- 1927 р. *Постанова Політбюро ЦК КП(б)У про визначення Римо-католицької церкви як “Класового супротивника”*
- 1928 р. *Відкрито Теологічну академію у Львові – український вищий навчальний заклад у Польщі. (Ректор Йосип Сліпий). Засновано три нових духовних семінарії. Наприкінці 30-х років УГКЦ налічувала 4 млн віруючих і близько 3-х тисяч парафій. Мала цілу мережу молодіжних організацій, жіночих товариств і*

власну політичну партію – Українську католицьку національну партію.

- 1939 р. *Приєднання до СРСР Західних областей України.* Встановлення більшовицького режиму на західноукраїнських землях. Посилюються репресії проти населення та греко-католицької церкви (1939-1941). Тільки у Львівській єпархії число репресованих становило близько 200 тис. 12 священиків було вбито, або померло у в'язницях.
- 1941 р.,
30 червня *Відновлення самостійності Української держави.* Греко-католицька церква підтримує і благословляє цей акт.
- 1944 р. *Москва пообіцяла українським греко-католикам нормальні умови існування.*
- 1946 р. *Львівський собор.* Фальсифікований КГБ, собор прийняв рішення про “саморозпущення УГКЦ”. Церква фактично була заборонена, а її ієрарх і прихильники репресовані. Ліквідовано церковні освітні установи, погромлено митрополію та єпархіальні управління. Офіційно прийнята ухвала про ліквідацію Берестейської унії 1596 року і “возз’єднання” ГКЦ з Російською православною церквою. Аналогічні свавільні рішення було прийнято щодо Ужгородської унії (1949)^{†††}, УГКЦ у Румунії (1948), та Чехословаччині (1950).
- 1946-1989 рр. *Перебування УГКЦ у нелегальних умовах.* Тотальні репресії і переслідування духовенства і віруючих. 18 років відбував заслання першоієрарх УГКЦ, кардинал Йосип Сліпий (1945-1963). Вцілілі – рештки вчилися працювати в нелегальних умовах, таємно сповідувати віру. Відбувалось таємне висвячення духовенства.
- 1959 р. *Створена зарубіжна Українська католицька Церква на противагу рішенням Львівського собору на третій Конференції*

^{†††} Ужгородська унія була прийнята православними священиками : Закарпаття у 1646 році.

греко-католицьких єпископів. Сьогодні УКЦ поза межами України налічує 1,2 млн вірних. Складеться з 3-х митрополій (дві у США, одна у Канаді), 13 єпархій, 4 західноєвропейських екзархатів, двох вікаріатств. Має 30 навчальних закладів (дані за 1994 рік), мережу чернецьких орденів, Українське богословське наукове товариство. Очолював УКЦ з 1963 по 1985 рр. Верховний Архієпископ Львівський (з 1963 р.) кардинал (з 1965 р.) Йосип Сліпий. З 1985 року по 2000 рік – кардинал Іван Любачівський.

1969 р. *Утворення Києво-Галицького патріархату УКЦ.* Рішення прийнято єпископською конференцією в Римі на чолі з Й. Сліпим. А сам митрополит і кардинал Й. Сліпий одержав титул патріарха у 1975 році зі згоди єпархії віруючих УГКЦ, однак юридично не затверджений Ватиканом.

1980 р. *Надання УКЦ права синодального устрою Папою Іваном-Павлом II.* Надзвичайні синоди УКЦ скликалися в 1980, 1983, 1985, 1987 рр. Синод 1990 року обговорив релігійну ситуацію в Україні, прийняв рішення про переїзд на батьківщину ієрархії зарубіжної УКЦ і зробив спробу обрати коад'ютора (намісника) М.І. Любачівського.

1989 р. *Вихід УГКЦ з підпілля.* Владою прийнято рішення про реєстрацію греко-католицьких об'єднань. Визнання УГКЦ де-факто. Церква переживає процес свого відродження. Через більш як півстоліття повертається з Римського заслання на батьківщину патріарх (з 1985 р.) Мирослав Іван кардинал Любачівський (1991). Синод 1990 підтвердив канонічність єпископів відновленої восени 1989 року в Україні УГКЦ. На сьогодні тут нараховується 10 єпархій, що об'єднують понад 3,3 тис. парафій, 5 млн віруючих, 92 монастирі, 13 духовних навчальних закладів, 27 періодичних релігійних видань.

- 1990 р. *Відновила свою діяльність греко-католицька семінарія Святого Духа, що була заснована 30 серпня 1783 року австрійським цісарем Йосифом II.*
- 1990-1991 рр. *“Війна дзвіниць” між греко-католицькими і православними громадами як наслідок зусиль старих компартійних структур зберегти вплив державної церкви, яка зросталася з тоталітарними структурами.*
- 1990 р. *У Львові відкрито греко-католицький ліцей.*
- 1990 р., лютий *Україна встановлює своє представництво при Римському Апостольському престолі. Вперше відбувається встановлення дипломатичних відносин на рівні посольства з боку України і на рівні Апостольської нунціатури з боку Священного Престолу.*
- 1992 р., травень *Відбувся перший після легалізації Синод УГКЦ в Україні, на якому було прийнято рішення про створення 4-х нових єпархій та окремої Курії Верховного архієпископа, до якого входять члени постійного синоду, канцлер, економ, голова трибуналу і голова літургійної комісії. Апостольський престол затвердив ці рішення влітку 1993 року.*
- 1992 р., 27 серпня *Відбулося урочисте перенесення мощів патріарха Йосифа (Сліпого) з Риму до Львова за участю патріарха УАПЦ Мстислава, Президента України Л. Кравчука та понад одного мільйона віруючих різних християнських віровизнань, що стало важливим кроком до міжцерковного православно-католицького замирення.*
- 1994 р. *Пастирське звернення глави УГКЦ кардинала Любачівського “Про єдність святих Церков” спрямоване на міжцерковне порозуміння і полагодження справи об’єднання Українських церков та на необхідність спільних зусиль для нової євангелізації секуляризованого світу.*

- 1994 р., вересень *Відновлення Львівської Богословської академії*, біля витоків якої стояли митрополит Андрей Шептицький і патріарх – кардинал та її перший ректор – отець Йосиф Сліпий (1928-1944). Діє чотири факультети: богословський, церковного права, філософії та історії, на яких слухачі опановують спадщину східного православ'я і трьох його основ: Святого письма, писання отців церкви і літургії. Викладається англійська, грецька, латинська і єврейська мови.
- 1995 р., 25 січня *У римо-католицькому соборі Львова на спільному богослужінні були присутні архієреї чотирьох церков: Римо-католицької, Греко-католицької, Автокефальної та Православної церкви Київського патріархату. Ця акція була спрямована на порозуміння християнських церков.*
- 1995 р. *Відкрито християнський дитячий садок при монастирі Сестер Студійського уставу. Підтримується давня традиція відкриття навчальних закладів при монастирях.*
- 1996 р., 6 квітня *Собор Української греко-католицької церкви зняв питання про патріархальний статус своєї церкви на тій підставі, що цю проблему церква розв'язати сьогодні неспроможна. Це призведе до загострення відносин з Православними церквами. Запропоновано це питання замінити питанням “Нової Євангелізації”. На соборі порушено питання про цілковиту реабілітацію УГКЦ. Собор обрав нового керівника церкви. Ним став 63-річний єпископ Любомир Гузар. Главою церкви залишається 82-річний кардинал Любачівський.*
- 1996 р. *Українською Греко-католицькою Церквою утворено Києво-Вишгородський екзархат замість повноцінної єпархії, в якому папа Римський доручив духовну опіку над віруючими і парафіянами цієї церкви в усіх незахідних областях країни.*
- 1999 р., *У Москві прийнято рішення про утворення Змішаної Комісії*

- листопад *РПЦ і РКЦ з метою започаткування діалогу між православними і католиками для врегулювання існуючих в Україні – проблем. Передбачалося, що до її складу увійдуть представники УПЦ й УГКЦ. Однак проект утворення Комісії не був реалізований через відсутність ініціативи з боку УПЦ.*
- 2000 р.,
14 грудня *Помер глава Української Греко-католицької Церкви Мирослав Іван кардинал Любачівський наступник Йосипа Сліпого. Очолював УГКЦ з 1984 року. Народився Іван у 1914 році у м. Долина Івано-Франківської області. Ієрейське свячення отримав у 1938 році. Єпископом став у 1979 році. У 1980 році номінований коад'ютором Львівської Архієпархії, у 1984 році – наступник кардинала Йосипа Сліпого, з 1985 року – кардинал. У 1991 році переїхав з Рима до Львова, де організував діяльність з надання ще вчора катакомбної церкви широкого легального розмаху.*
- 2001 р., січень *Синод єпископів УГКЦ вперше на Україні обрав главу церкви блаженішого патріарха (Верховного архієпископа) Любомира Гузара, який носить титул: “Митрополит Львівський і Галицький, єпископ Кам'янець-Подільський”.*
- 2001 р.,
23-27 червня *Візит Папи Римського Івана Павла II в Україну, під час якого Л. Гузер отримав звання кардинала УГКЦ.*
- 2002 р., січень *Кардинал Гузер переніс резиденцію УГКЦ із Львова до Києва і започаткував там кафедру.*
- 2001 р.
2002 р.,
25 червня *УГКЦ утворено Одесько-Кримський та Донецький екзархати. Урочиста інавгурація щойно утвореного на базі Львівської Богословської академії Українського Католицького університету імені Папи Климента Римського, яка супроводжувалась цілою низкою богослужінь, пленарних сесій, мистецьких заходів. “Сучасний університет... це винахід Католицької церкви середньовічного Заходу; це інституція, що*

- заклала підвалини сучасної західної культури, яка, у свою чергу, є глобальною культурою сьогодення...”
- 2002 р.,
7 липня *Відбувся Синод УГКЦ у м. Києві.* Перший в Україні предстоятель Любомир Гузар подарував президенту Л.Д. Кучмі паспорт М.С. Грушевського “громадянина м. Кам’янця-Подільського” і висловив намір висвятити свого патріарха.
- 2002 р.,
жовтень *У Києві висвячено наріжний камінь під будівництво патріаршого собору й центру УГКЦ.* З приводу цього кардинал Л. Гузар заявив: “Побудовою цього храму ми не, утверджуємо поділ, а намагаємося наблизити той час, коли кожен киянин, як за Володимирових княжих часів, зможе сміливо, з чистим сумлінням увійти до будь-якого храму і коли один Патріарх єдиної Церкви Христової в Україні засяде у храмі святої Софії”. Собор планується ввести в дію у грудні 2004 року.
- 2002 р.,
25 листопада *Заява кардинала Любомира Гузара з приводу ймовірного візиту Патріарха Московського в Україну і запрошення до зустрічі,* щоб зрушити з місця справу вирішення складних питань взаємовідносин між двома церквами. Серед інших проблем робиться спроба до налагодження коректних “євангельських відносин між трьома гілками українського православ’я. Однак УПЦ-КП висловилася проти візиту Алексія І в Україну, а УПЦ не висловила бажання допомогти встановленню “коректних відносин” зі своїми конкурентами.
- 2003 р.,
3-6 лютого *У Римі проходило засідання членів Постійного Синоду єпископів УГКЦ.* Зокрема йшлося про патріархальний устрій і проголошення блаженним митрополита Андрея Шептицького. Як з’ясувалося, є тільки одна переконлива причина, яка не дозволяє Апостольській Столиці проголосити патріархат для УГКЦ так само, як і баєтифікація А. Шептицького – це не бажання остаточно зіпсувати відносини з Московським

патріархатом. Невипадково в інтерв'ю глави УГКЦ кардинала Л. Гузара дедалі виразнішою став тема полишеності та самотності його церкви, за тиснутої між латинським і православним світом.

2003 р.,
18-19 березня *На XVIII сесії Синоду єпископів УГКЦ ухвалено видати пастирського листа щодо економічних реформ в Україні, надіслати урядові лист-протест стосовно проблеми абортів. Затверджено програму року родини та відзначення 70-річчя голодомору.*

3.7.2. Українська православна церква

1917 р.,
березень *Створення у Києві “Виконавчого комітету духовенства і мирян”. Мета комітету – відокремлення українських єпархій від Російської православної церкви (РПЦ).*

1917-1918 рр. *Проведення єпархіальних зборів по всій Україні, на яких висувалися пропозиції розірвати зв'язки з Москвою і утвердити в Україні незалежну (автокефальну) церкву. На Подільському єпархіальному з'їзді було висловлено надію, що “з автономією України настане і автономія її Церкви”.*

1917 р. *Утворення протоієреєм В. Липківським “Братства Воскресення” – громадської організації для розбудови незалежної Української православної церкви.*

1918 р. *Створення тимчасової “Всеукраїнської православної церковної Ради” (ВПЦР) на базі “Братства воскресення” з метою підготовки собору. ВПЦР скликає церковний собор у тому ж 1918 році у Києві (на 3-х сесіях). Однак автокефалія на ньому не була проголошена через активну протидію РПЦ та нерішучу позицію Центральної Ради.*

1918 р.,
1 січня *Директорія проголошує Українську церкву автокефальною. Вищою владою автокефальної церкви проголошувався*

- Всеукраїнський церковний собор, а в перервах між роботою – Синод, затверджений Директорією. Однак єпископат не був започаткований. Приймає “Закон про автокефалію Української Православної Церкви та її вищий Уряд”. Закон передбачав тісну пов’язаність церкви з державною владою, до скликання першого собору.
- 1918 р.,
5 травня *Пленум “Всеукраїнської православної церковної Ради”*, на якому зауважувалось, що Декрет Директорії про автокефалію православної церкви в Україні залишається в силі. Пленум прийняв Декларацію Незалежності УПЦ (проголошення автокефалії).
- 1918 р. *Створення українського екзархату Московської патріархії за ініціативою РПЦ*, яка намагалась протидіяти таким чином православним церковним структурам національного спрямування, зокрема, найвпливовішій серед них – Український автокефальній православній церкві (УАПЦ) [27].
- 1921 р.,
14 жовтня *Всеукраїнський православний церковний собор*, на якому закріплюється рішення ВПЦР про автокефалію Української православної церкви. УАПЦ проголосила себе спадкоємицею Київської митрополії до 1686 року. Започатковано свій єпископат, Митрополитом Київським і всієї України обрано шляхом рукопокладення (хіротонії) священника Василя Липківського [28].
- 1923 р. *Помісний собор РПЦ*. Визнання “обновленнями” РПЦ автокефалії православної церкви в Україні. Боротьба проти “традиційної” течії в РПЦ.
- 1923р.,
листопад *Помісний собор українських “обновленців” у Харкові*. Утворення незалежної церкви з власним синодом Української православної автокефальної Церкви (УПАЦ).

	Право вільного вибору мови богослужіння. Існувала до середину 40-х років. Злилася з РПЦ (“самоліквідувалася”).
1924 р., 13 листопада	<i>Томос (декрет) патріарха Константинопольського Григорія VII</i> , яким проголошено автокефалію Української православної церкви у Польщі, УАПЦ в Польщі розриває зв’язки з Московською патріархією. В роки Другої світової війни ця церква стала базою для відновлення автокефалії в Україні (відновлено УПАЦ з власним єпископатом).
1927 р., жовтень	<i>II Всеукраїнський православний церковний собор УАПЦ</i> . Зміщення митрополита В. Липківського і його прибічників. Обрання на його місце митрополита Миколи Борецького. Розпуск Всеукраїнської церковної Ради.
1929 р.	<i>Процес у справі “Спільки визволення України”</i> . У цій справі проходило багато діячів УАПЦ. Було репресовано 32 єпископи і близько 10 тис. священнослужителів. Серед них видатні діячі УАПЦ – вчені і богослови – митрополити Василь Липківський, (Микола Борецький; єпископи Нестор Шараєвський, Олександр Ярещенко, Степан Орлик, Іван Павловський, Констянтин Малюшкевич, Юрій і Шевченко, благовісник і ідеолог УАПЦ Володимир Чехівський та багато інших.
1929 р.	<i>Постанова “Про релігійні об’єднання”</i> – узаконення і державного атеїзму в СРСР.
1930 р., липень	<i>III Всеукраїнський православний церковний собор</i> . “Саморозпуск” УАПЦ. Припинення діяльності Всеукраїнської православної церковної Ради. Масові закриття парафій УАПЦ. Вже до середини 30-х років не залишилось жодного об’єднання УАПЦ.
1942 р., 9-17 травня	<i>Собор єпископів УАПЦ у Києві</i> . Спроба відновлення автокефалії в Україні. Висвячення нових єпископів УАПЦ –

- Іларіона (1940 р.), (І. Огієнка) і Мстислава (С. Скрипника). Митрополиту «Діонісію що наступного Всеукраїнського церковного собору надано титул місцеблюстителя митрополичого престолу [29]. (Наступниками Діонісія були митрополит Полікарп, Ніканор і Мстислав).
- 1943 р. *Зустріч Й. Сталіна з православними ієрархами.* Початок відновлення церковних структур – “відлига” в церковно-державних стосунках у СРСР. Однак це не стосувалося національних церков, зокрема УАПЦ.
- 1946 р. *Ієрархія УАПЦ в еміграції проголошує себе законною наступницею Київської митрополії.* У повоєнний період в Україні УАПЦ стає катакомбною. Правовою підставою для цього була постанова собору УАПЦ від 9-17 травня 1942 року у Києві.
- 1973 р.,
31.10-1.11 *Собор єпископів УАПЦ (за кордоном) ухвалив постанову про єдність Української православної церкви.*
- 1989 р., лютий *В Україні засновано “Ініціативний комітет з відновлення УАПЦ”.* Комітет звернувся до митрополита Мстислава (голова УАПЦ за кордоном) з проханням взяти нововідроджену церкву під свою духовну опіку.
- 1989 р.,
серпень *Пленум Верховного суду України реабілітував усі 45 чоловік, які проходили у справі СБУ (“Спілка визволення України”), серед них і діячів УАПЦ.*
- 1989 р.,
вересень *“Собор священнослужителів УАПЦ і прихильників УАПЦ – служителів РПЦ”.* Створення “Церковної Ради України”. Прихід до керівництва колишнього ієрарха РПЦ, а потім первоієрарха УАПЦ Йоана. Проголошення перших парафій УАПЦ на Львівщині і в інших місцях.
- 1990 р., січень *Архієрейський собор РПЦ у Москві.* Приймає рішення про створення Української православної церкви (УПЦ) у межах

Українського екзархату. Ліквідовувались ставропігії, утворювались Синоди.

1990 р. *Робота чотирьохсторонньої комісії* (у складі представників від РПЦ, УПЦ, УГКЦ і Ватикану) щодо розв'язання спірних проблем поділу майна. Представник УАПЦ не був включений до роботи комісії. Робота комісії виявилась безплідною.

1990 р.,
5-6 червня *Проголошення Українського патріархату.* 1-й Всеукраїнський собор УАПЦ постановив піднести УАПЦ до рівня патріархату. Вибрав митрополита УАПЦ у США Мстислава (С. Скрипника) першим патріархом Київським і всієї України. 18 листопада відбулася інтронізація патріарха у Київському Софійському соборі.

1990 р.,
жовтень *“Громада про незалежність” УПЦ. Архієрейський собор УПЦ.* Прийняв рішення про надання УПЦ незалежності і самостійності в управлінні.

1991 р.,
березень *Собор єпископів УАПЦ.* Звернувся до архієреїв УПЦ з пропозицією об'єднати дві православні церкви та утворити власну патріархію. Однак керівництво УПЦ не підтримало цієї ініціативи.

1991 р.,
1-3 листопада *Помісний собор УПЦ* звернувся до Синоду РПЦ з проханням про надання автокефалії УПЦ, що означало її відокремлення від Московського патріархату.

1992 р.,
31.3-4.4 *Архієрейський собор РПЦ.* Під тиском Синоду митрополит УПЦ Філарет відмовляється від своєї посади. Але при поверненні до Києва відмовляється від даного ним слова, що кваліфікується ієрархами РПЦ і частиною духовенства УПЦ як клятвopорушення.

1992 р.,
7-21 травня *Синод РПЦ відміняє свою постанову від 26-27 жовтня 1990 року* про надання УПЦ незалежності і самостійності в

- управлінні. Наклепи на УПЦ і Філарета. Розкол у вищому духовенстві УПЦ. Владику Філарета позбавляють права керувати церквою.
- 1992 р.,
26 травня *Конференція ієрархів УПЦ “Всеукраїнська конференція духовенства і мирян” (прихильників Філарета).* Прийняла заяву і надіслала послання архієпископу Константинопольському і патріарху Варфоломею, в якому дана оцінка останнім рішенням архієрейського собору РПЦ як пряме втручання Московського Синоду у внутрішні справи УПЦ. Підтверджується заява про свій намір канонічним шляхом здобути незалежність УПЦ. Підтримка учасниками конференції митрополита Філарета.
- 1992 р.,
27 травня *Конференція ієрархів УПЦ (прихильників РПЦ) у Харкові (“підпільний собор”).* Засідання єпископів УПЦ, які підтримали рішення Московського Синоду про призначення замість зміщеного митрополита УПЦ Філарета, митрополита Ростовської єпархії Володимира (В. Сабодана), керуючого справами Московської патріархії. Цим започаткований фактичний розкол УПЦ.
- 1992 р.,
25-26 червня *Всеукраїнський Православний Собор.* Акт об’єднання УАПЦ і УПЦ. У соборі Св. Софії проведено спільне урочисте богослужіння. Цим актом започаткована УПЦ під пастирством Київського патріархату (УПЦ-КП) на чолі з патріархом Мстиславом. Його заступником обрано митрополита Філарета. В цей же день щойно рукопокладений Москвою митрополит Володимир скликав у Києво-Печерській Лаврі так званий собор УПЦ прихильників митрополита Володимира (В. Сабодана), який підтвердив свою приналежність Московській патріархії. Так з’являється (УПЦ-МП).

- 1992 р., грудень *Помісний собор УПЦ-КП (Київський патріархат)* скликаний у відповідь на заяву патріарха Мстислава про невизнання ним об'єднання УПЦ та УАПЦ у червні цього року. Синод прийняв рішення про неправомірність і безпідставність заяви патріарха на тій підставі, що її можна робити через пресу лише за згодою Священного Синоду.
- 1992 р., лютий *Архієрейський собор УПЦ-КП.* Причиною скликання чергового собору стало призначення патріархом УАПЦ Мстиславом архієпископа Львівського Петра патріаршим місцеблюстителем. Собор не визнав це призначення канонічним, відлучив від церкви архієпископа і обрав до складу Священного Синоду архієпископа Білоцерківського Володимира (Романюка). Продовження розколу в українському православ'ї.
- 1993 р., 13 червня *Священний Синод УПЦ-КП.* У зв'язку зі смертю патріарха Мстислава (11 червня 1993 року) Синод обрав патріаршого місцеблюстителя. Ним став 67-ми річний владика Львівський і Сокальський Володимир (Романюк).
- 1993 р., 7 вересня *II Помісний собор УАПЦ.* Червневий, 1992 року, об'єднавчий собор УПЦ постановив всупереч волі патріарха Мстислава, частини священників та віруючих УАПЦ, створити на основі цих церков нову – Українську православну церкву Київський патріархат (УПЦ-КП) і фактично поставив УАПЦ поза законом. Собор прийняв рішення про вихід з об'єднання УПЦ-КП і відновлення патріархату УАПЦ. У зв'язку зі смертю патріарха Мстислава собор обрав нового предстоятеля церкви. Ним став єпископ Переяславський і Січеславський Іван Ярема (Димитрій I). Собор вніс деякі зміни до статуту, визначив шляхи до діалогу з православними України.

- 1993 р.,
21-24 жовтня *Всеукраїнський православний церковний собор.* Мав завдання об'єднати Українські церкви під егідою Соборної Апостольської Церкви. Однак об'єднання на соборі не відбулося. На соборі обрано патріарха УПЦ-КП. Ним став митрополит Чернігівський Володимир (Романюк) з титулом: “Патріарх Київський і всієї Русі-України”.
- 1994, липень *Конференція деканів Львівсько-Галицької митрополії.* УАПЦ прийняла рішення запропонувати своєму патріархові Димитрію I (Яремі) та патріарху Володимиру (Романюку) створити комісію для відпрацювання шляхів об'єднання цих церков. Київський патріарх у вересні 1994 року створив таку комісію.
- 1995 р.,
14, 18, 22
липня *Смерть, похорон і перепоховання біля Св. Софії патріарха УПЦ-КП Володимира (Романюка).* Розгон похоронної процесії біля Софійського Собору 18 липня загонами спецназу. Численні заяви демократичних партій і організацій, а також заява Св. Синоду УПЦ-КП з вимогою повернути Українській церкві її святині – Києво-Печерську і Почаївську Лаври, та засудженням Московської церкви і її агента в Україні – так звану УПЦ.
- 1995 р.,
серпень *Депутати Верховної Ради України народно-демократичного, державницького спрямування* створюють парламентське об'єднання: “За єдину помісну церкву” і проводять зустріч з президентом Кучмою Л. Д. з вимогою рішучих дій, спрямованих на об'єднання православних України.
- 1995 р.,
18-20 жовтня *Помісний собор УПЦ-КП.* Обрання Нового патріарха. Ним став митрополит Філарет (Денисенко) 22 жовтня. Розкол на Помісному соборі: чотири єпископа підписали акт про об'єднання з УАПЦ. Серед них: єпископ Хмельницький і

Кам'янець-Подільський Мефодій, архієпископи Вінницький і Брацлавський Роман та Тернопільський і Бучацький Василь, митрополит Галицький, керуючий Івано-Франківською єпархією Андрій – (двоє останніх контролювали понад третину всіх парафій УПЦ-КП).

1995 р. *III з'їзд Союзу православних братств України (промосковський).* Виступив проти автокефалії УПЦ і відкинув саму можливість здобуття нею статусу Помісної Церкви. Це фактично протидія частині єпископату і предстоятелів (Сабодану).

1996 р., жовтень *Архієрейський собор УАПЦ* змістив з престолу предстоятеля церкви патріарха Димитрія і виключив зі складу єпископату єпископа Харківського і Полтавського Ігоря Ісиченка. Обрано місцеблюстителя патріаршого престолу митрополита Тернопільського і Волинського Василя (Бондарчука). Розкол в УАПЦ. Утворено ще одну православну церкву (700 парафій), поки що не зареєстровану.

1995 р., 15 грудня *Архієрейський собор УПЦ-МП* – остаточно зняв питання про повну канонічну самостійність на тій підставі, що “ставлення до автокефалії серед вірних складне і нині противників автокефалії в Україні більше, ніж її прихильників”.

1995 р., лютий *Депутати Верховної Ради України лівоцентристського спрямування* утворили депутатське об'єднання на підтримку канонічних і традиційних релігійних конфесій України (УПЦ-МП), яке виступило проти єднання релігійних конфесій в одну помісну церкву (“навіть заради вищої державної «мети”»). Тим самим, проблема об'єднання церков переходить з внутрішньо-церковної сфери у

громадсько-політичну.

- 1995 р., лютий *Архієрейський собор Московського патріархату* приймає рішення про відлучення від церкви патріарха Української православної церкви Філарета. Прийняте рішення свідчить про небажання Московської патріархії визнавати існуючі реалії – Української церкви, що веде боротьбу за свою незалежність (автокефалію) [30]. Не мало жодної юридичної сили в Україні.
- 1997 р.,
21 серпня *Меморандум 15 Церков* (за ініціативою держави) із закликом не втручатися у справи одна одної, не вести ворожнечої діяльності між собою, не претендувати на майно... Патріарх УПЦ-КП Філарет вкотре виступив з ініціативою об'єднатися всім навколо УПЦ-КП.
- 1997р.,
22-24 вересня *Зустріч в Одесі патріарха Московського Олексія з патріархом Константинопольським Варфоломеєм*, під час якої закликали православних України об'єднуватись навколо УПЦ-МП. Визнали канонічною лише УПЦ-МП, а УПЦ-КП звинуватили у розколі. Тим самим не вирішили питання Української Церкви, а лише ще більше його загострили.
- 1997 р.,
30 вересня *У місті Ногінську, що під Москвою, під час храмового богослужіння в Богоявленській церкві, що належала УПЦ-КП, вчинено напад і побиття віруючих підрозділами спецназу, а служба заборонена*. Вчинений властями погром здійснювався на підставі щойно прийнятого Російською Думою закону про свободу совісті, який містив поняття ворожих Російському православ'ю релігій. Першою жертвою драконівського закону стала українська община в Росії.
- 1999 р., *На цей час Московська патріархія запланувала проведення*

липень-серпень	“хресного ходу” територією Росії, України і Білорусі, який би демонстрував єдність всіх православних слов’ян під зверхністю РПЦ. Акція носила явно провокаційний характер і мала на меті дестабілізувати і збурити населення України напередодні і під час передвиборчої президентської кампанії. Тому зустріла рішучий протест широкої громадськості та Української церкви (передусім автокефальної). Це змусило президента України Л. Кучму направити телеграму патріарху Московському Олексію II з вимогою відмінити проведення цієї акції на території України.
1999 р., 21 січня	<i>У Києві відбулася Урочиста Академія на честь 2000-тисячоліття християнства</i> за участю глав християнських церков в Україні та численних гостей.
2000 р., лютий	<i>Помер предстоятель УАПЦ патріарх Димитрій I (Іван Ярема), який очолював церкву з 1993 року.</i>
2000 р., березень	<i>Зустріч у Константинополі Вселенського патріарха Варфоломея з Московським патріархом Алексієм I, а також з делегацією від Українських церков з проблеми об’єднання церкви в Україні. Зустріч не мала практичних наслідків.</i>
2000 р., лютий-березень	<i>Помісний собор УАПЦ, на якому було вирішено визнати своїм духовним главою Константина (Багана), митрополита УПЦ у США, яка перебуває в юрисдикції Вселенського патріархату.</i>
2000 р., 8 листопада	<i>Зустріч у Вселенській патріархії з представниками двох православних церков – УАПЦ і УПЦ-КП і створення змішаної комісії для досягнення єдності. Йшлося про допомогу українській православній спільноті у здобутті її церквою помісного устрою на засадах автокефалії. Не мала практичних наслідків.</i>

- 2000 р.,
9-10 січня *Помісний собор УПЦ-КП у Києві за участю 500 делегатів, у тому числі і від УАПЦ. У своєму виступі Патріарх Філарет виражено й об'єктивно – аналізує стан релігії і релігійності в сучасному світі. Він засуджує імперські сили, які впродовж 350 років нищили українську державність і руйнували Українську церкву. Загрозу українському православ'ю він бачить з боку Московської патріархії і тих “імперських сил, які не тільки мріють, а й діють з наміром відновити імперію у будь-якому вигляді”. Оголошено про створення шести духовних семінарій – у Києві, Львові, Луцьку, Івано-Франківську, Збаражі та двох академій у Києві і Львові та богословського факультету при Чернівецькому університеті. Прийнято рішення запросити Константинопольського Вселенського патріарха Варфоломея до Києва у травні 2001 року у зв'язку з очікуваним візитом Папи Римського в Україну.*
- 2001 р. *Відзначення 950-річчя заснування Києво-Печерського монастиря Св. Антонієм і Феодосієм Печорськими. На фоні цієї події ще більше загострюються стосунки між двома українськими церквами: УПЦ-МП та УПЦ-КП.*
- 2001 р.,
24 жовтня *Кабмін готує законопроект про введення статусу автономної церкви на території України, що містить загрозу для УАПЦ.*
- 2003-2004 рр. *Україна відзначала 100-річчя виходу в світ першого повного перекладу Біблії українською мовою. Українське Біблійне товариство з цієї нагоди надрукувало ювілейну Біблію українською мовою накладом 4 тис. примірників. УПЦ-КП розповсюдила близько 2 тис. примірників Закону Божого серед інвалідів, хворих, сиріт, пенсіонерів у притулках, навчальних закладах, в'язницях та військових частинах*

Запорізької області.

- 2003 р., січень *В Україні відбулося одразу кілька конференцій, присвячених проблемам духовного супроводу військовиків.* На них дедалі голосніше лунали аргументи щодо необхідності запровадження капеланської служби у Збройних силах країни.
- 2003 р., лютий-березень *Закріплено остаточний розкол УАПЦ.* Предстоятеля УАПЦ Мефодія (Кудрякова), митрополита Тернопільського і Подільського та єпископів, які його підтримують, архієпископ Харківський і Полтавський Ігор (Ісіченко) оголошує поза кліром УАПЦ.
- 2004 р., 13-14 липня *У м. Києві відбулася зустріч представників Московського та Константинопольського патріархатів.* Розглядалися питання подальшого сприяння міжправославному порозумінню та злагоди.
- 2004 р., березень *У Києві відбувся Священний Синод УПЦ-КП на якому прийнято дві відозви – до УНЦ-МП і до УАПЦ.* У першій ідеться про необхідність об'єднання зусиль двох православних церков в ідеологічній і виховній роботі на зміцнення духовності населення, а у другій про об'єднання зусиль двох церков у створенні єдиної помісної соборної Української Церкви.
- 2014 р., 13 серпня *Собор єпископів Української православної церкви (Московського патріархату) обрав митрополита Онуфрія (Березовський Орест Володимирович, нар. 5 листопада 1944 р., с. Коритне, Чернівецька область) Митрополитом Київським і всієї України.*
- 2018 р., 15 грудня *утворена Православна Церква України. Рішення ухвалено Об'єднавчим собором українських православних церков (Української православної церкви Київського патріархату,*

Української Автокефальної церкви та частини ієрархів
Української Православної Церкви (Московського
Патріархату)).

2019 р.,
6 січня

ПЦУ отримала Томос від Вселенського патріархату, що
засвідчило набуття статусу автокефалії і канонічності.

РОЗДІЛ 4. ВИЗНАЧНІ ДІЯЧІ УКРАЇНСЬКОЇ ЦЕРКВИ

Настас	перший священик Десятинної церкви у Києві, брав
Корсунянин	участь у хрещенні киян 988 року, сприяв поширенню християнства на Русі.
Іларіон	давньоруський церковний письменник XI ст., перший Київський митрополит з місцевого населення (1051-1054), блискучий промовець, великий поборник політичної і культурної самостійності Київської Русі. Був провісником ідеї “київського християнства”, автор визначної пам’ятки вітчизняної писемності “Слово про закон і благодать”.
Антоній	церковний діяч Київської Русі, один із засновників
Печерський	Києво-Печерського монастиря. Народився у Любечі.
(983-1073)	Підтримував князя Святослава Ярославича у його боротьбі за великокняжий престол проти князя Ізяслава Ярославича.
Феодосій	церковний діяч Київської Русі, письменник-полеміст,
Печерський	після 1062 року – ігумен Києво-Печерського
(бл. 1036-1074)	монастиря. Народився у Василькові у сім’ї княжого тіуна. Автор послань до князів Ізяслава та Святослава Ярославичів, повчань, молитов, в яких проповідував основи християнської мораль.
Никон Великий	церковно-політичний діяч Київської Русі, літописець,
(?? - бл. 1088)	ігумен Києво-Печерського монастиря. Ймовірно, автор літописного зведення 1073 року – одного з джерел “Повісті временних літ”
Нестор	видатний давньоруський літописець і письменник XI
(?? - після 1113)	– поч. XII ст. “Читанні про життя і згублення... Бориса і Гліба” (80-ті рр. XI ст.) закликав князів до єдності.

Автор церковно-історичного твору “Житіє Феодосія, Ігумена Печерського” (бл. 1091), а також був автором і упорядником, на думку багатьох дослідників, “Повісті временних літ”.

Клим Смолятич (?? - поч. 1155) церковний діяч та письменник, другий після Іларіона Київський митрополит (1147-1154) з місцевого населення, обраний собором духовенства заходами князя Ізяслава II, після вигнання якого втратив митрополичу кафедру і був єпископом у Володимирі-Волинському. Автор “Послання” до пресвітера Фоми.

Курило, Кирило II (?? - бл. 1281) печатник (канцлер) Данила Галицького, пізніше, від бл. 1246 р. до смерті – митрополит Київський.

Григорій Цамблак (1364 - після 1420) “митрополит Києва і Галича” (1415-1420), намагався відновити Українську церкву (Київську митрополію) шляхом розподілу ієрархії на Київську і Московську. Відомий письменник, проповідник і захисник Східної церкви. Залишив по собі багато проповідей та історико-літературних творів.

Григорій Болгарин, Київський митрополит (1458-1475) очолив Українську церкву після того, як вона вийшла з підпорядкування Московського митрополита. З цього часу церковне життя в Україні відокремлюється від Московської держави.

Тучапський Макарій (??-1549) намісник Київського митрополита в Галичині (1535-1539). З 1539 року перший (по відновленні Галицької єпархії після майже 150-річної перерви) православний єпископ Львівський, висвячений Київським митрополитом Макарієм II. Ініціатор скликання 1539 року Львівського собору, що сприяв відновленню

занепалого церковного життя.

Балабан Гедеон (Григорій)
(1530-1607) церковний діяч, Львівський єпископ (1569-1607). З 1590 року брав участь у підготовці унії з Римом, однак на Берестейському соборі зайняв позицію князя Острозького і став її противником. Вів постійну боротьбу з Львівським ставропігійним братством, захищаючи авторитет єпископа. Патріарший екзарх з 1597 року. Заснував друкарню в Стрятині, де видавав церковні книги, дбав про шкільництво і боровся з забобонами.

Наливайко Дем'ян
(??-1627) православний церковний діяч, брат козацького ватажка Северина Наливайка. Учасник Берестейського собору (1596), управитель друкарні в Дерманському монастирі, в Острозі. Автор і перекладач проповідей Івана Златоуста.

Терлецький Кирило
(??-1607) церковний діяч, родом з Пінська. Єпископ Пінський і Турівський (з 1572), Луцький і Острозький (з 1585). У 1595 році у складі делегації від Київської митрополії за дорученням Іпатія Потія був у Римі, де готував Берестейську унію. Був її учасником.

Рогоза Михайло
(??-1599) Київський митрополит, один з організаторів Берестейської унії(1596). Походив з білоруської шляхти Мінського повіту. З 1589 року – Київський православний митрополит. Ставши з 1596 року уніатським митрополитом у Києві, силоміць захопив низку православних монастирів і перетворив їх на уніатські.

Потій Іпатій
(1541-1613) Київський і Галицький митрополит (1600-1613), один із засновників уніатської церкви в Україні, визначний письменник-полеміст. Один з ініціаторів

	Берестейської унії 1596 року. Після смерті митрополита М. Рогози (1599) стає Київським митрополитом; активно працює щодо залучення до унії духовенства і шляхти. Написав на захист унії низку трактатів (“Апологія Флорентійського собору”, “Гармонія або Узгодження віри”), ряд листів і статей.
Вишенський Іран (бл. 1550-1620)	письменник, православний полеміст. Родом з Судової Вишні в Галичині. У 90-х рр. XVI ст. переселився на Афон, прийняв чернецтво, підтримував зв'язки з Львівським братством. Найвизначніші твори спрямовані проти Берестейської унії. Критикував не тільки унію, католицизм, а й виступав проти світської освіти, вимагав аскетизму, простоти старохристиянських братств. Твори Вишенського вивчали І. Франко, М. Сумцов, М. Грушевський, М. Возняк, Д. Чижевський.
Рутський Йосиф Вілямін (?? – 1632)	відомий як уніатський митрополит Йосиф IV (1613-1632). Здійснив реформу ордену Св. Василя, об'єднав усі монастирі, що прийняли унію, в одну конгрегацію Св. Трійці, затвердив новий устав Василіян (1617 р.). Відтоді орден не залежав від єпархіального архієрея. Переніс митрополичу кафедру до Києва, успадкував на деякий час Софійський Собор та Видубицький монастир (1618). Багато зусиль приклав для пошуку компромісу між православними і греко-католиками. Один з авторів проекту “універсальної” унії, що передбачав створення спільного Українського патріархату для православних і греко-католиків.
Смотрицький Мелетій	визначний церковний та культурний діяч. Навчався в Острозькій академії, слухав лекції у Ляйпцігу,

(бл. 1587-1634) Нюрнбергу й Віттенбергу. Викладач і ректор Київської братської школи (1618-1620), архієпископ Полоцький (з 1620 р.). З 1627 року жив у монастирі у Дермані. Після 1628 року перейшов на бік унії. Автор низки трактатів (Спочатку на оборону православ'я ("Тренос", 1610, згодом – унії), цікавих зразків проповідницького мистецтва. Найвизначніший твір – "Грамматика словенська..." (1619) перевидавалась багато разів в Україні і Росії.

Плетенецький Єлисей
(1550-1624) видатний церковний і культурний діяч родом із Золочівщини (Галичина). Архімандрит Києво-Печерської Лаври, домігся для неї права Ставропігії невідчужуваності місцевій церковній владі. Придбав друкарню в Стратині, засновану Федором Балабаном, видав у 1616-1624 рр. одинадцять визначних творів, переважно богослужбових. Допомігав братським школам, створив низку підручників.

Копистенський Захарія
(??-1627) визначний православний церковний діяч, богослов. З 1624 року – архімандрит Києво-Печерського монастиря. В його трактаті "Палінодія" (1622) викладено православне богослов'є Київської школи. Праця насичена історичним та богословським матеріалом. Серед інших творів "Книга о вере" (1616), передмова до Номоканона (1624), проповідь "на потреб" Є. Плетенецького тощо.

Земка Тарасій
(??-1632) ігумен Братського монастиря в Києві, ректор братської школи та керівник друкарні Києво-Печерської Лаври. Переклав і видав "Синтаксар" 1627 р. з віршами, написав трактат про літургію (1628), інші твори.

Ставровецький Кирило	церковно-освітній діяч, поет, вчений, друкар.
Транквіліон (?-1646)	“Євангеліє Учительне” – збірник його власних творів (1619) – було засуджене собором українських православних єпископів, а 1627 року у Москві було наказано його “на пожарах спалити”. З 1626 року перейшов на унію і був Чернігівським архімандритом. Перед смертю видав збірник поучень і побутово-моралістичних віршів “Перло многоцінне”.
Зизаній-Тустановський Степан (? – на поч. XVII ст.).	православний церковний діяч і письменник. З 1586 року учитель братської школи у Львові, пізніше – її ректор. З 1593 року – у Вільні. Позбавлений митрополитом М. Рогозою права проповіді, звинувачений у “єресь” і відлучений від церкви. Виправданий на Берестейському соборі 1596 року. Автор низки полемічних творів.
Зизаній-Тустановський Лаврентій (? – після 1634 року)	церковний діяч, педагог, граматик, брат Степана. Родом з Галичини. У 90-х роках XVI ст. вчителював у братських школах Львова, Берестя, Вільні. З 1619 – працює у Києві в колі вчених, зібраних Є. Плетенецьким для видання “Бесід Івана Златоуста на послання апостола Павла”. 1596 року видав “Граматику Словенську” і Буквар, до якого було додано перший церковно-слов’янсько-український словник (1061 слово).
Борецький Іван (Іов) (?-1631)	Київський православний митрополит (1620-1631) родом з Галичини, ректор Львівської братської школи (1604), Київської Богоявленської школи (1615-1616), Ігумен Михайлівського монастиря у Києві (1618). 1620 року висвячений Єрусалимським патріархом Теофаном на Київського митрополита. Автор двох

меморіалів в оборону православ'я – “Протестація” (1621) та “Юстифікація” (1622). У 1628-1629 рр. разом з уніатським митрополитом Рутським був прихильником церковного замирення, однак не міг привернути до своїх плаців козаків.

Сакович Касіян церковний діяч і письменник-полеміст, родом із с. Потелич біля Рави-Руської, вчитель Адама Киселя. У 1620-1624 рр. – ректор Київської братської школи. Автор панегірика “Вірш на жалосний погреб... Петра Конашевича-Сагайдачного...” У 1625 р. прийняв унію, а 1641 – католицтво. Автор полемічного твору “Перспектива або з'ясування блудів, єресей і забобонів у греко-руській церкві”, в якому звинувачував у єресі і православних, і уніатів.

Могила Петро визначний церковний та культурний діяч XVII ст., митрополит Київський (1632-1647). З 1627 року – архімандрит Києво-Печерської лаври, керівник гуртка вчених, т.зв. “Могилянського Атенеуму”, який опрацював проект “Православне ісповідання віри”, прийнятий 1640 року на Київському соборі і остаточно підтверджений усіма східними патріархами 1643 р. У 1631 р. заснував у Печерській Лаврі школу, яку 1632 р. об'єднав з братською школою на Подолі і цим поклав початок Києво-Могилянській Колегії. Один з авторів проекту українсько-білоруського патріархату (1629 р.) поєднаного з Римом, який, однак, не здійснився.

Козловський-Трофімович Ісая видатний православний богослов XVII ст., доктор богословія. Родом з Галичини. Вчителював у Львівській братській школі, з 1631 – у Лаврській

(??-1651)	школі, далі – ректор Києво-Могилянської Колегії. Один з авторів “Православного ісповідання віри”.
Косів Сильвестр (??-1657)	церковний діяч, православний Київський митрополит (1647-1657), за походженням з Білорусі. Сподвижник митрополита Петра Могили, з 1635 року єпископ, з 1647 – митрополит Київський. Неприхильно ставався до союзу з Москвою 1654 року. Був проти беззастережної угоди з Польщею. Обстоював незалежність Української православної церкви. Автор низки творів “Екзерсис”, “Дидакалія” тощо.
Шумлянський Йосип (Іван) (1643-1708)	брат Луцького уніатського єпископа Анастасія (1688-1695). З 1688 року львівський православний єпископ, приятель короля Собеського. Підтримував зв'язки з гетьманом П. Дорошенком та І. Мазепою. В 1700 р. перевів Львівську єпархію на унію. Автор церковного підручника “Метрика” та думи про Віденську війну.
Нелюбович-Тукальський Йосиф	православний Київський митрополит (1663-1673). Керував лише частиною митрополії, переважно Лівобережною. Західноукраїнськими єпархіями керував митрополит А. Винницький. Резиденція Тукальського була у Чигирині. Був противником польського і московського втручання в українські церковні справи. Автор проповідей, послань, цікавого листування,
Прокопович Феофан (1681-1736)	видатний православний церковний діяч, архієпископ, письменник. Народився у Києві, навчався в Києво-Могилянській Академії, продовжував освіту у Польщі і Римі. З 1702 року – викладач, а далі – ректор К-М Академії. Був прихильником гетьмана І. Мазепи. Звеличував Київ як “другій Єрусалим”. Однак після

поразки Мазепи переключився на служіння Петрові І, за що Петро І забрав його до Росії. Там він досяг посади віце- президента Петербурзького Синоду. Сприяючи реформам Петра І, допоміг останньому ліквідувати патріархію і створити послухний царю Синод. Автор “Духовного Регламенту”, за яким адмініструвалася Російська та Українська церкви.

Значко-Яворський Мельхиседек, світське ім’я Матвій (бл. 1716-1809) православний церковний діяч, архімандрит, з 1753 р. – ігумен Мотронінського монастиря неподалік від Чигирини (Холодний Яр). Родом з Лубенщини, вихованець Київської Академії. Сприяв гайдамацькому руху. Після Коліївщини переведений до Переяславського монастиря, потім настоятель монастирів у Києві, Лубнах і на Глухівщині.

Левицький Михайло (1774-1858) церковний і громадський діяч, перший кардинал з українців. З 1813 – Перемишльський єпископ, галицький митрополит з 1816 року, примас Галичини, проте стояв на консервативних засадах.

Могилянський Іван (1777-1831) освітній і церковний діяч, крилошанин Перемишльської капітули з 1817 р., опікун шкіл Перемишльської єпархії. Був засновником і директором дяковчительського інституту в Перемишлі. Написав 5 шкільних підручників. У своїй праці “Відомість о язиці руськім” (1829) доводить самостійність української мови.

Сембратович Сильвестр (1836-1898) галицький митрополит (з 1885), кардинал (з 1894), небіж митрополита Йосифа Сембратовича. За його діяльність проведено багато церковних реформ (реформовано орден Василіян, збудовано духовну семінарію у Станіславі).

**Шептицький
Андрей**
(1865-1944)

Галицький митрополит, глава греко-католицької церкви (1900-1944). Видатний діяч українського церковного і національного руху. Граф. У 1888 році залишив військову службу і постригся у ченці. З поляка і римо-католика перетворився в українця греко-католика. Все своє майно поклав на вівтар гнаної “хлопської церкви”. Очолив УГКЦ в часи її найважчих випробувань. Вивів її з глибокої кризи і перетворив на фактор національного відродження та державотворення, що стала на чолі національно-визвольного руху в Західній Україні і Галичині. Шукав шляхів до, зближення з українською автокефальною православною Церквою. Меценат. Багато зробив для української культури і мистецтва. Заснував український національний музей у Львові.

**Липківський
Василь**
(1864-1938)

один із фундаторів Української автокефальної Православної Церкви (УАПЦ), її перший митрополит (1921-1927). З 1891 року – священик, настоятель Липовецького собору, інспектор церковних шкіл та директор Київської церковно-вчительської школи. Активний учасник (з 1905 р.) руху за національне відродження церкви. В 1917 р. засновує “братство Воскресення”, яке у 1918 році перетворюється на Всеукраїнську Православну Церковну, Радугу. На першому Всеукраїнському Православному Церковному соборі 1921 року обирається першим митрополитом Київським і всієї України УАПЦ. У 1927 році усунений владою від митрополичих обов’язків. З того часу піддавався репресіям. Розстріляний радянською владою у 1937 році.

Іларіон, світське ім'я Іван Огієнко (1882-1972) визначний церковний і громадський діяч, вчений-мовознавець та історик православної церкви, богослов, доктор філософії. Народився в с. Брусилові на Київщині. Закінчив історико-філологічний факультет Київського університету. З 1915 року доцент, потім професор університету, член Ради Міністра Освіти (1917 р.). В часи УНР – організатор Українського Державного Університету в Києві, ректор Українського університету в Кам'янці-Подільському (1918-1920). У 1918-1919 – міністр освіти і віросповідань. З 1920 р. – на еміграції. Викладав українську мову і літературу в учительській семінарії у Львові. З 1926 року професор православного Богословського відділу при Варшавському університеті. У 1940 році приймає єпископський сан з ім'ям Іларіон. 1944 року отримав звання митрополита Холмського і Підляського. Після Другої світової війни емігрував до Канади (1947). З 1951 року митрополит Іларіон очолив православну церкву в Канаді. Здійснив переклад Біблії українською мовою (1962 р.). Залишив велику наукову спадщину.

Сліпий Йосиф (1892-1984) церковний діяч, науковець, вихователь, кардинал. Упродовж 40 років очолював Українську Греко-Католицьку Церкву (1944-1984) в роки найтяжчих випробувань в умовах підпілля. В 1912-1918 рр. навчався в університеті м. Інсбрука (Австрія). У 1917 р. посвячений у сан священника митрополитом А. Шептицьким. У 1920-1922 рр. продовжує навчання в Римі в університетах Григоріанум, Анжилікум та

Орієнтальному інституті. З 1922 р. професор і ректор (з 1926) Львівської греко-католицької духовної семінарії. 1928 року очолює щойно відкриту Львівську богословську академію. З 1939 р. – єпископ, екзарх УГКЦ (намісник митрополита Шептицького), з 1 листопада 1944 року – очолює УГКЦ. У 1945 році заарештований і до 1963 року відбуває заслання у Сибіру. З 1963 року і до кінця життя перебуває у Римі. З 1965 року – кардинал, а з 1975 – патріарх УГКЦ.

Мстислав І, визначний церковний діяч, голова Української світське ім'я автокефальної Православної Церкви за кордоном, Степан перший патріарх УАПЦ в Україні. Народився в м. Скрипник Полтаві, в роки УНР – хорунжий українських (1898-1993) Збройних сил, активний учасник руху за відновлення УАПЦ. На початку 30-х рр. емігрує до Польщі, де стає оборонцем українських прав і православної людності у польському Сеймі (від Рівенщини). В роки другої Світової війни висвячений у сан єпископа (квітень 1942 р.), проводить велику організаційну роботу щодо відновлення ієрархії УАПЦ в Україні в умовах окупаційного режиму, але невдало. Відбуває шестимісячне ув'язнення. Після війни митрополит Мстислав на еміграції очолює закордонну Українську автокефальну православну церкву (у Канаді, США, Південній Америці, Європі, Австралії та Новій Зеландії). У 1990 році Перший Всеукраїнський Собор УАПЦ (м. Київ) обирає митрополита Мстислава першим патріархом Київським і всієї України УАПЦ (1990-1993).

Володимир патріарх Київський і всієї Русі-України (1993-1995),

(Романюк
Василь)
(1925-1995)

глава Української Православної Церкви Київського Патріархату. За участь у боротьбі за незалежність України відбував 19 років ув'язнення. Ніс пастирське служіння в різних парафіях Івано-Франківщини і Канади. В 1990 році висвячений на єпископа. Брав активну участь у розвитку в Україні руху за автокефалію, викривав імперську політику російського православ'я, обстоював ідею трьох духовних центрів християнства – Риму, Константинополя і Києва. Під час патріаршества Володимира помітно просунувся процес українізації УПЦ-КП. Похорони патріарха перетворилися на фактор єднання демократичних сил України.

Філарет
(Михайло
Денисенко)
(р. н. 1929)

патріарх Київський і всієї Русі-України. У 1962 році висвячений на єпископа РПЦ. Був настоятелем подвір'я Руської православної церкви (РПЦ) в м. Александрії (1961), єпископом Віденським і Австрійським (1962-1964). 1964-1966 – ректор Московської духовної академії і семінарії. З травня 1966 – Екзарх України, архієписком і митрополит Київський і Галицький. З 1990 року – предстоятель Української Православної Церкви (УПЦ). Ініціатор утворення УПЦ-Київського Патріархату (1992). З жовтня 1995 року – Патріарх цієї церкви. Доктор богослов'я, автор багатьох богословських праць з історії християнства в Україні. Активно обстоює ідею Помісної Православної Церкви в Україні, єдності Українського православ'я. Активний борець за незалежність України.

Любомир Гузар кардинал, народився у м. Львові. Закінчив

(1933-2017)	Стемфордську малу духовну семінарію на еміграції (США). 1954 року здобув ступень бакалавра богослов'я у Вашингтонському католицькому університеті. Ієрейське свячення отримав у 1958 році. 1972 року Римі отримує ступінь доктора богослов'я за дисертацію "Митрополит Андрей Шептицький – провозвісник екуменізму". 1977 року кардинал Йосип Сліпий висвячує Любомира Гузара в єпископи. 1993 року Любомир Гузар повернувся в Україну. У 1996 році був призначений екзархом Києво-Вишгородським і єпископом-помічником кардинала Любачівського з делегованими правами глави УГКЦ. Після смерті кардинала Любачівського, 28 січня 2001 року собором греко-католицьких єпископів був обраний новим главою УГКЦ. Таким чином він став одинадцятим (після А. Ангеловича) главою відновленої Папою Пієм VII 1807 року Галицької Митрополії і першим у цьому столітті предстоятелем УГКЦ.
Святослав Шевчук (р. н. 1970)	Предстоятель Української греко-католицької церкви, Верховний архієпископ Києво-Галицький, Митрополит Київський. Народився 5 травня 1970, Стрий, Львівська область. У 1983-1989 рр. навчався у підпільній греко-католицькій духовній семінарії. У 1991-1992 рр. навчався у Центрі філософсько-богословських «Дон Боско» у Буенос-Айресі (Аргентина), а у 1992-1994 рр. – у Львівській духовній семінарії Святого Духа. У 1994-1999 здобував теологічну освіту у Папському університеті святого Томи Аквінського в Римі. У 1999-2000 рр. –

префект Львівської духовної семінарії Святого Духа. 2001-2002 рр. віце декан богословського факультету Львівської богословської академії. 2002-2005 рр. – голова секретаріату та особистий секретар Любомира Гузара. 2009-2011 рр. єпископ-помічник, єпископ єпархії Покрова Пресвятої Богородиці в Буенос-Айресі (Аргентина), 23 березня 2011 р. виборчий Синод єпископів УГКЦ обрав Святослава Шевчука Верховним Архієпископом Києво-Галицьким, Главою Українською греко-католицькою церкви.

РОЗДІЛ 5. ЦЕРКВА НА ПОДІЛЛІ ВІД НАЙДАВНІШИХ ЧАСІВ ДО НАШИХ ДНІВ

5.1. Початки християнства на Поділлі і шляхи його поширення

Утвердження християнства на Поділлі сягає тих часів, коли йде процес формування середньовічної держави Київської Русі і християнство використовується київськими князями для консолідації слов'янських земель у єдину централізовану державу (IX-X ст.) Однак успішне утвердження християнства на Поділлі “зверху”, тобто через Київ і державну православну церкву, відбувалось саме тому, що воно значно раніше і незалежно від Києва проклало собі шлях на Поділля “знизу”, природним шляхом. І на час охрещення Русі (кінець X ст.) вже панувало на Поділлі. (Відомо, що уличі і тиверці, які населяли Поділля, були досить незалежні від Києва). Одним з таких природних шляхів поширення християнства був стародавній торговельний шлях з християнізованих ще в перших століття нової ери грецьких поселень північного Причорномор'я на захід Європи, який йшов по Дністру. По обох берегах Дністра селилися греки і влаштовували торговельні місця, сліди яких збереглися в залишках грецьких колоній по Дністру в містах Сороках, Могильові, містечках Калюсі, Жванці, Хотині та інших. Разом з торгівлею розповсюджувалась по Дністру і християнська віра (через купців та мандрівників – християнських місіонерів).

Однак цей найдавніший і найприродніший шлях поступового Проникнення християнства не дав належних наслідків. Він не носив систематичного й організованого характеру, тому місцеве населення в масі своїй залишалось язичницьким.

Пізніше з'являється інший шлях проникнення християнства на Поділля, що пролягав із Заходу і був пов'язаний з діяльністю особливої церковної організації, (яка утворюється в середині IX ст. слов'янськими просвітителями св. братами Солунськими – Кирилом і Мефодієм – за наказом візантійського імператора Михайла III) – Великоморавським єпископством, яке перебувало

під сильним впливом Римської курії.

Великоморавське єпископство швидко поширювало свій вплив на навколишні землі, в тому числі і західноукраїнські – Волинь, Галичину, Прикарпаття, включаючи землі Верхнього Побужжя та Подністров'я і доходячи до Поділля. Збереглися перекази, що слов'янські першоучителі Кирило і Мефодій посилали проповідників у Галичину і Поділля. Підтвердженням цього служить той факт, що на Поділлі ще наприкінці ХІХ ст. існувало 109 храмів на честь святого Дмитра Солунського, співвітчизника Кирила і Мефодія, який “просвітив світом учення східної церкви жителів Галичини і Поділля до р. Ушиці”.

Вважається, що Кирило і Мефодій зробили багато для освічення Поділля. Вони винайшли письмо для південних слов'ян і переклали на слов'янську мову священні богослужебні книги з грецької. І з того часу по ним здійснюється богослужіння в українській церкві. Як стверджує церковний історик Поділля Н. Яворовський, вже “з ІХ ст. Поділля повсюди прикрашається храмами, рубленими з дерева”.

Як бачимо, цей шлях був значно продуктивніший у християнізації подолян, оскільки носив більш організований і цілеспрямований характер церковної організації, яка разом з пропагандою християнства займалась великою просвітницькою діяльністю. Православ'я, що йшло на Поділля із Заходу, мало певні ідеологічні й обрядові відмінності від його греко-візантійського та болгарського варіантів (богослужіння слов'янською, а не грецькою мовою, євангелізм, народність, побутовість, демократизм).

Цікаво, що юрисдикція Південоруської (Київської) митрополії, яка в цей час (сер. ІХ ст.) формується під зверхністю Константинопольського патріарха, не поширювалась на Поділля ще понад сто років і подоляни впродовж цього часу сприймають християнство у його слов'янській, кирило-мефодіївській традиції, як проміжний варіант між Східним і Західним християнством, більш наближений до народу і Західної культури.

Звідси, з Поділля та інших західноукраїнських земель цей тип

християнства шириться углиб України, зустрічаючись зі східною греко-візантійською ортодоксією і справляючи на неї свій вплив.

Таким чином, можна дійти висновку, що на Поділля християнство йшло відносно самостійним шляхом, поступово і без насильств, незалежно і, ймовірно, раніше від Києва.

5.2. Православ'я, католицизм і унія на Поділлі. Реформаційні та контрреформаційні процеси

Із входженням Поділля до Київської Русі^{***} тут посилюються впливи візантизму з боку Києва, особливо після офіційного прийняття християнства князем Володимиром і утворення церковної ієрархії (990-991 рр.). Східна частина Поділля, пізніше відома як Брацлавщина, підпорядковується Київській єпархії, а північно-західна – Володимиро-Волинській (992 р.).

Очевидно, що таке організаційне начало принесло помітне пожвавлення в релігійне життя Поділля. Про це свідчить та велика кількість церков і монастирів, які в цей час з'являються, на Дністрі та його притоках (XI-XII ст.) – у місцевостях, які традиційно були джерелом поширення християнського світла і віри. До нашого часу збереглися залишки найстаріших (з XI ст.) монастирів і церков: скельних в Лядові і Бакоті на Дністрі, в Мукші, Субочі, Студениці на р. Збруч, в Черчі на р. Смотрич, в Маліївцях і Соколі нар. Ушиці, Степі нар. Русаві і в Буші на р. Мурафі.

З відокремленням Галицької землі (кінець XI ст.) і утворенням Галицько-Волинського князівства (кінець XII ст.) Поділля входить до складу цього князівства. Західна частина, Тербовлянське князівство, – у 1097 році і Пониззя – у 1144 р. і відповідно цим територіям підпорядковується єпархія, які тут утворюються: Перемишльській (1120 р.) та Галицькій (1157 р.). Від часу утворення Галицької єпархії населення Поділля підкорялось і одним з галичанами владикам, а Галицький єпископ одноразово був і єпископом

^{***} В історичній літературі і досі не існує єдиної думки щодо часу входження Поділля до складу Київської Русі. А відомі історики XIX ст. М. Дашкевич і В. Антонович взагалі заперечували залежність Поділля від Київських князів. Д. Дорошенко і М. Грушевський вважали цю залежність досить формальною.

Подільським. На Поділлі не було своїх окремих єпископів до кінця XVIII століття. Крім випадку, що стався на початку XIII ст. §§§

На час вторгнення татар на Поділля (1229 р.) православ'я міцно увійшло в життя і побут подолян і залишалося пануючою релігією до кінця їх перебування на Поділлі (до 1362 р.). Більше того, з 1303 року Галицько-Подільська єпархія стає митрополичою і намагається відстояти Українську церкву проти зазіхань Москви, яка претендує на всю Київську “спадщину” шляхом перетягування Київських митрополитів на північ. Однак втрата Галицько-Волинським князівством своєї правлячої династії (1340 р.) призвела до боротьби за право наслідування цими землями між королями польськими і князями Литовськими. Внаслідок цієї боротьби Галичина дісталась Польщі, а Волинь і Поділля перейшли до Литви. В цих умовах бездержавності та постійних інтриг з боку Москви Галицька митрополія поступово занепадає. Спочатку в Галичину, а звідти і на Поділля йде поступове проникнення католицизму через монахів-місіонерів переважно францисканського ордену і домінікан. Все ж поки Поділлям володіли литовські князі Коріатовичі – Юрій, Олександр, Костянтин і Федір (1362-1395 рр.) – православна церква тут залишалася панівною. Князі шанували місцеву культуру, переймали мову, звичаї, віру. Будучи православними, вони відбудували м. Бакоту, де був старовинний скельний монастир, побудували і відновили інші Подільські міста: Кам'янець, Смотрич, Брацлав, Вінницю. Юрій і Олександр побудували в кам'янецькому замку Покровську церкву (в якій за переказами був похований князь Олександр у 1379 р.), а Федір – православний монастир у Мукачеві. Вважається, що Коріатовичами були засновані Предтечинська і, можливо, Свято-Троїцька і Петро-Павлівська церкви у Кам'янці.

Але зі ствердженням західних польських порядків у житті і побуті краю поступово все більшого значення набуває католицизм. У 1375 році засновується Подільський католицький єпископат з кафедрою у Кам'янці-Подільському. А на початку XV ст. посилюється боротьба Литви за Київську

§§§ Див.: Православ'я на Подоллі. Історичні нариси. - Кам.-Под., 1995. - с.13, а також с. 275-276 цього посібника.

(“Литовську”) митрополію і колишня Галицька митрополія стає зайвим і непотрібним конкурентом у цій боротьбі. Тому 1415 р. відбувається ліквідація Галицької православної єпархії, до якої належало і Поділля, і вводиться Галицьке намісництво Київського митрополита (чого так довго домагались у Москві). Так православна церква на Поділлі перетворюється на неофіційну, другорядну, а католицька стає офіційною, державною.

У 1412 році видається папська булла (наказ) про утвердження католицької ієрархії в Галичині і Поділлі з призначенням у Львові резиденції католицьких архієпископів. У наступному 1413 році підписується Городельська угода литовського князя Вітовта з польським королем Владиславом-Ягайлом, що зміцнює політичний союз Польщі з Литвою на користь Польщі і католицької церкви. Так, цією угодою визнається зверхність польського короля-католика і його контроль над православною церквою. У Галичині починається рішучий наступ на “схизматиків”. Тепер на державні посади і користування шляхетськими правами можуть претендувати тільки римо-католики. А включення західного Поділля (з Кам’янцем) у 1430 році до складу Польщі тільки закріплює тут підневільне становище православних і привілеї католиків.

До того ж відсутність Галицько-Подільського православного єпископа ще більше погіршує становище православних Поділля, адже намісники не мали тих повноважень, що єпископ, і фактично залишалися безправними в суцільному католицькому оточенні, постійно займаючи оборонну позицію, їхня діяльність обмежувалась в основному адміністративними функціями: управлінням церковними маєтками та збиранням данин на користь митрополитів. Тому-то для висвяти священика, вирішення різних духовних справ: розлучень, вінчань, благословення на посвяту церков – православні Поділля, як і всього намісництва, змушені були їздити в Молдавію.

Крім того, після відновлення незалежної від Москви Київської митрополії (з другої половини XV ст.) ускладнюється саме призначення митрополичих намісників на Галицько-Подільську єпархію (церкву) через введення так

званого королівського права номінації, тобто права короля призначати митрополичого намісника в Галичині, яке вже на початку XVI ст. (1509 р.) король передав Львівському католицькому архієпископу, чим фактично поставив митрополичого намісника в пряму залежність від католицької церкви. За таких умов можливість впливу Київських митрополитів на православне життя Поділля ще більш зменшується.

Здавалося, що Київські митрополити мали б бути стурбовані таким ходом справ і докласти всіх зусиль у відновленні єпископської кафедри в Галичині. Але насправді справа була складнішою. Галицько-Подільська єпархія так само перебувала під сильним впливом польської влади і католицької церкви. І відновлення єпископства за цих умов могло б означати посилення пропольської, прокатолицької політики в Українській православній церкві, чого зовсім не бажали ні Константинопольські патріархи, ні тим більше Москва. Крім того, Київські митрополити добре пам'ятали ту роль, яку Галицька кафедра відігравала в XIV ст. у згуртуванні та обороні Українського православ'я від спроб Москви поглинути Українську церкву шляхом перетягнення Київських митрополитів на північ. Тому вони постійно вбачали в Галицькому єпископі свого потенційного суперника, що міг претендувати на Київську митрополичу кафедру. Невипадково обрання незалежного Київського митрополита Григорія Цамблака у 1415 році супроводжувалося перетворенням Галицької єпархії у намісництво осібного Київського митрополита, а сам митрополит відтоді почав титулуватися “митрополитом Києва і Галича”.

Тому, коли постає питання про відновлення Галицько-Подільської кафедри та обрання на неї єпископа, Київський митрополит з великою обережністю і навіть з підозрою ставиться до цієї справи. І коли у 1539 році зусиллями православних єпархії король Сигізмунд 1-й був змушений призначити (“видати привілей”) на єпископську кафедру відомого львівського братчика Макарія Тучапського з титулом єпископа “митрополії Галицької і владики Львівського і Кам'янець-Подільського”, то Київський митрополит

Макарій (родом з Москви) ще довго не наважувався на висвяту окремого Галицького єпископа. Лише після тривалих переговорів і вмовлянь львівської депутації, що з висвятою єпископа православна Галичина буде залежною від митрополита й позбудеться опіки католицького архієпископа, митрополит, нарешті, погодився на висвяту єпископа з титулом “Львівського, Подільського й Кам’янецького” (20 лютого 1540 року), але за умови відмови від спроб поновити Галицьку митрополію. А права, привілеї і джерельні прибутки єпископської кафедри були затверджені митрополитом Макарієм лише 10 січня 1549 року.

Приклад з відновленням Галицько-Подільської єпархії в умовах панування на Поділлі і Галичині католицької церкви переконує, що правне становище православної церкви тут все ж було не зовсім погане, як, до речі, і православного духовенства, яке хоч і змушене було сплачувати податки нарівні з міщанами і вірменськими священиками, але вже у 1540 році Сигізмунд 1-й звільнив українських і вірменських попів від податку “Чопове”, встановленого у 1519 році від кожного двору на міські укріплення. Православне духовенство володіло в той час і земельною власністю. Незважаючи на обтяжливе польсько-католицьке ярмо, в Західному Поділлі наприкінці XVI ст. нараховувалося 208 православних церков, при яких числилося духовенства з сім’ями 2496 душ. У тому числі в Кам’янці було одинадцять православних церков, у Брацлаві – сім. Як відзначають дослідники, в XV-XVI ст. Поділля все було вкрите православними храмами, в той час як католицька дієцезія на Поділлі мала тільки шість кляшторів і дванадцять костьолів, які всі, без винятку, розташовувались у містах. Скажімо, тільки у Кам’янці їх було сім. А на всій обширній Брацлавщині був всього один костьол і той у м. Брацлаві.

Доки залишалася стара українська аристократія, потомки удільних князів і бояр, що зберігали своє політичне і соціальне значення, особливо в Литовській державі, православну церкву було кому підтримувати. Ревнителями православ’я були такі давні подільські дворянські роди, як пани

Брацлавські, Коблянські, Слободецькі, Свистельнецькі, Сутковецькі, Ластовецькі та інші.

Але посилення Реформаційних і особливо Контрреформаційних тенденцій наприкінці XVI – початку XVII ст. вплинуло на подальший розвиток релігійного життя на Поділлі.

Протестантизм тут зачепив переважно верхні, в основному спольщені прошарки подільської шляхти і деяких магнатів, а також частково торкнувся духовенства. Зокрема ним були охоплені шляхетські родини Потоцьких, Меленських, Мелештинських, Синявських, Фірлеїв та інших. Потоцькі заявили про себе як прибічники реформаторів. В їхньому маєтку Панівцях, що під Кам'янцем, з'явилась кальвіністська кірха, відкривається школа ("академія"(1595 р.), а при ній – книгодрукарня (1601 р.). Панівецький друкар Мелехович видає тут у 1608, 1609, 1611 роках ряд праць подільських реформаторів, зокрема пастора Яна Загровського польською мовою.

Наприкінці XVI ст. (у 80-х рр.) засновується соцініанська школа у Хмільнику, де служили Христіян Франкен, Войцехіз Калеша, Ян Фолькелій, Криштоф Остород. В основному німці, вони користувалися підтримкою воєводи подільського і хмільницького старости Миколая Мелецького. У 1585 році у Хмільнику відбувся соцініанський собор, в якому вони взяли активну участь.

Ректором соцініанської школи був Христіян Франкен. Його твір проти св. Трійці ("Лібри Контра Трінітате") став стимулом не тільки для багатьох контрреформаційних видань, зокрема Яна Рурського, але й для прямих переслідувань, через що Франкен змушений був у 1586 році покинути Хмільник, а потім і Польщу. Його місце в школі посів Войцех із Каліша, відомий своєю освіченістю, який видав ряд праць проти католицизму і єзуїтів. Так, його твір "Єзуїтіс Полона ін Єзуїтос актію пріма" (1590 р.) визвав бурхливу реакцію в єзуїтському таборі. Войцех із Калеша користувався підтримкою Яна Замойського і був його радником під час відкриття Замойської академії. Письменник і проповідник Юрій Шоман, учений-

соцініанин, у Хмільнику отримав підтримку Миколи Олесницького. Його “Катехізис” став програмним твором подільських соцініан.

Протестантські громади існували і в інших місцевостях Поділля. За даними М. Грушевського вони діяли у Кам’янці (Микола Потоцький), Меджибожі (1570 р.), Сатанові (1560 р.), Язловці (Юрій Язловецький, 1549-1570 рр.), діяли барська і дрозівська громади (1570 р.).

Відгуки, контрреформації на Поділлі, пов’язані із закриттям панівецької академії після 1611 року, з серією процесів проти соцініан у 30-40-х рр. XVII ст., а також з діяльністю єзуїтів: школи у Кам’янці (1609 р.), Вінниці (1612 р.). Барі (1616 р.), Шаргороді (1636 р.), які денаціоналізували частину подільської інтелігенції (шляхти), що перейшла у католицизм. Шляхетські роди, що залишилися у православ’ї, були малочисельні і “захудалі”, і зберігались серед збіднілої служилої шляхти і місцевого православного духовенства.

Тоді на захист православ’я постають братства, що гуртують навколо себе заможних і впливових міщан. Так, львівські братчики відіграли неабияку роль у відновленні православної Галицько-Подільської єпархії, яку очолив визначний член львівського братства М. Тучапський (1539 р.). З’являються братства у Кам’янці, Шаргороді, Могильові, Вінниці, Летичеві, Меджибожі, Скалі та інших містах.

У Кам’янці братства існували при Свято-Троїцькій (1589 р.), Івано-Предтеченській (1606 р.) і Покровській (1672 р.) церквах. При Свято-Троїцькій церкві братство утримувало школу. При інших церквах братства збирали кошти для утримування кліру, ремонту та оздоблення церков.

Братства своєю діяльністю сприяли об’єднанню українського громадянства і підняли його культурний рівень. Однак у діяльності братств були і хиби, що підривали основи громадянського ладу. Безперестанні суперечки братств з єпископами за право керувати церквою вщент руйнували церковне життя. До внутрішнього розбрату багато посприяли східні патріархи, які не були зацікавлені в укріпленні церковної ієрархії в Україні, сильно

зорієнтованої на Захід, а також як конкурентів новоспеченої Московської патріархії, якій вони завжди віддавали перевагу і виступали на її бік у стосунках між Києвом і Москвою. Постійний підрив патріархами авторитету Української церкви став однією з причин того, що частина українського духовенства прийняла рішення про унію з Апостольським Римом.

Поділля на деякий час судилося стати ареною активної діяльності східних патріархів у проведенні ними антипольської, антикатолицької політики на користь Москви, а знаряддям цієї політики ставали братства. Так, у 1589 році Царгородський патріарх Єремія надав львівському братству право Ставропігії, тобто церковної автономії, за якою воно не підлягало владі єпископа, а прямо патріархові, підриваючи тим самим авторитет і владу українських ієрархів. А у судовій справі між єпископом Гедеоном Балабаном і львівським православним братством патріарх виступив на боці братства і завершив цю справу у Кам'янці-Подільському 13 листопада 1589 року, заснувавши тут принагідно ще одне братство при Свято-Троїцькій церкві. І все це робилося ним на зворотному шляху з Москви, де перед цим він сприяв утворенню патріархії (незаконно), зведенням Московського митрополита Іони у патріарший сан.

Безумовно, що така політика східних патріархів вочевидь демонструвала, з одного боку, возвеличення Московської церкви, а з іншого – приниження українського духовенства, чим підштовхувала українських ієрархів до прискорення унійних процесів, щоб зберегти свою церкву як від натиску польського католицизму, так і від зазіхань Москви. Недарма вже скоро після утворення Московської патріархії під виглядом благочестивих паломників на Поділлі з'являються Московські емісари. Так, у 1593 році з метою налагодження зв'язків і одержання необхідної інформації, Кам'янець відвідує Московський купець Трохим Корабейніков, який “роздає царську милість православним Кам'янецьким церквам”. Така увага патріаршої Москви до Кам'янця пояснюється постійними претензіями Москви на київську митрополію та тим, що Кам'янець і Поділля були важливими пунктами

зіткнення протилежних релігійних інтересів, а саме – Східного православ'я і Західного католицизму. Цим же пояснюється постійне опікування Поділля та й Галичини східними патріархами.

Та після Берестейської унії 1596 року, коли з'явилась загроза втрати східними патріархами Української церкви, вони швидко змінюють політику гонінь українських ієрархів на прихильність до них і всіляке їх опікування. Принаймні до тих, хто залишається під їх омофором. Яскравим прикладом тому є випадок з єпископом “Галицьким, Львівським і Кам'янець-Подільським” Гедеоном Балабаном (1570-1607 рр.). Судимий і гонимий довгий час патріархом, він став одним з активних ініціаторів унії, але після її проголошення несподівано відходить від неї, отримує титул патріаршого екзарха (1597 р.) і ревно служить православ'ю і східним патріархам, користуючись їхньою особливою опікою. Особливою опікою Константинопольського патріарха користувався і наступник Гедеона Балабана єпископ Галицький і Подільський Е. Тісаровський (1607-1641).

Саме опікуванням патріархів пояснюється той факт, що на Поділлі і в Кам'янці православ'я ще довгий час після прийняття унії залишається найбільш поширеною релігією, а унія не має тут успіху. Та й католицизм продовжує залишатися, по суті, у зародковому стані: на середину XVII ст. на всьому Поділлі нараховувалося не більше 30-ти кляшторів і костелів, які продовжували залишатися виключно у містах. Але на Поділлі існували й інші серйозні обставини, що стримували поширення унії і католицизму упродовж всього XVII ст.

По-перше, наприкінці XVI – на поч. XVII ст. подільська польська шляхта цілком була захоплена реформаторськими вченнями, що зближувало їх з православними у пошуках спільних дій проти католицької церкви, а тому не робило їх прихильниками унії.

По-друге, у цей час відзначається відносна терпимість подільської католицької шляхти до православних, що пояснюється специфічним становищем тут землевласників: необхідність колонізації краю вимагала їх

шукати засобів для привернення поселенців і утримання їх на своїх володіннях, а звідси велика обережність володарів маєтків до віросповідних уподобань місцевих поселян.

І нарешті, по-третє, переорієнтація польської влади на користь православних через вперте небажання уніатів покатоличуватись, привела до легалізації православної ієрархії в Речі Посполитій (1632 р.). Це мало позитивні наслідки для діяльності православної церкви на Поділлі. Зокрема Галицько-Подільським єпископам тепер були створені абсолютно легітимні (законні) умови для їхньої православної діяльності. Тому не дивно, що в I половині XVII ст. православна церква на Поділлі досягає свого найвищого розквіту. Будуються нові церкви, засновуються монастирі. В цей час на Поділлі діє 40 православних монастирів, які були значно більші і чисельніші, ніж польські. Засновуються церковні братства, з'являються православні школи.

Однак ситуація докорінно змінюється у II половині XVII ст., коли православні втрачають довір'я влади через підтримку ними козаччини в їх боротьбі з Польщею. Яскравим свідченням цьому була ліквідація у 1670 році руської (української) самостійної юрисдикції (злиття її з польською) в місті Кам'янці та виселення православних, через недовіру до них, за межі міста в умовах безпосередньої загрози місту турецько-козацькими військами напередодні вторгнення турків на Поділля» З цього часу уряд Польщі бере чіткий курс на підтримку унії як більш лояльної польській державі. Запровадженню унії сприяє і те, що її починають розглядати все більше як різновид православ'я, що сприяє її поступовому і мирному впровадженню серед православних.

Провести перехід на унію бере на себе патріотично налаштований Львівський і Кам'янець-Подільський православний єпископ Йосип Шумлянський (1668-1708) після того, як стає очевидним, що російський уряд прагне використати православну церкву на Правобережжі для політичного тиску на Польщу (див. умови "Вічного миру"). На Поділлі перехід на унію

довгий час стримується руйнівними процесами 27-мирічної війни між Польщею і Туреччиною (1672-1699) за Поділля, та важким становищем католицького духовенства, яке весь цей час перебувало поза межами Поділля. До того ж Константинопольський патріарх використав цю нагоду, щоб поставити на окуповану турками територію Поділля незалежного від львівського архієпископа православного ієрарха Панкратія (грека), висвятивши його на митрополита з титулом екзарха малої Росії (1681 р.). Це згодом мало негативні наслідки для православних Поділля. Повернувшись у 1699 році, поляки здійснюють акт помсти православним, як вони вважають, за “зраду” під час турецької окупації і видають закон, за яким православним поряд з євреями заборонялось оселятися в Кам’янці, а православні церкви зачинялись. Невдовзі Йосипу Шумлянському вдається всі православні церкви в Кам’янці перевести на унію (1700 р.).

Подальше утвердження унії на Поділлі успішно продовжили єпископи Афанасій та Лев Шептицькі, що пояснюється загальним широким наступом тут католицизму, найбільшим за всю історію Поділля. У XVIII ст. тут виникло 648 костелів і монастирів, що у 25 разів більше, ніж за попередні кілька століть.

За час правління митрополита А. Шептицького (1715-1746) Брацлавщина і Поділля були об’єднані під єдине ієрархічне правління, яке було докорінно реорганізоване на засадах унії: запроваджується сувора церковна організація і контроль (через деканів і візитаторів), виправляються церковно-богослужební книги, утворюється чітка система навчання виховання через школи і церкву. Зростає роль церковних братств в організації церковно-парафіяльного життя.

Велику роль у навчанні і вихованні населення відіграють у в цей час монахи-василіяни, які після 1720 року поселяються з Перемишля в Кам’янці при соборній Свято-Троїцькій церкві, а також в інших містах Поділля. Монахи-василіяни Почаївської лаври перекладають українською мовою літературу релігійно-освітнього характеру, складають короткі популярні підручники для духовенства та короткі катехізиси і букварі для народу.

Особливою популярністю на Поділлі користувались складені українською мовою вірші та пісні, які швидко засвоювались у народі і співалися різними лірниками і бандуристами.

Через запроваджені в унії заходи українське духовенство стало більш освічене і докладало багато зусиль до освіти і виховання населення. Однак успіхи унії в Подільському воєводстві не задовольняли поляків, для яких унія була лише релігією нижчого ґатунку, лише містком для переходу православних у католицизм. Тому вони намагалися різними способами перевести уніатів у католицизм. Але останні виявили неабияку впертість і нізащо не хотіли покатоличення. Вони намагалися відстоювати свій національний обряд, свою національну культуру. А тому поляки застосовували до них такі ж утиски і насильство, як і до православних.

У цей важкий для унії час виграв російський уряд, який проводив у Польщі (як і в інших країнах) політику під'юзування і провокацій, використовуючи тяжке становище Української церкви в своїх імперських інтересах. Загравляючи на релігійних почуттях, він організував так звану кампанію “захисту” православних у Польщі, обіцяючи повернути їх до “рідної віри”. Підбурювана російськими ємісарами частина уніатського духовенства і віруючих була спровокована до так званого “возз’єднання” з православ’ям на той час вже остаточно зросійщеним і одержавленим.

Характерно, що так зване “возз’єднання” уніатів з православними в 60-70-х рр. у Польщі відбувалося лише там, де поширювався вплив переяславських православних єпископів (Гервасія Ленцевича та Іова Базилевича), які діяли за дорученням св. Синоду з Петербурга і за допомогою російських військових команд (що були тоді на постої у Польщі). Зокрема так було на Брацлавщині. А, скажімо, у Подільському воєводстві, яке не підпорядковувалося Київській митрополичій єпархії, від імені якої діяли переяславські єпископи, і де не було російських військ, кампанія “возз’єднання” його не торкнулася. Лише після приєднання Поділля до Росії (1793 р.) насильницькі методи “возднання” поширилися і на цю територію.

Але навіть тоді перехід уніатів на православ'я не дав спочатку очікуваних результатів: у п'яти округах Подільського воєводства, де було кілька сот парафій, у православ'я перейшло лише 33 церкви і 20 священиків. Як слушно зауважив з цього приводу церковний історик І. Сулковський, “унія на Поділлі встигла пустити більш глибокі корені, ніж на Брацлавщині”.

Російсько-радянська історіографія наголошувала на тому, що це був “всенародний рух до православ'я” і що ця ініціатива вийшла ніби-то від народу. Насправді ж цей процес від самого початку був керований згори і заправляв ним сам російський уряд разом зі св. Синодом. А щодо народу, то він ставився до цього процесу переважно індиферентно. Тому уряд виключно адміністративними заходами, через “присоединение к православию всех униатских священников” – здійснював цей “всенародний рух до православ'я”, справедливо вважаючи, що коли пастир перейде на православ'я, то і “вівці” за ним підуть. А тих священиків, хто відмовлявся від “добровільного” переходу, “немедленно удаляли из занимаемых приходов”. Ось чому перший подільський православний єпископ Іоанікій, назначений св. Синодом, вважав приєднання до православ'я священика уніата значно важливішим, ніж приєднання церкви з її парафіями, але без священика. Саме в цьому полягав секрет “всенародного руху до православ'я”.

Вже у 1795 році за наказом російського уряду утворюється Подільсько-Брацлавська православна єпархія, відкривається духовна консисторія (церковно-адміністративний і судовий орган), а у 1797 році – православна духовна семінарія. Натомість урядовим розпорядженням 1795 року закривається Кам'янецька католицька дієцезія (єпархія), а унія майже повністю зникає.

Але як тільки вітер з Петербурга повіяв в інший бік (після смерті Катерини II на російський престол вступив її син Павло I і змінив політику гоніння католиків і уніатів прихильністю до них) почався зворотний “всенародний рух” (але тепер вже до унії), і настільки успішний, що викликав необхідність імператорського маніфесту 1797 року, яким заборонялося

повернення до католицизму та унії. Але як засвідчив місцевий історик, “він не мав на Поділлі ніякої сили”.

5.3.Русифікаторська політика самодержавства щодо церкви на Поділлі

Після приєднання Поділля до Росії очікуваного покращення становища православних (“возз’єднаних” з православ’ям уніатів) не відбулося. Діяльність уніатів хоч і не була заборонена, але значно обмежувалась: діяв орден отців Василіян, що мав лише кілька училищ на Поділлі. В усьому іншому панівною залишалась католицька церква, діяльність якої активізується з відновленням у 1798 році Подільської римо-католицької дієцезії.

За місцеве українське населення ніхто тут не дбав, а дивились на нього, і поляки, і росіяни, як на тубільне, колоніальне. Приєднавши Поділля, росіяни мали тут справу не з українцями, а як і раніше з поляками, які репрезентують місцеву адміністрацію і вищі прошарки суспільства, що дбають лише про себе, заводячи польські школи, гімназії, повітові училища. Православна ж церква і населення залишалося жебрацьким, неосвіченим, ніким не шанованим, а тому, як і раніш, за Польщі, покатоличувалось.

Тільки після польського повстання 1830-1831 рр. на Правобережжі, коли Росія відчула для себе загрозу від політики польського протекціонізму, яку вона проводила тут з кінця XVIII ст., здійснюється перехід російського самодержавства до протекторату Російської православної церкви, в тому числі і на Поділлі.

Наприкінці 30-х років відбувається остаточна ліквідація унії (1839 р.). Останні ж уніати на Поділлі і в Кам’янці зникають у 1840 році. Обмежуються права католиків. З 1842 року Кам’янецька єпископська римо-католицька кафедра залишається на довгі роки незаміщеною, а дієцезією управляють католики-офіціали. Після ж участі подільських католиків у польському повстанні 1863 року були закриті майже всі католицькі монастирі. 24 вересня 1866 року остаточно закривається кафедра римо-католицького єпископа у

Кам'янці, яка на той час мала на Поділлі близько 100 костелів.

Натомість з'являється велика кількість православних храмів. Наприкінці XIX ст. лише в Кам'янці їх було 19. Серед них такі величні, як, приміром, кафедральний собор Казанської Божої матері (перебудований із закритого кармелітського костелу), Олександрівський собор – пам'ятник так званого “возз'єднання Поділля з Росією”. Всі вони стають активними осередками пропаганди офіційного патріотизму і жорстокої русифікації подільян. Цьому завданню служить і швидко зростаюча мережа церковно-парафіяльних, так званих народних, шкіл. Наприкінці XIX ст. по всій єпархії їх нараховувалось 1890. Осередками русифікації стають Подільська духовна семінарія, численні духовні училища, світські гімназії та школи, вчителями яких були, як правило, росіяни чи зросійщені поляки та українці, які суворо стежили, щоб дух українства, українське слово далеко обходило ці навчальні заклади.

Духовенство теж комплектувалося виключно з росіян та малоросів, а якщо сільські священики і були з місцевих, однаково Синод забороняв їм проповіді українською мовою, українську мову в богослужінні. За цим суворо стежили призначені священним Синодом із Петербурга подільські ієрархи-єпископи, які були переважно росіянами і призначалися на Подільську єпархію з російських посад. Вони вели вперту боротьбу з усякими проявами української національної самобутності: забороняли будувати церкви в українському стилі, прикрашати їх статуями, додержуватись звичаїв, відмінних від московського богослужіння. Ось як описує русифікацію на Поділлі український історик Дмитро Дорошенко у своєму невеличкому нарисі “Про минулі часи на Поділлі”: “Уряд російський скрізь одкрито заявляв, що Поділля... – край “русскій”... і “почав насаджати обрусіння: на всі вищі посади по губернії, на вчителів по гімназіях, на старших священиків по містах наставляв усе москалів з глибокої Московщини; позасновано російські бібліотеки по містах, почали видавати казенні російські газети, в школах дітям почали втовкмачувати, що вони “русскіє”; навіть церкви почали будувати на суто московський зразок, щоб показати всім, що тут на Поділлі така ж сама

Росія, як і під Калугою або Костромою”.

У 1866 році в Кам’янці-Подільському було відкрито російську публічну бібліотеку, перед якою стояло завдання “упрочення русского элемента в этих искони русских городах путем постепенного воздействия на умы, понятия людей, не имевших представления о нашем отечестве, о нашей литературе и о нашей науке”.

Але незважаючи на політику жорстокої русифікації, інтерес до свого минулого, своєї історії завжди жив серед місцевої інтелігенції, в тому числі і духовного звання. Хоча і в рамках офіційного богослов’я, а все ж видаються праці місцевих істориків, часто духовного звання, присвячені історії нашого краю, нашого народу. За межами жорстокого офіційного контролю помалу формується національна свідомість серед передових верств населення і коли настає слухний час, вони активно включаються у боротьбу за національні права і свою національну церкву.

5.4. Церква на Поділлі в ХХ столітті

Рух за відновлення Української церкви на Поділлі розпочався з падінням Російської імперії та утворенням УНР. У 1917-1918 рр. національне свідоме духовенство та інтелігенція Поділля і Кам’янця взяли активну участь у русі за підготовку і проведення Всеукраїнського православного церковного собору. На подільському єпархіальному з’їзді було висловлено надію, що з “автономією України настане і автономія її церкви”.

Центром автокефального руху на Поділлі став Кам’янець-Подільський, де восени 1918 року був відкритий Український університет з богословським факультетом і відділенням Кирило-Мефодіївського братства, що стали опорними пунктами руху. Активними діячами, автокефалії стали місцеві священники Ю. Сіцинський, Гуркало, Никуляк, Крамаренко. У 1920 році закривається головний осередок русифікації на Поділлі – Подільська духовна семінарія.

У 1919 році уряд Директорії проголошує Українську церкву

автокефальною, а у травні 1920 року пленум Всеукраїнської православної церковної Ради підтверджує декрет Директорії про автокефалію УПЦ, прийнявши Декларацію Незалежності УПЦ. У жовтні 1921 року Всеукраїнський церковний Собор закріплює попередні рішення.

З цього часу на Кам'янещині починається активний процес переходу церковних парафій до Української автокефальної православної церкви (УАПЦ). До 1924 року до УАПЦ перейшло близько 20% всіх парафій. Утворюється Кам'янецька єпархія УАПЦ, що діяла до 1930 року. За цей період Подільську кафедру заміщало 6 єпископів УАПЦ. Однак уже у 1929 році проводяться численні арешти серед духовенства за обвинуваченням у контрреволюційній діяльності та закордонні зв'язки з закордоном. Тоді ж проводиться гучний процес над подільськими та Кам'янецькими католицькими священиками, після чого Українська церква на Поділлі остаточно нищиться радянською владою.

Від більшовицького терору не врятувалися ні католики, ні православні. Атеїстичний наступ передбачав нищення релігії як такої. Тому 30-ті роки на Поділлі помічені масовим закриттям церков і костелів, а найцінніші з них просто знищуються. Тоді у Кам'янці-Подільському були знищені найкращі церкви і собори: кафедральний собор Казанської Божої матері, собор Олександра Невського та вірменський Михайлівський собор (1935 р.). Старовинний Петропавлівський кафедральний костел уникнув цієї участі лише тому, що перед тим, у 1930 році, був перетворений на музей. Нищаться такі старовинні церкви м. Кам'янця, як Івано-Предтеченська (колишня Параскеви П'ятниці), Свято-Троїцька, Покровська, Михайлівська та інші. Наприкінці 30-х років у місті не залишилося жодного діючого храму.

У період Вітчизняної війни церковне життя відновлюється. На окупованій німцями території України постало дві Церкви: УПЦ зі статусом "автономної", що визнавала юрисдикцію Московської патріархії, та УАПЦ на чолі з єпископом Луцьким Полікарпом. Тоді на Поділлі було відкрито багато храмів (як автономістів, так і автокефалістів) та кілька жіночих монастирів

(Городищенський (1941 р.) та Сатанівський (1942 р.). Однак з приходом радянських військ діяльність Української церкви була заборонена, а храми і монастирі передаються під юрисдикцію Російської Православної Церкви.

У першій половині 1945 року синодом РПЦ відновлюється діяльність Кам'янець-Подільської єпархії, на яку призначається єпископ Максим з титулом "Кам'янець-Подільський та Проскурівський", а кафедра єпископа переноситься з Кам'янця-Подільського до Проскурова. На кінець 1946 року було зареєстровано 452 церковні громади з діючими храмами. До кінця 40-х рр. було відкрито ще близько 30-ти храмів.

Наприкінці 50-х рр. розпочинається атеїстичний наступ радянської влади на релігію і церкву, а Хмельницька область перетворюється на експериментальну з атеїстичної пропаганди (слідкування за священиками, доноси, наклепництво). Священики обкладаються податками, позбавляються елементарних громадських прав. Заборонявся ремонт храмів, хресні ходи, заупокійне богослужіння на кладовищі, освячення будинків віруючих. Ламалась сама духовна субстанція: духовенство ставало таким безправним і зламаним, що донос і інформація партійних та "компетентних" органів входило до їх службових обов'язків, а отримання службового місця (парафії) вимагало хабаря державному чиновникові, який наглядав за церквою.

На початку 60-х рр. починається нова хвиля масового закриття храмів. Тільки за 1963 рік було закрито 20 храмів, а у 1964 році з 452 діючих залишилося 143. Церкви перетворювалися на спортзали, клуби, склади або просто зносилися. У 1962 році у Кам'янець-Подільському залишилася лише одна діюча церква (Свято-Покровська).

У школах велася активна пропаганда атеїзму, дітям заборонялося ходити до церкви, віруючих дітей принижували, часто над ними знущалися самі учителі. Тоді були закриті Городищенський і Сатанівський жіночі монастирі. В 1964 році Хмельницька православна кафедра скасовується. Керівництво єпархією перебирають Вінницькі преосвященні. В 1970 році у Хмельницькій єпархії залишилося 139 діючих храмів.

У 1989 році за рішенням синоду РПЦ Хмельницька єпархія була визнана самостійною, а на кафедру з титулом єпископа Хмельницького і Кам'янець-Подільського призначається владика Ніфонт (Солодуха). Наприкінці 1990 року на Хмельниччині було вже близько 300 храмів. Розписано Хмельницький кафедральний собор, відкрито духовне училище.

У 1990 році з'являються перші храми відродженої УАПЦ: в Хмельницькому – храм св. апостола Андрія Первозванного, у Кам'янці-Подільському – храм св. апостолів Петра і Павла (1991 р.). Після об'єднання УАПЦ з частиною УПЦ і утворенням, у червні 1992 року, УПЦ-КП, на Хмельниччині утворюється єпархія Української православної церкви Київського патріархату, яку очолює єпископ Хмельницький і Кам'янець-Подільський Мефодій (з 1998 року – Антоній).

У січні 1990 року собор РПЦ у Москві приймає рішення про створення УПЦ у межах Українського екзархату, щоб зберегти свій вплив на Українську церкву. Так з'являється УПЦ-МП (Московського патріархату) на Поділлі. 22 червня 1993 року св. синод УПЦ-МП відновлює Кам'янець-Подільську єпархію з центром у Кам'янці-Подільському. До складу єпархії увійшло 7 благочинь з півдня області. Управляючим єпархією призначений Ніканор (з 1998 р. – Мефодій) з титулом архієпископа Кам'янець-Подільського і Городоцького. Кафедральним став храм св. великомученика Георгія Переможця. Єпархії повернуто комплекс Францісканського монастиря (весна 1995 р.), який використовувався з моменту утворення Подільської єпархії як резиденція Подільського єпископа та духовна консисторія. На початок 1995 року в Кам'янець-Подільській єпархії нараховувалось 225 парафій.

У 1991 році в Кам'янець-Подільському з'являються новоутворені громади УГКЦ. У 1993 році на їх утримання передано приміщення колишнього Тринітарського монастиря, побудовано нове приміщення на мікрорайоні “Жовтневий” (1995 р.), здійснюється передача келій св. Троїцького монастиря Протоігуменату о. Василян. Ведеться відбудова Свято-Троїцької церкви.

Кам'янецька католицька дієцезія після ліквідації у 1866 році знову відновлюється у 1918 році одночасно з Житомирською. Заданими католицьких властей у 1927 році тут було 340 тис. віруючих, 113 костелів і 42 священника, а вже у 1936 – залишається лише 5.

На початку 90-х рр. разом з іншими відроджується і римо-католицька церква на Поділлі, У 1991 році відновлює діяльність старіша на Поділлі Кам'янець-Подільська дієцезія, до якої входять громади, що діють на території 9-ти областей і автономної республіки Крим. Відкрита духовна семінарія (в м. Городку Хмельницької області). Керує дієцезією єпископ Ян Ольшанський (1991-2002), Українському ордену домінікан передано комплекс Миколаївського домініканського монастиря (XV-XVIII ст.) (липень, 1997 р.).

У травні 2002 року розпорядженням папи Івана Павла II із Кам'янець-Подільської дієцезії виокремлюється Одеська, Симферопольська і частина Харківсько-Запорізької дієцезії, а її межі скорочуються до 2-х областей: Хмельницької і Вінницької з відповідною кількістю парафій (268).

5.5. Християнство на Поділлі. Хронологія подій

- I-III ст. н. е. Йде поступове поширення християнства на Подільські землі з грецьких поселень північного Причорномор'я по Дністру. По обох берегах Дністра селилися греки і влаштовували торгівельні місця, сліди яких збереглися в залишках грецьких колоній по Дністру в містах Сороках, Могилеві, біля населених пунктів Калюса, Жванця, Хотина. Разом з торгівлею йшла і християнська віра. Однак цей шлях не мав відчутних наслідків: населення залишалося переважно язичницьким.
- IV ст. Переселення до західного та північного Причорномор'я східногерманських племен та утворення могутньої готської держави. Це дало новий поштовх поширенню християнства і вплинуло, зокрема, на обряди поховань

- поширеної на Поділлі черняхівської культури, які в цей час замінюють трупоспалення на трупопокладання (інгумацію).
- V-VIII ст. Велике переселення народів. Нашестя гунів, аварів, хазар. Утворення, а з часом і руйнування антсько-полянського союзу. Все це порушує традиційні зв'язки нашого краю з християнізованим світом, переносить активні процеси життя, у тому числі релігійного, на схід від Поділля.
- Кінець VIII ст. Боротьба між двома християнськими центрами, Римом і Візантією, за сфери впливу у Центральній і Північно-Східній Європі дає новий Поштовх поширенню християнства серед слов'янських народів Великої Моравії, Болгарії і майбутньої України-Руси, що мало відлуння, ймовірно, і на Поділлі.
- 863 Слов'янськими просвітителями св. братами Солунськими Кирилом і Мефодієм утворюється особлива церковна організація – Велико-Моравське єпископство, яке перебувало під сильним впливом Римської курії. Це єпископство швидко поширює свій вплив на навколишні землі. Згідно з переказом, слов'янські первоучителі послали проповідників у Галичину і Поділля, а один з них “просвітив світлом учення східної церкви жителів Галичини і Поділля до р. Ушиці”. З того часу, тобто з середини IX ст., “Поділля повсюди прикрашається храмами, рубленими з дерева”.
- 860-ті рр. Утворення Південноруської (Київської) митрополії, юрисдикція якої не поширювалась на Поділля понад сто років¹, і подоляни упродовж цього часу знаходяться під впливом мефодієвського єпископства², функції якого,

після припинення його існування (поч. X ст.) виконує Празька дієцезія.

Початок X ст. Великоморавське єпископство припиняє своє існування. Його проповідницьку місію продовжують моравські християни, які великими групами розселяються по сусідніх землях, знаходячи собі притулок, ймовірно, і на Поділлі.

I пол. X ст. Нашестя на Русь печенігів, наслідком якого було довготривале (впродовж X-XI ст.) спустошення великих територій півдня і середньої частини Лісостепу, в тому числі і Поділля. Відбувається міграція “подністрянської, тиверської і дулібоулицької людності” (тобто подолян) на північ і захід, що сприяло “зміцнення колонізації лісових і багнистих просторів та карпатської Русі” (Волині і Галичини). Саме там подоляни продовжують сприймати християнство в звичному для них слов’янському, кирило-мефодіївському варіанті, носіями якого на цих теренах були Володимиро-Волинська (992), Перемишльська (1120) і Галицька (1141) єпархії, що поширювали свій вплив на Поділля.

XI ст., I пол. Засновано Юріївську (1035) та Переяславську (1037) єпархії неподалік від Поділля. Однак через спустошення краю їхній вплив на релігійне життя подолян був незначним. Про це красномовно свідчить старовинна подільська легенда про св. Антонія Печерського (983-1073), який, повертаючись з Афону, ніби-то оселився неподалік від с. Лядави на Дністрі, в одній з печер, щоб проповідувати християнство, але знайшов ці місця “незручними для чернечих подвигів з причин частих варварських вторгнень”, а тому "... піднявся далі на

північний схід і оселився поблизу Києва”.

XI ст., II пол. Початок колонізації (“залюднення”) галицькими князями Ростиславичами (Володаром і Васильком) Поділля (земель по середньому Дністру, між Дністром і Бугом, і земель задністрянських – галицького “Пониззя”) переселенцями з Галичини і Волині, а також “замиреними печенігами, торками і берендеями”. З цього часу Поділля входить до складу Галицького князівства. Разом з переселенцями, ймовірно, сюди йдуть монахи-місіонери, які засновують на Поділлі ряд скельних монастирів: в Бакоті, Лядаві, Субочі та в інших місцевостях, відомих під назвою “монастирська”. Тоді ж відбувається розбудова багатьох міст і поселень Пониззя, у тому числі Бакоти, Ушиці, Кам’янця. До цього часу слід віднести і появу перших православних храмів у Кам’янці (Параскеви П’ятниці, Святої Трійці, вірменської церкви, Воскресенського монастиря).

XI ст. З утворенням Перемишльської (1120) і, особливо, Галицької (1141 р.) єпархій, які виокремились з Володимиро-Волинської, поширюються впливи Галицької церкви на Подільські землі (як на західне, галицьке Пониззя – середнє Подністров’я до р. Калюс, так і на східне – тобто київське Побужжя та Погорину), а також на Буковину і Бессарабію. З цього часу і до кінця XVIII ст. населення Поділля підпорядковується як в адміністративному, так і в церковно-ієрархічному відношенні одним з галичанами владикам³, а Галицький єпископ одночасно стає і єпископом Подільським. Таким чином, “київське християнство” стверджувалось на Поділлі переважно через Галицьку церкву. Це, на нашу

думку, дає підстави твердити про започаткування спільної для Галичини і Поділля єпархії.

XI ст.,
початок Ніконовий літопис згадує про єпископа Подільського, не називаючи його імені. Відомо, що після смерті князя Романа Мстиславовича в Галицькій землі наступили смути, під час яких, близько 1214 року, з Галича, засвідченням Воскресенського літопису, було вигнано краще духовенство разом з єпископом, який міг знайти собі притулок на Поділлі.

XIII ст., I пол. Польська католицька традиція приписує початок римської церкви на Поділлі Яцеку Ондровонжу, який разом з братами-місіонерами (домініканцями) у 1228 році вирушив на Русь, заснувавши місії в Перемишлі, Галичі і на Поділлі, зокрема костел і монастир у Кам'янці (можливо костел св. Лазаря і каплицю св. Катерини). Започаткування подільської римо-католицької дієцезії. Сучасні дослідники початок католицької церкви на Поділлі Традиційно пов'язують з діяльністю князів Коріатовичів і польського короля Казимира.

1247 Висвячення на митрополита Київського подольанина з м. Бакоти Кирила (1241-1281). Кандидатура галицького князя Данила Романовича, який намагався таким чином зміцнити автокефалію Української Церкви виявилась невдалою: 1250 року Кирило переїхав до Суздальщини і там помер. Був похований у Києві у св. Софії.

1252 Папа Римський Інокентій IV заснував товариство "Братів-мандрівників" з метою поширення католицької віри в країні "схизматиків". Це свідчить про можливість перебування на Поділлі у II пол. XIII ст. католиків-місіонерів.

- 1260 Остаточне підкорення Поділля татарами під проводом Бурундая та утворення Подільського улусу. Встановлення сторічного панування татар на Поділлі. Татарська навала призвела до зубожіння культурного життя в Україні і Поділлі. Міста поруйновано, святині потоптано. “И тогда в Подольской земле не был ни один город, ни деревом рубленный, ни каменем будований”. Саме тоді, мабуть, зникають (занепадають) перші християнські храми і монастирі в Кам’янці і на Поділлі.
- 1268 Перенесення Галицької єпископської кафедри, до якої належало і Поділля, з Галича у Львів.
- 1280-ті рр. Вірмени і кипчаки у Кам’янці на цей час мали свій костел Діви Марії пізніше відомий як Благовіщенський (XVII ст.), а з 1811 року – як Миколаївський храм ⁴. Й. Ролле робить припущення, що це найдавніший вірменський храм Кам’янця, який існував ще до заснування міста. За даними сучасних дослідників має давньоруську основу XI-XII ст.
- 1299 Перенесення митрополичої кафедри з Києва на Суздальщину, до Володимира на Клязьмі, за київського митрополита, грека, Максима (1283-1305). Утворення київського намісництва, до складу якого входило північно-східне Поділля (“Брацлавщина”) ⁵.
- 1301-1303 Утворення Галицької митрополії, до складу якої входить Поділля ⁶. Заснована царгородським патріархом Афанасієм на вимогу Галицько-Володимирського князя Юрія I Галицько-Подільська єпархія стає митрополичою і намагається відстояти Українську Церкву від зазіхань Москви, яка претендує на всю київську “спадщину”. У 1347 році тимчасово припиняє своє існування

недомагання Москви.

- 1340 Польський король Казимир зайняв галицький престол. Це сприяло подальшому поширенню католицизму на подільських землях.
- 1345 З Новогрудка Литовського на Поділля прийшли домініканці разом з литовськими князями Коріатовичами, які ще до осідку на Поділлі мали тісні стосунки з католицькою церквою ⁷.
- 1345 (?) Юрій і Олександр Коріатовичі започаткували перший і єдиний на Поділлі монастир і костел францисканців у Кам'янці в ім'я Діви Марії і надали фундуш (угіддя) поблизу Кам'янця, а саме: десятину з села Голоскова і замкового фільварка, город між замковим мостом і Лядською брамою, десятину від млина при Лядській брамі тощо. Ці надання пізніше підтверджують кн. Свідригайло у 1400 р. та Ягайло у 1402 р. До 1434 р. францисканці мали свої осідки в Сяноку, Перемишлі, Кросно, Галичі, Львові і Городку.
- 1349 Захоплення західного Поділля польським королем Казимиром ⁸. Прийняття католицизму “одним із княжат”, про що йдеться у листі короля до Папи Римського-Клименту IV від 1351 року. На думку польських дослідників це був Олександр Коріатович.
- 1361 У Кам'янці Юрієм Коріатовичем засновано майбутній кафедральний костел св. Петра і Павла як парафіяльний “дерева́на фара” (за іншими даними – у 1374 році). Це свідчило про те, що уже на той час тут існував сталий, осередок міщан-католиків (поляків і німців). Сучасні дослідники вважають, що в основі костелу – залишки споруди княжих часів.

- 1362 Перемога великого князя литовського Ольгерда над татарами поблизу Синіх Вод (р. Синюхи у східному Поділлі) і приєднання Поділля до Литовського князівства. Офіційна передача Поділля в управління князям Коріатовичам – Юрію, Олександрю, Костянтину і Федору.⁹ Відбудова (“залюднення”) міст Поділля: Кам’янця, Бакоти, Смотрича та інших.
- 60-ті-
70-ті рр.
XIV ст. Князі Коріатовичі, проводячи толерантну політику щодо православних, відновлюють старі і будують нові православні храми в Кам’янці, Бакоті, Смотричі та в інших містах Поділля. Вважається, що за Коріатовичів були побудовані або відновлені такі православні храми у Кам’янці, як замкова Покровська церква (1372), Івана Предтечі, Святої Трійці, Петра і Павла, можливо й інші.
- 1370 Фундація (закладання) у м. Кам’янці за сприяння Коріатовичів першого на Поділлі домініканського монастиря і костелу св. Миколая (дерев’яних). Тоді ж ними був побудований подібний кляштор у Червонограді. Польські дослідники вважають, що Коріатовичі швидко переорієнтувалися на Польщу і відповідно до цього стали фундаторами католицької церкви на Поділлі.
- 1371 Відновлення діяльності Галицької православної митрополії зусиллями польського короля Казимира, який проводив толерантну політику щодо православних¹⁰. Це сприяло пожвавленню православного життя на Поділлі. Проіснувала до початку XV ст.
- 1374 У Смотричі фундований домініканський монастир і костел Вознесіння Богоматері князями Юрієм та Олександром Коріатовичами. Обидва монастирі, в

Кам'янці і Смотричі, піддягали польським домініканам, що перебували у підпорядкуванні генеральному вікарію Еліасу Петіта. Домініканці мали широку опору серед польських панів і проводили активну місійну діяльність серед місцевих урядників.¹¹

1374,
7 листопада Привілей, виданий князями Юрієм та Олександром Коріатовичами міщанам-католикам м. Кам'янця і всього Поділля на право самоврядування, підтверджений польським королем Володиславом Ягайлом у 1432 р. – магдебурзьке право. У місті на той час вже діяли купецько-ремісничі осередки (ремісничі цехи та осередки крамарів), що потребували свого самоврядування. Вони складались в основному з поляків і німців-католиків. Як зауважує український дослідник В.І. Ульяновський, розбудова подільських міст спиралася на католицьку людність (акти 1374, 1375, 1385 рр.).

1374,
13 лютого Булла папи римського Григорія XI проголошує заснування в Україні поряд з іншими (в Галичі, Перемишлі, Володимирі і Холмі) Кам'янецької єпископської кафедри (дієцезії)¹² (не поширювалася на Брацлавщину, яка перебувала у Володимирській, а з 1427 року – у Луцькій дієцезії). Першим подільським Католицьким єпископом був призначений чернець-домініканець Вільгельм (1375-1384). Осідком єпископів, до початку XV ст. стає містечко Чорнокозинці, де побудовано кафедральний костел¹³. Після остаточного прилучення Поділля до коронних земель (1430 р.) католицьким митрополичим центром стає Львівська архієпископія з підпорядкуванням їй 6-ти латинських

- єпископству. зв. Галицька митрополія): Перемишльської, Володимирської, Холмської, Кам'янецької, Серетської і Київської. За Вітовта (1393-1430) була спроба створити самостійну католицьку церкву на землях, що увійшли до Великого князівства Литовського.
- 1375,
17 березня Грамота Олександра Коріатовича смотрицькому домініканському монастиреві, якою він підтверджує надання Юрія – млин і селище над річкою Смотрич разом із землею і людністю, яка мала відбувати повинність при будівництві укріплень міста, платити данину татарську чи сребщизну.
- 1379 Магнат Михайло Бучацький¹⁴ із польського роду герба Абданк зафундував парафіяльний костел у Бучачі. Позиція місцевої польської громади сприяла дедалі більшому схиленню подільських князів до католицизму. Швидко світська адміністрація Поділля стає переважно польською, що активізувало тут діяльність католицької церкви, особливо після 1386 року.
- 1379 Загибель подільського князя Олександра Коріатовича у битві з татарами. За переказами, був похований у замковій Покровській церкві м. Кам'янця- Подільського. За іншою версією він був похований близько 1380 року у костелі домініканців міста Смотрич – першої резиденції Коріатовичів.
- 1384-1385 Спадкоємці Олександра Коріатовича князь Костянтин із сином Василем їздили у Рим з проханням до Папи Урбана IV перенести єпископську кафедру у Кам'янець й призначити нового єпископа. Тоді ж був призначений єпископом Кам'янецьким Олександр (1384-1410)¹⁵.
- 1398 Купець Синан Котлубей вибудував у Кам'янці новий

вірменський костел (церкву) св. Миколая, що славився значним зібранням літургійних книг татарською мовою.¹⁶ Спочатку дерев'яний, він у 1495 році був перебудований заможними вірменами на кам'яний. Реконструйований у 1577 р. Під час бомбардування турками міста у 1672 році був зруйнований та стояв у руїнах до 1756 року¹⁷. У 1767 році перебудований на вірмено-католицький костел. У XIX ст. діяв як римо-католицький. У 30-х рр. XX ст. був розібраний.

- 1398 До Кам'янця вперше особисто приїхав подільський єпископ Олександр, який переніс сюди свою резиденцію із Чорнокозинець. Він резидював при парафіяльному костелі св. Петра і Павла (дерев'яному), заснованому ще у 1361 році Юрієм Коріатовичем, який починає виконувати з цього часу функції кафедрального.
- 1401 Грамота-привілей князя Свідригайла підтверджена у 1402 р. королем Ягайлом, якою він надав ченцям Кам'янець-Подільського домініканського монастиря село Зюбрівку з усіма угоддями. Згодом від старости Федора Бучацького ченці цього ж монастиря отримали право на десяту міру від помолу млина кам'янецької руської общини, закріплене королями.
- 1406,
19 червня Католицький митрополичий собор у м. Галичі за участю кам'янецького єпископа Олександра та луцького Свентослава скликав архієпископ Якуб Стрепа у зв'язку з суперечкою луцького та володимирського єпископів.
- 1410-1411 Активізація православних на Поділлі і в Кам'янці у зв'язку зі скасуванням Галицько-Подільської православної кафедри та смертю кам'янецького католицького єпископа Олександра. Про це повідомив

король Володислав у листі до папи Іоана XXIII 5 травня 1411 року, прохаючи його про швидше призначення на кам'янецьку кафедру єпископа. Того ж року папа затверджує на кам'янецьку кафедру пробоща (парафіяльного священика) із Каліша Анджея (1411-1413).

1412 Папська Булла про утвердження католицької ієрархії в Галичині і на Поділлі з призначенням у Львові резиденції католицьких єпископів та наданням їй майже всіх володінь колишньої Галицької православної митрополії. Львів стає офіційною столицею католицької “Русі коронної”. Крім того, архієпископ дістає інквізиційне право карати всіх єретиків (1423 р.), які виступають проти католицької церкви.

1413 Горodelська угода литовського князя Вітовта з польським королем Володиславом-Ягайлом. Зміцнює політичний союз Польщі з Литвою на користь Польщі і католицької церкви. Цією угодою визнається зверхність польського короля-католика і його контроль над православною церквою. Тепер на державні посади і користування шляхетськими правами можна претендувати лише римо-католикам. Включення західного Поділля до Польщі (1430 р.) тільки закріплює тут підневільне становище православних і привілеї католиків.

1415 Скасування Галицького православного єпископства і запровадження намісництва київських православних митрополитів, які відтоді титулюються митрополитами “Києва, Галича і всієї Русі”. Після цього на Поділлі і Галичині майже 150 років не було своїх православних

єпископів, а замість них лише митрополичі намісники, які мали сан архімандрита і титулювалися “намісник Галицької митрополії”. Скасування сталося внаслідок ліквідації Галицької митрополії (1401 р.), яка стала зайвою у боротьбі Литви і Польщі за Київську (“Литовську”) православну митрополію. Запровадження намісників ще більше погіршує становище православних Поділля, примушує їх задля висвяти священників, у вирішенні – різних духовних справ – розлучень, вінчань, благословення на посвяту церков – їздити до Молдавії.

1419,
28 вересня Подільський католицький єпископ Збігнєв (1413-1427) взяв участь у синоді Львівської архієпископії, чим продемонстрував свою непідлеглість католицькій церкві Литви.

1420-ті рр. Домініканці Кам’янця і Смотрича вибудували кам’яні костели. Тоді ж кам’яний, костел з’являється і у францисканців, внаслідок тих надань, які отримали вони на Поділлі від литовського князя Болеслава-Свідригайла в 1400-1401 рр. і які потім підтвердив і доповнив польський король Ягайло у 1404 році.

30-40-ті рр.
XV ст. За єпископа Павла з Боянчичів (1428-1453) в Кам’янці зводиться новий кам’яний (на місті дерев’яного) кафедральний костел в ім’я Петра і Павла коштом великого князя Литовського Вітовта¹⁸, який надав кам’янецькій єпископії у 1428 році значні володіння: єпископія отримала замок, два міста і близько 25 сіл з 3750 селянами¹⁹ Єпископ став найбільшим власником на Поділлі. Але незважаючи на це, єпископство залишалося дуже убогим.

1430-1434 Після смерті великого кн. Литовського Вітовта єпископ

- Павло очолив пропольську партію місцевої шляхти і разом з Грицьком Кірдеєвичем, братами Бучацькими та іншими “панами землі подільської” виступив проти влади литовського старости в Кам’янці Довгірда. В результаті довготривалої боротьби західне Поділля з Кам’янцем відійшло до Польщі (1434 р.), утворивши Подільське воєводство, що призвело до подальшого поширення тут католицизму і погіршення становища православних.
- 1434 З цього часу Поділля розділилося на дві частини: західне (Подільське воєводство у складі Польщі), яке продовжувало відноситись до Галицької право- славної єпархії, і східне Поділля (Брацлавщина), що підлягало київським митрополитам через намісників (з 1415 р.).
- 1450 Булла Папи Римського Миколая V про звільнення від паломництва до Риму католиків з Кам’янця з тим, щоб половину витрат на паломництво пішло на укріплення міста.
- 1452, Федір Бучацький, кам’янецький каштелян і староста
23 квітня Подільський, дав від імені польського короля кам’янецькій Воскресенській русько-фільварецькій церкві 10 ланів землі з людьми, Як відновленій, що існувала ще за часів Коріатовичів.
- 1454 За єпископа Розражевського (1454-1460) в Кам’янці засновано капітулу – дорадчий орган єпископа, що складався зі священників крилосу, – яка мала право духовного і світського суду.
- 1457-1458 Папою Римським Каллістом III на православного єпископа Галицького номінований чернець монастиря св. Кипріяна (у Константинополі) Макарій²⁰. На деякий

	час була перервана традиція намісництва в Галицько-Подільській православній єпархії. Однак після відновлення київської митрополії вона була продовжена.
1471-1493	За правління католицького єпископа Матфія II у Кам'янці побудовано або відбудовано 5 костелів: св. Хреста у замку, св. Станіслава, св. Діви, св. Катерини, Петра і Павла. Засновано бенедиктинський монастир біля Язловця (1474р.).
1498	Галицька православна єпархія підпала під королівське право номінації, тобто право короля призначати на Галицьку і Подільську церкву митрополичих намісників. Вже у 1509 році король передає це право львівському католицькому архієпископу, обґрунтовуючи це кращою можливістю навертати схизматиків в істину віру. Тим самим поставив митрополичого намісника у пряму залежність від католицької церкви. За таких умов вплив київських митрополитів на православне життя єпархії значно зменшується.
1500	За єпископа-домініканця Петра Повали (1493-1502) в Городку побудовано костел св. Анни.
XVI ст. (початок)	За участю Якова і Федора Бучацьких побудовано костел у м. Брацлаві. Тоді ж Ф. Бучацький надав новий фундуш кам'янецьким домініканцям.
1513	Папа Римський Лев X оголосив “ювілей” для Литви і Польщі (на прохання короля та подільського єпископа Якова Бучацького (1502-1518) так званий “гріш св. Петра”) – збір грошей за прощення гріхів, з якого частина виділялася на відбудову Кам'янця, дві – на захист Поділля від татар і четверта частина мала йти Папі.
1519	Для жителів міста Кам'янця встановлено податок

- (“чопове”) від кожного двору на міські укріплення. Нарівні з міщанами “чопове” мало сплачувати православне і вірменське духовенство.
- 1528-1529 Поділля черговий раз спустошили татари. Особливо великого руйнування зазнав Кам’янець. У посланні від 1 січня 1536 року до Папи Павла II король Сигизмунд I повідомляв, що багато кандидатів відмовляються посісти кам’янецьку кафедру, оскільки вона бідна і постійно розорюється набігами татар (лише за період з 1450 по 1550 рр. відбулося 20 великих грабіжницьких походів татар на Україну і Поділля).
- 1535 Намісником київсько-галицького митрополита в Галичині і на Поділлі, з дозволу короля і за згодою православного митрополита, стає міщанин м. Львова, визначний член братства Макарій Тучапський.
- 1539 Після довгої перерви поновлено православне Галицько-Подільське єпископство²¹. Єпархію знову очолив єпископ. Ним став намісник Макарій Тучапський з титулом “Львівський, Галицький і Кам’янець-Подільський”. Після відновлення єпархії пожвавлюється православне життя на Поділлі і в Кам’янці. З’являються муровані церкви. Кам’янець стає намісництвом галицького єпископа (в XVI-XVII ст. – православне, а в XVIII ст. – уніатське), а Свято-Троїцька православна церква набуває значення соборної або кафедральної і при ній резидіює намісник з церковною радою (капітулою). У XVI-XVII ст. наміснику підпорядковувалися православні церкви Кам’янця і західного Поділля.²²
- 1539 Привілеєм короля Сигизмунда I православне духовенство Кам’янця звільняється від податку

“чопове”.

- 1540-1542 Часи правління кам'янецького єпископа Миколая Дзжегоржевського, який боровся з дисидентами (протестантами) і закликав короля Сигизмунда Августа “потопити ці плевели у крові Христовій”. Завів інквізицію і чотирьох інквізиторів, які мали завдання нищити єретиків..
- 1546 Пани Синявські побудували костел у Меджибожі. Засновано костел у м. Тинна. На середину XVI ст. на Поділлі вже існувало 8 католицьких парафій, а до 1569 року – 12 костелів і 6 кляшторів, з яких 7 було в Кам’янці, а решта – в інших містах.
- 1561 Вступ єзуїтів до Польщі і Литви для боротьби з протестантами. На Поділлі їх діяльність була спрямована також проти православних.
- 1569,
4 квітня Унія Литви з Польщею на Люблінському сеймі з приєднанням до Польщі Брацлавщини та утворення Брацлавського воєводства (26 травня). Люблінський акт підтвердив рівноправність християнських релігій Литви, однак фактичне становище православної церкви погіршується. Стосовно Брацлавщини Люблінський акт видав привілей про вживання виключно руської (української) мови у всіх судових, адміністративних справах. Однак він не скрізь виконувався.
- 1578 Єпископ Мартін Бялобржевський (1569-1586) відновив замковий Костел св. Архангела Михаїла у Кам’янці і заснував парафіяльний костел св. Миколая у Смотричі²³.
- Кінець
XVI ст. На цей час в Кам’янці було 7 православних церков, а в інших містах – по 2-3.
- 1584 Польський король Стефан Баторій видав грамоту, якою

- суворо заборонялося православним Поділля і Галичини та вірменам дотримуватися старого юліанського календаря та займатися роботою і продажем товарів під час свят, позначених у новому (григоріанському) календарі. Однак після рішучого виступу православних на чолі з галицько-подільським єпископом Гедеоном Балабаном проти календарної реформи, польський король Стефан Баторій 18 травня 1585 року видає універсал, за яким православне населення залишалося при старому календарі.
- 1584 У Хмільнику засновується соцініанська (протестантська) школа²⁴, яку очолювали відомі протестанти Христіан Франкен, Войцех із Калеша, Криштоф Острород та інші. Прихильниками реформаторів оголосили себе подільські магнати Потоцькі, Мелецькі, Мелештинські, Синявські, Фірлеї та інші, переважно представники польської знаті.
- 1587 Кам'янецький єпископ Гослицький, один з усіх католицьких єпископів, підписав дисидентську протестантську конфедерацію подільських дисидентів “Для збереження благ миру”, що загостило його стосунки з Римом.
- 1588 р.,
5 березня Лист короля Сигізмунда III до папи Сікста V, в якому йдеться, зокрема, про те, що Подільське єпископство перебуває в тяжкому стані занедбання і розорення постійними нападами татар і волохів. Пропонуючи призначити на подільську єпархію Станіслава Гомолинського, він зауважував: “У цьому єпископстві, наповненому схизматиками-русинами, потрібна саме така людина”.
- 1589 Тернопільсько-Кам'янецький православний собор

(“випадковий”) за участю царгородського патріарха Єремії та митрополита М. Рогози. Зокрема на ньому розглядалася справа між єпископом Гедеоном Балабаном і львівським православним братством, в якій патріарх виступив на боці братства і завершив цю справу у Кам’янці-Подільському 13 листопада 1589 року, принагідно заснувавши тут перше православне братство при Свято-Троїцькій церкві. Братство володіло значними сумами і нерухомістю і на свої кошти утримувало школу і клір²⁵.

1592 Завершено будівництво костелу у Сатанові за участю єпископа Павла Волуцького. За його участю збудовано також парафіяльний костел св. Флоріана Шараго у Шаргороді на кошти Яна Замойського. Пізніше відкрилися домініканські монастирі у Летичеві, Шарівці, Барі, Мурафі, Язловцях.

1593 Кам’янець відвідує московський купець (“паломник”) Трифон Корабейніков на зворотному шляху зі Сходу, куди його послав цар Федір Іоанович для “заздравних молитов і приношень”, з нагоди народження царівни Феодосії Федорівни і роздав царську милість православним кам’янецьким церквам. Насправді ж його метою було налагоджування зв’язків і отримання необхідної інформації (вивчення стану і настроїв) на користь православної Москви, яка в боротьбі за сфери впливу неабиякого значення надавала Поділля і Кам’янцю.

1595 “Руські” домініканці здійснюють спробу створити незалежну від польської церкви структуру – “руську” провінцію св. Яцека. Настоятелям і ченцям цієї провінції

заборонялося переходити та переносити своє Майно у польську провінцію. До провінції “руських” домініканців входили монастирі Кам’янця Язловця і Смотрича (Всього 21 монастир). Однак боротьба домініканців руської і польської провінції призвела до ліквідації “руських” домініканців у 1601 році і утворення вікаріату з семи монастирів.

1595 Миколай Потоцький заснував у Панівцях, біля Кам’янця, кальвіністську школу (“академію”), а при ній друкарню, в якій друкар Мелехович видає ряд праць подільських реформаторів, зокрема Яна Загровського польською мовою. Школа проіснувала до 1611 року.

1596 Берестейський собор, в якому активну участь на боці прихильників унії брав колишній кам’янецький єпископ Станіслав Гомолінський (1589-1591). Він був останнім кам’янецьким єпископом, який не схилився до єзуїтизму і не переслідував православних. Але власне з нього починається ряд єпископів, що розгортають конфесійну боротьбу на Поділлі. На соборі також були представники подільської православної шляхти і свійські, які виступили проти унії.

1597 Єпископ “Галицький, Львівський і Кам’янець-Подільський” Гедеон Балабан отримав від александрійського патріарха Мелетія титул Патріаршого екзарха Київської митрополії, що сприяло, в майбутньому, зміцненню позицій православної церкви на Поділлі і в Галичині.

1599 З’їзд у Вільні православних і протестантів за участю делегації від православних Поділля. Ухвалено конфедерацію, політичний союз, яким православна і

протестантська шляхта зобов'язалися підтримувати одна одну в боротьбі з наступом католицизму на їх права і майно. Ухвала мала нетривкий характер, не отримала підтримки патріарха.

- 1606 (за іншими даними у 1608) У Кам'янці-Подільському з'явилися єзуїти на запрошення кам'янецького католицького єпископа Яна Прохницького, який надав їм садибу і збудував на свої кошти костел.
- 1607 Кам'янецький єпископ Ц. Волицький вибудував новий костел в м. Чернокозинцях, який пізніше був перероблений у православну церкву.
- 1607 Сеймова конституція для Волинського, київського і Брацлавського воєводства "про релігію грецьку" (православну), яка підтвердила за грецькою вірою православного обряду її давні права, а духовенству, яке не хотіло прийняти унії, дарувалася амністія.
- 1610-1611 Заснування єзуїтами колегіумів у Барі і Кам'янці²⁶. З метою навернення православного населення в католицьку віру єзуїти відкрили на Поділлі цілу сітку шкіл (колегій), де навчалося багато дітей української шляхти і міщан. У 1612 році був заснований колегіум у Вінниці, а у 1636-му – у Шаргороді.
- 1612 Привласнення митрополитом Іпатієм Потієм права призначення Львівського і Кам'янець-Подільського єпископа і посвячення на цю посаду (кафедру) уніата Іосифа Вільяміна Рутського. Але це не мало для Поділля жодних наслідків: Рутський до самого свого призначення уніатським митрополитом у 1613 році залишався у Вільні.
- 1614 Константинопольський патріарх надає православному

- галицько-подільському єпископу Єремії Тисаровському (1607-1641) титул і обов'язок патріаршого екзарха (намісника) в західній Русі (Україні) і підпорядковує йому церкви східного Поділля (Брацлавщини) (1614-1620).
- 1616 Заснування Бершадського і Вінницького православних монастирів Єремією Тисаровським. А всього у I пол. XVII ст. на Поділлі діяло близько 40 православних монастирів, більшість з яких виникла після 1596 року.
- 1620 Відновлення української православної ієрархії (київської митрополії) єрусалимським патріархом Феофаном і підпорядкування їй церков Брацлавського воєводства. Брацлавщина знов виходить з підпорядкування львівських архіпастирів і перебуває під відданням київських митрополитів до 1670 року. А з того часу знову переходить до Львівської єпархії.
- 1623 У Кам'янці з'являється католицький орден босих кармелітів, які будують Для себе дерев'яний кляштор (1653), зруйнований турками наприкінці XVII ст. У 1717-1750 рр. побудовано кам'яний кляштор і костел на новому місці (проти теперішньої лазні). У 1866 році кляштор ліквідовано, а костел перебудовано у 1878 році на православний кафедральний собор Казанської Божої матері. З 1922 року – головний собор Кам'янець-Подільської єпархії УАПЦ. Розібраний у 1932 році.
- 1626, 9 листопада Київський митрополит Іов Борецький заснував у Немирові Воскресенське братство. У 1634 році під час візиту на Брацлавщину інший київський митрополит Петро Могила влаштував у Вінниці школу з розширеним колом викладання на зразок Києво-Могилянської.

- 1627,
18 березня У Кам'янці-Подільському помер і був тут похований у церкві Діви Марії (теперішній Миколаївській) львівський вірменський єпископ, колишній ечмуадзінський патріарх, ініціатор унії польських вірмен з католицькою церквою, Мелхиседек.
- 1632 Легалізація православної ієрархії в Речі Посполитій Мала позитивні наслідки для православних Поділля. На своїх сеймах 1632-1633 рр. подільська шляхта висуває двох діяльних захисників православної церкви: Михайла Кропивницького, підсудка Брацлавського, і Дидинського, земського кам'янецького суддю. Коронаційний сейм 1632 року видав ряд постанов за клопотанням волинських, київських і брацлавських дворян, спрямованих на збереження волі православного віросповідання.
- 1635,
2 квітня Грамота (дозвіл) польського короля Володислава IV на заснування Михайлом Кропивницьким у Вінниці православного жіночого монастиря.
- 1642 Єпархіальний собор, скликаний галицько-подільським православним єпископом Арсенієм Желіборським, свідчить про міцні позиції православної церкви на Поділлі.
- 1652 Львівські вірмени приймають унію з католицькою церквою за ініціативою львівського вірменського єпископа Торосовича. Ця подія була вирішальною у визначенні долі кам'янецьких вірмен.
- 1654 Подорож Павла Алепського, сина антіохійського патріарха Макарія, через Брацлавщину до Москви. У спогадах про цю подорож П. Алепський говорить про подолян як про особливо набожний і освічений народ²⁷.

- 1664 Постанова польського сейму про обов'язкове обрання львівського і кам'янець-подільського православного єпископа з місцевого дворянства.
- 1666,
1 жовтня Кам'янецькі вірмени-григоріани прийняли унію з католицькою церквою, з ініціативи під тиском львівського вірменського єпископа Миколи Торосовича. Це поклало початок повної втрати місцевими вірменами своєї національної ідентичності.
- 1667,
27 лютого Обрання Івана Шумлянського на львівського і кам'янець-подільського православного єпископа з наступним посвяченням в єпископи у Молдавії 1 лютого 1668 року.
- 1667 Польський сейм звільнив уніатське духовенство від податків і постоїв. Сеймові конституції “про грецьку віру” набували дедалі сприятливішого характеру для уніатів і обмежувального для православних.
- 1667 Посвята в єпископи на Галицько-Подільську кафедру Єремії Свистельницького (протекція митрополита Антонія Вінницького і львівського Ставропігiального братства). Два єпископи на одній кафедрі. Боротьба з Шумлянським точилася 6 років. Після смерті Свистельницького, 1676 року, Шумлянський остаточно утверджується на львівській кафедрі.
- 1670 Брацлавщина разом з усім Поділлям переходить від київських православних митрополитів до Галицької єпархії внаслідок зміни конфесійної політики Польщі і Росії після Андрусівського перемир'я 1667 року.
- 1670 Скасування самотійності руської (української) юрисдикції в м. Кам'янці-Подільському. Православне населення обмежується в правах і підпорядковується

польській юрисдикції. Український магістрат ліквідується. Населення виселяється за межі оборонного пояса (за підозрою у змові з козаками напередодні війни з турками). Однак у вірі обмежень не відбулося. Після зайняття Кам'янця турками тут виявилось 12 католицьких костелів, 12 православних церков і 4 вірменських храма, а також 7 вірменських священиків.

1672,
20 березня Польський король Михайло Вишневецький дав дозвіл на будівництво у Кам'янці-Подільському нової кам'яної Покровської церкви замість нині зруйнованої старої дерев'яної з підтвердженням її маєтку і братства при ній в його правах. Однак церква залишилася невідновленою у зв'язку з турецькою окупацією.

1672-1699 Поділля і Кам'янець на 27 років окуповані турками. У Кам'янці турки залишили православним 3 церкви в долині річки Смотрич. З інших деякі були перероблені на мечеті (Іоано-Предтеченська, Свято-Троїцька), а Петропавлівська віддана католикам; Благовіщенська – вірменам. Багато було зруйновано під час бомбардування міста або розібрано турками для відбудови міських укріплень (Вознесенська, Успенська, Онуфрієвська). Зруйновано, спустошено або розібрано багато римо-католицьких храмів (єзуїтів, кармелетів-босих, домініканок, миколаївський вірменський²⁸, св. Катерини, св. Лазаря), а кафедральний костел перетворено на головну мечеть ім. Падишаха; домініканський чоловічий – на мечеть кам'янецьких пашів. У мечеть був перетворений і костел св. Станіслава у замку.

1676 Постанова польського сейму, підтверджена у 1680 році, про запровадження в Україні (у тому числі на Поділлі)

- церковної унії та обмеження в правах православної церкви. Сеймова конституція забороняла православним Поділля під загрозою смертної кари всіляке спілкування з константинопольським патріархом, що проживає під владою ворога святого хреста – Туреччини, яка була в стані війни з Польщею й окупувала Поділля.
- 1677,
1 березня Таємна посвята Галицько-Подільського єпископа Й. Шумлянського в унію.
- 1681 Проект Львівського і Кам'янець-Подільського православного єпископа Й. Шумлянського під назвою “Спосіб до злагоди Церков”. Представлений ним польському королю на Варшавському сеймі. Передбачав мирний шлях переходу на унію в Галичині і на Поділлі. Проект прискореного переходу православних на унію був відгуком на політику Російського уряду, який прагнув використати православну церкву на Правобережжі для політичного тиску на Польщу.
- 1681 Підпорядкування Поділля, за намовлянням турків, константинопольському патріархові на правах окремої митрополії, на яку був призначений митрополитом грек Панкратій з титулом “екзарха всієї Малої Русі”. Залишався на Подільській кафедрі до 1691 року. Цей титул слугував своєрідним протестом патріарха проти польської сеймової конституції 1676 року, а також знімав, на деякий час, проблему підпорядкування подільської православної церкви львівським єпископам, які у той Час переходили на унію (Маркіян Білокур, Інокентій Вінницький, Мелетій Дорошковський).
- 1686 Забезпечення для православних Польщі свободи віри згідно з “Вічним миром” Росії з Польщею. Для

православних Польщі вводиться статус окремого “адміністратора Київської митрополії і Києво-Печерської Лаври” (на тій підставі, що кафедра київського православного митрополита знаходиться за кордоном Польщі). Ним став Галицько-Подільський єпископ Йосиф Шумлянський.

1699, Паціфікаційний сейм з нагоди Карловицького миру²⁹.

15 червня Видав закон, за яким православним і євреям заборонялося проживати в м. Кам’янці-Подільському, а також рішення про введення в місті унії. Втілюючи в життя це рішення, спеціальна комісія того ж року передала уніатам православний храм св. Іоана, а решту православних храмів Кам’янця опечатала. Сейм прийняв ухвалу про надання привілеїв уніатам. Вони отримали право вступати в магістрати, займати різні посади, а православні з них виключались. Цим було завдано відчутного удару міщанству, яке складало основний контингент міських православних братств.

1699, Передача уніатам православних церков у м. Кам’янці-

25 вересня Подільському згідно з рішенням паціфікаційного сейму. Проти закону про заборону селитися православним в Кам’янці і передачі православних церков уніатам виступила з протестом православна шляхта Київського і Волинського воєводства, оскільки у Подільському воєводстві майже не залишилося православної шляхти.

1699, У Кам’янці-Подільському з’являється католицький
24 жовтня орден монахів-тринітаріїв, які невдовзі будують тут кляштор і дерев’яний костел (1712 р.). Монахи шляхом збору коштів допомагали католицькому населенню міста, що постраждало від турецької окупації. У 1763

- році завершено будівництво кам'яного костелу (напроти вірменського бастіону). У 1842 році кляштор зачинено, а костел продовжував діяти як парафіяльний до 1930 року. У наш час приміщення костелу передано общині греко-католиків.
- 1699,
5 травня Відкрите прийняття унії Львівським і Кам'янець-Подільським єпископом Йосифом Шумлянським і офіційне запровадження унії у Подільському воєводстві. Всі кам'янецькі церкви стають уніатськими, перебувають під наглядом львівських уніатських єпископів і управляються через кам'янецьких офіціалів (єпископських намісників), які з початку призначалися з білого духовенства, а потім – з монахів-василіян кам'янецького Свято-Троїцького монастиря.
- 1705 При кам'янецькій католицькій кафедрі заведений постійний суд для покарання учасників селянсько-козацьких повстань, які в той час охопили Поділля (під проводом Федора Шпака і Гната Трачука), а при міському магістраті діє постійний штатний кат³⁰.
- 1708 Перехід на унію львівського православного братства. Поступово припиняють своє існування православні братства на Поділлі, а разом з ним і братські школи. Натомість виникають василіянські братства: школи на зразок єзуїтських (у Кам'янці, Барі, Шаргороді).
- 1710 Звернення російського уряду Петра I до Польщі з вимогою повернути захоплені уніатами єпархії православним. Під виглядом так званого “заступництва” російський уряд здійснював неодноразові втручання в церковні справи Польщі. Внаслідок цього Частина православних подолян у 1711 році здійснила перехід на

російську територію. За іншими даними вони були примусово виведені російськими військами за наказом Петра I на Лівобережну Україну.

1711 Унівський з'їзд усіх монастирів Львівської, Галицької і Кам'янець-Подільської єпархії з питань поліпшення монастирського життя за умов переходу на унію.

1712 Постанова польського сейму оголосила поза законом православне населення Поділля за участь у антипольському повстанні.

1713 Поділля у складі Правобережної України, за умовами Прутського договору 1711 року, знову перейшло до Польщі. Це, зрештою, вирішило долю православних. За митрополита Л. Кишки (1714-1728) та А. Шептицького (1715-1746) відбувається подальше зміцнення уніатської церкви на Поділлі, посилюються навернення православних на унію. Поглиблення колонізації, однак, не зустрічало супротиву населення.

1720 Відбувся Замойський собор, який зблизив унію з католицизмом і впорядкував відповідно внутрішні справи уніатської церкви³¹. Згідно з рішеннями собору галицько-подільський єпископ А. Шептицький передав управління Брацлавщиною разом з протопопіями Київського воєводства уніатському митрополиту Л. Кишці, а після його смерті (1728) Брацлавщина знову перейшла до Львівсько-Подільської єпархії. А. Шептицький, будучи митрополитом (з 1728 р.), в той же час залишався єпископом Львівським і Кам'янець-Подільським до 1746 року³².

1721 Заснування римо-католицької семінарії (колегіуму) в Кам'янці-Подільському за участю єпископа

- Рупнєвського. Спочатку семінарія знаходилась в єзуїтському колегіумі, а в 1752 році переведена у нове приміщення католицької семінарії, будівництво якої завершено у 1770 році³³.
- 1722,
22 травня Прихід на Поділля ордену отців Василіян і поселення їх у Кам'янці при соборній Свято- Троїцькій церкві за розпорядженням єпископа А. Шептицького. Ігумен кам'янецьких василіян призначається офіціалом. Це викликало невдоволення кам'янецького білого духовенства, яке до того складало капітулу (раду) при єпископському наміснику.
- 1725 Єпископ А. Шептицький призначає кам'янецьким офіціалом Інокентія Римбалу з білого духовенства, щоб зменшити незадоволення. Однак незадоволення переросло у боротьбу за майно і владу між василіянами і білим духовенством, яка точилася багато років і завершилася у 1740 році “загальним примиренням на користь василіян”.
- 1726 З’їзд православного духовенства в м. Барі за ініціативою єпископа А. Шептицького з питання прийняття унії. З’їзд прийняв ухвалу про перехід на унію у всьому Подільському воєводстві і Брацлавщині. Згідно з рішенням Замойського собору проведено реорганізацію єпархіальної адміністрації (запровадження посад візитаторів та аудиторів для контролю за ходом церковного життя).
- 1732 Постанова “генеральної конфедерації” відносно некатоликів про обмеження прав іновірців — православних і протестантів, за якою зносили з представниками інших держав (перш за все з Росією і

російською Україною – Гетьманщиною) і пошуки допомоги караються як за зраду Батьківщині. Обмежується діяльність православного духовенства та православних обрядів. Похорон, шлюб, хрещення – тільки з дозволу католицького ксьондза, за плату. Постанова стосувалася зокрема і населення Поділля.

1738 Розпорядження митрополита А. Шептицького про виправлення православних богослужбових книг на користь унії, виданих до 1720 року. Справа була завершена у два Місяці. Всього було виправлено 15 богослужбових книг. До 1740-х рр. унія на Поділлі “увійшла у повну силу і формально витіснила собою православ’я”.

1740 У Кам’янці-Подільському при кармелітському монастирі відкривається католицька семінарія – школа для підготовки кліриків. Відома під назвою “кармелітська школа”. Діяла до 1833 року.

1744 На Поділлі з’являються монахи ордену капуцинів (засновник – Матфій де Бассі). Католицький жебрачий орден, захищав папську духовну владу в церкві. Активні місіонери.

1744-1745 Антокольський, гродненської губернії, і Лубенський з’їзди василіян. Здійснили закриття частини подільських монастирів.

1745 Універсал польського короля Августа III на право магнатів визначати кандидатів на священиків до православних парафій. Це позбавляло селян традиційного права обирати священика і викликало їх незадоволення.

1755 Посвячення в єпископи і призначення на могилівсько-

- білоруську кафедру Георгія (Юрія) Кониського, який розпочав справу “воз’єднання” уніатів з російською православною церквою. Ця кампанія частково торкнулася і східного Поділля (Брацлавщини).
- 1757 Я. Л. Франк, з Тернопільщини, заснував у Кам’янці-Подільському і в інших містах Поділля (Сатанові, Гусятині, Лянцкоруні) антитапмудичні секти согористів, або франкистів³⁴. Спеціально створений франкістами орден маріаніток (1757-1820) залучив до католицизму дві тисячі єврейок.
- 1757 За пропозицією Єлізавети Петрівни на єпископа Переяславського призначено Гервасія Лінцевського, який управляв православними церквами Брацлавщини і підготував так зване “воз’єднання” уніатів з російською православною церквою (1757-1768) (почав висвячувати православних священників для закордону, тобто України).
- 1759 При Кам’янець-Подільському Свято-Троїцькому монастирі з’являється василіянська богословська школа (новіціат) на 12-15 чоловік, бажаючих вступити до монастиря. Проіснувала до 1793 року.
- 1761, 26 серпня Призначення Гервасієм Лінцевським ігумена мотронинського монастиря Значко-Яворського завідувачем православними церквами Брацлавщини (тобто за кордоном). Привіз грамоту від польського короля, що підтверджувала всі давні права православних. За час його правління, до середини 1766, православ’я було відновлено до Білої Церкви, що викликало зворотну реакцію уніатських властей: почалось переслідування православного духовенства, яке завершилося втручанням російського уряду і прийняттям

“Кардинальних прав” (1768 р.).

- 1767-1768,
грудень-
лютий
- Трактат між Польщею і Росією, так звані “Кардинальні права”, прийняті польським сеймом під тиском Росії, за яким припинялись гоніння на православних і надавалась повна свобода віросповідання та урівняння в правах з католиками. Наслідком цього було повернення на Правобережжі до православ’я 306 парафій, у тому числі 103 церкви на Брацлавщині. Вся закордонна єпархія Лінцевського складала 10 монастирів і 523 церкви, які були поділені на протопопи.
- 1768
- Закон про громадянські права християн (“Кардинальні права”) викликав незадоволення магнатів і католиків, які скликали Барську Конфедерацію на Поділлі (1768-1772) ³⁵. Конфедерати оголосили відмову підкорятись польському королю і закликали виступити на захист шляхетсько-католицької “вольності і віри”, посиляючись на загрозу з боку царської Росії. Починаються масові розправи над православними. Насильницькі дії конфедератів щодо православних спровокували “Коліївщину” – народне повстання, що охопило частково Брацлавщину³⁶.
- 1771,
23 вересня
- Призначення Іова Базилевича Переяславським єпископом, управляючим церквами Брацлавщини (1771-1776). Діяв за наказом св. Синоду з Санкт-Петербурга: навертати до православ’я уніатів “с возможными предосторожностями”.
- 1772
- Після першого поділу Польщі львівський вірменський архієпископ зберігає за собою юрисдикцію над усіма вірменськими парафіями колишньої Речі Посполитої. На той час їх було 17: 3 – у Львові, 2 – у Кам’янці-

- Подільському і по одній в інших містах³⁷.
- 1772-1773 Рух за повернення до православ'я на Брацлавщині, очолюваний І. Базилевичем(не мав у Подільському воєводстві сили), мав насильницький характер і здійснювався за допомогою російських військових команд, що придушували тут конфедератів. Протопопи їздили з російськими командами по 6-7 солдат, захоплювали по ночах стійких уніатів, відбирали у них ключі від церкви, а самих арештовували і відправляли в Бердичів, де розташовувалась головна штаб-квартира російських військ, в ув'язнення. Тих, хто погоджувався прийняти православ'я, відправляли до Переяслава, що був за кордоном, для прийняття присяги на вірність російській імператриці (тобто державі) під час рукоположення ("воз'єднання"), що робило таких священників фактично агентами іншої держави та іншої одержавленої церкви³⁸. Кількість православних церков за цей час зростає до 400-500.
- 1773 Булла Папи Римського Климента IV про скасування ордену єзуїтів. У Кам'янці-Подільському припиняється будівництво великого костелу єзуїтів. Пізніше він був перебудований на будинок першої російської чоловічої гімназії у місті (1837-1841). Єзуїти тимчасово відновлюють свою діяльність на Поділлі на початку XIX ст. Орден остаточно заборонений царським урядом у 1820 році.
- 1776, Універсал польського уряду про заборону уніатам
15 березня насильств над православними.
- 1776, Оголошення указу св. Синоду в Брацлавщині, що
4 червня запрошує православних "до сумирності" стосовно до

уніатів. Обидва укази носили суто декларативний характер і не забезпечили в подальшому примирення обох конфесій, про що переконливо засвідчили наступні події.

1780 Царський указ про надання дозволу на приєднання до православної церкви уніатських приходів. Указ свідчить про продовження російським урядом політики поглинання української церкви російською. Мав силу на сході Поділля – Брацлавщині, яка перебувала під впливом (в юрисдикції) переяславських єпископів, що представляли інтереси іншої, закордонної церкви.

1781 Уніатський єпископ Петро Белянський переніс кафедру кам'янецьких намісників-офіціалів з Свято-Троїцької соборної церкви, де був василіянський монастир, до Івано-Предтеченської, чим розв'язав багаторічний конфлікт між чорним і білим духовенством, яке відстоювало православні традиції в унії.

1785 Заснування в Речі Посполитій православної архиєрейської кафедри, підлеглої св. Синоду на чолі з В. Садковським, архимандритом Слуцького монастиря, який був призначений православним єпископом для всіх православних Польщі з резиденцією у Слуцьку з титулом єпископа Переяславського і коадьютора Київського митрополита, а намісництво йменувалося “Переяславське, Бориспольське та Слуцьке” (“для удобнейшого охранения исповедующих закон благочестивый в Польше – как на Украине так и в бывшей православной Беларуской епархии”). Таким чином, під юрисдикцією київського митрополита опинилися всі православні, що мешкали в Польщі, у тому

- числі і на Поділлі. Початок боротьби за повернення від унії до державної релігії – російського православ'я. Свідчення русифікаторської політики самодержавства на Правобережжі, яке ще перебувало в кордонах Польщі.
- 1789 Поширення на Поділлі чуток про підготовку заворушень за участю православних. Польською владою проводяться арешти священиків за підозрою у підготовці повстання. 18 квітня відбувається арешт і ув'язнення православного єпископа Віктора Садковського за підозрою у зраді Речі Посполитій і підготовку повстання проти польського уряду. Відбував ув'язнення у Варшаві до червня 1792 року. Після звільнення поселився у Вінниці.
- 1789,
7 червня Збори деканів і депутатів у Кам'янець-Подільської єпархії для видання статуту греко- уніатського духовенства.
- 1789-1790 За участю і сприяння греко-католицького єпископа Петра Белянського в Кам'янці-Подільському зводиться двоповерхове приміщення греко-католицької (“руської”) духовної семінарії і капітули (раніше духовна школа і капітула знаходились при василіянському Свято-Троїцькому монастирі).
- 1791 Церковний собор у Пінську (“Пінська конгрегація”). На підставі рішень чотирилітнього сейму (1788-1792) собор розробив проект облаштування національної православної Церкви у Польщі з підпорядкуванням її константинопольському патріарху, щоб запобігти усілякій можливості впливу Росії на простих людей і духовенство (на засадах Української Соборної Церкви). Практичних наслідків не мав через переділ Польщі у 1793 році.

- 1793 Правобережна Україна разом з Поділлям внаслідок другого поділу Польщі відійшла до Росії. Уряд Катерини II бере курс на послаблення католицизму і посилення російської православної церкви у цьому регіоні. 13 квітня, згідно з царським указом, на Правобережжі утворена одна православна Мінсько-Ізяславсько-Брацлавська єпархія на чолі з В. Садковським. Римокатолицький єпископ Адам Красинський, не бажаючи присягати імператриці, покинув кафедру і виїхав за кордон. Секвестровано (заборона користування) приміщення греко-католицької (“руської”) семінарії у Кам’янці-Подільському.
- 1793 Кам’янець-Подільська уніатська єпархія відійшла до Росії. Львівсько-Подільський єпископ Петро Белянський самочинно засновує у Кам’янці-Подільському і Барі консисторії для боротьби з поширенням тут православних впливів. Однак невдовзі був силоміць виселений російськими урядовцями на австрійську територію.
- 1794,
22 квітня ”Височайший рескрипт” – указ Катерини II на ім’я подільського генерал-губернатора Т.І. Тутолміна “Про прийняття уніатів в лоно православної церкви”. Цим самим порушуються гарантії, надані уніатам під час поділу Польщі. Фактична вказівка місцевій владі форсувати перехід уніатів до православ’я.
- 1795,
10 січня “Высочайший рескрипт” Катерини II на ім’я подільського генерал-губернатора Т.І. Тутолміна, за яким спроба протидіяти переходу уніатів на православ’я кваліфікується як “карний злочин” і тягне за собою конфіскацію майна. Тим самим указ, фактично, надає

- російському православ'ю статус державної релігії.
- 1795,
12 квітня Урядовий указ про утворення Брацлавсько-Подільської православної єпархії (з єдиної Мінсько-Ізяславсько-Брацлавської було утворено три єпархії) з центром у Кам'янці-Подільському і призначення на неї Іоанікія (Никифоровича-Полонського), архімандрита Московського Донського монастиря, з титулом єпископа "Брацлавського і Подільського" з тимчасовою резиденцією у Шаргороді³⁹. Цим же розпорядженням наказувалось відкрити ряд православних монастирів з кращих уніатських⁴⁰.
- 1795,
5 липня Утворення Летичівської католицької єпархії для губерній Подільської, Брацлавської і Вознесенської з підпорядкуванням їй кам'янецьких парохій (натомість 7 вересня 1795 р. скасовано Кам'янець-Подільську римо-католицьку єпархію).
- 1795,
6 вересня Височайший указ Катерини II про ліквідацію на новоприєднаних до Росії територіях митрополичої кафедри та усіх уніатських єпископій (у тому числі Подільської). Уніатів канонічно підпорядковано Білоруському уніатському архієпископу Іраклію Лісовському. Цим же указом надавалося розпорядження про закриття всіх василіянських монастирів, які не утримували публічних шкіл і богаділень⁴¹. Цей монарший рескрипт став смертельним вироком для 145 василіянських монастирів Правобережжя, Білорусії і Поділля. Проте смерть Катерини II на кілька десятиріч відстрочила цілковите знищення греко-католицької церкви в регіоні.
- 1796, Василянський Свято-Троїцький монастир у Кам'янці-

листопад	Подільському перетворено на православний, а корпус колишньої уніатської семінарії передано православним монахи́ням ⁴² .
1795, 7 грудня	Відкрито Брацлавську православну консисторію. В 1799 році переведено у Кам'янець-Подільський. Консисторія приступила до утворення духовних правлінь (керуючий церковний орган).
1795, кінець грудня	Завершено приєднання подільських уніатів до російської православної церкви. 14 січня 1796 року подільський єпископ Іоанікій доповідав св. Синоду про остаточне приєднання уніатів до православ'я: "За помощью Божей по Брацлавской губернии церкви все числом 1090 истекшего 1795 года декабря в последних числах к православию присоединением окончены" ⁴³ . Крім того було утворено 3 чоловічих і 3 жіночих православних монастиря, за василіянами залишився лише один Барський монастир. ».
1796, 14 червня	Указ Подільського намісницького правління і про необхідність священнослужителів католицьких і уніатських церков скласти присягу на вірність Російській державі (імператриці) ⁴⁴ .
Примітка:	масовий перехід у православ'я на Поділлі як і на всьому Правобережжі, хоча і не викликав супротиву посеред широкого загалу, а Подекуди і підтримувався населенням, однак був організований "зверху" і мав усі ознаки адміністрування із застосуванням насильницьких методів примусу, як-то: вимоги прискореного переходу від унії до православ'я; повернення назад до унії кваліфікується як "карний злочин" і тягне за особою покарання з конфіскацією майна; вимоги до духовенства

присягати на вірність Російській державі, відмова від чого тягне за собою відповідне покарання; обмеження діяльності католицької церкви, закриття храмів і монастирів або переведення їх на православні; нарешті, ліквідація унії як церкви – все це чіткі ознаки насильницької політики самодержавства щодо Української церкви. 1796, червень – Урядовий указ (“Высочайшее повеление”) про утворення в Кам’янці-Подільському Академії грецького (православного) обряду. Однак Академія не була утворена, а замість неї в квітні 1797 року, у Шаргороді, відкрито православну духовну семінарію.

1796, вересень Відкриття православних повітових правлінь Подільською духовною семінарією. Всього було відкрито 13 повітових правлінь, а єпархія поділена на благочинні управління та округи, які очолювали благочинні.

1796, 18 березня Указ імператора Павла I про заборону повернення православних до унії – “не мав на Поділлі ніякої сили”.

1797, квітень Заснування Подільської православної духовної семінарії єпископом Іоаникієм у м. Шаргороді у колишньому поєзуїтському василіанському монастирі. У 1806 році семінарія була переведена у Кам’янець-Подільський, а у Шаргороді утворено підготовче духовне училище.

1797, квітень Утворення спільного департаменту юстиц-колегії для католицького та уніатського віросповідань. Тим самим права уніатів були обмежені і поставлені в залежність від католиків. Однак уніати отримали право легалізації.

1798 Імператор Павло I відновив Кам’янець-Подільську католицьку єпархію замість Летичівської з приєднанням

до неї Брацлавщини. Конфесійна політика зазнала нових змін: на українсько-білоруських землях було відновлено 5 римо-католицьких єпархій (Віденську, Жмудську, Луцьку, Кам'янець-Подільську і Мінську).

1798 Павло I відновив на українсько-білоруських землях уніатську (греко-католицьку) митрополію (митрополит Теодосій Ростоцький) і заснував дві уніатські єпархії: Берестейську і Луцьку, до якої увійшло і Поділля. Частково поновив василіанські монастирі. На Поділлі їх стало 16. Однак підпорядкував їх єпископам.

1798,
3 листопада Прийнято спільний для католицького і уніатського духовенства статут, за яким монахи-василіяни підпорядковувалися римо-католикам і залишалися (без свого управління. Однак вже з грудня 1800 року уніати-василіяни звільняються від підлеглості єпархіальним єпископам і отримують дозвіл на скликання генерального з'їзду й обрання генерального ордену.

1799,
16 жовтня Розпорядження св. Синоду про перейменування Брацлавської православної єпархії в Подільську зі скороченням її кордонів. Переїзд першого подільського православного архієрея Іоанікія із Шаргорода до Кам'янця-Подільського.

1801-1825 Царювання російського імператора Олександра II, який майже повністю відновив польське управління (адміністрацію) на Поділлі. Продовження політики конфесійного протекціонізму римо-католицькій церкві. За цих умов пожвавлюється діяльність католиків і уніатів. Влада і освіта зосереджуються в руках поляків. На Поділлі з'являється 22 нових католицьких монастиря і костела, а при них – сітка шкіл і училищ ⁴⁵. У 1821 році

- у 34 тамтешніх католицьких училищах навчалось 940 учнів. До 1830 року в Кам'янці кількість уніатів зросла до 600 чоловік, а тих, хто перейшов у католицтво – до 1500.
- 1802 Щаргородські францісканці, монастир яких у 1795 році за рішенням кам'янецького нижнього земського суду було обернено на православний і віддано під осідок подільського архієрея, подали апеляцію сенату і виграли справу.
- 1802, Наказом Сенату кам'янецько-городоцьким франціс-
4 грудня канцям (з Кам'янця у Городок їх переселили ще у 1787 р.) повернули всі їхні маєтки.
- 1803 Поєзуїтська школа у Кам'янці-Подільському набуває назви “латинської гімназії”. У 1814 році була реорганізована у повітове училище, яке проіснувало до 1831 року. Натомість у 1833 році відкривається парафіяльне училище з російською мовою викладання, яке у 1869 р. було перетворено у двокласне міське училище, пізніше відоме як “реальне” (в будинку католицького єпископа).
- 1804 З'їзд римо-католицького духовенства у Кам'янці-Подільському (білого і чорного) за ініціативою головного візитатора училищ Ф. Чацького з метою залучення польських дворян і католиків до поширення польської початкової освіти в краї. Прийняли рішення на користь утримання і відкриття нових парафіяльних шкіл за рахунок церковної десятини з римо-католицьких костелів.
- 1806, Відкриття у Кам'янці-Подільському православної
26 вересня духовної семінарії, переведеної із Шаргорода.

- 1807 Олександр I затвердив проект польського князя Адама Чарторийського про повернення василіянам колишніх прав і маєтностей. Відкриваються уніатські монастирі. Так, якщо в 1798 році згідно з реляцією луцького уніатського єпископа, якому підлягало і Поділля, на Волині і Поділлі було 3 7 монастирів, то у 1821 році їх налічувалося 42.
- 1808 Утворення комісій духовних училищ при св. Синоді поклало початок “народній освіті” на Поділлі. Православне духовенство хоча і перебувало у привілейованому стані, однак неохоче приступало до поліпшення становища освіти. Так звана народна освіта, якою займалось православне духовенство, ще довго залишалася в зародковому стані. На 1840 рік діяло лише 46 парафіяльних народних шкіл, в яких навчалося 246 учнів⁴⁶.
- 1810 Подільський православний єпископ Іоацикій відкрив парафіяльне духовне училище в Приворотті в архієрейському заміському будинку.
- 1810 На Поділлі Діяло 74 кам’яних і 27 дерев’яних костели, 12 кам’яних і 29 дерев’яних каплиць. Священиків було 284, діяло 30 парафіяльних училищ, 29 богаділень, де було 215 церковнослужителів. Всіх парафіян – 196 тис.
- 1811 На прохання греко-католиків Кам’янця вірмено-католики надають дозвіл на перетворення вірменської уніатської Благовіщенської каплиці в уніатську Церкву в ім’я Святителя Миколая⁴⁷ (належала, уніатами до 1840 року, після чого була приєднана до РПЦ).
- 1811,
2 серпня Затверджено статут католицьких парафіяльних шкіл єпископом Мацкевичем, яким передбачалась посиленна

пропаганда католицизму. До кінця 1825 року в Кам'янець-Подільській дієцезії нараховувалось вже таких школи, у тому числі в Кам'янці, Городку, Сатанові, Тарноруді, Проскурові, Дунаївцях, Зінькові, Ярмолинцях та в інших містах і містечках Поділля.

- 1811 Подільський єпископ Мацкевич домогся відновлення діяльності кам'янець-подільської римо-католицької семінарії, закритої російським урядом ще у 1793 році.
- 1814 Відкриття католицької гімназії у Вінниці.
- 1814 Заснування подільського відділення російського Біблійного товариства у Кам'янці-Подільському.
- 1816 У Росії ліквідовано вірмено-католицький єпископат, а вірмено-уніати підпорядковані римо-католицьким єпископам. На цей час у Кам'янці-Подільському вже не було вірмен-католиків і останній у місті вірменський храм (Миколаєвський) з цього часу функціонує як римо-католицький.
- 1817 З'їзд католицького духовенства у Кам'янці-Подільському за розпорядженням Ф. Чацького з питання пропаганди католицизму у парафіяльних школах (про виділення десятини на утримання парафіяльних шкіл).
- 1817 Реформа системи духовної освіти в Російській імперії Передбачала утворення системи початкової освіти – повітових та парафіяльних училищ – шляхом виділення із духовних семінарій молодших класів. При цьому парафіяльне училище включало нижчий і середній граматичні класи, а повітове, яке мало два відділення – старші класи: синтаксис і поезію. У Подільській єпархії спочатку були відкриті повітові училища – у Кам'янці-Подільському⁴⁸ і Шаргороді, а згодом парафіяльні – у

Приворотті, Барі, Дунаївцях, Ушиці тощо.

- 1818 Розширено кордони Подільської католицької дієцезії. До неї приєднані Хотин і Кишинів. Триває будівництво костелів. Між 1810 і 1830 рр. їх було збудовано ще 25.
- 1819 У домініканському жіночому монастирі м. Кам'янця-Подільського відкрито школу для дівчат за розпорядженням першого митрополита усіх римо-католицьких церков у царській Росії Станіслава Сестринцевича. Цей заклад мав виховувати “добрих господиень, які б могли читати і писати польською мовою і були б набожними католичками”. Практика заснування таких шкіл була поширена на інші римо-католицькі монастирі.
- 1819 Поява у Кам'янці-Подільському чернечого ордену Візиток.
- 1819 Відкриття католицького повітового училища у Меджибожі князем Адамом Чарторийським.
- 1823 Відкриття подільського єпархіального опікунства.
- 1828 Наказ про утворення греко-уніатської духовної колегії.
- 1831 Після придушення польського повстання відбувається закриття католицьких духовних училищ, а також ряду василіянських і римо-католицьких монастирів на Поділлі. У Кам'янці-Подільському були закриті жіноча школа домініканок, інститут візиток, щойно відкритій у 1830 році, і кармелітська школа кліриків. Ліквідовані також польські школи у Збрижі, Городку та інших містах Поділля. Натомість відкриваються російські гімназії у Вінниці (1832) і Кам'янці-Подільському (1833) та дворянські училища в Меджибожі і Немирові (у 1838 році немирівське училище перетворено на гімназію)⁴⁹.

1832, 24 квітня	Запровадження на Поділлі російської мови в діловодстві як офіційної, державної ⁵⁰ . З цього часу уряд Миколи I здійснює рішучий поворот від протекторату католицької церкви до протекторату російського православ'я і "бере твердий курс на русифікацію неросійського населення".
1832, 19 липня	Царський указ про закриття в західних губерніях 191 римо-католицького монастиря з 305, що там існували. Згідно з цим указом на Правобережжі було закрито 61 монастир, у тому числі 19 на Поділлі ⁵¹ : Смотрицький, Шаровецький, Вінницький, Тиврівський, Тульчинський, Барський, Соколецький, Солобківський – домініканські чоловічі; Ярмолинецький, Янівський – бернардинські; Прикуп'янський, Збризький, Дунаєвецький – капуцинський; Браїлівський – тринітарський; Купинський – кармелітський; Городоцький, Прикомаргородський, Барський, Ванькивецький – францисканські. Костели ліквідованих монастирів власті обернули в діючі православні церкви ⁵² .
1832, 15 серпня	Папа Римський видав енцикліку, в якій засуджується участь латинського духовенства у польському повстанні 1830 року. На Поділлі повстання частково було підтримано католицьким і уніатським духовенством. За підрахунками дослідників воно складало 1,8% від усіх учасників повстання. За офіційними даними у повстанні так чи інакше брали участь понад півсотні Правобережних монастирів.
1832	Російський уряд остаточно ліквідував чин Василян і конфіскував його майно. Тоді ж закриваються усі публічні школи при монастирях разом з духовними училищами цього ордену. Того ж року було наказано

зарахувати до православних дітей від змішаних шлюбів, не допускати спільних богослужінь уніатів з римо-католиками, використовувати лише ті богослужебні книги, які були надруковані в Москві. Відмінявся ряд великих католицьких свят (Йосафата, Божого тіла, Непорочного зачаття). Призначення плебанів передавалося державним органам. Наказано передавати плебанію православному священику навіть тоді, коли цього побажає бодай один вірний.

1833, січень Наказ Миколи І генерал-губернатору Правобережної України не обертати в православ'я всі католицькі костели, щоб не ускладнювати релігійний побут дворян-католиків. У католицькому чині на Поділлі на той час залишалося 92 костели і 69 каплиць.

1833 У Кам'янці-Подільському відкривається парафіяльне училище з російською мовою викладання, перетворене у 1869 році в двокласне міське училище. Пізніше відоме як “реальне”.

1836, 31 травня Заснування Вінницького єпископського вікаріатства Подільської єпархії з перебуванням вікарного єпископа з титулом “Вінницького” у Шаргородському монастирі. На той час всіх парафій у Подільській єпархії було 1512 і 1524 причету.

1836, 13 серпня Всі пансіони, що залишились при римо-католицьких монастирях і в яких проводилось навчання, були підпорядковані цивільному училищному керівництву з обов'язковим викладанням російської мови.

1836 Урядом заборонено використовувати православне населення як прислугу панями-католиками.

1837 Ліквідація уніатської парафії при Барському монастирі.

Закривається Барська василіянська школа. Натомість близько 1846 року перенесено сюди Приворотське православне училище, яке у 1860 році переведено до Кам'янця-Подільського.

1839 Ліквідація Греко-Католицької церкви в межах Російської імперії під гаслом “Акту злуки” уніатів з православними. Тоді ж остаточно закрили всі монастирі василіян. Закривається останній на Поділлі Барський василіянський монастир з передачею його православним. Останні греко-католики на Поділлі й Кам'янці зникають в 1840 році. Розправа над греко-католиками відкрила шлях Російському самодержавству для повної і остаточної русифікації Церкви на Поділлі та на всьому Правобережжі.

1840 Указ імператора Миколи I генерал-губернатору Правобережної України (куди входила і Подільська губернія) Д.Г. Бібікову про посилення російського протекторату: "... ввести сей край с целью возвышения православия и элементов русских, и безразличное единение с великороссийскими губерниями ... пока не сольются с остальными частями империи в одно тело и одну душу”. Свідчить про встановлення політичного курсу на русифікацію неросійського населення краю.

1840 Скасування чинності Литовського статуту – правового акту, що діяв в Україні і Поділлі з XVI ст. підготувало правову базу для секуляризації (одержавлення) церкви на Правобережжі. “Уряд хотів мати на Правобережжі цілком приручену церкву, яка б ідеологічно обслуговувала політику самодержавства і яку б очолював не Папа, а російський цар”.

- 1841,
28 грудня Видано два іменних укази про передачу в казну церковних маєтків єпископату і монастирів (православних і католицьких) та переведення їх селян у безпосереднє віддання державі. Згідно з цими указами монастирі поділялися на три розряди, а монахи переводилися на державне утримання. На Поділлі до першорозрядних належали: Кам'янецький, Шаргородський, Вінницький (жіночий) монастирі, до третьорозрядних – Немирівський жіночий, Вінницький і Старокостянтинівський. Другорозрядних не було.
- 1842-1843 Закрито тринітарський і домініканський монастирі в м. Кам'янці-Подільському, на підставі царського указу 1832 року в кляшторних приміщеннях домініканців розміщено подільську духовну консисторію і католицьку семінарію (до 1866 року). А в кляшторних приміщеннях тринітаріїв спочатку була Палата Державного майна, а пізніше повітове Поліційне Правління, частина архіву Губернського правління і пожежна команда. Костели залишились діяти як парафіяльні.
- 1842-1860 Після смерті католицького єпископа Мацкевича римо-католицька кафедра залишилася незаміщеною, а дієцезією управляли католики-офіціали.
- 1842,
20 липня Царський указ, за яким маєтки парафіяльних церков передаються в державну казну (перш за все католицькі), а священники переводяться на державне утримання. Церкви поділені на сім розрядів, залежно від кількості парафіян у церковній окрузі. Цим самим царський уряд остаточно поставив римо-католицьку церкву в економічну залежність від держави.
- 1846 Відкриття православного училища в м. Барі Могилів-

- Подільського повіту.
- 1846 Відкриття парафіяльних класів у с. Привороття Ушицького повіту.
- 1849 Подільський священик В.Я. Гричулевич (1791-1870), родом з Балтського повіту, видав у Санкт-Петербурзі першу книжку проповідей українською мовою, у передмові до якої підкреслював цінність звернення до народу своєю рідною мовою. Систематично почав друкувати проповіді та інші книжки про віру українською мовою, незважаючи на офіційну заборону.
- 1849-1835 У Подільській духовній семінарії) діє перший осередок демократичного спрямування, до якого входили вихованці і викладачі семінарії. Очолював гурток Павло Гліщинський⁵³ – людина прогресивних поглядів, популяризатор матеріалів про народні традиції і вірування подолян, автор першого “Історико-статистичного опису Подільської єпархії”. Серед членів гуртка були учні семінарії, майбутні українські письменники С. Руданський, А. Свидницький, К. Шейковський⁵⁴.
- 1851 Заснування Центрального архіву (м. Київ) для збереження актових книг Київської, Подільської і Волинської губерній і особливої при генерал-губернаторі комісії розбору старожитностей. Мало позитивні наслідки і сприяло поживавленню інтересу до вивчення місцевої старовини серед інтелігенції, переважно духовного звання. Викликало численні публікації в місцевій пресі та окремі видання.
- 1855 Реформа православних духовних навчальних закладів Подільської єпархії, викликана закриттям більшості

повітових та парафіяльних училищ, започаткованих освітньою реформою 1817 року, що виявилися неспроможними істотно підвищити культурно-освітній рівень православного духовенства.

1859 Відновлення діяльності Кам'янець-Подільського духовного училища шляхом переведення Барського (колишнього Приворотського) православного училища в Кам'янець.

1860, Наказ св. Синоду про закриття православних духовних правлінь в Подільській єпархії та утворення замість них посади благочинних.

1860 Після виокремлення у 1849 році Бесарабії в окрему від Кам'янець-Подільської Тираспольську католицьку єпархію, в Кам'янецькій дієцезії залишилося 11 деканатів, 99 парафіяльних костелів і 63 каплиці, у Кам'янці-Подільському – 5 костелів, 3 монастиря й одна каплиця.

1861 Католики м. Кам'янця-Подільського організували у місцевому домініканському костелі панахиду з приводу жертв Польського повстання 1830-1831 року у Варшаві. Залишили символічні позначки на турецькому проповідницькому амвоні ("менбарі"): "1672" – "1699" – дати початку і кінця турецької окупації міста та "1862" – дата очікуваного повстання поляків проти російських окупантів. Свідчила про підготовку до нового повстання.

1862, Духовна консисторія започаткувала видання 1 січня "Подольских Епархиальных Ведомостей" – друкованого органу подільського православного духовенства, що відбивав офіційну точку зору Російської православної церкви. Однак, незважаючи на це, на його сторінках ⁵⁵

	представники місцевого православного духовенства друкують численні матеріали історико-краєзнавчого та фольклорно-етнографічного характеру, знайомлять своїх читачів з релігійно-обрядовими та побутовими звичаями і традиціями подолян.
1863, лютий	Придушення польського повстання на Правобережжі. Царський уряд посилює православно-російські пріоритети на Поділлі. З адміністративних установ і навчальних закладів звільняються поляки, а на їхнє місце приходить “російський елемент”. Триває обмеження польського католицизму на Поділлі. Із 130 костелів і 30 монастирів, що існували на Поділлі, напередодні польського повстання 1830-1831 рр. на початок 60-х рр. залишилося 95, клір скорочено з 420 до 132 осіб. Викладання римо- католицького закону Божого в навчальних закладах запроваджується російською мовою.
1863	Царський уряд розпустив подільське губернське дворянське зібрання і заборонив польському дворянству вибирати своїх представників. Всім католикам було заборонено поступати на державну службу, а посади пропонувалися виключно православним.
1864, 1 травня	Царський указ Олександра II про закриття в західних губерніях решти католицьких монастирів. На Поділлі закриваються майже всі католицькі монастирі, крім Вінницького. На підставі цього указу в Кам’янці-Подільському у 1866 році були закриті останні діючі монастирі кармелітів, домініканок, візиток.
1864	Урядовий указ “Об увеличении содержания и выдаче пособий подъемных и прогонных денег русским

чиновникам ведомства Министерства Внутренних Дел в Юго-Западном крае”. Цей указ був доповнений іншим, від 21 листопада 1969 року: “О введении надбавок к оплате от 20 до 50% чиновникам великоросам”. При цьому православне духовенство, що направлялось з Росії, забезпечувалось 50% надбавкою, тобто найбільшою порівняно з іншими “чиновниками”.

1864,
22 липня Відкриття у Кам’янці-Подільському православного жіночого єпархіального училища в колишньому монастирі візиток.

1864 На новому плані (м. Кам’янець-Подільський) завершено будівництво нового корпусу Подільської духовної семінарії з гуртожитком (1870 р.). VII пол. XIX ст. щорічно в семінарії навчалось 300-400 учнів, яких навчали близько 20-ти викладачів. З кінця XIX ст. Подільська духовна семінарія стає важливим осередком національно-культурно руху серед молоді. В цей час тут навчалися такі відомі майбутні діячі культури і громадські діячі як М. Коцюбинський, О. Лотоцький, М. Леонтович, А. Гриневич, М. Симашкевич, Ю. Сіцінський та багато інших.

1865,
7 січня Відкриття жіночого єпархіального училища у м. Тульчині. Вихованки таких училищ, доньки духовенства, були зобов’язані бути вчительками у церковно-парафіяльних школах.

1865,
5 липня Затверджено статут російських публічних бібліотек у Києві, Житомирі і Кам’янці-Подільському, на підставі якого 1 січня 1866 року була відкрита російська публічна бібліотека у Кам’янці-Подільському. Перед нею постало завдання “упрочения русского элемента в этих искони

- русских городах путем постепенного воздействия на умы, понятия Людей, не имевших представления о нашем отечестве, о нашей литературе и о нашей науке”.
- 1863,
1 вересня Заснування Подільського Єпархіального Історико-Статистичного Комітету ⁵⁶. Упродовж багатьох років Комітет виконував роль наукового краєзнавчого товариства, в якому активну участь брали представники освіченого духовенства. Товариство відоме своїми “Трудами”, яких за сорок років (1876-1916) вийшло друком 12 томів, а також численними публікаціями та повідомленнями в місцевій пресі. На початку ХХ ст. Комітет набуває назви: “Подільське Церковно-археологічне товариство”. Серед активних членів Подільського наукового товариства були священники Ю. Сіцінський, П. Вікула, С. Дложевський, М. Доронович, С. Лаботинський, М. Орловський; М. Яворовський, В. Якубович, І. Янушевський та інші.
- 1865,
1 жовтня в Кам’янці-Подільському відкривається православне Іоано-Предтеченське братство, яке започаткувало три братських приюти для навчання дітей грамоті і закону Божого (в старому місті, на руських і польських фільварках), а також ремісничу школу для навчання сиріт (35 чол.). Подібні братства виникають у багатьох містах Правобережжя після придушення польського повстання 1863 року для виховання в дусі російського патріотизму ⁵⁷.
- 1863,
5 червня Царський указ про скасування Кам’янець-Подільської римо-католицької дієцезії, консисторії та семінарії з підпорядкуванням костелів Кам’янецької єпархії Луцько-Житомирській кафедрі. Хоча римо-католицька

церква і надалі продовжувала функціонувати на Поділлі, однак її можливості значно обмежуються, вона перетворюється в церкву, яка повністю контролюється російським урядом.

1865-1870 На підставі таємних циркулярів, що надавали генерал-губернаторам Південно-Західного краю право закривати римо-католицькі костели на Поділлі, було закрито 26 костелів і каплиць.

1866,
9 листопада Засновано Балтське православне вікаріатство з резиденцією у Кам'янці-Подільському замість скасованого у 1861 році Вінницького. Місцем проживання вікарних єпископів призначено Кам'янець-Подільський Свято-Троїцький монастир.

1866-1867 Реформа духовних навчальних закладів.

1872 У Кам'янці-Подільському протоієрей М. Симашкевич⁵⁸ видає свою працю "Римское католичество и его иерархия на Подолии", яка стала важливим джерелом з історії католицької церкви на Поділлі.

1875 Посвята в єпископи Маркела Попеля, галицького православного священика, головного організатора ліквідації унії на Холмщині. З 1878 по 1882 рр. – єпископ Подільської єпархії.

1878,
30 серпня Урочисте освячення в м. Кам'янці-Подільському православного кафедрального собору на честь Казанської Божої матері, перебудованого із закритого у 1867 році кармелітського костелу.

80-ті рр.
XIX ст. За розпорядженням генерал-губернатора графа Ігнат'єва на Поділлі було закрито 4 костели (подільський губернатор пропонував закрити 16) у зв'язку з активізацією у прикордонних повітах Подільської

- губернії релігійної пропаганди католицьких ксьондзів та створенням таємних братств і шкіл при костелах.
- 1886,
13 червня Высочайше утвержденные Правила об особых преимуществах гражданской службы в отдаленных местностях, а также в губерниях Западных и Царства Польского”. Згідно зі ст. 39 закону “особам русского происхождения ... предоставлялась надбавка ...” серед інших “...чиновникам канцелярий православных духовных консисторий... и учителям приходских училищ – в размере 50% получаемой ими зарплаты”.
- 1890,
27 лютого Започатковано перший на Поділлі музей старожитностей (“церковне давньосховище”). Складався з бібліотеки, архіву і сховища для пам’яток старовини. Ініціатором і засновником давньосховища був протоієрей Юхим Йосипович Сіцинський ⁵⁹ та члени Подільського єпархіального історико-статистичного комітету – товариства подільських науковців – М.І. Яворовського (завідувач комітетом), В.С. Якубовича, Й.Й. Ролле, М.З. Дороновича та інших.
- 1891 У Петербурзі виходить праця київського історика М.І. Петрова “Подолія. Историческое описание” під авторством високопоставленого чиновника П. Батюшкова ⁶⁰.
- 1891,
4 листопада Заснування в м. Кам’янці-Подільському єпархіальної бібліотеки на честь першого подільського ієрарха Російської православної церкви архієпископа Іоанікія. Відновлена єпархіальним правлінням УПЦ-МП у 1992 році.
- 1893 У Подільській духовній семінарії заснована “Громада”, яка в жовтні 1905 року стала основою страйкуючого

комітету студентів. Український національний гурток виникає також у Вінницькій церковно-учительській школі. Організаторами цих гуртків були відомі громадські діячі В. Чехівський та С. Іваницький.

1893 На Поділлі нараховувалось в цей час всіх православних храмів – 1585, у тому числі – 13 домових. У Кам’янці-Подільському, враховуючи будівництво Олександрівської церкви на Новому плані – 19⁶¹, у тому числі – 7 домових; римо-католицьких храмів всіх – 148, з них у Кам’янці-Подільському – 4; наприкінці XIX ст. на Поділлі діяло 1188 церковнопарафіяльних шкіл і 1480 нижчих народних.

1895 У Києві вийшла друком історична праця видатного краєзнавця Поділля протієрея Ю. Сіцинського “Город Каменец-Подольский. Историческое описание” – настільна книга краєзнавців Поділля.

1897 Урочистості з нагоди 100-річного ювілею з часу утворення Подільської православної єпархії Російської православної церкви – офіційного знаряддя русифікаторської політики самодержавства на Поділлі.

1903 Урочистості з нагоди побудови і освячення Олександрівської церкви в м. Кам’янці-Подільському, побудованої до 100-річчя “воз’єднання” Поділля з Росією.

1903 У Кам’янці-Подільському створено Подільське Церковне Історико-Археологічне Товариство на базі Подільського єпархіального історико-статистичного Комітету (з 1895 р.). Незмінним головою ПЦІ-АТ був о. Ю. Сіцинський. У 1919 році ПЦІ-АТ об’єдналося з Подільським науковим Товариством, згодом Кам’янець-

Подільським Комітетом охорони пам'яток старовини, мистецтва і природи під керівництвом П. Клименка. Продовжувачем, ПЦІ-АТ стало у 1925 році Кам'янець-Подільське Наукове при ВУАН Товариство (70 членів) під проводом О. Полянського, Ю. Сіцінського і В. Зборовця, яке на початку 30-х рр. було ліквідоване, а багато його членів – репресовано.

1905-1907 Рух за викладання українською мовою в навчальних закладах Поділля. Розпочався з кам'янець-подільської духовної семінарії, де перед тим працював помічником інспектора (1903-1905 рр.) активний діяч київської громади Володимир Чехівський⁶². Подільське духовенство активно підтримало цей рух.

1906,
січень У Кам'янці-Подільському силами місцевої інтелігенції створено культурно-національне товариство “Просвіта”. Почесним членом товариства був обраний Подільський єпископ Парфеній⁶³. Серед засновників Кам'янець-Подільської “Просвіти” був священник Ю. Сіцінський. Членами “Просвіти” були священники К. Старинкевич, І. Доронович, які брали активну участь у перекладі Євангелія українською мовою.

1906,
вересень У м. Кам'янці-Подільському відбувся єпархіальний церковний з'їзд, який ухвалив домагатися перед владою запровадження викладання українською мовою в семінарії та інших школах духовного відомства. Синод змушений був задовільнити вимоги подільського духовенства постановою від 10 вересня 1907 року⁶⁴, що дало на деякий час можливість здійснювати навчання українською мовою та запровадити в семінарії та учительських школах предмети з українознавства.

- 1906,
лютий
- У Петербурзі вийшло друком “Євангеліє від Матвія” – перше офіційне видання українською мовою. У його підготовці – велика заслуга подолян. Редактором перекладу св. Синод призначив подільського єпископа Парфенія (12 березня 1905 року), який організував перекладацьку комісію з викладачів Подільської духовної семінарії та інших навчальних закладів у складі шести осіб, які добре знали на українській та стародавній мовах, До комісії увійшли протоієреї Ю. Сіцінський, К. Стиранкевич, наглядач кам’янецького духовного училища А. Неселовський, учитель жіночої духовної школи Н. Бичківський та ін. Для філологічної та правописної редакції перекладу була створена комісія при Академії Наук у Петербурзі на чолі з академіками А. Шахматовим і Ф. Порш. До складу петербурзької комісії увійшов О. Лотоцький ⁶⁵. На замовлення Єпископа Парфенія окремо накладом у 20 тис. примірників був виданий пасхальний україномовний текст Євангелії від Іоана.
- 1908
- Знято заборону з українського слова. На Поділлі з’являються збірники українських проповідей. На сторінках “Православної Подолии” друкує українською мовою свої проповіді протоієрей Ю. Сіцінський. Окремим збірками видали проповіді священники Степанківський і Ванькевич.
- 1912
- Священний Синод скасував свій дозвіл від 10 квітня 1907 року на часткову українізацію. Однак семінаристи склали цілу збірку проповідей українською мовою і видрукували її на горищі гуртожитку. Справа українізації духовно-навчальних закладів на Поділлі

	стала завмирати.
1913	У Кам'янці-Подільському відкрито учительську семінарію.
1917, квітень	Відбувся губернський єпархіальний з'їзд подільського духовенства. На з'їзді йшлося про викладання українською мовою в церковно-парафіяльних школах, читання проповідей в церквах, видання рідною мовою книжок, листівок, а також проголошення автокефалії Української церкви. З'їзд подільського духовенства, за словами Д. Дорошенка, "мав ясно виражений національний характер. Його учасники висловили надію, що з "автономією України" настане і автономія Православної Української Церкви". Цю орієнтацію прийняли і учасники повітових з'їздів.
1917, жовтень	ІІІ Всеукраїнський військовий з'їзд у Києві. Після постанови про незалежність України приймає постанову Про незалежність Української церкви від Російської. Створює оргкомітет зі скликання Всеукраїнського Церковного Собору.
1917, листопад	У Києві відбулися організаційні установчі збори, на яких утворено тимчасову Всеукраїнську Православну Церковну Рад (ВПЦР). Почесним головою ВПЦР обрано архієпископа Олексія (Дородніцина). Однак не змогла перебрати на себе церковну владу в Україні через шалений опір старого московського єпископату. Почався тривалий процес співіснування і протиборства національної Церкви з московською.
1917, 5 (18) листопада	На Всеросійському церковному соборі на відновлену патріаршу кафедру було обрано Тихона, митрополита Московського – противника незалежної Української

Церкви. Особливо відверту промосковську позицію зайняв Подільський вікарний єпископ Пимен (Пєгов)⁶⁶. У 1918 році був призначений на Подільську кафедру (1918-1923). Патріарх Тихон і єпископ Пимен вживали всіх заходів, щоб не допустити українську мову в храмах Поділля.

1917, грудень У м. Тульчині відбувся Другий з'їзд духовенства і мирян Поділля, який за словами протоієрея Ю. Сіцінського “містив у собі риси більшовизму”. З'їзд обрав єпархіальну Раду, яка фактично перебрала на себе верховну владу в єпархії, тим самим втілював гасло: “Вся власть Советам”. Консисторія заміщувалась Радою (Рада – та сама консисторія, але з виборним секретарем). Рада мала обмежити владу єпископа.

1918, січень У дні більшовицького нападу на Київ до Кам'янця-Подільського переїхала Всеукраїнська Православна Церковна Рада. З її діячів тут, у Кам'янці, сформувалося Кирило-Мефодієвське братство⁶⁷. Головою братства був обраний Василь Біднов⁶⁸. Його активними членами були, зокрема, Володимир Чехівський, протоієрей Василь Липківський (майбутній митрополит УАПЦ) та Юхим Сіцінський⁶⁹. Братчики склали першу в Кам'янці українську парафію, провели величезну роботу з формування перших парафій УАПЦ на Кам'янецьчині.

1918, 12 січня Відкрилась перша сесія Всеукраїнського православного церковного Собору у Києві. Проходив у три сесії до жовтня 1918 року. Однак автокефалія на ньому не була проголошена через активну протидію РПЦ та нерішучу позицію Центральної Ради.

1918, У Кам'янці-Подільському відбувся з'їзд священників

травень	Подільської єпархії. Більшість з'їзду висловилися проти автокефалії Української Православної Церкви та українізації богослужіння, але погодились на зміну деяких застарілих церковнослов'янських виразів і конструкцій.
1918, серпень- вересень	Проходив Третій єпархіальний з'їзд Подільського духовенства, який засудив рішення Другого з'їзду Подільського духовенства стосовно реорганізації єпархіального церковного управління і ліквідації консисторії. Заново були обрані 5 членів Ради при єпископі, які одночасно мали бути членами консисторії, й 5 кандидатів.
1918, 24 вересня	Римська курія за доби гетьмана відновила кам'янецьку католицьку дієцезію ⁷⁰ , яка була ліквідована царським урядом у 1866 році. У 20-х рр. тут нараховувалося до 104-х римо-католицьких громад і 350 тисяч вірних. Ліквідована більшовиками на початку 30-х років.
1918, 22 жовтня	У Кам'янці-Подільському засновано український університет з богословським факультетом та відділенням кирило-мефодієвського братства. Деканом факультету обрано професора В. Біднова. На богословському факультеті різні дисципліни читали І. Любарський, М. Васильківський, Й. Оксіюк, протоієрей Ю. Сіцінський, який обіймав кафедру загальної археології та історії Поділля. При факультеті було утворено комісію для перекладу церковно-богослужбових книг українською мовою. Ю. Сіцінський і В. Біднов увійшли до складу створеної в уряді Директорії УНР Ради міністерства з віросповідань. У лютому 1919 року в університеті почав викладати архієпископ Олексій

Дородніцин ⁷¹, прихильник українського церковного відродження.

1919,
1 січня Закон “Про автокефалію Української Православної Церкви та її вищий уряд”, виданий Директорією, мав намір активно залучати духовенство до державотворчої справи. Закон передбачав не відокремлення церкви від держави, а тісний союз між ними. Але реалізувати цей закон Українській державі не вдалося. Організаційне оформлення УАПЦ на першому Всеукраїнському Церковному Соборі (жовтень 1921 року) відбувається в умовах чужого для України більшовицького режиму.

1919,
21 березня У Вінниці більшовики розстріляли двох священиків і 100 осіб інтелігенції, членів національного Собору. Був заарештований весь учительський інститут (професори і студенти), весь персонал кооперативного союзу. Серед розстріляних були видатні культурно-просвітні діячі Поділля – Юхим Щириця, Оксентій Лолла та інші.

1919,
квітень Сформовано другу Всеукраїнську Православну Церковну Радку на базі українських парафій м. Києва – вищий керівний орган національної Церкви. Її вплив з часом поширився і на Поділля.

1917,
15 вересня Ректор Кам’янець-Подільського Державного університету Іван Огієнко ⁷² подав законопроект до Ради міністрів УНР про переклад Святого Письма. На підставі цього законопроекту при міністерстві освіти і сповідань 1 грудня утворено урядову комісію у справі перекладу Св. Письма на українську мову. Згодом комісію було передано під управління богословського факультету Кам’янець-Подільського Державного університету, який очолив професор В. Біднов. Комісія працювала майже

- повний рік: з 1 грудня 1919 до 14 листопада 1920 року (до евакуації з міста уряду УНР)⁷³.
- 1917,
7 жовтня У Кам'янці-Подільському Директорія видає декрет, яким підтверджує свій курс на будівництво автокефалії Української Церкви, взятий на початку року. Вищою владою в УПЦ визнається Церковний Собор. Створювався Український Синод. Перше засідання Українського церковного Синоду відбулося 14 жовтня у Кам'янці-Подільському; його відкрив міністр віросповідань Іван Огієнко.
- 1919,
10 листопада Подільський єпископ Пимен заборонив священнослужіння протоієреям В. Липківському, Ю. Сіцінському і священнику М. Крамаренку через те, що “вони “отложились от Московского патриархата, признали автокефалию Украинской Церкви” та “вступили в число членов Кирило-Мефодиевского братства, агитировавшего против православной русской иерархии”.
- 1919,
29 листопада Міністр освіти і сповідань І. Огієнко усунув єпископа Пимена від керівництва Подільсько-Брацлавською єпархією “за руйнування УАПЦ, за непослух законам УНР, за втручання в компетенцію цивільної влади і за агітацію на користь Денікіна”. 11 грудня відбулась передача єпархії єпископу Вінницькому Амвросію. 14 грудня голова Директорії С. Петлюра затвердив усунення Пимена.
- 1917,
12 липня Вступ більшовиків до Кам'янця. Пимен звинувачує членів Кирило-Мефодіївського братства у петлюрівщині і антибільшовизмі. Більшовицька влада закриває українську університетську церкву. На деякий час був

- закритий Петропавлівський римо-католицький костел ⁷⁴.
- 1920, Вдень евакуації Директорії з Кам'янця найкращим
16 листопада священикам Поділля – протоієреям Сіцінському, Якубовичу, Старинкевичу і Борецькому ⁷⁵ – подільський єпископ Пимен забороняє священнодіяти “за вживання в храмі української мови”. Однак, незважаючи на це, процес українізації церкви на Поділлі тривав.
- 1920 Закривається Подільська духовна семінарія, а також Подільське єпархіальне управління. Існує неоднозначна оцінка діяльності подільської духовної семінарії: хоч вона і була зрусіфікована, все ж остаточно знищити в ній український-дух колонізаторам не вдалося, тому поряд із засудженням русифікаторської ролі цього закладу даються численні позитивні відгуки про її випускників та багатьох викладачів.
- 1921, Церковний собор українських парафій Київщини. У
22-26 травня роботі собору брали участь представники подільських громад української церкви кількістю 45 осіб. На соборі було обрано митрополита Київського. Ним став архієпископ Полтавський Парфеній, колишній Подільський єпископ. Серед осіб, обраних кандидатами на єпископів, були і священики з Поділля: Василь Липківський (майбутній перший митрополит УАПЦ), Павло Погорілко, Костянтин Кротевич та протоієрей Юхим Сіцінський.
- 1921, Кам'янець-Подільський ревтрибунал організував
червень судовий процес над групою єврейських вчителів, які порушували декрет про відокремлення церкви від держави. Про цей процес стало відомо у Харкові – столиці тодішньої Радянської України. В населених

- пунктах Поділля радянські службовці почали закривати початкові (хедери) і вищі (ешиботи) єврейські релігійні школи.
- 1921,
29-30 червня З'їзд благочинних Вінницького, Літинського і Брацлавського повітів Поділля за ініціативою духовенства Російської церкви. Мав на меті перешкодити делегування на Всеукраїнський собор. Було, зокрема, вирішено, щоб на собор, який в жовтні скликає ВПЦР “делегатів не вибирати і не посилати”. Від делегування застерігав у своєму посланні від 21 червня і єпископ Пимен. Через це на собор не з'явилися представники від деяких повітів.
- 1921,
11 липня Засідання ВПЦР, на якому представник Кам'янець-Подільського Кирило-Мефодієвського братства запропонував орієнтуватися на власні сили у справі висвячення єпископату УАПЦ: “Щоб не звертатися ні до якої духовної влади в справі здобуття єпископату, бо можна бути певним, що навіть і закордонні патріархи солідаризуватимуться з патріархом Московським і не захотять нам висвятити єпископів. Тому варто перейти до шляху революційного в розв'язанні цього питання. Єпископів слід обирати самим і висвячення робити передаванням благодаті від священиків”. Як відомо, саме цим шляхом церковний собор невдовзі здобув свій національний єпископат.
- 1921,
вересень Безпосередня підготовка до Всеукраїнського Церковного собору. У Вінниці створено губернську церковну Раду, після чого у всіх повітах виникають осередки національно-церковного руху, пропаганду яких здійснюють головноуповноважені ВПЦР на Поділлі,

уповноважені в повітах, повітові та волосні церковні Ради.

1921, вересень Члена ВПЦР Павла Погорілка ⁷⁶, священика з подільського села Жолоби, Рада уповноважила “репрезентувати УАІЦ у справі відбудови церковної ієрархії в Українській Церкві перед найсвятішими патріархами і вищим церковними установами всіх Православних Автокефальних Церков”. Разом зі Степаном Орликом ⁷⁷ його відрядили на висвяту на єпископа до Грузії, де православна церква стала автокефальною. Та через складні воєнні обставини доїхати туди їм не вдалося.

1921, 14-30 жовтня Відбувся Всеукраїнський Православний Церковний собор, на якому закріплюються рішення ВПЦР про утворення ним Української Автокефальної Православної Церкви (УАПЦ) і формування свого єпископату. Першим єпископом-митрополитом собор обирає Василя Липківського ⁷⁸ родом з Поділля. А 25 жовтня собор обрав і висвятив ще двох єпископів, щоб утворити новий єпископат: Нестора Шараївського, законовчителя вінницької гімназії і священика з Волині Івана Теодоровича (майбутній глава Української церкви в США і Канаді), який став єпископом Вінницьким. У соборі брало участь 36 делегатів з Поділля.

1921, листопад Перебування єпископа Теодоровича на Поділлі (з резиденцією у Вінниці і Кам’янці-Подільському). Під час своєї діяльності на Поділлі він висвятив 60 священиків. У Кам’янці після відвідин єпископа з’явилося 11 парафій УАПЦ або 9% від усіх парафій повіту.

1922 Утворюється Кам’янець-Подільська округова УАПЦ.

Єпископську кафедру тут обіймали архієпископ Йосип Оксіюк та Микола Пивоваров (з 1927 року). Кафедра проіснувала до початку 30-х років.

1922

Радянська влада проводить масову конфіскацію церковних цінностей на користь голодуючих Поволжя. На місцях утворюються регіональні комісії з конфіскації церковних коштовностей. У Кам'янці-Подільському в квітні-травні 1922 року було вилучено з християнських храмів'(переважно католицьких) і єврейських синагог близько 150 кг срібла. Лише з Великої синагоги у Кам'янці-Подільському було забрано 8 коштовних предметів та лом срібла загальною вагою 45 фунтів (понад 18 кг). З кафедрального і тринітарського костелів комісари забрали 39 дорогоцінних предметів. Подібні операції були проведені і в інших населених пунктах Поділля: Ямполі, Китайгороді, Новій Ушиці тощо. Проводились арешти священників, розправи над віруючими.

1922,
серпень

Показовий судовий процес над кам'янецькими католицькими ксьондзами Нездельським, Дворжецьким, Шишком і Шиманським, які обвинувачувалися в приховуванні церковних цінностей. З цих чотирьох осіб перших трьох присудили до розстрілу з конфіскацією майна.

1923,
жовтень

У Харкові відбувся собор "обновленців" (т. зв. Синодальна Церква, що боролася з патріаршеством в лоні Російської православної) на чолі з Подільським архієпископом Пименом, який був обраний на митрополита Синодально-обновленської церкви в Україні. Він переїхав з Кам'янця до Харкова, звідки і

керував організацією інтриг проти УАПЦ.

- 1924,
3-5 березня У Вінницькому Казанському кафедральному соборі УАПЦ відбувся Подільський крайовий (губернський) церковний собор, на якому було підведено підсумок роботи подільської УАПЦ за три роки після Всеукраїнського церковного собору. На соборі затверджено статут крайової церкви. Через зречення першого архієпископа Подільської крайової церкви І. Теодоровича та від'їздом його до Америки на архієрейську Подільську кафедру УАПЦ обрано полтавського єпископа Костянтина Кротевича. На той час на Поділлі налічувалося 310 парафій УАПЦ, що становило 18% усіх християнських громад. Отже, незважаючи на тиск з боку влади і ставлення її до УАПЦ як до контрреволюційної організації, 1921-1924 рр. були часом зміцнення національної Церкви і зростання її впливу, особливо у Подільських повітах.
- 1925,
1 січня У Кам'янецькому окрузі 81 із 422 за реєстрованих релігійних організацій в УСРР була єврейською.
- 1929,
березень Таємна домовленість про створення єдиного церковного управління для всіх православних церков СРСР між більшовицькою владою і місцеблюстителем патріаршого престолу митрополитом Сергієм Страгородським. Згідно з цим домовленням всі парафії УАПЦ та інших православних церков мали бути підпорядковані Московській патріархії.
- 1929,
28-29 січня Відбувся Надзвичайний "собор" УАПЦ, який призвів до її ліквідації – "саморозпуску". Починається масове закриття владою парафій УАПЦ на місцях, у тому числі на Поділлі. До середини 30-х рр. тут не залишилося

	жодного об'єднання УАПЦ. Так зникає на довгий час національна церква на Поділлі.
1930, березень- квітень	Процес у справі “Спільки визволення України”. У цій справі проходило багато діячів УАПЦ, у тому числі і з Поділля. Серед них колишні архієпископи кам'янецькі М. Пивоваров, Й. Оксіюк, К. Кротевич, священники Потулицький, Винарчук, Сушицький, Куровський, Пайлик та інші. їх обвинувачували у контрреволюційній діяльності та зв'язках із закордоном. Всі отримали по 10 років концтаборів.
1930	Внаслідок масових арештів серед римо-католицького духовенства Кам'янець-Подільська дієцезія фактично припинила своє існування. Церковна ієрархія була зруйнована, більшість храмів залишилися без настоятелів. У 1933 році у Кам'янець-Подільській дієцезії залишилося лише 13 католицьких священників.
1932-1936	На Поділлі, як і по всій країні, влада проводить масове закриття церков, костелів і монастирів, а найцінніші з них просто руйнуються. У Кам'янці-Подільському були зруйновані кафедральний собор Казанської Божої матері (1932 р.) ⁷⁸ , собор Олександра Невського, колишній вірменський Миколаївський собор. Розібрані старовинні кам'янецькі церкви Святої Трійці, Івана Предтечі. Закрито всі католицькі костели області, у тому числі Домініканський, Тринітарський і Миколаївський у Кам'янці-Подільському. Петропавловський римо-католицький кафедральний собор XV ст. перетворено у 1936 р. на музей атеїзму. До кінця 30-х рр. у місті і області не залишилося жодного діючого храма.
1935	У Кам'янці-Подільському закрито лютеранську кірху,

яка з'явилась тут на початку XX ст.

- 1936 На Поділлі розгорнулась широкомасштабна кампанія щодо остаточної ліквідації всіх єврейських релігійних громад. Напередодні 1941 року на Поділлі не залишилось жодного діючого єврейського релігійного будинку.
- 1941 На території Кам'янець-Подільської області відновили діяльність 18 Католицьких громад, у 1942 році – 10, у 1943 році – 1, у 1944 році – 2. їм повертали костели і каплиці, що в радянські часи використовувалися як зерносклади або культурно-освітні заклади.
- 1941-1944 На окупованій німцями території України постало дві церкви: Українська православна церква зі статусом автономної, що визнавала юрисдикцію (відання) Московської патріархії, на чолі з Олексієм, митрополитом і екзархом України (липень 1941 року), та Українська автокефальна православна церква на чолі з єпископом Луцьким Полікарпом – “Тимчасовим адміністратором православної церкви на звільнених землях України” (лютий, 1942 р.). На Поділлі в часи окупації функціонують десятки церков автономістів і автокефалістів. Однак з приходом радянських військ вони припиняють свою діяльність, а храми переходять під юрисдикцію РПЦ.
- 1941 Під час німецької окупації відновлюють діяльність монастирі Поділля: Свято-Троїцький жіночий у Слобідці-Сатанівській, в Городищі Шепетівського району та Головчинцях Меджибізького району.
- 1944 На початку року в Кам'янець-Подільській області діяло 700 церков і молитовних будинків, 3 монастирі, більшість з яких була автокефальної орієнтації. Інші

- громади були автономними і перебували в підпорядкуванні митрополита Олексія (Громадського).
- 1945 Синодом РПЦ відновлюється діяльність Кам'янець-Подільської православної єпархії, на яку призначається єпископ Максим з титулом "Кам'янець-Подільський і Проскурівський", а кафедра єпископа переноситься з Кам'янця-Подільського до Проскурова. На кінець 1946 року по області було зареєстровано 452 церковні громади з діючими храмами, кількість яких у наступних роках постійно зростає ⁷⁹.
- 1945 У Кам'янці-Подільському діяло на цей час дві римо-католицькі громади, а по області – 34 костели. Римо-католицька церква об'єднувала 31 офіційно зареєстровану громаду, у тому числі в Городку – 3, Кам'янці-Подільському, Новій Ушиці і Ярмолинцях – по дві. За 20 повоєнних років католиків було позбавлено 25 костелів і перетворено їх на різні склади і зерносховища. Цілеспрямоване нищення пам'яток сакральної культури тривало до середини 80-х років, після чого існуюча тенденція набуває зворотного характеру.
- 1948 У місті Кам'янці-Подільському розпущено останню римо-католицьку громаду. Вірменську каплицю відібрано і запропоновано Зіньковецький костел. Однак у 1950 році він був відібраний під колгоспний клуб і бібліотеку.
- 1954 Станом на 1 січня у Кам'янець-Подільській області залишилося лише 13 зареєстрованих римо-католицьких громад. Упродовж застійного періоду 60-ті – 80-ті рр. кількість римо-католицьких громад у Хмельницькій області залишилась без змін.

- Поч. 60-х рр. Проходить нова хвиля масового закриття храмів. У 1964 році з 452 діючих на Хмельниччині православних храмів залишилося 143. Церкви перетворюються на спортзали, клуби, склади або просто зносяться. В 1962 році у Кам'янці-Подільському залишилася лише одна діюча церква – Свято-Покровська.
- 1964 Хмельницька православна кафедра скасовується. Керівництво єпархією перебирають вінницькі преосвященні. В 1970 році в Хмельницькій єпархії залишилося 139 діючих храмів.
- 1978, травень На колишньому польському цвинтарі в м. Кам'янці-Подільському, вперше за післявоєнні роки, почав діяти парафіяльний костел у приміщенні колишньої цвинтарі каплиці Воздвиження Святого Хреста побудованої у 1808 році.
- 1983 У колишній Кам'янець-Подільській Свято-Георгіївській церкві, що на Польських фільварках, відкрито планетарій. На початку 90-х рр. церква відновлює свою діяльність як соборна щойно утвореної Кам'янець-Подільської єпархії – УПЦ-МП (червень 1993 р.).
- 1989 На підставі рішення Синоду РПЦ Хмельницька єпархія стає самостійною. На кафедру з титулом єпископа “Хмельницького і Кам'янець-Подільського” призначається владика Ніфонт (Солодуха). Наприкінці 1990 року на Хмельниччині вже діяло близько 300 храмів, відкрито духовне училище.
- 1990, січень Собор РПЦ у Москві приймає рішення про створення Української православної церкви (УПЦ) в межах Українського екзархату, щоб зберегти всій вплив на Українську церкву і створити перешкоду на шляху

- утворення незалежної української автокефалії. Так на Хмельниччині з'являється УПЦ-МП (московського патріархату).
- 1990 На Хмельниччині з'являються перші храми від родженої Української Автокефальної православної церкви (УАПЦ): у Хмельницькому – храм св. апостола Андрія Первозваного, у Кам'янці-Подільському – храм св. апостолів Петра і Павла (1991р.).
- 1990-1991 У Кам'янці-Подільському з'являються новоутворені громади Української Греко-Католицької церкви. В 1993 році на їх утримання передано приміщення колишнього Тринітарського костелу. Побудовано нове приміщення храму на мікрорайоні “Жовтневий”, в ім'я матері Божої Почаївської (1995). Здійснюється передача церкви св. Трійці та келій Свято-Троїцького монастиря Протоігуменату отців Василян. Ведуться відбудовчі роботи Свято-Троїцької церкви.
- 1991 Відновлює діяльність найстаріша на Поділлі Кам'янець-Подільська римо-католицька дієцезія ⁸⁰, до складу якої входять громади, що діють на території дев'яти областей України і автономної республіки Крим ⁸¹. Керує дієцезією єпископ Ян Ольшанський. Діє духовна семінарія в Городку. Видається часопис “АвеМарія”.
- 1992, червень Після об'єднання УАПЦ з частиною УПЦ і утворення Української православної церкви Київського патріархату на Хмельниччині утворюється єпархія Української православної церкви Київського патріархату, яку очолив єпископ Хмельницький і Кам'янець-Подільський Мефодій (з 1998 року – Антоній).
- 1993, Священний Синод УПЦ-МП утворює на території

- 22 червня Хмельницької області дві єпархії: Хмельницьку (єпископ “Хмельницький і Шепетівський” Антоній) і Кам’янець-Подільську з центром у м. Кам’янці-Подільському. До складу Кам’янець-Подільської єпархії увійшло 7 благочинь з півдня області. Управляючим єпархією призначено Ніканора з титулом архієпископа “Кам’янець-Подільського і Городоцького” (з 1998 р. – Мефодій). Кафедральним став храм. св. великомученика Георгія Переможця. На кінець 2001 року в Кам’янець-Подільській єпархії нараховувалось 280 парафій УПЦ-МП.
- 1995, травень У Кам’янці-Подільському і на Поділлі Українською православною церквою московського патріархату урочисто відзначено 200-річчя утворення Подільської православної єпархії. У Георгієвському кафедральному соборі відправлено урочистий молебень за участю митрополита Київського і всієї України Володимира (Сабодана). Відбувся хресний хід і урочиста закладка каменя на місці відновлення Олександрівського собору, зруйнованого в 30-х роках. Після цього свято перенесено у м. Хмельницький та Вінницю, які свого часу входили до складу Подільської єпархії.
- 1995 Кам’янець-Подільській православної єпархії (УПЦ-МП) повернуто комплекс колишнього францисканського монастиря, який з часу утворення Подільської єпархії використовувався як резиденція подільського архієпископа та духовна консисторія.
- 1995 На Хмельниччині діяло 72 римо-католицьких костели і велася відбудова 30 великих храмів. На 1 січня 1999 року в Хмельницькій області діяло 118 римо-католицьких

	релігійних об'єднань.
1997, квітень	Ордену Домініканців в Україні передано комплекс Миколаївського домініканського монастиря (XV-XVIII ст.) у м. Кам'янці-Подільському.
1998	Початок відбудови у Кам'янці-Подільському (освячення та закладка перших каменів фундаменту) собору Олександра Невського, зруйнованого більшовицькою владою у 1935 р.
1997, 22 травня	У день Миколая Чудотворця православні урочисто, за участю єпископа Кам'янець-Подільського та Гродоцького Феодора, відсвятковано 600-річчя храму св. Миколая у Кам'янці-Подільському.
1998	Початок відбудови церкви Св. Трійці – найдавнішої соборної церкви м. Кам'янця-Подільського і всього Поділля, зруйнованої владою у 1935 році.
2000, 9 січня	У дзвіниці зруйнованого більшовицькою владою вірменського храму св. Миколая поновлено православну церкву св. Стефана (УПЦ-КП) ⁸² .
2000, 14 червня	Кам'янець-Подільська єпархія УПЦ-МП за участю єпископа Феодора провела урочисте богослужіння та освячення руїн колишнього архієрейського Будинку із Свято-Успенською церквою (до 1787 року – францисканський монастир).
2000, липень	Щойно утвореній Хмельницькій єпархії УАПЦ під консисторію передано історичне приміщення колишньої консисторії РПЦ у Кам'янці-Подільському, в якому відкрито церкву “Богоявлення Господнього”, а також духовне училище (2002 рік).
2001, 10 березня	Міське громадсько-політичне об'єднання національно-демократичних сил “Українська правиця” біля

пам'ятника Т.Г. Шевченка (м. Кам'янець-Подільський) підписала документ про об'єднання зусиль. Першою акцією правиці стало встановлення та освячення двох хрестів від УПЦ-КП та УГКЦ на місці зруйнованої владою Івано-Предтеченської церкви.

2001;
25, 29 липня Відбулися “хресні ходи” територією Хмельницької області православних УПЦ-МП Кам'янець-Подільської та Хмельницької єпархій – одна з численних провокацій, спрямована на засудження візиту примирення Папи Римського Івана-Павла II в Україну. Акція спрямована на поглиблення розколу та ворожнечі в Українському православ'ї.

5.6. Ієрархи Галицько-Подільської православної церкви (митрополити, єпископи, намісники) ⁸³

Олексій (1140-?) – митрополит.

Кузьма (1156-?) —митрополит.

Ніфонт (1303-1305) – митрополит, грек. При ньому Галицька єпархія, до якої належала Подільська церква, стає митрополичою.

Петро Ратенський (1305-1306) – митрополит.

Гаврило. (1331- ?) – митрополит.

Федір (Теодор) (1337-1347) – митрополит.

Антоній (1371-1389(91?)) – останній Галицький митрополит.

Михайло (1391, 1393, 1397) – єпископ з м. Вифлеєма. За дорученням Константинопольського патріарха залагоджував справи єпархії.

Іван (Кипріяні) (1392-1401) – луцький єпископ, наступник митрополита Антонія. Не дістав підтвердження патріарха. У 1401 році київський митрополит позбавив Івана гідності. Не зайнята Галицька митрополія перестала існувати.

5.7. Намісники Київських митрополитів

Ігнатій Кресович (1413-?) – намісник.

Макарій (1457-1458) – єпископ, номінований на єпископа Галицького з ченців монастиря св. Кипріяна у Константинополі папою Каллістом IV 16 січня 1458 року.

Андрій Свистельницький (1475-?) – намісник.

Іоасаф (?-1493) – намісник, архімандрит львівського монастиря св. Юра.

Афанасій (1493-1509) – намісник, архімандрит львівського монастиря св. Юра.

Філарет (1509-1511) – єпископ Холмський, домігся права управління Галицькою єпархією як візитатор.

Василь Плетенецький (1511-1522) – намісник.

Ісакій (Яцько) Гдашицький (1522-1534) – йому підпорядковувалися православні Львова, Галича, Коломиї, Кам'янця, Снятина, Жидачива).

Іоаким (Яцько) Сікора (1534-1537) – боротьба за намісництво з Макарієм Тучапським.

Іосиф (1535-?) – намісник.

Якунт Клишко (1535-1539) – намісник.

Макарій Тучапський (1537-1549) – намісник, 22 лютого 1540 року був висвячений на вікарного єпископа Галицького, Львівського і Кам'янець-Подільського. При ньому була відновлена Галицька єпископська кафедра.

Арсеній Балабан (1549, 1551-1569) – єпископ.

Іона (Іван) Лопатка-Осталовський (1569-1576) – єпископ.

Гедеон (Григорій) Балабан (1576-1607) – єпископ, з 1597 року – патріарший екзарх.

Єремія Тісаровський (1607-1641) – єпископ, з 1614 року патріарший екзарх, у його підпорядкування переходять церкви східного Поділля – Брацлавщини (1614-1620).

Іосиф Вільямін Рутський (1612-1613) – єпископ-уніат, перебував за межами Поділля. Після смерті митрополита Іпатія Потія посів його місце.

Арсеній Желіборський (1641-1650) – єпископ, піклувався про підтримку православ'я шляхом видання в заснованій ним друкарні “Номоканона”, “Служебника” та інших книжок, якими постачав православне духовенство і церкви Галицько-Подільської єпархії.

Афанасій Желіборський (1650-1667) – єпископ.

Єремія Свистельницький (1667-1676) – єпископ.

Іосиф Шумлянський (1668-1708) – єпископ, у 1680 році таємно прийняв унію, у 1700 р. запроваджує унію в Подільському воєводстві.

Панкратій (1681-1690) – грек, православний ієрарх, Митрополит Кам'янецький і Подільський, екзарх “Малої Росії”, призначений Константинопольським патріархом Іоакимом на окуповану турками територію Поділля, незалежний від львівського католицького архієпископа.

5.8. Єпископи-уніати

Маркіан Білосор (1680- ?)

Інокентій Вінницький (1681-1700) – православний перемишльський єпископ, у 1692 р. прийняв унію. У 1699-1700 рр. Поділля з Кам'янцем підлягало юрисдикції Перемишльського уніатського єпископа.

Миколай Дорошковський (1690-1700)

Варлаам Шептицький (1710-1715) – галицький єпископ.

Афанасій Шептицький (1715-1746) – з 1728 року – митрополит (митрополичий єпископ), воз'єднав Брацлавщину з Львівською єпархією.

Онуфрій Шумлянський (1747-1749) – адміністратор Кам'янець-Подільської дієцезії.

Леон (Лев) Шептицький (1749-1779) – єпископ, з 1778 року – митрополит. При ньому відбулося посилене перетягування уніатів до католицизму.

Петро Белянський (1780-1798) – єпископ, при ньому Кам'янець-Подільська уніатська єпархія відійшла до Росії і була перетворена указом 1795 року на Подільську православну єпархію. Переривається предковічний зв'язок

з Галицькою церквою****.

Антон Федик (2008-2015) – перший декан Кам'янець-Подільського деканату Тернопільсько-Зборівський Митрополій Української Греко-Католицької Церкви.

Іван Кулик (2019-) – єпископ Кам'янець-Подільської єпархії Тернопільсько-Зборівської Митрополії Української Греко-Католицької Церкви з 1 грудня 2019 року. 11 грудня 2015 р. Папа Римський Франциск благословив Рішення Синоду УГКЦ про створення Кам'янець-Подільської єпархії УГКЦ.

5.9. Ієрархи Подільської православної єпархії (РПЦ)

Віктор Садковський (1793-1795) – архієпископ Мінський, Ізяславський і Брацлавський, завідував православними церквами Поділля і Брацлавщини до часу впровадження тут окремої Подільської єпархії РПЦ (1795 р.). За нього розпочалася масова кампанія “воз'єднання” подільських уніатів з московським православ'ям (РПЦ).

Іоаникій (Никифорович-Полонський) (1795-1819) – перший єпископ Подільської православної єпархії РПЦ – колишній архімандрит Московського Донського монастиря, ректор Воронежської духовної семінарії. 31801 року – архієпископ.

Антоній (Соколов) (1819-1821) – єпископ Подільський – колишній архімандрит Казанського Преображенського монастиря, ректор Казанської духовної академії.

Ксенофонт (Троєпольський) (1821-1832) – архієпископ Подільський – колишній єпископ Володимиро-Суздальської єпархії РПЦ.

Кирило (Богословський-Платонов) (1832-1841) – архієпископ Подільський – доктор богослов'я, колишній єпископ Дмитрівського

**** Галицькі уніатські єпископи і митрополити, втративши після 1795 року Подільське єпископство все ж залишають за собою титул єпископа Кам'янець-Подільського. Так останній глава Греко-католицької церкви кардинал Любомир Гузар носить титул митрополита Львівського, Галицького і єпископа Кам'янець-Подільського. -

монастиря, Московська єпархія.

Арсеній (Москвін) (1841-1848) – архієпископ Подільський – колишній єпископ Тамбовський, ректор Тверської духовної семінарії. З 1860 року – митрополит київський.

Елпідіфор (Бенедіктов) (1848-1851) – єпископ Подільський-колишній єпископ Воронежський.

Євсевій (Ільїнський) (1851-1858) – єпископ Подільський – колишній архімандрит Віденського Свято-Духівського монастиря та ректор Віденської семінарії.

Ірінарх (Попов) (1858-1863) – архієпископ Подільський – прибув з Тверської єпархії.

Леонтій (Лебединський) (1863-1874) – єпископ, з 1873 року – архієпископ. Колишній єпископ Ревельський, ректор Санкт-петербурзької духовної семінарії. З 1891 року – митрополит Московський.

Феогност (Лебедев) (1874-1879) – єпископ Подільський – колишній архімандрит Кам'янець-Подільського Троїцького монастиря, ректор Подільської духовної семінарії, єпископ Балтський.

Маркел Попел (1878-1882) – єпископ Подільський. Галицький православний священик, з 1875 року – єпископ, головний організатор ліквідації унії на Холмщині (1875). Член св. Синоду з 1889 року.

Віктор (Любімов) (1882) – єпископ Подільський, – колишній єпископ Полоцький.

Іустин (Охотін) (1882-1887) – єпископ Подільський – колишній архімандрит Ростовського Богоявленського монастиря та ректор Ярославської семінарії.

Донат (Соколов-Бабінський) (1887-1890) – єпископ Подільський – колишній єпископ Брестський, архімандрит і ректор Архангельської семінарії.

Димитрій (Самбікін) (1890-1895) – єпископ Подільський – колишній архімандрит і ректор Воронежської духовної семінарії. При ньому здійснена закладка (1891 р.) і будівництво у Кам'янець-Подільському Олександро-

Невської церкви – храма-пам'ятника.

Іриней (1896-1900) – єпископ Подільський – колишній тульський єпископ. При ньому кількість “народних шкіл” зросла з 1460 до 1890.

Христофор (1901-1903) – єпископ Подільський.

Парфеній (Левицький) (1904-1909) – архієпископ.

Колишній ректор Московської духовної семінарії, єпископ Можайський, вікарій Московської єпархії.

Серафім (Голубятніков) (1909-1914) – єпископ Подільський.

Митрофан (Ламський) (1914-1918) – єпископ Подільський.

Пимен (Пегов) (1918-1923) – архієпископ Подільський з 1921 р. Крім нього в цей час на Поділлі діяли ще 6 єпископів РПЦ: Амавросій (Вінницький і Літинський), Фотій (Гайсинський і Тульчинський), Герасим (Балтський і Ольгопольський), Лоллій (Ямпільський і Могилівський), Валеріан (Проскурівський і Летичівський), Андріан (Кам'янецький і Ушицький). У 20-30-х рр. на Подільській російсько-синодальній кафедрі ⁸⁴ було 6 єпископів: Лаврентій, Борис (архієпископ), Іринарх, Варлаам, Димитрій і Філарет (архієпископ).

5.10. Єпископи Української автокефальної православної Церкви УАПЦ ⁸⁵

Іван Теодорович (1921-1924) – архієпископ Вінницький і Подільський – з 1924 року очолює Українську Церкву у США, Канаді і Південній Америці.

Костянтин Кротеви́ч (1924-1929) – архієпископ Вінницький і Подільський.

Йосип Оксіюк (1922-?) – архієпископ Кам'янецький.

Микола Пивоваров (1927-1929) – архієпископ Кам'янецький.

Роман – архієпископ Вінницький і Брацлавський. Керуючий справами Хмельницької єпархії від часу її утворення (2000 року) з центром у м. Кам'янці-Подільському, де в 20-рр. ХХ ст. функціонувала Кафедра УАПЦ.

5.11. Подільські єпископи УПЦ

Дамаскін (1944-?) – архієпископ Кам'янець-Подільський і Проскурівський.

Максим (1945-1946) – архієпископ. Єпископська кафедра переноситься з Кам'янця-Подільського до Проскурова. Вінницька єпархія виходить зі складу Подільської і стає самостійною.

Панкратій (1946-1948) – єпископ Кам'янець-Подільський і Проскурівський.

Варлам (1948-1950) – єпископ Кам'янець-Подільський і Проскурівський.

Антоній (1950-1952) – єпископ Кам'янець-Подільський і Проскурівський.

Андрей (1953-1956) – єпископ Чернівецький і Буковинський, тимчасово керуючий Подільською єпархією.

Варлаам (1956-1957) – єпископ Кам'янець-Подільський і Проскурівський, призначений вдруге.

Іларіон (1957-1962) – єпископ Хмельницький і Кам'янець-Подільський, у зв'язку з перенесенням кафедри й перейменування Проскурова на м. Хмельницький.

Ігнатій (1962-1964) – єпископ Хмельницький і Кам'янець-Подільський. При ньому (1964 р.) Хмельницьку кафедру було скасовано. Хмельницькою кафедрою почали, керувати Вінницькі преосвященні. Кафедральний собор у м. Хмельницькому закрито, а будинок єпархіального управління відібрано властями;

Алімпій (1964-1975) – єпископ Вінницький і Брацлавський.

Агатангел (Савін) (1975-1989) – єпископ Вінницький і Брацлавський.

Ніфонт (1989-1992) – єпископ Хмельницький і Кам'янець-Подільський. За нього єпархія була визнана самостійною (1989) і ввійшла до складу проголошеної у Москві УПЦ-МП.

Питирим (1992-1993) – єпископ Хмельницький і Кам'янець-Подільський УПЦ-МП.

Антоній (1993-?) – єпископ Хмельницький і Кам'янець-Подільський

УПЦ-МП. А після того, як на території Хмельницької області рішенням Св. Синоду утворено дві єпархії (Кам'янець-Подільську і Хмельницьку) – єпископ Хмельницький і Шепетівський.

Ніканор (1993-1997) – архієпископ Кам'янець-Подільський і Городоцький.

Мефодій (1998-1999) – архієпископ Кам'янець-Подільський і Городоцький.

Феодор (1999-?) – єпископ Кам'янець-Подільський і Городоцький.

5.12. Єпископи Української православної Церкви Київського Патріархату

Мефодій (1992-1998) – єпископ Хмельницький і Кам'янець-Подільський.

Антоній (1998-?) – єпископ Хмельницький і Кам'янець-Подільський.

5.13. Єпископи Православної Церкви України.

Антоній (2019-2021) – митрополит Хмельницький і Кам'янець-Подільський.

Павло (2021-2024) – єпископ Хмельницький і Кам'янець-Подільський.

Герман (2024 -) – архієпископ Кам'янець-Подільський. 2024 року створена Кам'янець-Подільська єпархія Православної Церкви України.

5.14. Єпископи Кам'янець-Подільської римо-католицької дієцези ⁸⁶

Вільгельм (1375-1384) – перший Кам'янець-Подільський єпископ з осідком у м. Чорнокозинцях, чернець-домініканець.

Олександр (1384-1410) – домініканець, наприкінці XIV ст. переніс резиденцію з Чорнокозинців у Кам'янець.

Анджей із Каліша (1410-1413) – в минулому пробощ – парафіяльний священник. Сприяв утворенню нової римо-католицької дієцезії в Молдавії.

Збігнєв із Лапанова (1413-1427) – єпископелект. Дотримувався пропольської орієнтації, противник створення самостійної католицької

Церкви на землях, що увійшли до Великого Князівства Литовського (ідея кн. Вітовта).

Павло домініканин з Боянчичів (1428-1453) – колишній канонік Віденський, капелан великого князя Вітовта). Під час його правління Поділля з Кам'янцем було приєднано до Польщі (1434). Очолював пропольську партію подільської шляхти- За відданість католицькій церкві і Польщі папа римський Євгеній IV назвав його “улюбленим братом, достойним можлистю, прикрашеним благочестям і страхом Божим”. При ньому зведений кам'яний кафедральний костел в ім'я св. Петра і Павла у Кам'янці-Подільському. Похований у Кам'янці, можливо у Домініканському костелі.

Розражевський. За його правління у Кам'янці заснована кафедральна капітула (1454).

Миколай Лабунський (1460-1467). Помер від чуми в Чорнокозинцях, похований у кам'янецькому костелі.

Миколай II Голошбек-Лесньовський (1467-1469). Вбитий татарами по дорозі до своєї кафедри.

Миколай III Прохницький-Корчак (1470-1471) (Канонік Перемишльський. Походив з православної родини Скбруп).

Матвій II (1471-1493) зі Старої Ломжі (домініканець).

Петро Повала (1493-1502). За його правління Поділля було спустошене 75-тисячною татарською ордою з синами Менглі-Гірея. Католицька традиція вважала Петра неперевершеним проповідником і “мовцемовному Демосфенусові рівним”.

Яків Бучацький (канцлер короля) (1502-1518). Зі старовинної родини магнатів Бучацьких»

Лаврентій Мензилевський (1518-1526). Домігся підтвердження Сигізмундом I (1519) привілею на володіння Чорнокозинцями.

Петро Гамрат (1526-1535). Вважався коханцем королеви Бони. За його правління Поділля в черговий раз зазнало спустошення татар, особливо Кам'янець.

Себастьян Бранницький (1536-1538) – королівський секретар.

Ян II Вільямовський (1538-1540). Жив переважно при дворі, улюбленець і дорадник короля, прихильник віротерпимості.

Миколай Дзержжовський (1540-1542). Учень і улюбленець Петра Гамрата. Боровся з дисидентами, намагався наставити у вірі високоосвічених людей – Яна Лаоського, Станіслава Оріховського, Христофора Остророга, Станіслава Любомирського та інших.

Анджей Зебржидовський (1542-1544). Учень Еразма Ротердамського, секретар Короля Сигізмунда Августа. Прославився своєю боротьбою з єретиками як ініціатор репресій проти них та автор кількох полемічних творів.

Ян Дзядуський (1544-1545) – чернець-домініканець (?).

Ян III Дорогоевський (1545-1546). З русинського роду. Отримав посаду Кам'янецького єпископа на клопотання Петра Гамрата. Напівєретик. За свідченням сучасників послідовник Маккіавеллі.

Бенедикт Іздебський (1546-1547). Ревний борець з дисидентами. Став єпископом Познанським.

Леонард Слончевський (1547-1562). Доктор богослов'я, талановитий промовець, відомий високими моральними якостями. Схилявся до протестантизму. За його правління з південної сторони кафедрального костелу добудована єпископська каплиця, про що свідчить геральдичний герб Слончевського з позначенням 1561 року. Помер у Кам'янці у 1562 році.

Деоґнісій Сеціґнєвський (1563-1569). Краківський і келецький канонік, королівський секретар. Помер у Кам'янці.

Мартін Бялобржевський (1569-1586). В історіографії вважається кращим Кам'янецьким єпископом. Блискучий поет, глибокий богослов, неперевершений проповідник, автор багатьох різноманітних творів. У Кам'янці заснував нову парафію з костелом св. Миколая і Себастьяна. Відновив у 1578 році замковий костел св. Архангела Михаїла.

Лаврентій Гослицький (1587-1588). Відомий вчений, автор багатьох творів. Постав під час посилення дисидентського руху на Поділлі і відзначився

тим, що підписав, на відміну від інших, їхню декларацію “Для збереження благ миру”.

Станіслав Гомолинський (1588-1591). Мав значний вплив при дворі і брав участь у вирішенні справ державної ваги. Був останнім кам'янецьким єпископом, який не схилився до єзуїтизму й не переслідував православних. Але власне з нього починається ряд єпископів, що розгортають конфесійну боротьбу на Поділлі.

Павло II Волицький (1591-1607). Активний борець проти православ'я, прибічник унії. Займався відбудовою та закладенням нових костелів і монастирів.

Ян Анджей Прухницький (1607-1614). Краківський канонік, отримав сан єпископа Кам'янець-Подільського в Неаполі з рук кардинала Філіпа Спінелі, а мальтійський орден обрав його протектором Польщі. Під час його єпископства на Поділля і в Кам'янець приходять єзуїти.

Мацей III Любенський (1614-1620). Улюбленець короля Сигізмунда III. Вирізнявся особливою пихатістю. Правник, богослов. Європейські освічений.

Адам Новодворський (1620-1627). Фундатор єзуїтського колегіума в Ломжі. Дав дозвіл на заснування кляштору Босих кармелітів.

Павел III П'ясецький (1627-1640). Ворог єзуїтів.

Анджей III Лещинський (1640-1646). Рідко бував у Кам'янці. Переважно жив при дворі.

Михайло Еразм Дзялинський (1646-1648). При ньому дієцезія була поруйнована татарами і козаками.

Ян Людвиг Стемковський (1648-1656). При ньому у Кам'янці, 1653 року, був заснований кармелітський монастир.

Адам (?) Сталіковський (1657-1660). Три роки по ньому кафедра пустувала.

Сигмунд Чижевський 1664-1665 (?).

Войцех Альберт Корицінський (1666-1669). Улюбленець короля Яна Казимира.

Веспасіан Лянцкоронський (1669-1677). Нащадок героя козаччини Предислава Лянцкоронського. Підписав капітуляцію на взяття Кам'янця турками, після чого покинув місто.

Ян Чернецький (1677-1679).

Станіслав II Воєнський (1679-1685).

Юрій Альбрехт Денгофр (1685-1687⁸⁷). Всі троє перебували за межами Поділля.

Ян Хризостом Христофор Гнінський (1699⁸⁸-1716), сенатор. Під час його єпископства на Поділля і в Кам'янець прийшли тринітари.

Стефан Богуслав Рупнєвський (1716-1722). Визначний організатор кам'янецької дієцезії. Заснував католицьку семінарію у Кам'янці-Подільському (1721 р.). При ньому у Кам'янець і на Поділля прийшли василіяни.

Станіслав Гозій (1722-1733). Родич кардинала Гозія, відомий лінгвіст. Добре знав латинську, голландську, французьку, німецьку та інші мови. Продовжив справу розбудови католицької семінарії у Кам'янці-Подільському.

Адам її Августин Вессель (1723-1735).

Франц Ковельський (1735-1739).

Вацлав Ієроним Сераковський (1739-1742). Другий, після Рупнєвського, організатор кам'янецької дієцезії.

Микола Дембовський (1742-1757). За нього католицька семінарія у Кам'янці переведена з єзуїтського колегіуму у нове приміщення (1752 р.), будівництво якого завершується у 1770 році. У 1757 році М. Дембовський організував громадське спалення єврейських талмудів у Кам'янці під час вигнання євреїв з Польщі і Росії “за релігійну пропаганду, фальшування монет і споювання селян”.

Єронім Шецицький (1757-1759). Брат Леона Шептицького, уніатського єпископа і митрополита, коад'ютора Кам'янецького.

Адам Корвін Красинський (1760-1793). Не бажав служити Російській державі, відмовився присягнути на вірність імператриці Катерині II. Покинув

дієцезію і виїхав за кордон в Австрію. За себе залишив коад'ютором єпископа Яна Дембовського (1793-1795).

Михайло Романович Сераковський (1795-1802). Призначений на Летичівську дієцезію у зв'язку із скасуванням Кам'янецької. З 1798 року очолює відновлену кам'янецьку дієцезію, до якої, поряд з Подільською, увійшла і Брацлавська губернія.

Ян Дембовський (1802-1809). При ньому на Поділлі відкривається сітка католицьких парафіяльних шкіл за проектом польського просвітителя Ф. Чацького.

Франц-Боргіас-Лука Мацкевич (1809-1842). Під час його правління дієцезія значно розширила свої межі за рахунок приєднання до неї Тернопольської округи та всіх бесарабських колоній аж до Прута і Дунаю, включаючи Хотин і Кишинів (з 1812 року).

Микола Бурський (1843-1855). Десять років був адміністратором дієцезії, а з 1853 року призначений на Кам'янецького єпископа у Римі. Проросійськи налаштований, за що його дуже не любили поляки. Помер у Кам'янці-Подільському від водянки.

Павло Будзінський (1855-1860) – адміністратор.

Антоній Фіалковський (1860-1866). Суфраган кам'янецький з 1858 року. Доктор богослов'я і канонічного права, член Петербурзької колегії. Останній в XIX ст. римо-католицький ієрарх, що завершив собою довгий список кам'янецьких католицьких єпископів.

Петро Маньковський (1918-1926) – єпископ відновленої за часів УНР Кам'янець-Подільської римо-католицької дієцезії.

Ян Свідерський (1926-) – єпископ, генеральний адміністратор. Керував католицьким парафіями Поділля з 1921 року. За нього Кам'янець-Подільська дієцезія на початку 30-х рр. припиняє своє існування.

Ян Ольшанський єпископ (1991-2002). Після довгої перерви відновлює діяльність Кам'янець-Подільська дієцезія, яка контролює релігійне життя католиків, понад як третини областей України і автономної республіки Крим.

Леон Дубравський ⁸⁹ (2002-) – єпископ-ординарій Призначений розпорядженням папи Іоана-Павла II від 4 травня 2002 року на Кам'янець-Подільську кафедру замість пристарілого єпископа Яна Ольшанського, що відійшов від справ. Іншими розпорядженнями папи Кам'янець-Подільська дієцезія скорочена у своїх кордонах до меж Хмельницької і Вінницької областей ⁹⁰.

ПРИМІТКИ 1

1 Це пояснюється, по-перше, відновленням поганства на Русі (882 р.) князем Олегом з Новгорода, а по-друге, досить незалежним становищем подолян відносно до київських князів. Подоляни хоч і визнавали над собою владу київських князів, однак “самі порядкували внутрішніми справами” і “свою залежність від Києва вони виявляли хіба що посиленням своїх полків до князівського війська”. Це самостійне життя подолян Грушевський пояснює тим, що “південно-західні землі втратили свій інтерес для київських князів після печенізького потопу, що розігнав (упродовж X-XI ст.) тутешню оселу колонізацію”.

2 У широкому контексті – в сфері впливу латинської культури.

3 Юхим Сіцінський стверджує, що за Литви (мабуть, йдеться про той час, коли 150 років галицька кафедра не осаджувалась єпископами) православні Поділля і Кам’янця залежали від Луцьких або Володимиро-Волинських єпископів.

4 У місцевій краєзнавчій літературі і досі існує плутанина щодо назви і походження цього храму, привнесена статтею православного священика XIX ст. М. Дороновича “Армяне в Подолии и первая их церковь в г. Каменце...”, в якій він намагався, безпідставно, ототожнити походження теперішнього Миколаївського храму з іншим вірменським храмом, заснованим пізніше, у 1398 році, Синаном Котлубеєм і тим самим зняти питання більш раннього і, можливо, ненормального походження цього вірменського храму.

5 Від цього часу Поділля перебуває під впливом двох православних церков: Києво-Московської – на сході (Брацлавщина) і Галицької – на заході, протистояння між якими постійно підживлюється боротьбою спочатку Галицько-Волинського і Володимиро-Суздальського князівств за “київську спадщину” а пізніше – у XV-XVII ст. – між Польщею та Москвою за сфери впливу в Україні. Це протистояння не припинилося навіть тоді, коли київська церква стає автокефальною (XV-XVII ст.), а особливо коли втрачає її наприкінці XVII ст., а Галицька стає уніатською. Виняток складає період між

1620 і 1670 рр., коли відбувається відносне замирення між православними і греко-католиками Польщі.

6 До складу Галицької митрополії увійшли єпархії: Галицька, Володимирська, Перемишльська, Луцька, Турівська, Холмська.

7 Місцева історична традиція твердить, що Коріатовичі прийшли на Поділля після розгрому татар під Синіми Водами, тобто у 1362 р., і були православними.

8 В українській і краєзнавчій історіографії захоплення західного Поділля і Кам'янця поляками береться під великий сумнів.

9 З цього питання в українській, російській і польській літературі здавна існує дискусія. Згідно з польською історіографією Коріатовичі могли прийти на Поділля значно раніше 1362 року, а саме між 1345 і 1351 роками.

10 У зверненні до патріарха король-католик погрожував: “Поставте Антонія митрополитом, щоб не зник і не пропав закон русинів. А якщо не буде Божого і Вашого благословення на цього чоловіка, то потім не жалуйтеся на нас: прийдеться хрестити русинів на латинську віру”.

11 При дворі Костянтина Коріатовича у Кам'янці згуртувалася велика група польський достойників: Бернат Мешковський, Лутко Гневомир, Януш Цьолек, Адамко Свешковський, Вишко Тлустий, Вишко Худий, Пашко Вашневич, Пашко Бушкович, Павло Ступич, Готард і брати Буцацькі.

12 На думку польських дослідників немає жодних підстав твердити про заснування Кам'янець-Подільської дієцезії у 1375 році. Польський історик Т.М. Трайдос схильний вважати, що ця дієцезія уперше з'явилася не раніше середини 80-х рр. XIV ст.

13 На той час Подільська римо-католицька єпархія складалася з чотирьох монастирів і декількох костелів (2-х – у Кам'янці і по одному у Смотричі і Червонограді) і, не маючи своїх єпископів, підпорядковувалась Краківській дієцезії, що, на думку польських дослідників, не є достовірним.

14 Значним прамотором (організатором) католицької церкви на Поділлі, поруч з Коріатовичами, міг бути предок польського роду магнатів Буцацьких,

що тут оселився й привіз ксьондзів.

15 На думку Абрахама і Трайдоса тут йдеться не про перенесення єпископської кафедри у Кам'янець, а про її первісне заснування.

16 У XVII ст. церква прославилася чудотворною іконою Божої Матері, що вважалася найдавнішою в Кам'янці і була однаково шанованою православними і католиками. Привезена близько 1380 року із Севастополя (Крим), вона знаходилася в костелі до 1672 року, а після його руйнування турками – у Благовіщенській каплиці, відомій тепер як Миколаївська церква. З 1767 року вона знаходилась у відбудованому вірмено-католицькому костелі до його руйнування в радянські часи в середині 30-х рр. Подальша доля ікони невідома.

17 Упродовж цього часу його функції виконує вірменська Благовіщенська каплиця, яка з 1767 року стає приписною до вірменського Миколаївського костелу.

18 Перші письмові свідчення про кам'яний кафедральний собор у Кам'янці Яблоновський відносить до 1450 року. За даними О. Прусевича вік став кам'яним у II пол. XV ст. За даними Ролле кам'яна будівля костелу виникла на початку XVI ст.

19 29 вересня 1498 року грамотою короля Яна Ольбрахта були підтверджені права кам'янецького католицького єпископства на володіння багатьма селами в Кам'янецькому та Смотрицькому повітах.

20 У листі до короля Казимира Папа рекомендував його як канонічно поставленого єпископа.

21 До відновленої Галицько-Подільської єпархії увійшло західне Поділля (Подільське воєводство). Брацлавщина продовжувала належати до митрополичої єпархії і управлялася через особливих митрополичих намісників і протопопів. Після переходу київського митрополита до унії Брацлавськими православними церквами керували православні єпископи відновленої Галицької єпархії, а з початку XVIII ст. і до 1762 року – уніатські.

22 Намісників називали протопопами. У Подільському воєводстві такі

намісники, крім Кам'янця, були в Сатанові. З кам'янецьких намісників наприкінці XVI ст. були відомі Василь (1582) і Клемент (1593-1603). На Брацлавщині намісником був архімандрит Богдан Готкінський, який перейшов на соборі до уніатів.

23 За даними Ю. Сіцінського та А. Прусевича замкова католицька каплиця вперше з'являється у 1575 році.

24 Протестантські громади існували і в інших містах Поділля: Вінниці, Кам'янці, Меджибожі, Сатанові, Язловцю, Барі та ін.

25 Крім Свято-Троїцької в м. Кам'янці-Подільському було ще декілька братських общин, з яких три носили назву "постійних братств" (Свято-Троїцьке, Івано-Предтеченське і Покровське), а інші – "тимчасових". Братства були також у Летичеві, Меджибожі, Скалі, Чернівцях (Брацлавщина) та ін.

26 Утворена єзуїтами в Кам'янці школа для дітей шляхти (т. зв. "конвікт") утримувалась коштом по-єзуїтського села вірмени, дарованого кам'янецьким суддею Михайлом Радецьким. Існувала до 1773 року, тобто до часу скасування ордену єзуїтів. А з 1773 до 1783 року була під управлінням монахів-тиатінів. Після цього була у відомстві Віденської академії до 1793 року. У 1797 році відновлена Яншиним у біскупському будинку. У 1803 році школа підпорядковується щойно відкритому віденському університету і відома як "латинська школа". З 1814 до 1831 року існувала під назвою повітового училища. Крім колегіуму єзуїти заснували у Кам'янці шкільний театр, бібліотеку, музичну школу та аптеку.

27 "Мы заметили в этом благословенном народе набожность, богобоязненность и благочестие ... все они, за исключением немногих, даже большинство их жен и дочерей умеют читать и знают порядок церковных служб и церковные напевы; кроме того священники обучают сирот и не оставляют им шататься по улицам невеждами... Вечером дети сироты ходят по домам просить милостыню и получают милостыню хлебом или иным подобным, годным для поддержания их существования, пока они не окончат учение. Вот причина почему большинство из них грамотно".

28 Серед вірменських храмів, крім Миколаївського, були зруйновані Успенський, храм св. Стефана, Гергієвський храм та інші.

29 Карловицький мирний договір між Польщею і Туреччиною був підписаний 26 січня 1699 року. Згідно з договором, Поділля поверталось Польщі після 27-річної турецької окупації.

30 “Кам’янець колись славився своїм ешафотом і своїми катами, що чинили перед ратушею, біля “позорного” стовпа, різні езекуції. Тут у 1509 р. було стято голови 50 знатним волохам, що попали в полон до поляків. Тут турки засудили на смерть Юрія Хмельницького, названого турками князем Сарматським. Тут у 1768 р. четвертували гайдамаків. Тут у 1757 р. ”містр справедливості” за наказом єпископа вогнем знищив до 1000 єврейських талмудів. Кам’янецькі кати колись славилися і їх позичали для виконання вироків інші сусідні міста, але таку особу давали лише під порукою заложників. Недаремно у відомому листі запорожців до турецького султана згадується кат кам’янецький”.

31 Замойський собор впорядкував латинські нашіарування в унії (шепотіння, літургії, застосування облаток, влаштування конфесіоналів, індульгенції, латинські свята і навіть обряди). Однак на Поділлі їх зовсім не було. Канонічно провів на основі унії католицьке віровчення і закріпив багато латинських порядків і звичаїв. Впорядкував собор і єпархіальну адміністрацію уніатської церкви. Всі постанови Замойського собору після затвердження їх папою (1724) мали стати обов’язковими для уніатів всіх єпархій в т. ч. Подільської.

32 Після смерті А. Шептицького новий галицько-подільський єпископ Леон Щертицький не бажав віддавати Брацлавщину новому митрополиту і вона залишалася спірною до 1761 року, а наприкінці 60-х рр. остаточно перейшла до митрополичої єпархії.

33 За Ю. Сіцінським, католицька семінарія у Кам’янці була заснована у 1770 році біскупом Красинським, а у 1782 році канонік Гронкевич побудував своїм коштом приміщення для семінарії і забезпечив її фондушем. У 1793 році

семінарія була закрита. При кармелітському костелі залишилась тільки школа для кліриків, що діяла тут з 1740 року. У 1812 р. семінарія була відновлена біскупом Мацкевичем і розташовувалась спочатку у приміщеннях кармелітського кляштора, а з 1842 року – у подомініканських будинках. Закрита після скасування католицької дієцезії, а учні її переведені до Житомира.

34 Див. словник.

35 На чолі Барської конфедерації серед інших стояли брати Красинські. Один з них, Адам, був кам'янецьким католицьким єпископом. На поч. 90-х рр. він емігрував до Австрії.

36 На цьому тлі відбулося насильницьке 'навернення уніатів до православ'я: побиття уніатів, що противилися,, інших відправляли в Переяслав до Гервасія для “воз'єднання” з православ'ям. Після Коліївщини Гервасій і Мелхиседек були відізовані з України. Почався зворотній процес. Уніатам було повернено 147 церков, з них 109 на Брацлавщині. Після 1772 року Росія декларує відмову від втручання у церковні справи Польщі в обмін на антиунійні заходи російського уряду на приєднаних білоруських землях. Україна залишається без жодного православного ієрарха (1772-1785).

37 Подібне сталося і з львівським уніатським єпископом, який після 1772 року опинився в межах Австрійської імперії, однак зберіг за собою управління частиною Галицької єпархії, що залишалась на території Речі Посполитої – у Подільському воєводстві – й іменувалася “Кам'янець-Подільською” до 1795 року, тобто до часу приєднання Поділля до Росії та утворення натомість “Подільської православної єпархії” з приналежністю до РПЦ.

38 Насильницькі , дії російської дипломатії щодо навернення уніатів до православ'я сприймалися як втручання у внутрішні справи Польщі і зустріли засудження з боку польської громадськості, що примусило російську дипломатію змінити тактику: насильства були припинені, а російським військам було наказано слідкувати тільки за тим, щоб обидві сторони “не робили одна одній насильств” (після польського сейму 1773 року).

39 Для першого Подільського православного єпископа Іоанікія був виділений будинок колишнього францісканського монастиря, але оскільки приміщення не було підготовлене, то єпископа поселили у відібраному у василіян і піднесеному до рівня першокласного православному Шаргородському монастирі, де він перебував до 1799 року, тобто до перенесення його кафедри за синодальним розпорядженням з Шаргорода у Кам'янець. У Кам'янці він тимчасово оселився у Свято-Троїцькому монастирі, поки не були відбудовані, у тому ж році, приміщення колишнього францісканського монастиря, відомого пізніше як Архієрейський будинок.

40 Цього ж, 1795, року до російського православ'я було приєднано 6 чоловічих і 2 жіночі монастиря на Поділлі, а також всі уніатські церкви в Кам'янці: Свято-Троїцьку василіянську, Івано-Предтеченську, Миколаївську, Петропавлівську церкви, Христовоздвиженську на Карвасарах, Георгіївську на Польських і Покровську на Руських фільварках.

41 Оскільки саме існування василіянських монастирів у цьому регіоні ставилась в залежність від того, матимуть вони публічні школи чи ні, останні почали швидко зростати. Якщо на межі 80-х – 90-х рр. XVIII ст. на Поділлі їх було лише 3, то наприкінці XVIII ст. їх кількість зросла до 16.

42 Монастир належав до першорозрядних. Настоятелями монастиря були архімандрити, які з 1806 до 1866 року одночасно були ректорами Подільської духовної семінарії.

43 У Брацлавській та Ізяславській губерніях упродовж 1795-1796 рр. у лоно російського православ'я було переведено майже 1,5 млн уніатів і створено 2,6 тисяч православних парафій.

44 Усі священнослужителі католицької та уніатської церкви протягом року мали з'явитись у Кам'янець-Подільський, Кременець і Летичів для підтвердження своїх прав і скласти присягу на вірність Росії.

45 Відновлюють діяльність єзуїтські школи у Кам'янці-Подільському і Вінниці та василіянські – у Барі і Немирові.

46 У 1882 році в Подільській єпархії налічувалось 756 церковно-

парафіяльних шкіл з 1637 учнями, а у 1900 році – 2045 шкіл з 95583 учнями.

47 У донесенні кафедрального протоієрея подільському православному єпископу читаємо: “... 4 мая этого года униаты церемониальным крестным ходом перенесли икону св. Николая из Кармелитского костела в каплицу ... обратив эту каплицу ... в униатскую церковь ... и совершают в ней богослужение... Священствовал в этой каплице ... Данилькевич, который вместе с другими униатскими священниками 9 мая при огромном стечении народа совершал соборную литургию и отправлял акафисты. При этом оказалось, что в Каменце совращено из православия в унию 26 человек ...”.

48 Повітове духовне училище в Кам’янці-Подільському утворено шляхом вилучення з Подільської духовної семінарії молодших класів. Розташовувалося спочатку у приміщеннях семінарії, а з 1837 року – на Польських фільварках. У 1847 р. духовне училище було переведено частково у Дунаївці і Привороття, а з 1859 р. знову повертається у Кам’янець шляхом переведення Барського духовного училища. Спочатку розташовувалося на Польських фільварках, а потім у приміщенні старої семінарії при Івано-Предтеченській церкві, на той час кафедральній.

49 Про систему навчання, життя і побут кам’янецьких бурсаків читай роман А. Свідницького “Люборацькі”.

49 “На чолі учбових закладів були поставлені росіяни, збільшено кількість недільних уроків з російської мови, а викладачів російської робили старшими вчителями. Викладання історії і статистики запроваджувалось тільки російською...”. “Посилилося будівництво російських православних церков. З 1832 по 1838 рр. на Поділлі було побудовано 41 кам’яну церкву і відремонтовано 769”..

50 У римо-католицьких семінаріях і консисторіях російська мова запроваджується в 1842-1843 роках.

51 Напередодні польського повстання на Поділлі було 130 римо-католицьких костелів і 30 монастирів.

52 Маєтки закритих монастирів роздавали тим, хто не був причетним до

повстання. Подільський військовий і цивільний губернатор писав у записці про стан губернії в 1843 році, що місцеве католицьке духовенство “хоч і невдоволене тим, що в нього забрали нерухомі маєтки, якими воно користувалося, все ж, відчуваючи своє безсилля, скорилося цій необхідності”.

53 Петро Андрійович Гліщинський (1810-1855) – син священика. Навчався у Подільській духовній семінарії (1827-1833), у Санкт-Петербурзькій духовній академії (1833-1843), наглядач та викладач Приволзького духовного училища. В 1843-1855 рр. працював викладачем і бібліотекарем у Подільській духовній семінарії. Викладав загальну світську історію, логіку, грецьку і французьку мови. Бездоганно володів латиною і польською мовами.

54 У 1852 році С. Руданський видав двотомне зібрання народних українських пісень Подільського краю, а у 1861-1862 рр. видав збірник “Копа пісень” та ґрунтовний етнографічний нарис “Подільське весілля”, К. Шейковський у 1859-1860 рр. – двотомну працю “Побут подолян”, а А. Свидницький – етнографічну “Основу”.

55 Додатком до “Подольских Епархиальных Ведомостей” були “Труды Комитета историко-статистического описания Подольской епархии”.

56 Початкова назва “Комитет историко-статистического описания Подольской епархии”.

57 У статуті Острозького братства (1865 р.) головною метою вважалося: “Відродження православ’я і російської народності в західно-російському краї та очищення наскільки можливо ґрунту православ’я від усякої домішки...”.

58 Митрофан Симашкевич (1845-1902) – подолянин, краєзнавець. Закінчив Кам’янець-Подільську духовну семінарію, згодом став її ректором (1876-1883). Пізніше – ректор Донської духовної семінарії (м. Москва), Пензенський єпископ. Автор історико-географічних, етнографічних та археологічних нарисів про Поділля у журналі “П. Е. В.” та інших місцевих виданнях, у тому числі “Историкогеографического и этнографического очерка Подолии” (1875-1876); “Указателя историко-археологических

достопримечательностей Подолии” (1884) та ін.

78 Ю.Й. Сіцінський (1859-1937) – відомий краєзнавець, археолог та історик Поділля, закінчив Кам’янець-Подільську духовну семінарію. Упродовж багатьох років незмінний голова Подільського церковного На той час кафедральний собор Кам’янецької єпархії УАПЦ.

79 За даними архівних джерел (Державного архіву Хмельницької області) в листопаді 1945 року в Кам’янець-Подільській області нараховувалось 532 діючих церкви і молитовних будинків та 2 жіночих монастиря.

80 Урочисте відкриття Петро-Павлівського кафедрального костелу відбулося 29 червня 1990 року.

81 А саме: Хмельницька, Вінницька, Дніпропетровська, Донецька, Запорізька, Кіровоградська, Миколаївська, Одеська, Херсонська.

82 Збудована у 1633 році на південь від Вірменської площі як вірменська каплиця. Зруйнована під час бомбардування міста турками у 1672 році разом з багатьма іншими храмами міста. У 1699 році відновлена у кам’яній дзвіниці на руїнах вірменського храму св. Миколая. Діяла до 1767 року, доки не був відбудований собор. Зберіглися фрески XVIII ст.

83 Складено за книгами Е. Сецинский. Город Каменец-Подольский. Историческое описание. – К., 1895. – С. 124-126; Н. Полонська-Василенко. Історія України. – У 2-х томах. – Т.1. – К., 1992. – С. 218- 290; В.І. Уляновський. Історія церкви та релігійної думки в Україні. – У 3-ч кн. – Кн. 1. – К., 1994. – С. 26, 84, 90; А. Зінченко. Благовісти національного духу. Українська церква на Поділлі в першій третині XX ст. – К., 1993; Ровінський В., Миханчук О. Православ’є на Подолії. Історичний нарис. – Кам’янець-Подільський, 1995 – С. 103-112, 136- 154 та інші.

84 Ця кафедра належала до так зв. Синодальної церкви або “обновленців”, що боролися з патріаршеством у лоні Російської православної церкви.

85 Автори нарису “Православ’є на Подолії” зазначають, що на

Кам'янець-Подільській кафедрі з 1920 по 1930 рр. було 6 єпископів-автокефалістів.

86 Складено за книгами: М. Симашкевич. Римское католичество и его иерархия на Подолии. – Каменец-Подольский, 1872; Е. Сецинский. Город Каменец-Подольский. Историческое описание. – К., 1895. – С. 162-164 (За даними Й. Ролле); В.І. Ульяновський. Історія церкви та релігійної думки в Україні. – К., 1994. – Кн. 2. – С. 124-138 та інші.

87 За даними Ролле: 1687-1694 рр.

88 У 1699 році приймав і освячував костели суфраган Длужевський, а Гнінський приїхав пізніше – 3 липня 1700 року.

89 Максиміліан (Леонід) Дубравський народився у 1949 році у с. Дубовіце Житомирської області. 1983 року Закінчив Ризьку духовну семінарію. 1982 року вступив до ордену св. Франциска отців Бернардинів у Польщі. 1983 року у Ризі рукопокладений у священники, 1986 року склав довічну обітницю. З 7 квітня 1998 року – єпископ-помічник (коад'ютор) Кам'янець-Подільської дієцезії.

90 Розпорядженнями папи від 4 травня 2002 року шляхом поділу Кам'янець-Подільської та Києво-Житомирської єпархій утворено Харківсько-Запорізьку і Одесько-Сімферопольську єпархії.

91 Нумерація на схемі відповідає переліку храмів і храмових споруд вказаних в пояснювальному тексті.

ПРИМІТКИ 2

1. Під “Українською церквою” слід розуміти християнську Церкву, як вона склалася на українських землях упродовж віків, починаючи від хрещення України-Русі. Фактично мова йде про Східну християнську церкву двох віровизнань: Українську православну (характерними ознаками якої, на відміну від інших форм національного православ’я, є демократизм, народність, побутовість і євангелізм. Демократизм українського православ’я виявлявся у притаманних йому рисах собороправності, певній віротерпимості, визнанні духу, а не букви церковного вчення) і Українську греко-католицьку церкву – “вселенську за суттю і національну за формою”, специфічною ознакою якої був її догматично-обрядовий синкретизм. Іншими словами – Українську національну церкву, повернуту лицем до Західного християнства і культури.

2. Юрисдикція південно-руської митрополії не поширювалася на західноукраїнські землі, які до кінця X ст. залишалися в сфері впливу латинської культури.

3. Слід враховувати, що українське православ’я має ряд рис, що відрізняє його від ортодоксального “візантійського” православ’я як церкви проміжної між Сходом і Заходом. Тут домінувала не візантійська, а кирило-мефодіївська традиція, яка була ближчою до народного життя, відповідала духу українства, відтворювала себе в “народному християнстві”. Тому впродовж практично семи століть Українська церква була відносно толерантною, а “дух нетерпимості” запанував лише в XVII ст., як реакція на католицьку експансію та як результат впливу “візантизму” в його російському ортодоксальному варіанті. На думку російського історика В.О. Ключевського, саме “плевели візантизму” віками формували звичаї, традиції і світогляд росіян.

Останні, за висловом Вл. Соловйова, “не підозрюючи того, відреклись самої сутності християнства, його духовних, загальнолюдських цінностей”, у тому числі і терпимості. Саме з такими “перекрученими уявленнями про християнство” і виховувалися “цілі покоління фанатиків, ворожих свободі

думки і релігії”.

4. “... монастир Студитського статуту” – назва ця походить від прізвища візантійського церковного діяча Теодора Студита (759-826 рр.), автора суворого монастирського уставу. Ігумен заснованого у V столітті монастиря Студіос у Константинополі. На початку XX століття устав студитів відновлено в Галичині заходами митрополита Андрея Шептицького.

5. “Автокефалія” у перекладі з грецької – “сам собі голова”. Означає церковну незалежність, самостійність в управлінні. Боротьба за автокефалію Української церкви полягала в обороні як від польського католицизму, так і впливів Східної церкви особливо Московської патріархії.

6. Київське християнство мало свої особливості, яких не було у Візантійській церкві і Московській. Після охрещення Русі-України тут не знайшла сприятливого ґрунту теорія про особливе призначення Візантії як другого Риму і особливу місію на слов’янських землях візантійського благочестя. У взаємовідносинах між церквою та українською державою не було ні цезаропапізму, ні папоцезаризма. Починаючи від кн. Володимира, державна влада не втручалася в суто релігійні справи. Князі Русі-України, козацькі гетьмани не присвоювали собі і церква не надавала їм титулів священства. Ці особливості українського християнства (його самостійна індивідуальність і вселенськість) візантійські патріархи, а за ними і Москва, намагались знищити і зробити з Русі-України свою політичну і релігійну піддану.

7. “Київська спадщина” (легенда про “Мономахові дари”). Міф про правонаслідування державної влади – “спадщини” – від Києва через Володимир до Москви династичним шляхом від князів Рюриковичів. Бере початок від Лаврентіївського літопису (1377 р.). Штучне з’єднання Київської історії (тобто української) з історією північно-східної Русі для обґрунтування претензій Москви на всі східнослов’янські землі.

8. Український історик діаспори М. Чубатий не схильний пояснювати перебування Київських митрополитів на північних землях упадком Києва та

загрозою татарських нападників. Насправді залишення Києва, мандрування чужими північними землями пояснюється тим, що митрополити Кирило і Петро робили це під моральним тиском патріархів, які були переконані, що там на півночі візантійське православ'я має найсильнішу опору і що Київські митрополити залишаться вірними Візантії.

9. Галицька митрополія від самого початку мала ворогів. Першим її ворогом був Київський митрополит, який правив тепер за межами Русі-України, а також всі його наступники. Побоюючись, що ця західноукраїнська митрополія може бути суб'єктом унії з Апостольською Столицею, у Константинополі вирішили, щоб усі єпархії стародавньої Київської митрополії були під опікою Московського (формально ще Київського) митрополита, який не зрадить візантійської ортодоксії. Тому Константинополь доклав усіх зусиль для ліквідації або об'єднання Галицької митрополії з тією формально Київською, а фактично вже Московською.

10. Після смерті митрополита Антонія Галицька митрополича кафедра вже не обсаджується Константинополем через втручання Москви, яка на той час знову сполучила повну владу над Київською митрополією, а тому домогалась намісництва (контролю) над галицькою кафедрою з боку Києво-Московської митрополії. З іншого боку – з кінця XIV ст. під владу польського короля підпадає Литва з Литовською (Київською) митрополією. Тому для польських королів також відпала потреба домогатися окремої митрополії для Галичини. Як наслідок – православна митрополія в Галичині перестає існувати.

11. Як вважає сучасний український дослідник В.І. Ульяновський, “традиційна думка про постійну нерівноправність православних у польсько-литовській державі від 1413 р. до 1569 р. є помилковою”. Він документально доводить, що уряд Польщі у XV-XVI століттях традиційно дотримувався у ставленні до православних політики релігійної толерантності і віротерпимості.

12. Литовська митрополія, як і Галицька, стояла в гострій опозиції до московсько-візантійського християнства, а тому вела постійну боротьбу за

своє усамостійнення. Заснована у 1317 році за литовського князя Гедиміна, вона кожного разу відновлювала свою діяльність (1355,1375,1415 pp.) після того, як Москва домогалась у Константинопольських патріархів її ліквідації.

13. Цей факт переконливо спростовує досить розпропаговану російським духовенством версію про нібито традиційну “матерність” Московської церкви відносно до Української як “дочірньої”, тобто молодшої церкви. Насправді Українська церква (Київська митрополія 988 р.) майже на 500 років старша за Московську (1448 р.).

14. Цей розрив був зумовлений розчленованим існуванням Київської митрополії у складі двох різних держав, різних політичних систем та етнічних спільнот, що надало двом частинам руського православ'я цілком своєрідного державно-етнічного забарвлення.

15. Полонізація української шляхти часто відбувався шляхом переходу до протестантських конфесій. Відхід від православ'я супроводжувався втратою культурної та політичної належності до українства, а згодом нащадки українських православних родин під тиском переслідувань залишали і протестантів, щоб стати взірцевими католиками.

16. Сучасні дослідники Української церкви О.П. Крижанівський і С.М. Плохій схильні вбачати “в посилені влади Константинополя у вирішені внутрішніх питань митрополії” суто меркантильні інтереси патріархів з метою “жебрання або видурювання коштів”. “Східні авантюристи (тобто патріархи – прим, авторів) за відповідну плату накладали прокляття, видавали грамоти на користь тих, хто їм платив, деморалізуючи та дезорганізуючи життя митрополії”.

17. Орден отців Василіян – чернечий орден Чину святого Василя Великого, що веде монаше життя за його правилами, укладеними близько 362 року. Ці правила Св. Василя (“батька грецького чернецтва”) з пізнішими доповненнями Теодора Студита поширилися у Візантії, а в XI ст. були перенесені і на українські землі. Вони (монастирі) не були пов'язані між собою і підпорядковувалися або місцевому єпископу, або, як виняток,

Константинопольському патріархові (право ставропігії).

18. Відновлення православної ієрархії поклало початок двом тенденціям:

- 1) усвідомленню нової ролі Києва як центра руського християнства;
- 2) розвитку малоросійської “свідомості”, що пов’язувала долю українських земель з історією російських земель.

19. “Ідея спільного патріархату була засуджена Римом...” Однак ідея поєднання православних та уніатів у рамках так званої “універсальної” унії продовжувала існувати в середовищі української ієрархії. Цей проект не був здійснений через смерть його розробників, (передусім П. Могили) та події пов’язані з Хмельниччиною.

20. Перша, друга, третя спроба культурно-національного відродження в Україні (від половини XV – до середини XVII ст.) – мирний шлях становлення української нації, перерваний Руїною.

21. Українська реформація припадає на другий і третій етапи культурно-національного відродження в Україні (кінець XVI -1 пол. XVII ст.). Головним її наслідком було утворення двох національних реформованих церков: Української греко- католицької (1596 р.) та Української православної (1620 р.).

22. У 1730 році Варлаама Вонатовича через протест проти намагань Синоду ліквідувати стародавні права і привілеї Української церкви позбавили сану і запроторили на 10 років ченцем у Кирило-Білозірський монастир.

23. Після 1686 року польський уряд і католицьке духовенство особливо активно стали підтримувати ідею унії, коли побачили, що уряд Росії прагне використати православну церкву на Правобережжі для політичного тиску на Польщу.

24. Граф М.І. Панін рекомендував російському послу у Варшаві не доводити справу до того, щоб православні в Речі Посполитій змогли “самі, без іншої допомоги триматися і брати участь у магістратах”.

25. У своєму намірі знищити греко-католицьку церкву уряд Росії не врахував те, що на Правобережній Україні унія вже пустила досить глибоке коріння, тому її ліквідація не могла пройти безболісно. Ігнорувалося і те, що

посилення кріпачтва на Правобережжі та одержавлення тамошньої церкви неминуче зміцнюють симпатії значної частини селян до унії, яка в цій ситуації служитиме їм символом помірнішого соціального клімату. У результаті уніатське і православне духовенство ніби помінялося місцями. Посипались скарги священників-уніатів на їхніх православних колег.

26. З 1921 до 1944 року митрополія Буковини-Хотина була у складі Румунського патріархату. З 1945 року віруючі Чернівецько-Буковинської єпархії – у складі Московського патріархату. З 1995 року на Чернівецьчині існує дві Православні церкви: УПЦ-МП і УПЦ-КП.

27. Крім УАПЦ у 20-30-х рр. в Україні діяли інші православні організації національного спрямування: 1) Українська Православна автокефальна Церква (УПАЦ) на чолі з митрополитом Пимоном (Пеговим). Утворена з українських обновленців у жовтні 1923 року. Діяла до середини 40-х років; 2) “Благодатна українська автокефальна Православна Церква” (БУАПЦ) утворена єпископами УАПЦ П. Погорілко і Т. Булдовським; 3) “Діяльно-христова церква” утворена у 1925 році як відщеплення від УАПЦ (єпископи В. Брожневський, П. Тернавський, протєсрей Янушевський). Проіснувала до 1929 року; 4) Польська автокефальна Православна Церква (ПАПЦ) діяла з 1923 року на західноукраїнських землях, що відійшли до Польщі після Ризького мирного договору 1921 року. Під час Другої світової війни ПАПЦ стала плацдармом для відновлення автокефалії в Україні. Таким чином, на той час поряд з традиційною “тихонівською” (РПЦ) в Україні існувало п’ять автокефальних церков.

28. На середину 20-х років в Україні діяло вже близько двох тисяч парафій УАПЦ, що становило 1/5 всіх православних парафій.

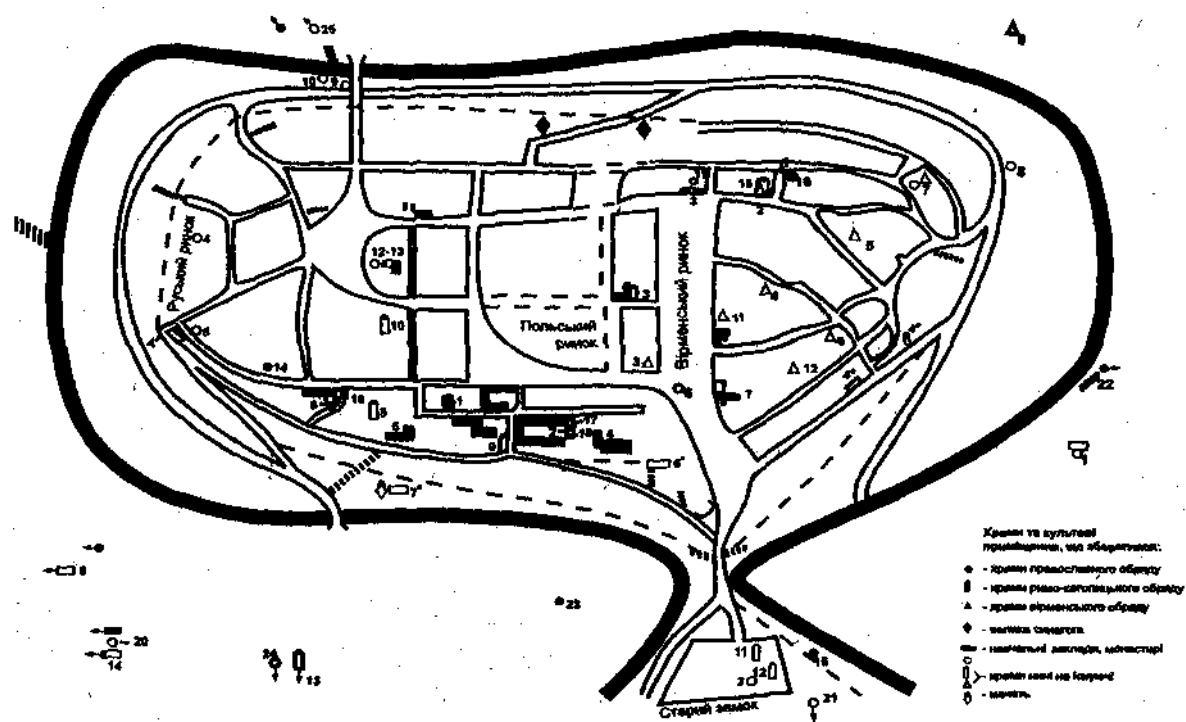
29. Митрополит Діонісій Валединський (1876-1960) глава Православної церкви у Польщі з 1923 по 1948 рр. Після Діонісія на Варшавську митрополичу кафедру поставляв не Константинополь, а Москва. Був призначений єпископ Львівський і Тернопільський Макарій (Оксіюк) – організатор Львівського псевдособору 1946 року. З 1970 року ПАПЦ очолює митрополит Василь

(Дорошкевич).

30. На початку 2004 року в Україні діяли 29785 релігійних організацій (громад) що на 1,2 тисячі більше порівняно з минулим роком. 50,1% загальної кількості релігійних організацій створено православними. Нині вони мають 15070 релігійних громад. У тому числі: УПЦ – 10348 громад, 8620 священнослужителів, 36 єпархій, 161 монастир, 15 духовних навчальних закладів, 36 братств, 5 місій, 3762 недільних шкіл. УПЦ-КП – 3395 громад, патріархію, 31 єпархії, 34 монастирі, 23 місії, 8 братств, 2588 священнослужителів, 16 духовних навчальних закладів, 1086 недільних шкіл, 25 періодичних релігійних видань. УАПЦ – 1156 релігійних громад, патріархію, 12 єпархіальних управлінь, 5 монастирів, (12ченців), 7 місій, 2 братства, 7 духовних навчальних закладів (258 студентів), 325 недільних шкіл, 7 періодичних релігійних видань.

ДОДАТКИ

План-схема⁹¹ культових споруд м. Кам'янця-Подільського

Перелік храмів і храмових споруд, що колись існували і тих що діють тепер на території старого Міста і в його околицях

1... Православні храми і храмові споруди

1... Воскресенський монастир з церквою Воскресіння Христового на Руських фільварках (XII-XVIII ст.). У 1783 році на її місці започаткована церква Покрови Пресвятої Богородиці.

2... Покровська замкова церква (XVI-XVII ст.). Повна назва: “Покрови Пресвятої Діви Марії”. Збудована князями Коріатовичами Олександром і Юрієм, у 1372 році. За старовинними переказами в ній були поховані її засновники.

3... Церква Святої Параскеви П'ятниці або П'ятницька. Дерев'яна. Вважається заснованою за княжих часів (XII- XIII ст.). Знаходилась у східній частині Вірменського ринку на вулиці, що з давніх часів зветься П'ятницькою. З цією церквою пов'язана давня традиція проведення у місті святкових ярмарків.

4... Церква Святого Михаїла-Архангела, або Михайлівська; з погостом (XVI-XVIII ст.). Коли виникла – невідомо. Знаходилась посередині колишнього Руського ринку. Тепер не існує.

5... Церква Успіння Пресвятої Діви Марії, або Успенська XVII ст. Дерев'яна, з погостом. Знаходилась навпроти Кушнірської вежі у напрямку до Петропавловської церкви. Зруйнована турками під час облоги міста у 1672 році.

6... Церква Вознесіння Господнього або Вознесецька (XVI-XVII ст.). Дерев'яна. Коли виникла – невідомо. Зруйнована турками під час облоги міста у 1672 році. Знаходилась у західній частині Вірменського ринку.

7... Церква Святого Миколая, або Миколаївська, з погостом (XVII-XVIII ст.). Мурована. Знаходилась у південно-східній, вірменській частині кам'янецького острова на краю тераси. Розібрана на початку XIX ст. Її ототожнюють з вірменською (другою) церквою св. Нікола. Як і коли вона

перейшла до української громади – невідомо.

8 . Христоріздвяна, або церква Різдва Христового, з погостом (XVI-XVIII ст.). Дерев'яна. Знаходилась у глибокій долині річки Смотрич, на півдні, біля колишньої електровні (раніше – “сад Віта”).

9. . Церква Спасо-Преображенська, або Спаська, з погостом (XVI-XVIII ст.). Коли виникла – невідомо. Дерев'яна. За іншими документами мурована. В долині річки Смотрич, на правову березі, там, де тепер Новопланівський міст. Скасована внаслідок епідемії у 1745 році.

10. Церква Святого Онуфрія, з погостом (XVI-XVII ст.). Дерев'яна. Коли виникла – невідомо. Згадується в документах XVI ст. Знаходилась на лівому березі річки Смотрич, на місці теперішніх сходів, що ведуть угору в Центральний парк.

11. Івано-Предтеченська церква з погостом. Належить до старовинних храмів Кам'янця і Поділля. Виникла за часів Коріатовичів. Мурований будинок XVI ст. з'явився на місці П'ятницької або близько до неї. За переказами Предтеченська церква була колись П'ятницькою, з якою пов'язана старовинна традиція проведення у місті торгівельних і святкових ярмарків. Під час турецького панування церква була перетворена на мечеть великого візиря. Деякі археологічні та етнографічні факти з історії цієї церкви свідчать про давні її зв'язки із задністрянською Молдавією і Волощиною. Зруйнована радянською владою у 1935 році.

12. Свято-Троїцька церква біля Новопланівського мосту (XVI- XVIII ст.). Соборна з монастирем і богословською школою. Церква належать до найстаріших у Кам'янці і на Поділлі. Бере початок ще з княжих часів (XII-XIII ст.). Під час турецького панування перетворена на мечеть Музерон-паші – особистого секретаря султана, з мінаретом, мусульманською школою. В середині 30-х рр. XX ст. церква була зруйнована. Монастирські приміщення збереглись. З кінця 90-х рр. ведуться реставраційні роботи орденом о.о. Василян.

13. Тепла церква в ім'я преподобних Антонія та Феодосія Печерських –

була відкрита в монастирському приміщенні Свято-Троїцького монастиря у 1838 році. Закрита в 20-х рр. XX ст.

14. Церква святих апостолів Петра і Павла, або Петропавловська. Мурований будинок XVI ст. того ж архітектурного типу, що й Троїцька та Предтеченська – конхової будови візантійсько-афонського походження. Знаходиться в північно-західній частині старого міста. Належить громаді УПЦ-КП.

15. Хрестовоздвиженська, або Воздвиження Чесного Хреста церква на Карвасарах, з погостом. Дерев'яна, на кам'яному підґрунті з дзвіницею. Вважається, що існувала уже в XV-XVI ст. Храм був зруйнований турками у 1672 році. Двічі відновлювався у XVIII ст. (у 1724 і 1799 рр.). Був діючим до середини 30-х рр. минулого століття. Сьогодні належить громаді УПЦ-МП.

16. Церква святого Миколая Чудотворця, або Миколаївська. Від самого початку вірменська Благовіщенська (соборна). Сучасної назви набула у 1811 році при переданні вірменами-уніатами українським греко-католикам. Після заборони УГКЦ з 1840 року діяла як православна РПЦ. У 30-ті рр. XX ст. була закрита. Відновила діяльність на початку 90-х рр. Належить громаді УПЦ-МП. Знаходиться на південному сході від Вірменської площі.

17. Церква Успіння Пресвятої Богородиці (так звана Велика Успенська церква в Архієрейському будинку). Перероблена з костелу колишнього францисканського монастиря (кін. XVIII ст.) (Вул. Францісканська).

18. Церква Різдва Христового на другому у поверсі Архієрейського будинку поруч з Успенською (1799 р.). Діяла до закриття Архієрейського будинку на поч. 30-х рр. XX ст.

19. Кафедральний собор Казанської Божої Матері XIX ст. Перебудований з кляшторного кармелітського костелу XVIII ст. Зруйнований владою на початку 30-х рр. XX ст. Знаходився по вул. Татарській біля будинку колишньої російської чоловічої гімназії.

20. Церква Всіх Святих, або Всесвятська (1821-1826) на православному цвинтарі, закладеному наприкінці XVIII ст. за Польськими фільварками і

Біланівкою. Знищена разом з цвинтарем більшовицькою владою у 30-х рр. минулого століття.

21. Церква в ім'я 12-ти Апостолів ХІХ ст. на Підзамчі, на колишньому архієрейському хуторі. Зруйнована за радянських часів.

22. Церква Покрови Пресвятої Богородиці на Руських фільварках (ХVІІІ-ХІХ ст.). Перебудована у 1845-1861 рр. вище старої дерев'яної в стилі російсько-візантійського пізнього класицизму. Належить громаді УПЦ-МП.

23. Церква Святого Георгія Переможця на Польських фільварках (ХVІІІ-ХІХ ст.). Кам'яна будівля зведена у 1850-1861 рр. у візантійсько-московському стилі. Перша споруда в Кам'янці-Подільському з характерним для московської архітектури ХVІІ ст. високими наметами і “кокошніками”. В радянські часи використовувалась як планетарій. У 1993 році стає кафедральною церквою Кам'янець-Подільської єпархії УПЦ-МП.

24. Православна церква у містечку Зіньківці, передмісті Кам'янця-Подільського ХVІ ст. Однак уже в ХІХ ст. її не існувало. Сьогодні в Зіньківцях діє церква Святого Рівноапостольного Великого князя Володимира громади УАПЦ.

25. Церква Олександра Невського на Новому плані – храм-пам'ятник зведений у 1893 році в російсько-візантійському стилі з головним центральним куполом до століття “возз'єднання Поділля з Росією”. Її проект наслідував церкву Милуючої Божої матері в Санкт-Петербурзі у Галерній Гавані. Зруйнована радвладою у 1935 році. Відновлювальні роботи ведуться з 1995 року.

2. Римо-католицькі костели, кляштори та інші споруди

1. . Кафедральний костел святих апостолів Петра і Павла ХІV-ХІХ ст. заснований князем Юрієм Коріатовичем у 1361 році. Кам'яний будинок костелу зведений в середині ХV ст. Разом з баштою-дзвіницею, будинком єпископа/колегіумом і тріумфальною аркою створює замкнений простір ансамблю ХV-ХVІІІ ст. Пам'ятник архітектури різних епох і стилів. Під час

турецької окупації (1672-1699) був перетворений у головну мечеть імені Падішаха і до нього був прибудований мінарет. Функціонувала мусульманська школа. Використовується як музей з 1936 року.

2... Францісканський кляштор (конвент) з костелом Успіння Пресвятої Діви Марії (XIV-XVIII ст.). Під час турецької окупації костел був перетворення у мечеть з прибудованим мінаретом. У 1787 році монастир був переведений у м. Городок. У 1799 році францісканський комплекс під резиденцію Подільською православного єпископа Архієрейський будинок і Архієрейську церкву). В 30-х рр. XIX ст. резиденція припинила своє існування. У 1995 році комплекс колишнього францісканського монастиря з церквою передали Кам'янець-Подільській єпархії УПЦ-МП. Ведуться реставраційні роботи.

3... Домініканський чоловічий кляштор (конвент) з костелом святого Миколая Мирлікійського XIV-XVIII ст. Заснований князями Коріатовичами у 1370 році. За часів турецького панування (1672-1699) костел було перетворено на Мечеть кам'янецького паші (за іншими даними – султанки фаворитки). Клядитор скасовано у 1843 році, а костел діяв як парафіяльний до 1935 року. У 1997 році комплекс домініканського монастиря передано ордену св. Петра Пустельника Домінікан в Україні.

4... Домініканський жіночий кляштор з костелом святого Михаїла (XVII-XVIII ст.). Перший дерев'яний костел збудовано у 1615 році в ім'я св. Катерини Сієнської внизу, коло річки Смотрич, трохи вище Руської брами. Другий – у 1643 році біля башти Степана Баторія з костелом св. Михаїла і третій (останній) – на початку XVIII ст. (1720 р.) біля францисканців (мурований костел і кляштор). У 1866 році кляштор було скасовано, а костел закрито. У 1995 році костел передано Кам'янець-Подільській римо-католицькій дієцезії.

5... Єзуїтський костел св. Станіслава з кам'яними будинками колегіуму (конвікту) XVII-XVIII ст. Знаходився біля кафедрального костелу. Після заборони ордену у 1773 році костел використовувався під різні господарські

потреби. В 30-х рр. ХІХ ст. єзуїтський костел перебудовано під першу російську чоловічу гімназію, а єзуїтський конвікт перетворено у флігель. Тепер знаходиться у розпорядженні Кам'янець-Подільського державного університету.

6. . Кляштор босих кармелітів (новий) з костелом ХVІІІ ст. на північ від садиби єзуїтів. (Старий будинок ХVІІ ст. знаходився на кінці Старого бульвару і був зруйнований під час турецької окупації.) У кляшторних приміщеннях діяла богословська школа відома як школа кліриків (1740-1833). Кляштор закритий у 1866 р., а костел перетворений у 1878 році на православний кафедральний собор, що діяв до початку 30-х рр. ХХ ст. З 1921 року – головний собор Кам'янець-Подільської єпархії УАПЦ. У 1932 році був зруйнований. Будинок богословської школи зберігся.

7. . Кляштор кармеліток ХVІ ст. Єдине свідчення про нього дає згадка в опису міста 1700 року про “пляц з батареєю – колись девиць-кармеліток, на якому будиночок будований”. Цей пляц знаходився там, де тепер садиба по вул. Татарській, 2 неподалік від башти Степана Баторія.

8. . Тринітарський кляштор (1699-1842) і костел Святої Трійці Спочатку розміщався в мусульманській мечеті біля Польської Брами, а пізніше на вулиці, що веде до Замкового Мосту. Після закриття кляштора у 1842 році костел залишався діючим до середини 30-у рр. ХХ ст. Відновив свою діяльність на поч. 90-х рр. як церква св. Йосафата громади ГКЦ. Кляшторні приміщення не збереглися, ,

9. . Монастир Візиток (жіночий) заснований губернатором М. Грохольським на поч. ХІХ ст. Кляшторне приміщення збудоване у 30-х рр. ХІХ ст. в стилі пізнього класицизму, прямокутне, з внутрішнім двором (Польські фільварки, вул. Суворова, 20). У 60-х рр. ХІХ ст. після закриття кляшторний будинок був проданий православному духовному відомству для жіночого єпархіального училища. Після революції тут розміщалась “совпартшкола”, а з кінця 50-х рр. технікум харчової промисловості (тепер коледж).

10. Костел св. Катерини зі шпиталем, один з найдавніших у місті, можливо XIII ст. Первісно міг бути православним. Зруйнований під час турецької навали (1672-1699). Знаходився на південному-заході від кафедрального костелу на розі вулиці Ковальської поряд з францисканським кляштором. Ведуться відновлювальні роботи.

11. Костел святого Лазаря зі шпиталем, давній. Зник під час турецького панування (1672-1699). Знаходився на Троїцькій вулиці, навпроти Троїцької церкви.

12. Костел св. Станіслава в Старому Замку. Збудований кам'янецьким старостою Яном Потоцьким наприкінці XVI ст. Будова базиліканського типу. Під час турецького панування був перетворений на Мечеть. Дотепер не зберігся.

13. Костел-каплиця св. архістратиґа Михаїла у замковій башті Денній, на першому ярусі, облаштований кам'янецьким старостою Миколаєм Бржеським у 1575 році, а освятив його кам'янецький єпископ Мартін Бялобржевський, про що свідчить напис на внутрішній стіні башти.

14. Костел Воздвиження Святого Хреста у Зіньківцях. Побудований на початку XVIII ст. кам'янецьким біскупом Стефаном Рупнєвським. До 1793 року в ньому Правили вікарії кафедрального костелу. Нині діючий. При костелі існує старовинний цвинтар.

15. Костел Воздвиження Святого Хреста на католицькому польсько-фільварецькому цвинтарі, закладеному наприкінці XVIII ст. навпроти колишньої міської в'язниці. Побудований у 1806 році у плані рівнораменного хреста. Поруч знаходяться невелика цвинтарна каплиця. Закритий більшовицькою владою на поч. 30-х рр. XX ст. У роки Другої Світової війни його повернено віруючим, але у 1959 році знято з реєстрації, а будівлю передано під майстерню, що виробляла надгробки. У 1987 році приміщення повернено громаді римо-католиків. Тепер це костел Святого Серця Господа Ісуса на цвинтарі.

16. Костел св. Миколая колишній вірменський, а з середини XVIII ст.

вірмено-католицький, уніатський. Після ліквідації в Росії вірмено-католицького єпископату у 1816 році і за відсутністю у місті вірмено-католиків цей костел з того часу функціонує як римо-католицький. Діяв до поч. 30-х рр. XX ст. У 1936 році був розібраний. Знаходився перед Благовіщенським (тепер Миколаївським) храмом ближче до Вірменського ринку.

3. Вірменські храми

1. . Храм Благовіщення пресвятої Діви Марії – один з найдавніших кам'яних храмових споруд міста. Належав вірменам ще в XIII ст. Соборний у XV-XVII ст. Неодноразово перебудовувався. В XVII-XVIII ст. на його території розміщався кляштор вірменок – “дівоток”. Під час турецької окупації був зруйнований разом із церквою св. Нікола (Миколая) і стояв у руїнах до поч. XVIII ст. Для вжитку від храму залишилась лише апсида. У XIX ст. був перейменований на св. Миколая, спочатку греко-католицький, а пізніше, з 1840 року, православний. Сьогодні належить громаді УПЦ-МП. Знаходиться на південному сході від Вірменського ринку (Миколаївський провулок).

2. . Церква св. Нікола (Миколая), григоріанська, а з середини XVIII ст. вірмено-католицька (уніатська), кафедральна. Побудована у 1398 році Синапом Котлубеєм. Спочатку дерев'яна, а з 1495 року кам'яна. Під час турецької окупації призначалась під мечеть третього візиря Кара Мустафи, але була зруйнована і стоїла у руїнах до середини XVIII ст. У 1756-1767 відбудований вірменами ібс уніатський кафедральний у римському стилі. З XIX ст. – римо-католицький, парафіяльний (Вул. Вірменська, 2).

5. . Храм Успіння Божої Матері, вірмено-католицький. Коли виник – невідомо. У XVII ст. знаходився на північному заході вірменського ринку. Зруйнований турками під час бомбардування міста у 1672 році. Нині не існує.

6. . Каплиця св. Степаноса (Стефана) у дзвіниці вірменської церкви св. Нікола. Каплицю заснував багатий міщанин Пірзаде у 1633 році в ім'я, душ своїх дружин Марухни і Турванди. Після вигнання турків з Кам'янця каплиця

була відновлена у 1699 році і ймовірно, була діючою до поч. XVIII ст. поки існувала вірменська община. Зберіглися фрески XVIII ст. У 2000 році була відроджена громадою УПЦ-КП.

7...Георгієвський вірменський храм. Коли виник – невідомо. Згорів під час турецької окупації міста. Після того не відновлювався. Знаходився на півдні від Вірменського ринку, вище тепер Миколаївської православної церкви.

8...Храм Святого Хреста. Коли виник – невідомо. У XVII ст. знаходився на південному сході від міста на полях вірменської громади. Цілком можливо, що назва храму була пов'язана з хрестовою горою, що знаходилась на південному сході від міста. Зруйнована турками у 1621 році під час підступу до міста.

9...Церква Святого Нікола (друга) – збудована у 1577 році єпископом Міхно на кошти ходжі Андріаса з Кафи та вардапеда Григора Варагеті. Згодом ця церква була передана руській общині. Цій другій вірменській церкві Міхно з дружиною Гулаф у 1598 році подарували будинок, розташований навпроти церкви Св. Нікола.

10. Церква Святого Аксента. Під 1621 роком у вірменських актах записано, що “члени юначого церковного братства зробили рів навкруги церкви Святого Аксента, якого не було раніше, а був навкруги неї лише тин”.

11. Церква Святого Степаноса. Дотурецька. Ю. Сіцінський вважав, що храм знаходився десь на південь від Вірменського ринку і був зруйнований турками наприкінці XVII ст. За іншими даними – міг знаходитись на Шпитальній вулиці у межах будинку №13, або на вул. Довгій неподалік від Миколаївської церкви.

12. Церква Святого Григора Лусаревича (просвітителя вірменів) у вірменському кварталі. Дотурецька XVI-XVII ст. Відома здавна. Мурована будівля з куполом, оточена мурованою огорожею з балясинами. Місце розташування поки невідоме. Зникла під час турецької окупації.

13. Церква Святого Григора Просвітителя (Ілюмінатора) всіх вірмен

XVIII ст. Освячена львівським архієпископом Вартаном Гуненяном, у 1708 році. При храмі було братство (до 1748 р.), маленький цвинтар. Знаходився на місці вірменської Ратуші. У II пол. XVIII ст. вже не існувала.

14. Кам'яниця, яку надали турки вірменам для богослужіння замість відібраних церков. Збудована у 1620 році багатим вірменином Ованесом у південній частині міста. Тепер вул. Шпитальна, 6 (у вигляді двох склепінчастих підвалів – цех заводу з переробки соків).

СЛОВНИК РЕЛІГІЄЗНАВЧИХ ТЕРМІНІВ

Абат – титул настоятеля монастиря в католицькій церкві. Інколи абат домагається незалежності від єпископів і підпорядковується безпосередньо папі. У деяких випадках абат – загальна назва священиків і вищого духовенства у католицькій церкві.

Абсолют – безумовне, незалежне від будь-чого начало.

Августинізм – течія у християнській філософії, яка розвиває уявлення про віру як внутрішнє спілкування людини з Богом, про пізнання Бога ірраціональним шляхом. Засновником августинізму є середньовічний богослов Августин Аврелій (354-430 рр.). Упродовж низки століть августинізм був панівним ученням у католицькій церкві. Після XIII ст. офіційним ученням католицизму стає томізм. Нині августинізм не є офіційною філософією католицизму, проте користується в католицьких колах значним впливом.

Автохтонний – корінний, наявний давно.

Аграрні (землеробські) культи – сукупність релігійно-магічних вірувань і обрядів у давніх землеробських народів з метою впливу надприродним шляхом на стихії природи, щоб підвищити продуктивність праці. Аграрні культи включають у себе магічні дії, спрямовані проти небезпек, що загрожують урожаю або свійським тваринам (посуха, градобій, сарана, падіж худоби тощо).

Аллах (від араб. Аль ілах – божество) – ім'я Бога в мусульманській релігії. Культ Аллаха поряд з культом інших божеств був відомий в доісламській Мецці. В ісламі Аллах – єдиний Бог, визнання якого є першою вимогою мусульманського віровчення.

Амвон – у православному храмі – підвищення перед середньою частиною іконостаса, з якого читаються Євангелія, виголошуються проповіді та ектенії (молитви).

Амулет (від араб. hamula – дослівно – носити) – талісман – невеликий предмет, який фантазійно наділяється надприродною силою, здатністю

захищати, оберігати його власника від всіляких нещасть, хвороб, ворожих чар тощо. Віра в чудодійну силу амулета виникла в первісному суспільстві, пов'язана з фетишизмом та магічними уявленнями.

Анафема – прокляття від імені Бога, відлучення від церкви, вигнаний із громади віруючих, вища церковна кара в християнстві. Анафема застосовується церквою в боротьбі з атеїзмом, передовою наукою і суспільною думкою, прогресивними демократичними рухами.

Ангел – в іудаїзмі, християнстві, ісламі – небесний служитель Бога, надприродна істота, посередник між Богом і людьми. Культ ангела є асимільованим та пристосованим до монотеїзму культом добрих і злих “духів”, який був поширений у первісних релігіях.

Антиклерикалізм – антицерковний.

Антиномічний – суперечливий.

Антитринітарії – течія, яка не визнає триєдність Бога.

Антихрист – у християнському віровченні супротивник Христа, посланець сатани, який ніби прийде незадовго до другого пришествя і вестиме боротьбу з християнською церквою, але врешті-решт буде переможений Христом. Уявлення про антихриста – релігійна персоніфікація злого начала, на протигагу Богу як доброму началу.

Антропоморфізм – подібний людині, наділений її якостями.

Апокрифи – твори іудейської та ранньохристиянської літератури, сюжетно пов'язані з творами канонічної літератури, які, однак, давали тлумачення подій, відмінне від офіційного церковного віровчення. Апокрифи відображали боротьбу різних течій у християнстві до виникнення церкви.

Армагеддон – у віровченні свідків Єгови – остання битва між силами Христа і сатани. Армагеддон – це назва місцевості в Палестині, де часто відбувалися військові сутички. Єговісти пов'язують армагеддона з атомною катастрофою, з третьою світовою війною, у вогні якої загине все “грішне” людство, живими залишаться тільки свідки Єгови (померлі єговісти воскреснуть) і ті, хто їм допомагав.

Архісрей – загальна назва вищих сановників (єпископів, архієпископів, митрополитів, патріархів) у православній церкві.

Архімандрит – найвищий (до єпископа) чернечий сан у православній церкві.

Астральні культу (від грецьк. *astron* – зірка) – обряди, церемонії, молитви, заклинання та інші релігійні дії, пов'язані з обожненням небесних тіл. Властиві різною мірою всім давнім і новим релігіям. Іноді астральні культу називаються астролатрією (від грець *latreia* – служіння) чи сабеїзмом, за назвою племені сабеїв (Південна Аравія).

Атеїзм – безбожність, вільне від Бога життя.

Аят – вірш у Корані. Кілька аят становлять суру (главу) в священній книзі мусульман.

Бадр (Бедр) – назва колодязя, біля якого в березні 624 р. мусульмани здобули першу воєнну перемогу над мекканцями-язичниками (згадується в Корані).

Беатифікація – приєднання до лику блаженних у католицькій церкві. Процес беатифікації офіційно регламентований і відбувається, як правило, впродовж кількох років. Остаточне рішення про приєднання до лику блаженних належить Римському Папі.

Благодать – у християнському віровченні – божественна милість, дарована людині. У давніх християнських громадах під благодаттю найчастіше розуміли дар чудотворення, пророцтва тощо. Згодом християнське віровчення почало розглядати благодать, як необхідну умову для спасіння.

Богородиця – жіноче божество в багатьох релігіях. Божа Мати, Богиня, яка народжує Бога чи богів. До богородиць належали: вавилонська Іштар, фінікійська Астарта і малоазійська Кібела. Близька до них і грецька Деметра. Культ богородиці тісно пов'язаний з основним заняттям населення – землеробством. Богородицю шанували як богиню родючості. У християнстві цей культ жіночого божества зазнав змін. Тут богородиця – діва, яка народила Ісуса Христа, Сина Божого. З поширенням християнства культ богородиці

зливається з місцевими віруваннями і залежно від соціальних умов набуває різного характеру: у Західній Європі в умовах феодалізму він перетворився на культ мадонни, на Русі злився з язичеським культом богині землі і родючості й поступово його витіснив.

Богослужіння – здійснення певних релігійних обрядів, які поділяють на суспільні (славні) і приватні (треби) – на замовлення окремих віруючих.

Богохульство – образа імені Бога, Діви Марії, святих, предметів культу, яка карається церквою і світськими властями тих держав, де церква є державною. Покарання за богохульство були одним із засобів боротьби проти вільнодумства, свободи совісті. Згідно із законами царської Росії, за богохульство було передбачено кару від 6 до 15 років каторги.

Брахма – вищий Бог у пантеоні індуїзму. Виникнення уявлення про Брахму як творця та охоронця загального порядку припадає на пізньоведичний період (перша половина I тис. до н.е.), коли виникло класове суспільство, виділились і набули величезного впливу жерці-брахмани. Вони висунули і розвинули історію про божественну трійцю – “тримурті”, в якій Брахма виступав як творче начало. Проте в очах віруючих Брахма був надто абстрактним образом, і значно більше поширилося поклоніння двом іншим богам трійці – Вішну і Шиві.

Брахман (неточно – брамін, браман) – жрець, представник вищої касты в Індії. Із введенням культу Врахуй та ускладненням релігійного ритуалу обов’язки жерця стали спадковою професією, а брахмани утворили особливу соціальну групу. Вони монополізували вивчення Вед, оголосивши їх мову (ведичний санскрит) священною, користуватись якою могли тільки брахмани, і стверджували, що здатні впливати на богів. У наш час брахмани займаються не тільки культовим служінням, а й іншими видами діяльності.

Брахманізм – давня індійська релігія, яка виникла на початку I тис. до н.е, як подальший розвиток ведичної релігії. Зародження брахманізму знаменувало вироблення єдиного релігійного канону.

Будда – в буддизмі назва віровчителів, які вказують людям істинний

шлях спасіння. Згідно з вченням буддизму, щоразу, коли людство відхиляється від цього шляху, приходить новий Будда, щоб вказати людям істину. Інколи ім'ям Будди називають того, хто самостійно досяг святості і стану нирвани. У буддійських релігійних книгах вказано різну кількість Будди, подано різну їх класифікацію. Не виключено, що в основі традиційної біографії Будди життя одного з перших буддійських віровчителів. Якщо в ранній період Будду зображали людиною, яка першою увійшла в нирвану, то пізніше він був обожнений. На його честь почали споруджувати храми, утвердився складний культ, інколи у формі ідолопоклонства.

Вакханалія – нічне свято на честь Вакха (Діоніса), яке мало, характер оргій і користувалося особливою популярністю в Давньому Римі на початку II ст. до н.е. У вакханалії брали участь вільні та раби незалежно від статі, віку, народності. Жрецькі функції виконували переважно жінки. Вакханки у священному шаленстві розривали на частини живого бика і поїдали сире м'ясо заради прилучення до божественного начала. З цим обрядом пов'язане християнське причастя.

Вівтар – східна частина храму, піднята над підлогою на дві-три сходинки. У православних церквах вівтар відгороджений від решти приміщення іконостасом. Тут знаходиться престол. У вівтарі готуються для причастя хліб і вино, прийняття яких у християнстві замінює жертвопринесення.

Відлучення – релігійне покарання, засіб впливу на віруючих шляхом прийняття відповідного рішення вищої церковної інстанції, яке полягає у виключенні із церкви чи релігійної громади. Служить засобом залякування віруючих погрозою неминучого потрапляння відлученого після смерті у пекло.

Відспівування (похоронна відправа) – церковна служба над померлим, яка ніби сприяє полегшенню його становища “на тому світі”. Обряд засвоєний християнством, ісламом, іудаїзмом та іншими релігіями. Деякими сучасними сектами не здійснюється.

Вікарій – намісник, заступник духовної особи. У католицькій церкві пала

іменується “вікарієм Христа”. Свої вікарії є в єпископів, нерідко у абатів монастирів і священників великих парафій. У протестантській церкві вікарії зустрічаються у ролі помічника священника. У православній церкві інститут вікарії (з 1565) було уведено в усіх єпархіях.

Вифлеєм – місто в Палестині поблизу Єрусалима, яке, згідно зі Старим Завітом, є місцем народження Давида і прийдешнього месії. Виходячи з цієї старозавітної вказівки, християнство проголосило Вифлеєм місцем народження Христа. Вифлеєм вважається священним місцем у християн і в іудеїв.

Вішну – один із основних богів індуїстського пантеону. У наш час поклоніння Вішні та його аватарам (втіленням) – найпоширеніша форма релігійного культу в Індії. Із аватар Вішні найпопулярнішими є Кришна і Рама, до них індуїзм відносить також Будду.

Волхви (від санскр. “вал” – дослівно – горіти, світити) – служителі язичницьких культів, мудрі, наділені таємними знаннями люди, які розумілися на астрономії, читали священні письмена, розгадували сни, передбачали майбутнє, лікували від хвороб.

Вселенські собори – з’їзди вищого християнського духовенства, а після поділу церков – з’їзди католицького духовенства. Скликаються нерегулярно. Перший вселенський собор відбувся у 325 р. До кінця IX ст. було вісім вселенських соборів. Спроби прихильників соборного руху, що виник наприкінці XIV ст., перетворити вселенські собори у верховний орган католицької церкви успіху не мали. Вселенські собори і далі скликалися лише з ініціативи римського папи і нерегулярно. Постанови вселенських соборів ставали законом завдяки рішенням імператорів. На соборах обговорювались богословські, політичні та інші питання. Постанови цих вселенських соборів були спрямовані на зміцнення християнської церкви, розробку догматики, боротьбу з єресями. Вселенські собори після поділу церков скликаються римськими папами для схвалення їхніх рішень.

Всесвітня рада церков – керівний орган єкуменічного руху, який

об'єднує протестантські та деякі православні церкви. Має резиденцію в Женеві. Всесвітня рада церков підзвітна асамблеї, яка скликається кожні 5-6 років й обирається нею. До складу всесвітньої ради церков входять президія, центральний комітет, призначений ним виконком, а також секретаріат.

Генеральний секретар – фактичний керівник всесвітньої ради церков.

Говіння – один з обрядів православної церкви, який готує віруючих до таїнств причастя і сповіді. Людина, яка говіє, зобов'язана відвідувати церковні служби, молитися вдома, постити, тобто не їсти м'яса, молока, тваринних жирів тощо.

Гугеноти (від фр. huguenots) – протестанти, прихильники кальвінізму у Франції у XVI-XVII ст. До угруповань гугенотів належали аристократи, які боролися проти зміцнення королівської влади, торгова буржуазія, міські низи, що виступали проти феодальної експлуатації. Гугенотів переслідувала католицька церква. Загальновідомий сумний епізод цих переслідувань – Варфоломійська ніч. Гоніння призвели до релігійних воєн між гугенотами і католиками.

Гурії – фантастичні діви, які існують, згідно зі вченням ісламу, для усолоджування праведників у раю. У Корані Гурії визначаються як “чисті жінки”, яких не торкалися ні люди, ні джини.

Далай-лама – титул глави ламаїстської церкви в Тибеті, якого шанують віруючі як “живого Бога” (бодхісатву) в образі людини. Титул далай-лами встановлений у XIV ст. Церковна і світська влада його не спадкова (як і всі лами він пов'язаний обітницею безшлюбності). Його спадкоємець, за релігійними правилами, обирається спеціальною групою вищих лам, які ніби визначають, у кого із хлопчиків, народжених незабаром після смерті далай-лами, перевтілюється попередній далай-лама.

Дацан – ламаїстський храм, монастир.

Декан – помічник абата в католицькому монастирі, старший священик у католицькій та англіканській церквах, який завідує справами кількох парафій, а також старший кардинал-єпископ.

Десятина – відрахування десятої частини всіх прибутків віруючого на користь церкви. У наш час зберігається в адвентистів та в інших сектах як примусовий збір. В ісламі різновидом десятини є закят.

Діалогічність – виявлення двох думок, точок зору.

Двовір'я – поєднання двох вір, зокрема язичництва і християнства.

Деїзм – визнання Бога як творця, але не промислителя.

Деміург – творяще Начало.

Держава – орган політичної влади.

Детермінанти – те, що визначає, зумовлює.

Догмат – основне положення віровчення, яке визнається незаперечною істиною, що має силу непохитного авторитету і не підлягає критиці. Вимога беззастережного визнання догматів, сліпого прийняття їх на віру – одна з головних вимог християнської церкви.

Догматика – систематичний виклад основних догматів.

Домініканці – католицький чернечий орден. Заснований на початку XIII ст. монахом Домініком для боротьби з єретиками. Домініканці одержали право повсюдної проповіді та викладання в університетах. Із рядів домініканців вийшли відомі схоласти (Альберт Больштедт, Фома Аквінський) і містики (Мейстер Екхарт, Сейс, Таулер). Всіляко допомагали папству подавляти антикатолицькі та антифеодальні виступи. Зараз один із найвпливовіших орденів.

Друге пришествя – у християнському віровченні, яке знайшло своє відображення в “символі віри”, – очікувана друга поява Христа на землі для посоромлення “нечестивців” і дарування “блаженства” віруючим. Віра в друге пришествя поширилась серед християн із формуванням євангельського міфу про земне життя Христа.

Дхарма – багатозначне поняття: вчення Будди; правило, прояв закону; причина, вища реальність.

Ейдетика – це інтелектуальна інтуїція, трансцендентна мислено збагненна форма, що веде до прихованого (езотеричного) пізнання.

Експлікація – коротке роз'яснення (оцінка) чогось.

Емпіричне – ґрунтується на конкретних даних, даних досвіду.

Есхатологія – (від грецьк. Eschatos – останній, logos – вчення) – релігійне вчення про кінцеву долю людства і світу. Есхатологічні сподівання наявні в іудаїзмі, християнстві, ісламі, буддизмі. Складовими частинами есхатології є уявлення про Царство Боже на землі, про антихриста, воскресіння мертвих, страшний суд, рай, пекло.

Етнос – спільнота людей у вигляді роду, племені, народності, нації.

Єзуїти – члени чернечого католицького ордену “Товариство Ісуса”, створеного в 1534 р. іспанцем Ігнатієм Лойолою для боротьби з народними рухами, передовою думкою, для зміцнення авторитету католицької церкви.

Єпархія – церковний адміністративний округ на чолі з архієреєм (єпископом).

Єпископ (архієрей) – вищий ступінь священства в християнських церквах, які визнають єпископат. Тільки єпископи можуть посвячувати в диякони, священники та єпископи (останнє – разом з іншими єпископами). Єпископ також призначає на Нижчі посади кліру, освячує храми тощо, йому підпорядковані всі церковні установи його єпископату (єпархії, монастирі, духовні семінарії тощо, крім тих, що розташовані в безпосередньому віданні церковного центру). В Руській православній церкві єпископ обов'язково повинен бути монахом, в Грузинській – безшлюбним, але чернецтво не обов'язкове. Нагородні почесні звання для єпископа: архієпископ і митрополит. У церкві є три основних ступеня священства: диякон, ієрей (священник) та єпископ.

Єпитимія – в православній та католицькій церквах морально-виправна міра у формі посту, тривалої молитви, земних поклонів, ходіння на прощу до святих місць чи святинь, яка добровільно виконувалася віруючими, що розкаялися у своїх гріхах. Єпитимія призначається найчастіше під час сповіді.

Єресь – слово, яке використовується церковниками щодо поглядів і вчень, що відступають від прийнятої церквою доктрини з питань догматики і

культу.

Єретик – у християнстві – людина, яка відступила від догм панівної церкви, послідовник єресі.

Жрецтво (від старослов. “жрети” – приносити жертву) – група людей, яка в політеїстичних релігіях виконує функції посередника між віруючими і надприродними силами, а також здійснює релігійні обряди. Саме жрецтво вело літописи, займалося астрономічними спостереженнями тощо. Інколи вищі жерці поєднували релігійну і державну владу (фараон Давнього Єгипту, верховний жрець-правитель держав давнього Дворіччя).

Заповіді – релігійно-моральні настанови в іудейській релігії, які ніби власноруч написав бог Ягве на кам'яних плитах і вручив Мойсею на горі Сінай. З виникненням християнства ці заповіді було доповнено так званими заповідями блаженства, проголошеними Христом у Нагорній проповіді, й віднесено до християнського віросповідального арсеналу. Відбір заповідей з безлічі побутових, моральних та інших правил поведінки значною мірою здійснювали іудейські, а потім християнські священики в інтересах панівних класів.

Зооморфізм – приписування тваринних властивостей.

Ігумен – настоятель православного монастиря.

Ідол – предмет, що зображує божество, якому поклонялися у глибоку давнину.

Ідолопоклонство – пережиток тотемізму та фетишизму, зберігається в сучасних релігіях у вигляді поклоніння іконам, статуям, культовим атрибутам, священним книгам, мощам святих тощо.

Ієрархія – сукупність церковних чинів знизу доверху в порядку їх підпорядкованості.

Ієрей офіційна назва священика, запозичена християнами із грецької культової термінології.

Імам – духовна особа в ісламі:

1). верховний глава шіїтського напрямку ісламу;

- 2).. засновник кожного із чотирьох напрямів сунізму;
- 3).. верховний правитель ісламської теократичної держави, який зосередив у своїх руках всю повноту світської та релігійної влади;
- 4).. керівник богослужіння в мечеті;
- 5).. духовний керівник, наставник мусульман.

Іманентний – внутрішньо властивий, притаманний.

Індекс заборонених книг – перелік книг і журналів, які католицька церква заборонила читати, видавати, розповсюджувати без особливого на те дозволу. Вперше був підготовлений та виданий за вказівкою Папи Павла IV у 1559 р. Сюди входять праці природознавців, філософів, істориків, письменників, читання яких, на думку католицьких ідеологів, може загрожувати вірі в Бога. Список іноді Переглядається і доповнюється.

Індивідуалізм – протиставляння себе іншим, уособлення.

Індиферентний – байдужий до чогось.

Індульгенція – папська грамота, яка давала віруючим відпущення гріхів, тобто звільнення від покарання за скоєний гріх. Католицька церква з метою збагачення організовувала широку торгівлю індульгенціями, не тільки за скоєні, ай за не скоєні гріхи. Торгівля індульгенцією повсюдно викликала обурення усіх прошарків суспільства, вимога покінчити з нею була одним із головних гасел Реформації.

Ініціація – обряд прийняття підлітків, Молоді в повноправні члени племені. Обряди ініціації полягали у суворих, іноді жорстоких фізичних випробуваннях: робили надрізи на шкірі, обрізання, обпалювання вогнем, вибивали зуби, вищипували волосся тощо. Старійшини і племінні чаклуни розкривали юнакам зміст звичаїв, священних переказів і вірувань племені.

Інквізиція – судова установа католицької церкви, створена в XIII ст. для боротьби з єретиками. У більшості країн Західної Європи інквізиція була скасована у XVIII ст.

Інституція – установа, заклад, організація.

Інституалізація – оформлення в організації, спільноти.

Інтеграція – зближення, поєднання.

Інтимність – глибока особистісність.

Інтровертний – спрямований всередину, на себе.

Інтроекція – самоспостереження.

Інтуїція – здогадливість, прийняття якихось висновків без обґрунтування їх досвідом.

Ірраціоналізм – позасвідомий, позарозумовий.

Історіософія – вчення про закономірності історії.

Кааба – мечеть мусульман-сунітів у м. Мекка, місце паломництва мільйонів жителів арабського Сходу.

Кагал – іудейська самоврядна громада у країнах Східної Європи. Побудований на основі теократичного принципу, на чолі з рабином. Кагал мав право судити, карати і відлучати від громади.

Канон – встановлене християнською церквою правило, яке не підлягає перевірці й сумнівам і повинно сприйматися як істина.

Канонізація – прилучення церквою до лику святих і введення культу “нового святого”.

Кардинал – вищий духовний сан у католицькій церкві. Право возведення в кардинальський сан належить тільки римському папі. Кардинали – найближчі помічники папи, їх зібранням (конклавом) з них обирається папа. Кардинали носять одіяння червоного кольору.

Карма – закон зумовленості, відплати, визначеності.

Катехізис (від грецьк. – усне повчання) – церковний посібник для елементарного навчання християнської віри. Викладається переважно у формі запитань та відповідей і містить положення, визнання яких є обов’язковим для кожного віруючого.

Католикос – титул верховних ієрархів вірмено-григоріанської та грузинської православної церкви. Місцезнаходженням вірменського католикосу є місто Єчміадзин.

Кибла (“те, що навпроти”) – напрямок на Мекку, в бік якої мусульманин

повинен обертати обличчя під час молитви.

Кірха – лютеранський храм.

Клерикали – фанатичні у вірі й найбільш консервативні у практичному житті церковники та богослови. Вони розробили свою богословську систему, яка набуває дедалі більшого значення. Клерикали мають політичні партії (яким у деяких країнах Заходу належить влада), молодіжні, профспілкові, кооперативні та інші організації.

Клерикалізм – використання релігії в політичних цілях.

Клір – сукупність священнослужителів та церковнослужителів однієї церковної парафії.

Клобук – головний убір православних монахів чорного кольору, який складається із камилавки – циліндричної шапки, розширеної вгорі, без крисів, і надітої на неї міцної тканини, яка закінчується позаду трьома довгими кінцями. Митрополити та патріарх носять білі клобуки.

Коген – іудейський жрець-священик, згідно з біблійними сказаннями, – нащадок міфічного первосвященика Аарона, який обслуговував храм Ягве в Єрусалимі.

Когнітивний – пізнаваний, обґрунтований знанням.

Конгрегація – органи управління Ватикану як центру Всесвітньої католицької церкви. Конгрегація має широко розгалужений апарат, який знаходиться безпосередньо при Папі та римській курії, а також функціонує в багатьох країнах світу. Конгрегація є провідником політики Ватикану, контролює і направляє діяльність установ та відомств католицької церкви.

Конклав – зібрання кардиналів, яке скликається для обрання нового папи, а також назва приміщення у Ватиканському палаці, де проходить ця процедура. Кардинали перебувають в ізольованому приміщенні доти, доки один із кандидатів на папський престол не дістане в результаті закритого голосування необхідні дві третини голосів.

Конкордат – договір між Римським Папою та урядом певної країни, згідно з яким визначаються положення та привілеї католицької церкви в цій

країні.

Контрреформація – рух феодальних сил у Західній Європі на чолі з католицькою церквою в XVI-XVII ст. проти Реформації. Контрреформація являла собою спробу зупинити процес розладу феодального ладу, зберегти вплив католицизму в країнах Європи, підірваний у ході Реформації. З цією метою було проведено реформу папської курії (органів управління католицькою церквою), реорганізовано інквізицію, для боротьби з єресями створено орден єзуїтів, для зміцнення папської влади прийнято кілька постанов на Тридентському соборі (1545-1563): вигнання безумовного авторитету рішень папи в справах віри, запровадження суворої церковної цензури, індексу заборонених книг тощо.

Конфесія – релігійна течія, напрямок, організація.

Конфірмація – католицьке таїнство, яке здійснюється над дітьми у віці 7-12 років і відповідає православному таїнству миропомазання. Мета конфірмації – релігійний вплив на світосприйняття дітей. Цей обряд здійснюється в більшості випадків єпископом в урочистій церковній обстановці за присутності батьків та рідних дитини. У протестантів конфірмації – навчання віри, сповідання віри і перше причастя молодих людей у віці 14-16 років.

Концепція – система поглядів, теоретичних висновків.

Кордоцентризм – вчення, що виводить істину із серця, приписує останньому почуття, розум.

Креаціонізм (від лат. creatio – створення) – релігійно-ідеалістичне вчення про божественне творіння світу, живої і неживої природи. Викладене в Старому Завіті у вигляді міфу про створення всього суцього Богом упродовж шести днів, це вчення було сприйняте християнством.

Курія – назва сукупності центральних установ для управління католицькою церквою Ватикану. Курія видає папські грамоти і булли, завідує фінансами, відпущенням гріхів, шлюбборозлучними процесами, розглядає апеляції, вирішує питання канонізації святих, заснування Орденів. Курія є

провідником міжнародної політики Ватикану.

Лама – буддистський монах у Тибеті та Монголії, який вважається посередником між Богом і людьми та виконує функції не тільки служителя культу, а й учителя, юриста, лікаря, психолога, наставника і навіть пророка.

Легат – особа, що виконує особливе доручення папи римського в країнах, з якими Ватикан, як правило, не має – офіційних дипломатичних відносин.

Літочислення християнське – відлік часу, при якому за відправну точку береться Різдво Христове. Запропоноване римським ченцем Діонісієм Малім приблизно в 525 р. н.е., який обчислив дату народження Христа. У більшості країн Європи літочислення християнське було прийняте в XVI ст. У Росії запроваджене в 1699 р. указом Петра I замість літочислення від “створення світу”.

Логіка – наука про закони мислення.

Логічний – такий, що ґрунтується на законах логіки.

Людиномірність – зорієнтованість на людину, її інтереси, життєдіяльність.

Магія – сукупність релігійних уявлень та обрядів, пов’язаних з вірою у надприродну силу, яка нібито здатна чудодійно впливати на хід подій у житті людей. М. поширена серед усіх народів земної кулі у різних формах: виробнича, лікувальна тощо. Магічні уявлення та дії відзначаються сильною живучістю; збереглися у формі побутових забобонів до наших днів.

Майсир (мейсир) – гра на ставку (згадується в Корані).

Мара – бог смерті у буддизмі, який царює в цьому світі й прирікає все живе на смерть. Згідно з буддистською релігією шлях звільнення з-під влади Мари пролягає через неухильне виконання повчань Будди.

Мартиролог – збірник оповідей про мучеників перших століть християнства, які зазнавали гонінь у боротьбі за віру з язичництвом. В епоху Середньовіччя було відомо кілька подібних збірників. Пізніше мартирологи ввійшли у святці, в яких розповіді про мучеників чергувалися з життєписами святих.

Масорет – іудейський автор, який переписував, редагував, зберігав та передавав із покоління в покоління стародавні єврейські та арамейські тексти Старого Завіту. Масорети встановили правопис біблійних текстів, упорядкували богословські примітки до старозавітних оповідань. Відредагований ними текст дістав назву масоретського.

Махді – ісламський месія, уявлення про якого виникло в шиїзмі, а потім було прийнято сунітами. Вчення про міфічного Махді використовували служителі культу для насаджування серед мусульман псевдооптимістичних поглядів на майбутнє та відвертання трудящих мас від боротьби за краще майбутнє.

Меланхолія – настрій смутку, пригніченості.

Методологія – сукупність методів пізнання, прийомів дослідження.

Мечеть – ісламський храм. До мечеті, як правило, прилягає відкритий двір з криницею, фонтаном чи басейном для ритуального обмивання. Над мечеттю здіймаються одна або кілька чотирикутних, круглих або в нижній частині чотирикутних, а у верхній циліндричних башт – мінаретів, з балконів яких служителі мечеті кілька разів на день закликають мусульман до молитви.

Митра – головний убір вищого духовенства в православ'ї.

Митрополит – єпископ митрополії – головного міста області чи провінції (спершу – у Візантії). На Русі митрополити до введення патріархату (1589) були главами Руської православної церкви, їхньою резиденцією був Київ (до XII ст.), потім Володимир, а з XIV ст. – Москва.

Містика – віра в існування чогось потаємного, незбагненого, нез'ясованого.

Мітраїзм – релігійна концепція бога Мітри, яка поширювалася в I тисячолітті у багатьох азіатських країнах, а потім конкурувала з християнством.

Міф – символічні уявлення про світ, оповіді про давніх богів.

Міфічний – пов'язаний з міфами, вигаданий.

Мокша – усвідомлення того, що душа людини є частиною божественної

душі, а відтак прагнення позбутися земного існування.

Монах – особа, яка прийняла обряд постригу і дала обітницю вести аскетичне життя в монастирі згідно з монастирським статутом. Вища церковна ієрархія – єпископи, архієпископи, митрополити, екзархи, кардинали, патріархи, попи – як правило, вихідці із чернецтва.

Монофізитство – визнання лише божественної (а не людської) природи Ісуса Христа.

Мулла – служитель культу в ісламі.

Муфтії – духовна особа в ісламі, яка має право виносити свої рішення з релігійних та релігійно-юридичних питань. У країнах поширення ісламу муфтії обіймають офіційні посади, на які вони призначаються урядом. У нашій країні очолюють духовні управління мусульман.

Намаз – п'ятиразова щоденна молитва у мусульман, звернена до Бога. Складається з читання сури “Фагіха” та уривків з інших сур Корану, які прославляють Аллаха, його доброту та велич. Супроводжується поклонами, колінопреклонінням та іншими діями. Кожній молитві повинно передувати обмивання. Намаз дозволяється здійснювати у будь-якому чистому місці, вставши на молитовний килимок чи розстелений верхній одяг. У п'ятницю шариат рекомендує здійснювати полудневу молитву у мечеті.

Наставник – виборний керівник старообрядницької безпопівської громади.

Національна релігія – релігійне вірування і культова дія, притаманні певному народу, нації. До них належать іудаїзм, індуїзм, синтоїзм, конфуціанство та інші релігії, пов'язані з певною національністю. У національній релігії конфесійні та етнічні кордони здебільшого співпадають, хоча за певних умов і обставин їх прихильниками можуть бути особи інших національностей. Існуючи на конкретному ґрунті, вони тісно переплелися з елементами національної культури, традицій і звичаїв народів, що їх сповідували. Національні релігії впливають на формування менталітету народу, регламентують поведінку і побут людей, сприяють розвитку та

збереженню відповідного етносу, перешкоджають його культурній і мовній асиміляції.

Нунцій – постійний дипломатичний представник Римського Папи у країнах, з якими Ватикан підтримує дипломатичні відносини. Нунція поєднує дипломатичне представництво з наглядом за католицькою церквою в даній країні.

Об'єкт – предмет думки, діяльної спрямованості.

Об'єктивний – існуючий поза свідомістю людини.

Освячення – магічні слова і дії, які здійснюються служителем культу з метою надання святості певному предмету (наприклад, освячення води, житла та ін.). У загальнішому плані освячення – підтримка чого-небудь авторитетом церкви і релігійним обґрунтуванням освячення влади, звичаїв тощо.

Паранджа – жіночий верхній одяг, який згідно із настановами шариату носять дорослі мусульманки поза домом. При одяганні паранджі, обличчя та груди закривають густою сіткою із чорного кінського волосся. За покроєм паранджа – вид халата з несправжніми рукавами, нижні частини на яких скріплені на спині, і капюшоном, що покриває жінку від голови до ніг.

Парафія – нижчий самоврядний церковний округ, який має свою церкву з причтом для проведення богослужінь, а також громада віруючих, на утриманні якої перебувають церква та причт.

Пастор – священик у протестантській церкві. Оскільки протестантизм заперечує таїнство священства, він не вважає священиків володарями Божої благодаті, на відміну від православ'я та католицизму. Пастор майже не має особливого вбрання і веде звичайний для мирян спосіб життя. Проте, як підкреслює сама назва, церква вважає його пастухом, Поставленим над віруючими для керівництва ними.

Пасхалії – зібрання правил і таблиці для визначення дня святкування Великодня.

Патер – священик у католицькій церкві. Називаючи священика патером-отцем, церква прагне, які в багатьох інших випадках, примусити віруючих

ставитися до неї з повним послухом.

Патристика – християнська релігійна філософія II-VIII ст., створена так званими отцями церкви. Зводиться до спроб доведення необхідності панування релігії над наукою, віри над знанням, підпорядкування науки завданню обґрунтування християнських догматів, перетворення філософії на служницю богослов'я. Соціальні ідеали патристика – проповідь теократичного панування християнства, споконвічної соціальної нерівності. Патристика служила духовним знаряддям боротьби церкви проти науки, культури, соціального прогресу. Церква, особливо православна, приписує незаперечний авторитет патристичній (“святоотчеській”) літературі.

Патріарх – титул глави деяких церков (у тому числі Руської православної) та єпархій (у католицизмі). Патріарх існував у Руській православній церкві з 1589 р. За Петра I в 1721 р. був скасований і замінений державним управлінням церквами – Найсвятішим синодом. Патріарх відновлений православним помісним собором за радянської влади в 1917-1918 рр.

Патрологія – розділ християнського богослов'я, присвячений творам та біографіям отців церкви; зведення їхніх творів.

Піст – релігійна заборона на їжу взагалі або м'ясну, рибну, молочну, яка встановлюється церквою на певний час. Згідно з релігійним віровченням, пости сприяють підготовці віруючих до психологічного та розумового сприймання божественних істин і церковних повчань.

Плюралізм – наявність множинності суджень, думок.

Подвижник – людина, яка з релігійних мотивів піддає себе всіляким нестаткам та стражданням (пустельництво, відмова від зручностей земного життя). Згідно з християнськими уявленнями, подвижник здійснює релігійно-моральний подвиг особливого служіння Богу і підносить себе до релігійної досконалості, рівноангельської свідомості. Багатьох подвижників канонізовано католицизмом і православ'ям як святих.

Поліконфесійний – наявність багатьох релігійних течій, богословських

вчень тощо.

Помазаник – пророк, первосвященик чи монарх, помазаний миром на знак одержання влади нібито від Бога. Стародавній єврейський звичай помазання зафіксовано в Біблії й відновлено православними монархами, щоб звеличити й освятити свою владу.

Послання – ранньохристиянські твори, листи, адресовані громадам, приватним особам чи усім християнам, написані подвижниками раннього християнства. За церковною традицією, їх звичайно приписують апостолам.

Постриг – церковний обряд у християнстві, який здійснюється при посвяченні у чернецтво і полягає в постриганні волосся на знак зречення з власної волі й повної згоди підкорятися волі Бога. Запозичений християнством у Давній Греції та Давньому Римі.

Праведник – згідно з церковним уявленням, людина, яка виконує всі вимоги релігії, не грішить. Така людина, як вчить релігія, після смерті одержує особливу небесну нагороду, а при житті є обранцем небесної благодаті й завдяки їй ніби має силу, щоб “виганяти бісів”, лікувати хвороби тощо.

Прагматизм – визнання істинними практично значимих, корисних знань і цінностей.

Практицизм – зручна, корислива діловитість.

Прелат – високопоставлена духовна особа в католицькій та лютеранській церквах.

Пресвітер – у ранньохристиянській громаді особа, яка виконує адміністративні функції; в протестантських церквах і християнських сектах - керівник громади, який обирається з активних віруючих і затверджується вищими органами церкви. У православ'ї цей термін використовується як урочиста назва священнослужителя.

Престол – у православній церкві столик у вівтарі храму, призначений для здійснення під час літургії релігійних таїнств. На ньому розміщено хрест, Євангеліє та інші предмети культу.

Примас – у католицькій та англіканській церквах – головний з єпископів,

який має вищу владу стосовно духовенства даної країни. Наприклад, у титулі Папи Римського значиться, що він – примас Італії.

Принцип – основні, визначальні правила мислення і діяльності.

Пріор – 1) настоятель невеликого католицького чоловічого монастиря, в період раннього середньовіччя – помічник абата; 2) другий після великого магістра вищий сановник у військово-чернечих орденах.

Прозеліт – людина, яка прийняла нову віру, неофіт.

Псалом – релігійний гімн, пісня, яка прославляє Бога. Псалми – короткі й не дуже складні за формою вірші, написані від першої особи. В них домінує ідея смирення та звеличення божества, його “праведних” рішень, добра і святості. Тому християнське духовенство пропонує їх віруючим для спасенного читання. У минулому псалми використовувалися для навчання людей із народу грамоти.

Псалтир (книга псалмів) – збірник із 150 релігійних пісень, одна із книг Біблії (Старого Завіту).

Психологія – наука про закономірності, розвиток і форми психічної діяльності.

Пустинь – у православ’ї відлюдний монастир (чернеча келія), часто розташований у віддалених та важкодоступних місцях (лісах, горах, степах).

Рабин – служитель культу в іудейській релігії, керівник іудейської громади; він і законовчитель, і суддя в усіх релігійних та нерелігійних питаннях.

Реінкарнація – вчення про переселення душ.

Реквієм – заупокійна меса в католицькій церкві. Реквіємом може бути також вокальний чи вокально-інструментальний траурний твір.

Рефлексія – осмислення людиною власних дій, самоаналіз, самопізнання.

Ритуал – сукупність і порядок обрядових дій, церемоній релігійного культу, які передбачають безумовне виконання певних правил здійснення молитви віруючими та інші елементи. Ритуал як зовнішній прояв релігійного акту (богослужіння, весілля та ін.) ніби дає можливість вступити в контакт з

духами, богами тощо. Ритуал має магичне значення, притаманний усім релігійним культам.

Розп'яття – зображення засновника християнства Ісуса Христа на хресті. Розп'яття – предмет поклоніння, особливо в католицизмі, ікона – у православ'ї. Це ще й один зі стародавніх способів страти непокірних рабів, який, за християнськими джерелами, був застосований щодо Христа.

Сабії (ас-сабійя) – специфічна секта іудео-християн, які вважали справжнім пророком Іоанна Хрестителя, а Ісуса Христа – лжепророком, іслам відносить сабіїв (як і християн та іудеїв) до людей, яких на Останньому Суді Аллах відокремить від язичників і врятує, оскільки жили вони “благодієбно”.

Саваоф – одна із назв Бога-Отця в християнстві. Згідно з біблійними легендами, Саваоф жив у Єрусалимі в особливому ковчезі (скрині), який стародавні євреї возили із собою у військових походах. На іконах зображується у вигляді бородатого старця. Саваоф – один із багатьох прикладів політеїзму стародавніх євреїв, в Біблії Саваоф – одне з імен Ягве.

Сакра – грамота на свячення.

Сакралізація – зростання і наповнення чогось релігійним змістом.

Сансара – уявлення про зміну станів душі.

Сатана (Диявол, Шайтан) згідно з віровченням іудаїзму, християнства, ісламу – злий дух, супротивник Бога, уособлення зла на землі, володар пекла.

Світогляд – система уявлень, поглядів на світ і місце людини в ньому.

Священик – у християнстві сан служителя культу, який має право здійснювати богослужіння і таїнства (крім священства). Інша назва: ієрей (старший священик – протоієрей).

Секта – замкнута група, що відокремила від основної течії релігії в даній країні; також віросповідання, якого дотримується, порівняно з основним напрямом, незначна кількість віруючих. Породжена суспільними протиріччями. Секта може виступати в ролі організації, яка є виразником протесту соціальних груп, незадоволених своїм становищем. Для секти характерне претендування на винятковість своєї ролі, доктрини, ідейних

принципів, цінностей та настанов.

Секуляризація – зростання світськості, звільнення від впливів релігії.

Символізм – умовне позначення, подання чогось таким, що не потребує доказів.

Симфонія – своєрідний “предметний показчик” до Біблії чи її частин, в якому в алфавітному порядку наводяться слова та окремі висловлювання Біблії із зазначенням, в якій книзі, главі, вірші слід шукати дане слово чи вислів.

Синагога – молитовний дім в іудейській релігії, а також громада віруючих. Виникла приблизно в V ст. до н.е. і була не тільки приміщенням для богослужінь, а й школою, притулком для приїжджих, центром суспільно-політичного і духовного життя єврейської громади. Синагога регламентує життя віруючих згідно з настановами Тори і Талмуда.

Синедріон – в I ст. до н.е. вища ієрократична установа в Стародавній Іудеї із судовими, релігійними та політичними функціями. Разом із жрецтвом в С. засідали представники світської аристократії та законовчителі-іудеї.

Синкретизм – нерозчленованість, поєднаність чогось, інколи суперечливого; злиття вірувань та обрядів різних релігій. Наприклад, християнство з самого початку мало синкретичний характер, поєднуючи елементи іудаїзму, стоїцизму Сенеки й античних культів. Такий самий характер мають іслам, іудаїзм, сектантські віровчення та культ. Синкретизм свідчить про спільність і земний характер причин, які породжують релігію.

Синод – вищий орган управління в Руській православній церкві, заснований у 1721 р. Петром I замість ліквідованого патріархату. За синодального управління Руська православна церква перетворилася на одну з урядових установ, які здійснювали політику правлячих класів. Після 1917 р. Синод став дорадчим органом при патріарху. В інших православних церквах синоди виконують різні функції. У протестантських церквах синодом називають зібрання духовних та світських осіб країни, які скликаються для вирішення релігійних справ.

Синтез – поєднання, вивчення чогось у цілості.

Сіон – частина Єрусалима (гора, пагорб), де, за Біблією, жив цар Давид і розташовувався храм Ягве. У Біблії неодноразово відзначається, що на Сіоні живе Бог. Тут знайшло своє відображення поширене серед стародавніх народів вірування, що гори є житлом Богів. З часом слово “сіон” стало в іудаїзмі символом вірності Богові, у цьому ж значенні воно перейшло до християнства та одержало значне поширення в християнському сектантстві.

Скептицизм – теорія, яка піддає щось сумнівам.

Соцініани – релігійна течія часів Реформації, що відзначається прихованим деїзмом, визнанням розуму, запереченням багатьох догматів і обрядів християнства.

Соціометрія – вчення про міжособистісні відносини.

Соціум – людське суспільство.

Спокута (спокутування) – один із основних догматів християнства, суть якого полягає у тому, що Бог-Отець приніс у жертву свого сина для спокути гріхів людей, які тягарем лежали на них з часу міфічного гріхопадіння Адама та Єви. Легенда про спокуту використовується служителями культу для навіювання віруючим ідеї покірності й терпіння в ім'я блаженства у потойбічному світі.

Сповідь (каяття) – таїнство в православ'ї та католицизмі, під час якого віруючий розповідає священику про скоєні ним гріхи, а священик нібито від імені Бога дарує йому відпущення із напуттям або із застосуванням покарання – піст, молитва з поклонами тощо.

Ступа (пагода) – вид буддійських пам'ятних споруд, які призначалися для збереження реліквій чи позначення “священних місць”. Має вигляд пагорбкуватого могильного насипу. Уже в стародавні часи ступу почали будувати із каменю, на фундаменті, з верхівками у вигляді парасольок у кілька ярусів і прикрашати статуями Будди. Ступу перетворено на об'єкт поклоніння і паломництва.

Субстанція – незмінна основа існуючого, сутність чогось.

Суб'єкт – широке поняття: особа, спільнота, суспільство загалом, що здійснюють діяльність, освоюють світ.

Суб'єктивізм – позиція ігнорування об'єктивних законів.

Суб'єктивне – притаманне суб'єкту або похідне від його діяльності.

Схизма – вид церковного розколу, відокремлення від єдиної церкви частини, яка все таки зберігає вірність церковній догматиці.

Схима – вищий чернечий ступінь, що вимагає від посвяченого в нього виконання особливо суворих аскетичних правил.

Табу – релігійна заборона у первісних народів на речі чи дії, вимовляння певних слів, на їжу, відвідування певних місць у храмі, святилищ тощо, за порушення якої загрожує “надприродна” кара, хвороба або смерть. Система табу була особливо розвинена у Полінезії, де вона частково замінювала державні закони. В релігіях, що виникали пізніше, поняттю табу приблизно відповідає ідея гріха.

Таїнство – у християнстві магічний культовий обряд, здійснення якого, згідно з церковним віровченням, надає віруючим надприродної сили, Божу благодать як необхідну умову для спасіння гріховної душі людини, сприяє виліковуванню хворих, зміцненню шлюбу тощо. Католики та православні визнають сім таїнств: причастя, хрещення, миропомазання, священство, сповідь, маслосвяття і шлюб. Протестанти дали таїнству раціоналістичне тлумачення, яке фактично їх заперечує.

Теїзм – вірування, що пов'язує все з Богом як творцем і промислителем.

Трансцендентне – визнання наявності чогось непізнаного, утаємниченого і потойбічного, що лежить за межами людського буття.

Улем – мусульманський законознавець та богослов.

Уособистелення – наділення чогось людськими властивостями.

Утилітарний – вживаний, практично корисний.

Факір – мусульманський монах-жебрак, дервіш. В Індії факірами називають також бродячих монахів-індуїстів, які виманюють гроші у населення за демонстрування фокусів і дресированих тварин, за пророкування

майбутнього, тлумачення снів і лікування заклинаннями та гіпнозом.

Фатіха – назва першої сури Корану. Фатіха складається із семи віршів і є однією з найбільш ранніх сур; найчастіше виголошувана молитва у мусульман.

Феномен – певне явище, інколи незвичайне, рідкісне.

Феноменологія – вчення про феномени свідомості в їх відношенні до об'єкта.

Хадж – паломництво мусульман у Мекку до храму Кааби або в Медину до гробу Мухаммеда, яке вважається подвигом благочестя. Один із п'яти основних обов'язків мусульманина. Хаджі – мусульманин, який вперше здійснив Хадж.

Ханіф – єдинобожник.

Харам (заборонене) – комплекс обмежень і заборон, які накладаються на мусульманина під час паломництва, релігійних свят, траурних церемоній тощо.

Херем – прокляття, відлучення від синагоги тих, хто порушив настанови і правила єврейської громади, бере під сумнів Тору і Талмуд.

Ходжа – титул мусульман, які ведуть своє походження (здебільшого фальсифіковане) від одного із чотирьох “праведних” арабських халіфів. Назву Х. мають також прибічники ісмаїлітської секти, очолюваної ага-ханами.

Храм – культова споруда, призначена для здійснення богослужінь і проведення релігійних обрядів. У православ'ї храми іменуються церквами, в католицизмі – костелами, в ісламі – мечетями, в іудаїзмі – синагогами.

Хрест – предмет релігійного культу, який наділяється особливою магічною силою. У християнстві є священним символом, а в католицтві, православ'ї та лютеранстві – й об'єктом поклоніння. Церковна традиція пов'язує це поклоніння зі смертю Ісуса Христа на хресті, освяченому кров'ю Сина Божого. Хрест шанувався у багатьох народів задовго до появи християнської релігії, зокрема у Стародавньому Єгипті, Південній Америці, Новій Зеландії, де вважався символом вогню, сонця і вічного життя. Офіційне

вшанування хреста було запроваджено християнською церквою в IV ст.

Целібат – безшлюбність, обітниця, яку приймають католицькі священики. Введений в XI ст. у православ'ї обіт безшлюбності пов'язаний з прийняттям чернецтва.

Цензура духовна – перегляд церковниками друкованих видань з правом заборони їх випуску.

Чадра – вид покривала, яке, згідно з настановами шаріату, зобов'язані носити жінки-мусульманки. Носіння чадри підкреслює принижене, підкорене становище жінки.

Чаклун (волхв, маг, чарівник), згідно з марновірними уявленнями, запозиченими із язичництва, особа, здатна за допомогою магічних обрядів впливати на сили природи і суспільства. В історичному плані чаклуни були попередниками жрецтва, а також сучасного духовенства. Культивували різноманітні забобони та містику.

Четї-мінеї – збірники життєписів святих, повчань та інших релігійних текстів на кожен день і місяць, за службами, встановленими у православній церкві.

Чернецтво – спосіб життя у формі зречення від світу, життєвих благ та задовольень (аскеза).

Чистилище – католицьке віровчення про те, що в загробному світі, крім раю і пекла, є і чистилище, де душі померлих проходять очищення, перш ніж вступити до раю. Очищення душ здійснюється шляхом різних випробувань. Рідні та близькі покійного за Допомогою молитов і внесків на користь церкви можуть полегшити випробування душі. Доля душі померлого, таким чином, залежить не тільки від поведінки людини в земному житті, а й від старанності та матеріальних можливостей рідних і близьких покійного.

Шаманство – форма релігії, культ переважно злих духів, які викликають хвороби. Особливо поширеним було у народів Північної Азії (чуків, бурятів тощо). Для шаманства характерний особливий релігійний ритуал камлання, до якого віруючі звертаються з метою лікування хвороб, забезпечення успіху в

промислі тощо. Під час камлання шаман викликає у себе нервово-психічний напад, який призводить нібито до того, що духи входять в його тіло або його душа відправляється у світ духів.

Шаріат – звід законів, складених на основі Корану і Суні в період феодалізму в країнах поширення ісламу. Містить норми спадкового, кримінального, шлюбно-сімейного права, настанови про хадж і газават, регламентує молитву, піст тощо. Шаріат відстоював інтереси пануючих класів феодального суспільства і духовенства.

Шейтан (Шантан) – фантастичний образ Сатани, “злого духа” в ісламі. Згідно з Кораном Ш. був ангелом, якого створив Аллах із вогню, але потім виключив із сонму ангелів за непокору. У мусульманській релігійній літературі Ш. зображується у вигляді володаря численних шкідливих джинів чи безлічі злих духів, кожен із яких перебуває поруч з людиною для її “зведення”.

Ягве (Єгова) – верховний Бог в іудаїзмі. У пантеоні богів був висунутий на перше місце єврейськими племенами приблизною Х ст. до н.е. Віра в єдиного Бога Ягве поширилася в християнстві, зокрема, серед свідків Єгови та єговістів-ільїнців.

Яхвист (П’ятикнижжя) – перші п’ять книг Старого Завіту у складі Біблії, які називають також Законом, або Торою, тобто “вченням”. Авторство цих книг іудейська і християнська традиції приписують Мойсею. До складу П’ятикнижжя входять книги: Буття, Вихід, Левит, Числа і Повторення закону.

СЛОВНИК РЕЛІГІЙНИХ ТЕРМІНІВ

Аспірант – у католицькій церкві претендент на вакантну плебанію.

Благочинний – адміністративно-судова особа у православних церквах, помічник архієрея у справі всебічного нагляду за станом церков і духовенства у благочинні (частина єпархії). Має права судді з питань, які не вимагають формального церковного судочинства. Розрізняють:

- 1) благочинних приходських, парафіяльних церков;
- 2) старших благочинних, які в деяких єпархіях призначаються архієреєм для нагляду за благочинними приходських церков;
- 3) благочинні монастирів, що наглядають за настоятелями та ченцями монастиря;
- 4) благочинні монастирські – наглядають за ченцями певного монастиря.

Василіани – члени чернечого греко-католицького ордену (Чину) св. Василя Великого. Внаслідок реформ (1617 р.) частина греко-католицьких монастирів була об'єднана за зразком ордену єзуїтів у єдину організацію (Чин) на засадах чернечого життя Василя Великого. Василіани мали завдання активізувати поширення унії і пов'язані з цим душпастирську, місіонерську, освітню, видавничу діяльність. У період між 1939-1946 рр. василіани діяли лише в Галичині, Закарпатті та за кордоном. Нині відновили свою діяльність переважно у західних регіонах України. На Поділлі діяли з 1722 року до 1832. Діють і тепер.

Візитатор (візитація) – духовний інспектор духовних установ, церков.

Візитація – інспекція духовним начальством підлеглої духовно-адміністративної округи. У католицькій церкві візитація здійснювалась кожні 5 років, а візитація монастиря – ще й з кожною зміною його ігумена.

Візитки – жіночий чернечий орден, заснований на початку XVII ст. у Швейцарії одним із лідерів контрреформації Франциском де Сталь та католицькою святою Жанною Франсуазою де Шантель. У Кам'янці-Подільському з'явився на початку XIX ст. Монастирський статут візиток

вимагав займатися доглядом за хворими та підтримувати бідних.

Вікарій (лат. – заступник, намісник) – замісник духовної особи – Декана або єпископа. У католицькій церкві Вікарієм Ісуса Христа вважається Папа Римський. У протестантизмі часто зустрічається як помічник священика. Є також у православних єпархіях, монастирях і великих парафіях. Вікарій може мати сан єпископа та архієпископа.

Декан – канонік, церковнослужитель, який очолює духовний капітул.

Дієцезія – католицький церковно-адміністративний округ (у православній церкві-єпархія).

Домініканці – члени злидарюючого ордену, заснованого у 1215 році в Тулузі іспанським монахом Домініком де Гусманом (1170-1221) для боротьби з єретиками. Емблема ордену – собака із запаленим смолоскипом у зубах. Називають себе “псами господніми”. В 1232 році заводять і очолюють інквізицію. В XIII ст. орден проникає на Схід під прапором місіонерства. На Поділлі з’являється після 1228 року.

Єзуїти – (лат. – “Товариство Ісуса”) – члени католицького чернечого ордену, заснованого в Парижі 1534 року іспанцем Ігнатієм Лойолою для боротьби з Реформацією. У XVI-XVII ст. як “орден учених” посів провідне становище в європейській системі освіти, створив розгалужену мережу своїх навчальних закладів. Під їхнім керівництвом опинились духовні семінарії. З часом єзуїти перетворились у монополістів у галузі освіти і виховання і відігравали велику роль у європейській політиці, тому під тиском світської влади Папа Климент XIV – у 1773 р. прийняв рішення про його розпуск. Однак в Росії орден продовжував діяти до 1820 року. Постановою папи Пія VII у 1814 році діяльність “Товариства Ісуса” було відновлено. На Поділля єзуїти прийшли на поч. XVII ст.

Єпископ-елект (від лат. – вибраний) – єпископ, вибраний собором, а не призначений Папою (тобто ординарій),

Єресі – релігійні вчення, відмінні від офіційної доктрини та організації. Виступали проти основних пунктів християнської догматики – вчення про

Трійцю, приречення, христологію тощо. Звідси впливало заперечення єретичними школами маніхеїв, катарів, альбігойців офіційного церковного культу, таїнства і догматики.

Єретик – людина, погляди якої протистоять християнським догматам, виробленим Вселенськими соборами. Осудження єретиків набувало різних форм: їх піддавали анафемі, спалювали на вогнищах тощо.

Ігумен (гр. – той, хто веде, керуючий) – настоятель православного монастиря, монах. Обирається ченцями або призначається. Ігумени великих монастирів підносяться у сан архімандритів.

Ієрарх (гр. – священний, влада) – представник вищого християнського духовенства (патріарх, митрополит, архієпископ, єпископ).

Ієрей (гр. – жрець) – офіційна назва православного священика.

Інквізиція (лат. – розшук) – трибунал католицької церкви, створений в XIII ст. для боротьби з єрессю. Діяв майже у всіх католицьких країнах упродовж століть. Для інквізиції були характерні: таємне слідство, застосування тортур, конфіскація майна засуджених... На Поділля прийшла з домініканцями у XIV ст.

Канонік – загальна назва священнослужителів: у католицькій церкві штатний служитель єпархіального кафедрального собору, член капітулу.

Капітул – колегіальний дорадчий орган при єпархіальному єпископі (рада каноніків), відає всіма церковними справами, крім суду над духовенством, що є прерогативою єпископа й консисторії.

Каплан – (або плебан) – у католицькій церкві священнослужитель.

Кармеліти – католицький чернечий орган, заснований у 1156 році в Палестині хрестоносцями на чолі з Бертольдом із Калабрії. Назва пішла від гори Кармель, на якій оселилися його засновники. “Злидарюючий орден” поширився в Європі і Америці. В 1452 році створений жіночий орден босоногих кармелітів. У XVI ст. поділився на декілька течій. Центр ордену – у Римі. На Поділлі кармеліти з’являються у XVII ст.

Клірик (духовна особа) – церковний служитель, член кліру – сукупності

служителів релігійного культу в християнській церкві.

Кляштор – монастир латинського обряду.

Коад'ютор – намісник (помічник, заступник) єпископа. (У православ'ї – вікарій). Після смерті останнього займає його посаду.

Колятор (букв. – фундатор, засновник). У Речі Посполитій поміщик, який виділяв місцевій церкві фундуш (ділянку землі). Санкціонував призначення священика на вакантну парафію. (У православній церкві – ктитор).

Конгрегація – у католицькій церкві релігійна асоціація, члени якої (священики і миряни) дають обітницю на певний термін чи довічно; зібрання духовенства для вирішення важливих питань церковного життя.

Конквіти – елітарні навчальні заклади закритого типу в єзуїтів, піарів, тіатинів XVII-XVIII ст. у Польщі та Україні (у тому числі на Поділлі).

Консисторія (лат. духовна співприсутність) – у православній церкві орган церковного управління при єпархіальному архієреї. Веде всі справи єпархії, здійснює суд над духовенством, а в справах про шлюб, розлучення та богохульство – й над мирянами. Заснована в Росії у 1744 році. У католицькій церкві – нарада кардиналів.

Кюре (лат. – піклування) – католицький парафіяльний священик у Франції, Бельгії та деяких інших країнах Західної Європи.

Легат – спеціальний тимчасовий представник Папи.

Новіціат – у католицькій і греко-католицькій церкві школа чернечого послуху.

Нунцій – постійний папський представник при королівському дворі, уряді. Здійснює нагляд за діяльністю церкви в країні перебування.

Орден чернечий у католицтві об'єднання ченців, монастирів на основі прихильності особливим статутам, певним принципам чернечого життя і з метою захисту, утвердження католицької віри.

Офіцал – священик, що виконує функції церковно-судової влади.

Парафія – термін, яким позначають первинну територіально-адміністративну одиницю церкви в християнстві (православну, католицьку).

Ознаками парафії є наявність храму, штату служителів культу (притч), а також громади віруючих (мирян). Центр парафії – парафіяльна церква. Територіально парафія відзначається віруючими в межах одного або кількох населених пунктів. Очолює парафію церковна Рада, яку обирають віруючі на зборах релігійної громади. Парафія є фінансово незалежна. Утримання притчу здійснюється коштом мирян.

Парах – у католицькій церкві священнослужитель.

Піари – духовна община, що виникла з середини XVIII ст. – поставила за мету безкоштовно навчати і виховувати юнацтво в дусі строгого католицизму. Конкуренти єзуїтів. Школи цього католицького ордену були бідніші і менш чисельні за єзуїтські, однак навчання в них було поставлено добре. Реформу освіти піарів здійснив у 1740 році Станіслав Конарський, який відкрив конвікти – елітарні навчальні заклади закритого типу. На Поділлі найвищу репутацію здобув конвікт уманських Василіян.

Плебанія (у православній церкві – парафія, “парохія”) – найдрібніша католицька церковно-адміністративна округа, на яку поширюється духовна влада священника-плебана.

Прелат – вищий сан у католицькій церкві. Надається канонікам, наділеним правом духовного суду.

Пріор – (ігумен) настоятель чоловічого монастиря.

Притч, Причет – священно- та церковнослужителі одного храму (парафії). До складу притчу входять: настоятель, священник, диякон, пономар, псаломщик, читець тощо.

Причетник – священник, настоятель притчу (парафії).

Протоірей – (гр. – перший, священний) – старший священник у православ’ї, настоятель храму (соборної церкви). Інша назва – протопресвітер, протопіп. Як правило, займають посади благочинних. Звання протоіерея часто надається як відзнака за особисті заслуги перед церквою.

Пустинь – монастир чи окрема келія, розташовані у безлюдних, віддалених місцях. Від слова “пустинь” походить назва ченців – пустельники,

пустельництво.

Симонія – продаж і купівля церковних посад.

Суперіор – настоятель монастиря у католиків і греко- католиків.

Суфраган – у католицькій церкві самостійний єпископ єпархії у засязі митрополії. До 1865 року існувала лише в Київській єпархії, а з 1866 – у Подільській,

Треби – церковні таїнства (богослужіння, хрещення, миропомазання, вінчання, похорони, сповідь, поминальні молебні тощо).

Тринітарії – члени чернечого ордену “Пресвятої Трійці” виник наприкінці XII ст. З 1609 року – “злидарюючий орден”. Тринітарії відмовились від будь-яких форм власності. Статут ордену, окрім відомих чернечих обітниць, включає заборони на вживання м’яса і їзди на конях. У Кам’янці-Подільському з’явився наприкінці XVII ст.

Франкізм – єврейський антиталмудичний месіансько-сектантський рух (крім хасидського), що виник в 50-х рр. XVIII ст. на Поділлі і був спрямований на підрив юдаїзму і покатоличення євреїв. Засновником цього сектантського руху в юдаїзмі був подільський єврей Яків Лейбович Франк (1720-1791) з Тернопільщини. Послідовник містичної секти лжемесії Саббатея Цві і його палкий пропагандист. Свої проповіді Франк протиставляв талмудистським і раббінським приписам і догматам.

Францисканці – члени католицького чернечого ордену, заснованого Франциском Ассизьким в Італії в 1207-1209 рр. Місіонерський орден, брав участь в інквізиції. В 1212 році був створений жіночий орден францисканців “кларисинки” (від засновниці Клари). У 1990 році в світі налічувалось 509 тис. францисканців. На Поділлі з’явилися одними з перших.

ЛІТЕРАТУРА

1. Абашина Н. С., Козак Д. Н., Синиця Є. В., Терпиловський Р. В. Давні слов'яни. Археологія та історія: навчальний посібник. Київ: Стародавній Світ, 2012. 366 с.
2. Абдуллаєва М. А. Духовно-релігійне життя греків Криму наприкінці XVIII – на початку XX ст. Київ: Інститут історії України НАН України, 2001. 132 с.
3. Андрусишин Б. І. Церква в Українській Державі 1917-1920 рр. (доба Директорії УНР). Київ: Либідь, 1997. 176 с.
4. Апостольська Нунціатура в Україні. URL: <https://nunciaturekyiv.org>
5. Арістова А. В. Релігійні конфлікти в сучасному світі: природа, вияви, шляхи врегулювання. Київ: НТУ, 2007. 336 с.
6. Бабенко Л. Л. Радянські органи державної безпеки в системі взаємовідносин держави і православної церкви в Україні (1918 – середина 1950-х рр.). Полтава: АСМІ, 2014. 553 с.
7. Бабій М. Міжконфесійні конфлікти у контексті міжконфесійних ідентичностей. Релігія і нація в суспільному житті України і світу / За ред. Л. Филипович. Київ, 2006. С. 207-218.
8. Байдич В. Г. Римо-католицька церква в умовах радянської релігійної політики: український досвід (середина 1940-х – перша половина 1960-х років): дис. канд. іст. наук: спец. 07.00.01 «Історія України». Кам'янець-Подільський, 2012. 219 с.
9. Балух В. Міжконфесійні конфлікти: причини, типологія і шляхи подолання. Релігія та Соціум. Чернівці, 2016. № 3-4. С. 122-130.
10. Баран В. Д. Давні слов'яни. Київ: Альтернативи, 1998. 336 с. (Україна крізь віки; т. 3).
11. Баран В. К., Даниленко В. М. Україна в умовах системної кризи (1946-1980-і рр.). Київ: Альтернативи, 1999. 304 с. (Україна крізь віки; т. 13).
12. Берестейська унія. 350. Регенсбург, 1946. 12 с.

13. Беркгоф К. Чи було релігійне відродження в Україні під час нацистської окупації? Український історичний журнал. 2005. Вип. 3. С. 16-36.
14. Бондаренко В., Єленський В. Церква й українське суспільство: на новому етапі. Людина і світ. 1992. № 3. С. 19-23.
15. Бондаренко В. Релігійне життя в сучасній Україні: стан, тенденції та проблеми розвитку. Людина і світ. 2003. № 12. С. 36-39.
16. Бондарчук П. М. Релігійні течії в радянській Україні (середина 1940-х – середина 1980-х років). Історико-релігієзнавче дослідження. Київ: Інститут історії України НАН України, 2019. 268 с.
17. Бондарчук П. М. Релігійність населення України у 40-80-х роках ХХ ст.: соціокультурні впливи, особливості, тенденції змін. Київ: Інститут історії України НАН України, 2009. 381 с.
18. Бондарчук П. М., Даниленко В. М., Крупина В. О., Кубальський О. Н. Релігійна політика в Україні у 1960-х – 1980-х роках і сучасна практика міжконфесійних відносин. Київ: Інститут історії України НАН України, 2010. 210 с.
19. Боцюрків Б. Українська Греко-Католицька Церква і Радянська держава (1939-1950) / Переклад з англ. Н. Кочан. Львів: Видавництво УКУ, 2005. 268 с.
20. Брайчевський М. Ю. Утвердження християнства на Русі. Київ: Наукова думка, 1988. 259 с.
21. Брильов Д. В. Ісламський фактор в державно-конфесійній політиці України: внутрішньо- та зовнішньополітичний аспекти. Державно-конфесійні відносини в Україні: сучасний стан та тенденції розвитку. Київ: Видавництво НПУ імені М. П. Драгоманова, 2012. С. 22-39.
22. Виговський Л. Церква як чинник формування і утвердження громадянського суспільства в Україні. Релігійна свобода: Міжконфесійний діалог як складова становлення громадянського суспільства. Науковий щорічник. 2007. № 12. С. 23-27.
23. Владиченко Л. Д. Сучасний стан та динаміка розвитку релігійної

мережі в Україні. Філософський альманах. 2012. № 8. С. 214-225.

24. Вишенський І. Вибрані твори. Київ: Дніпро, 1972. 129 с.

25. Войналович В. А. Партійно-державна політика щодо релігії та релігійних інституцій в Україні 1940-1960-х років: політологічний дискурс. Київ: Світогляд, 2005. 741 с.

26. Войналович В. А., Кочан Н. І. Релігійний чинник етнополітичних процесів у Галичині: повоєнна радянська доба і сучасність. Київ: Інститут політичних і етнонаціональних досліджень ім. І. Ф. Кураса НАН України, 2018. 408 с.

27. Войналович В., Єленський В., Кирюшко М., Кочан Н., Рубльова Н. Релігійний чинник у процесах націє- та державотворення: досвід сучасної України. Київ: Інститут політичних і етнонаціональних досліджень ім. І. Ф. Кураса НАН України, 2012. 272 с.

28. Войтович В. М. Українська міфологія. Київ: Либідь, 2002. 664 с.

29. Ворон О. П., Ворон О. П. Становлення та функціонування Римокатолицької церкви в незалежній Україні (1991-2016 роки). Київ: Центр учбової літератури, 2018. 200 с.

30. Воронин О. Історичний шлях УАПЦ. Кенсінгтон: Воскресіння, 1992. 136 с.

31. Всеукраїнська Рада Церков і релігійних організацій. URL: <http://www.vrciro.org.ua/ua/>

32. Всеукраїнський Союз церков євангельських християн-баптистів. URL: <https://www.baptyst.com/#>

33. Ганулич П. Міжконфесійний діалог – основа духовної консолідації українського суспільства. Релігійна свобода: Міжконфесійний діалог як складова становлення громадянського суспільства. Науковий щорічник. 2007. № 12. С. 17-19.

34. Гаюк І. Ілюстрована енциклопедія вірменської культури в Україні. Т. 1. Львів: Афіша, 2012. 980 с.

35. Голик Р. Й. Віра як зброя: війна та релігія в культурній пам'яті ХХ –

початку ХХІ ст. Науковий щорічник «Історія релігій в Україні». Львів, 2022. Вип. 32. С. 51-63.

36. Голобуцький П. В. Запровадження християнства на Русі – правда і вигадки. 2-ге вид., перероб. та доп. Київ: Політвидав України, 1987. 95 с.

37. Головащенко С. І. Історія християнства: курс лекцій: навчальний посібник. Київ: Либідь, 1999. 352 с.

38. Голуб А. П. Світоглядні парадигми Київської Русі: феномен двовір'я: дис. канд.. філософ. наук: спец. 09.00.03 «Соціальна філософія та філософія історії». Київ, 1994. 130 с.

39. Горбаченко Т. Г. Вплив християнства на становлення писемної культури Русі-України: релігієзнавчо-філософський аспект. Київ: Академія, 2001. 272 с.

40. Гордієнко Д., Клос В., Мицик Ю., Преловська І. Історія Української Православної Церкви. Харків: Фоліо, 2019. 244 с.

41. Горкуша О. Міжконфесійний діалог в сучасній Україні: спонуки, умови, мета, суб'єкти, рівні порозуміння. Українське релігієзнавство. 2017. № 83. С. 45-60.

42. Горкуша О., Филипович Л. Геополітичний українсько-російський конфлікт: реакція українських церков. Українське релігієзнавство. 2016. № 79. С. 6-17.

43. Гринько В. В. Велике Біле Братство як неорелігійний феномен. Київ, 1998. 87 с.

44. Гриценко О. Президенти і пам'ять. Політика пам'яті президентів України (1994-2014): підґрунтя, послання, реалізація, результати. Київ: К.І.С., 2017. 1136 с.

45. Грушевський М. С. З історії релігійної думки на Україні. Київ: Освіта, 1992. 191 с.

46. Діанова Н. М. Історія релігії та церкви в Україні. Навчальний посібник до спеціального курсу для студентів історичного факультету. Ч. 1: IX-XIX ст. Одеса: Астропринт, 2006. 104 с.

47. Державно-конфесійні відносини в Україні: сучасний стан та тенденції розвитку / За ред. В. Д. Бондаренка, І. М. Мищака. Київ: Видавництво НПУ ім. М. П. Драгоманова, 2012. 518 с.
48. Довбищенко М. Волинська шляхта у релігійних рухах (кінець XVI – перша половина XVII ст.). Київ: ПП Сергійчук М. І., 2008. 882 с.
49. Дорошенко Д. Короткий нарис історії Християнської Церкви. Вінніпег, 1949. 102 с.
50. Дудар Н. П., Филипович Л. О. Новітні релігійні течії: український контекст (огляд, документи, переклади). Київ: Наукова думка, 2000. 132 с.
51. Дулуман Є. К. Релігія як соціально-історичний феномен. Київ: Наукова думка, 1974. 264 с.
52. Духовне управління мусульман України «УММА». URL: <https://umma.in.ua/ua>
53. Духовний фронт України. URL: <https://df.news/>
54. Дюркгайм Е. Первісні форми релігійного життя: тотемна система в Австралії / Пер. з фр. Г. Філіпчук, З. Борисюк. Київ: Юніверс, 2002. 424 с.
55. Екуменізм і проблеми міжконфесійних відносин в Україні / За заг. ред. А. Колодного, П. Яроцького, О. Сагана. Київ: Гносис, 2001. 278 с.
56. Євдокимова Т. В. З історії взаємовідносин держави і церкви, політики і релігії в Україні. Сторінки історії. Збірник наукових праць НТУУ «КПІ». 1999. Вип. 13. С. 65-78.
57. Єленський В. Діалог між християнами: труднощі й перспективи. Знаки часу. До проблеми порозуміння між церквами. Київ: Сфера, 1999. С. 462-479.
58. Єленський В. Є. Релігія після комунізму. Релігійно-соціальні зміни в процесі трансформації центрально- і східноєвропейських суспільств: фокус на Україні. Київ: НПУ ім. М. П. Драгоманова, 2002. 420 с.
59. Жуковський А. Петро Могила й питання єдності церков. Париж, 1969. 283 с.
60. З архівів ВУЧК-ГПУ-НКВД-КГБ. 2003. № 2 (Спеціальний випуск:

влада і костел в радянській Україні, 1919-1937 рр.: Римо-католицька церква під репресивним тиском тоталітаризму). 507 с.

61. Закон України «Про свободу совісті та релігійні організації». Верховна Рада України. Законодавство України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/987-12#Text>

62. Зайцев О., Беген О., Стефанів В. Націоналізм і релігія. Греко-Католицька Церква та український націоналістичний рух у Галичині (1920–1930-ті роки). Львів: Видавництво УКУ, 2011. 384 с.

63. Заснування Софійського собору в Києві: проблеми нових датувань. Матеріали Круглого столу. Київ, 2010. 120 с.

64. Здіорук С. Міжконфесійний діалог як інструмент реалізації права на свободу совісті. Релігійна свобода: Міжконфесійний діалог як складова становлення громадянського суспільства. Науковий щорічник. 2007. № 12. С. 13-17.

65. Здіорук С. І. Суспільно-релігійні відносини: виклики XXI століття. Київ: Знання України, 2005. 552 с.

66. Інститут релігійної свободи. URL: <https://irs.in.ua>

67. Інститут філософії імені Г. С. Сковороди НАН України. URL: <https://www.filosof.com.ua>

68. Ісаєвич Я. Д. Братства та їх роль в розвитку української культури XVI-XVIII. Київ: Наукова думка, 1966. 248 с.

69. Історія України в особах. Литовсько-польська доба. Київ: Україна, 1997. 272 с.

70. Історія православної церкви в Україні: збірка наукових праць. Київ: Четверта хвиля, 1997. 292 с.

71. Історія релігії в Україні: навчальний посібник / За ред. А. М. Колодного, П. Л. Яроцького. Київ: Знання, КОО, 1999. 735 с.

72. Історія релігії в Україні: у 10 т. Т. 1. Дохристиянські вірування. Прийняття християнства / За ред. Б. Лобовика. Київ, 1996. 383 с.

73. Історія релігії в Україні: у 10 т. Т. 2. Українське православ'я / За ред.

П. Яроцького. Київ, 1997. 373 с.

74. Історія релігії в Україні: у 10 т. Т. 3. Православ'я в Україні / За ред. А. Колодного, В. Климова. Київ, 1999. 559 с.

75. Історія релігії в Україні: у 10 т. Т. 4. Католицизм / За ред. П. Яроцького. Київ, 2001. 598 с.

76. Історія релігії в Україні: у 10 т. Т. 5. Протестантизм в Україні / За ред. П. Яроцького. Київ, 2002. 424 с.

77. Історія релігії в Україні: у 10 т. Т. 6. Пізній протестантизм в Україні / За ред. А. Колодного. Київ, Дрогобич, 2008. 632 с.

78. Історія релігії в Україні: у 10 т. Т. 7. Релігійні меншини України / За ред. А. Колодного. Київ, 2011. 600 с.

79. Історія релігії в Україні: у 10 т. Т. 8. Нові релігії України / За ред. А. Колодного. Київ, 2010. 828 с.

80. Історія релігії в Україні: у 10 т. Т. 9. Релігія і Церква в історії української діаспори / За ред. А. Колодного. Київ, 2012. 906 с.

81. Історія релігії в Україні: у 10 т. Т. 10. Релігія і Церква років незалежності України / За ред. А. Колодного. Дрогобич, 2003. 616 с.

82. Калашніков В. Г. Словник термінів релігієзнавства. Житомир, 2007. 300 с.

83. Калашніков В. Г., Кашпіровський А. М. Релігієзнавство. Курс лекцій. Житомир, 2003. 256 с.

84. Капеланство.info. URL: <https://kapelanstvo.info/>

85. Карітас України. URL: <https://caritas.ua/>

86. Карпов П. Поширення протестантизму в Україні: основні етапи становлення. Релігія та Соціум. 2017. № 2. С. 141-147.

87. Киридон А. М. Держава – церква – суспільство: інверсна трансформація в Україні. Рівне: РІС КСУ, 2011. 216 с.

88. Киридон А. Державно-церковні відносини в радянській Україні 1920-1930-х років: соціальний вимір. Проблеми історії України: факти, судження, пошуки. 2004. Вип. 12. С. 234-256.

89. Киридон А. М. Релігійно-церковне життя в період Гетьманату: проблемне поле взаємодії. Національна та історична пам'ять. 2013. Вип. 7. С. 252-259.

90. Киричук О. С. Дослідження історії християнської Церкви в Х-XVII ст. на сторінках Наукового щорічника «Історія релігій в Україні» (2010-2020). Науковий щорічник «Історія релігій в Україні». Львів, 2021. Вип. 31. С. 42-58.

91. Кислашко О. П., Кислашко Я. О. Православні свята та народні звичаї. Київ: Грамота, 2003. 152 с.

92. Кислюк К. В., Кучер О. М. Релігієзнавство. 3-тє вид., перероб. і доп. Київ: Кондор, 2004. 646 с.

93. Кісь Н. Д. До питання про «спадщину київського християнства Володимирового хрещення». Греко-католики та ідея об'єднання українських церков. Науковий щорічник «Історія релігій в Україні». Львів, 2020. Вип. 30. С. 151-157.

94. Климончук О. Любомир Гузар. Харків: Фоліо, 2019. 128 с.

95. Кобетяк А., Соколовський О. Боротьба світових релігійних центрів за політичний вплив на міжнародній арені. Вісник Львівського університету. Серія філософсько-політологічні студії. 2022. Вип. 43. С. 275-281

96. Козюба В. К. Церква Богородиці Десятинна в Києві (короткий історичний нарис). Український історичний журнал. 2014. № 3. С. 116-127.

97. Кондратьєва І. В. Вірменська Апостольська Церква у конфесіональному полі Руської Православної Церкви. Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Серія: Філософія. Політологія. 2010. Вип. 100. С. 15-19.

98. Колодний А. М. Іслам в контексті політичних реалій Криму. Українське релігієзнавство. 2006. № 37. С. 136-162.

99. Колодний А. М. Основи релігієзнавства. Курс лекцій. Київ: Коло, 2006. 168 с.

100. Колодний А. М. Феномен релігії: природа, структура, функціональність, тенденції. Київ: Світ знань, 1999. 52 с.

101. Колодний А. Релігійне життя України в особах його діячів і дослідників. Київ: Інтерсервіс, 2017. 739 с.
102. Колодний А. Україна в її релігійних виявах. Львів: СПОЛОМ, 2005. 336 с.
103. Конституція України. Суми: ФОП Соколик Б. В., 2009. 52 с.
104. Косик В. Про шляхи розвитку церкви в Україні й Росії (XI-XVI ст.). Український історичний журнал. 1993. № 3. С. 76-85.
105. Котляр М. Ф. Введення християнства в Київській Русі та його наслідки. Київ, 1985. 48 с.
106. Котляр М. Ф. Галицько-Волинська Русь. Київ: Альтернативи, 1998. 336 с. (Україна крізь віки; т. 5).
107. Котовська О. Феномен двовір'я в українській філософській традиції. Вісник національного університету «Львівська політехніка». Філософські науки. Львів, 2006. № 550. С.101-107.
108. Крижанівський О. П., Плохій С. М. Історія церкви та релігійної думки в Україні: навчальний посібник. Кн. 3: кінець XVI – середина XIX століття. Київ: Либідь, 1994. 336 с.
109. Кримські татари: історія і сучасність. Матеріали Міжнародної наукової конференції (Київ, 13-14 травня 1994 р.). Київ, 1995. 234 с.
110. Крип'якевич І. Історичні проходи по Львові. Львів: Каменярь, 1991. 167 с.
111. Лапін П. В. Огляд діяльності Церков та релігійних організацій щодо протидії ВІЛ/СНІДу в Україні. Участь Церков та релігійних організацій у боротьбі з поширенням епідемії ВІЛ/СНІДу та роботі з людьми, що живуть з ВІЛ/СНІДом: міжконфесійний збірник. Київ, 2008. С. 14-23.
112. Латигіна Н. А. Іслам: шлях крізь століття. Київ: Київський національний торговельно-економічний університет, 2016. 360 с.
113. Лебединцев Ф. Архімандрит Мельхіседек Значко-Яворський. Черкаси: Вид. Ю. Чабаненко, 2012. 58 с.
114. Липинський В. Релігія і Церква в історії України (Передрук статей з

«Америки»). Філадельфія, 1925. 111 с.

115. Липківський В. Відродження Церкви в Україні 1917-1930. Торонто: Добра книжка, 1959. 335 с.

116. Лотоцький А. Хрест над Дніпром. Історичні оповідання про прийняття віри Христової на Україні. Київ: Центр учбової літератури, 2022. 64 с.

117. Лубський В. І., Горбаченко Т. Г., Лубська М. В., Яковенко А. І. Релігієзнавство. Підручник. Київ: Центр учбової літератури, 2010. 448 с.

118. Львівське крайове ставропігійне братство святого апостола Андрія Первозваного. URL: <https://stavropigia.lviv.ua>

119. Любчук В. Міжконфесійна співпраця християнських церков в умовах становлення громадянського суспільства. Релігійна свобода: Міжконфесійний діалог як складова становлення громадянського суспільства. Науковий щорічник. 2007. № 12. С. 59-61.

120. Любашенко В. І. Історія протестантизму в Україні. Курс лекцій. 2-ге вид. Київ: Поліс, 1995. 350 с.

121. Майдан і Церква. Хроніка подій та експертна оцінка / Ред. і упор. Л. О. Филипович, О. В. Горкуша. Київ: Самміт-Книга, 2014. 656 с.

122. Марчук В. Церковно-релігійне життя в Західноукраїнській Народній Республіці (1918-1919 рр.). Історіографічні дослідження в Україні. 2003. Вип. 13. С. 215-220.

123. Митрополит Іларіон. Приєднання церкви української до московської в 1686 році. 5-те вид., доп. Вінніпег, 1948. 70 с.

124. Митрополит Іларіон. Українська Церква. Нариси з історії Української Православної Церкви. 2-ге вид. Вінніпег, 1982. 367 с.

125. Міністерство культури та інформаційної політики України. URL: <https://mkip.gov.ua/>

126. Морозовський Р. Ю. Тотемі давніх українців. Буття українців: матеріали науково-практичної конференції-презентації. Київ: Сталь, 2005. С. 115-117.

127. Мулик-Луцик Ю. Нарис історії Української Православної Церкви. Ч. 1. Вінніпег, 1979. 181 с.
128. Мулик-Луцик Ю. Нарис історії Української Православної Церкви. Ч. 2. Вінніпег, 1979. 185 с.
129. Мякінченко І. О. Державно-конфесійні відносини в період незалежності України. Наукові праці історичного факультету Запорізького національного університету. Запоріжжя, 2018. Вип. 51. С. 81-86.
130. Мякінченко І. Міжконфесійні об'єднання в Україні наприкінці ХХ – на початку ХХІ ст. Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського. Серія: Історія. Вінниця, 2019. Вип. 28. С. 40-45.
131. Назарко І. Святий Володимир Великий, володар і христитель Руси. Оттава, 1951. 294 с.
132. Нариси з історії та культури євреїв України / Упоряд. та ред. Л. Фінберг, В. Любченко. 3-тє вид. Київ: Дух і літера, 2009. 437 с.
133. Національний заповідник «Софія Київська». URL: <https://st-sophia.org.ua/uk/golovna/>
134. Національний інститут стратегічних досліджень. URL: <https://niss.gov.ua/>
135. Національний музей історії України. URL: <https://nmiu.org/>
136. Нетеса С. В. До питання про діяльність мусульманських національно-культурних товариств на території незалежної України. Східний світ. 2005. № 2. С. 50-58.
137. Нічик В. М. Петро Могила в духовній історії України. Київ: Український центр духовної культури, 1997. 328 с.
138. Новак О. Ф. Християнство в Україні: нариси. Рівне: Ліста, 2003. 503 с.
139. Оглоблин О. Гетьман Іван Мазепа та його доба. Нью-Йорк, 1960. 408 с.
140. Онищук С. Формування партнерської моделі державно-церковних

відносин в Україні: теоретичні та практичні засади. Ефективність державного управління. Збірник наукових праць. 2015. Вип. 42. С. 61-67.

141. Орлова М. Л., Редіна С. С., Ярмоменко С. Г. Ресурси етнічного туризму України, пов'язані з вірменським народом. Культура народів Причорномор'я. 2014. № 267. С. 98-104.

142. Основні документи Берестейської унії: наукові зошити. Львів: Свічадо, 1996. 89 с.

143. Особливості релігійного і церковно-релігійного самовизначення українських громадян: тенденції 2010-2018 рр. (інформаційні матеріали). Київ, 2018. 78 с.

144. Палінчак М. М., Лешанич М. М. Мережа релігійних організацій в Україні: стан та перспективи розвитку. Актуальні проблеми політики. 2015. Вип. 55. С. 205-214.

145. Панченко П. П. Релігійні конфесії в Україні (40-і – початок 90-х рр.). Київ: Інститут історії України АН України, 1993. 49 с.

146. Пашук А. Філософський світогляд Івана Франка. Львів: Видавничий центр ЛНУ імені Івана Франка, 2007. 432 с.

147. Підкова І., Шуст Р. Довідник з історії України. Київ: Генеза, 1993. 230 с.

148. Пірен М. І. Соціологія релігії. Підручник. Київ: Видавничий дім «Персонал», 2008. 344 с.

149. Плохій С. М. Наливайкова віра. Козацтво та релігія в ранньомодерній Україні. Київ: Критика, 2006. 495 с.

150. Полонська-Василенко Н. Київ часів Володимира та Ярослава. Прага: Видавництво Юрія Тищенка, 1944. 65 с.

151. Православна Церква України. URL: <https://www.pomisna.info/uk/>

152. Релігієзнавчий словник / Ред. А. Колодний, Б. Лобовик. Київ: Четверта хвиля, 1996. 392 с.

153. Релігієзнавство: предмет, структура, методологія / За ред. А. Колодного, Б. Лобовика. Київ, 1996. 240 с.

154. Релігійні ідентичності в їх сутності і конфесійних виявах: український контекст / За ред. А. Колодного, Л. Филипович, А. Арістової. Київ: УАР, 2021. 348 с.

155. Релігійно-інформаційна служба України. URL: <https://risu.org.ua>

156. Релігія в житті українського народу. Збірник матеріалів Наукової Конференції у Рокка ді Папа. Спільне видання НТШ, УБНТ, УВАН, УВУ на пошану Блаженнішого Верховного Архієпископа Кардинала Йосифа Сліпого, Почесного та Дійсного Члена НТШ у 75-ліття народин та 50-ліття священства. Мюнхен – Рим – Париж, 1966. 222 с. (Записки Наукового Товариства ім. Шевченка. Т. 181).

157. Релігія в Україні. URL: <https://www.religion.in.ua/>

158. Релігія – Світ – Україна: у 3 кн. Кн. 1. Релігія у світі культурно-цивілізаційного діалогу / За ред. А. Колодного, Л. Филипович. Київ: Українська асоціація релігієзнавців, 2010. 339 с.

159. Релігія – Світ – Україна: у 3 кн. Кн. 2. Міжконфесійні відносини поліконфесійної України / За ред. А. Колодного, Л. Филипович. Київ: Українська асоціація релігієзнавців, 2011. 371 с.

160. Релігія – Світ – Україна: у 3 кн. Кн. 3. Релігійні процеси в перспективі їх виявів / За ред. А. Колодного, Л. Филипович. Київ: Українська асоціація релігієзнавців, 2012. 550 с.

161. Ричка В. М. Церква Київської Русі (соціальний та етнокультурний аспект). Київ, 1997. 207 с.

162. Річинський А. В. Проблеми української релігійної свідомості / Упоряд. А. Колодний, О. Саган. 3-тє вид. Тернопіль: Укрмедкнига, 2002. 448 с.

163. Рубльов О. С., Реєнт О. П. Українські визвольні змагання 1917-1921 рр. Київ: Альтернативи, 1999. 320 с. (Україна крізь віки; т. 10).

164. Русина О. В. Україна під татарами і Литвою. Київ: Альтернативи, 1998. 320 с. (Україна крізь віки; т. 6).

165. Саган О. Державно-церковні відносини в Україні на сучасному етапі:

об'єктивна необхідність змін моделей. Релігійна свобода: Релігійне життя України і світу за умов свободи релігії і віросповідань. Науковий щорічник. 2017. № 20. С. 39-44.

166. Сапеляк А. Митрополит Андрей Шептицький. Дар Бога Україні. Львів: Інститут народознавства НАН України, 2016. 96 с.

167. Сас П. Петро Конашевич-Сагайдачний: Чесний лицар. Київ: Парламентське видавництво, 2020. 560 с.

168. Свідки Єгови. URL: <https://www.jw.org/uk/>

169. Свобода віросповідання під прицілом: російський терор на окупованих територіях Східної України. Аналітична доповідь про ситуацію зі свободою віросповідання на окремих територіях Донецької та Луганської областей Східної України, тимчасово окупованих Російською Федерацією. Київ, 2018. 21 с.

170. Семергей Н. В. Релігійно-церковний вимір українського національно-культурного відродження 1917-1921 років: концептуалізація наративу сучасної історіографії. Грані. 2018. Т. 21, № 7. С. 63-69.

171. Сергійчук В. Українські державники: Андрей Шептицький. Вишгород: ПП Сергійчук М. І., 2015. 440 с.

172. Скочиляс І. Галицька (Львівська) єпархія XII–XVIII століть: організаційна структура та правовий статус. Львів: Вид-во УКУ, 2010. 832 с.

173. Сліпий Й. Спомини / Ред. І. Дацько, М. Горяча. Львів – Рим: Видавництво УКУ, 2014. 608 с.

174. Смолій В. А., Степанков В. С. Українська національна революція (1648-1676 рр.). Київ: Альтернативи, 1999. 352 с. (Україна крізь віки; т. 7)

175. Соколовський О. Л. Міжконфесійні інтенції в сучасному релігійному поступі України. Вісник Житомирського державного університету імені Івана Франка. Серія: філософські науки. Житомир, 2022. Вип. 2. С. 27-36.

176. Стельникович С. В. Житомирсько-Вінницький регіон в умовах нацистської окупації (1941-1944 рр.). Житомир, 2015. 592 с.

177. Стратонова Н. Двовір'я як феномен релігійної ідентичності

Київської Русі. Наукові записки. Серія «Культурологія». 2011. Вип. 7. С. 294-302.

178. Теодорович І. Благодатність єпархії У.А.П.Ц. (Української Автокефальної Православної Церкви). Регенсбург, 1947. 143 с.

179. Тимошенко Л. В. Берестейська унія 1596 р. Навчальний посібник. Дрогобич: Коло, 2004. 197 с.

180. Тимошик М. С. Іван Огієнко: «Як ти українець...». Київ: Парламентське видавництво, 2019. 528 с. (Серія «Політичні портрети»).

181. Толочко О. П., Толочко П. П. Київська Русь. Київ: Альтернативи, 1998. 352 с. (Україна крізь віки; т. 4).

182. Україна в Другій світовій війні: погляд з ХХІ ст.: історичні нариси. Кн. 2 / Редкол. В. А. Смолій (голова), Г. В. Боряк, Ю. А. Левенець та ін. Київ: Наукова думка, 2011. 943 с.

183. Україна. Закони. Закон України «Про свободу совісті та релігійні організації». Київ: Парламентське видавництво, 1998. 23 с.

184. Україна релігійна. Колективна монографія. Кн. 1: Стан релігійного життя України. Київ, 2008. 436 с.

185. Україна релігійна. Колективна монографія. Кн. 2: Прогнози релігійних процесів України. Київ, 2008. 341 с.

186. Українська Греко-Католицька Церква. URL: <https://ugcc.ua/>

187. Українська Православна Церква [Московський патріархат]. URL: <http://orthodox.org.ua>

188. Український центр економічних та політичних досліджень ім. О. Разумкова. URL: <https://razumkov.org.ua/>

189. Українці: народні вірування, повір'я, демонологія. Київ: Либідь, 1991. 640 с.

190. Ульяновський В. І. Історія церкви та релігійної думки в Україні: навчальний посібник. Кн. 1: середина XV – кінець XVI століття. Київ: Либідь, 1994. 256 с.

191. Ульяновський В. Князь Василь-Костянтин Острозький: історичний

портрет у галереї предків та нащадків. Київ: Видавничий дім «Простір», 2012. 1370 с.

192. Федорів Ю. Історія церкви в Україні. Торонто, 1967. 364 с.

193. Феномен Петра Могили: біографія, діяльність, позиція / Відп. ред. В. Климов. Київ: Дніпро, 1996. 267 с.

194. Филипович Л. О., Владиченко Л. Д. Місце і роль України в геополітичному переформатуванні світу: релігієзнавчі аспекти. Мультиверсум. Філософський альманах. 2022. Вип. 2, Т. 1. С. 169-185.

195. Церква, суспільство, держава у протистоянні викликам і загрозам сьогодення (інформаційні матеріали). Київ, 2017. 48 с.

196. Чос В. Г. Історія Християнства в Україні. Сміла: Блискавиця, 2007. 101 с.

197. Шевченко В. В. Православно-католицька полеміка та проблеми унії в житті Руси-України доберестейського періоду. Київ: Преса України, 2002. 416 с.

198. Шевченко О. М. Про підпорядкування Київської митрополії Московському патріархату наприкінці XVII ст. Український історичний журнал. 1994. № 1. С. 54-61.

199. Шептицький А. Пастирські послання. Т. 1. Львів: Вид-во «Апріорі», 2015. 1014 с.

200. Шеретюк Р., Стоколос Н. Трансформації релігійно-церковного життя в Галицько-Волинській Русі другої половини XIII – першої половини XV ст.: геополітичний контекст. Рівне: Волинські обереги, 2009. 272 с.

201. Шуба О. В. Релігія в етнонаціональному розвитку України: політологічний аналіз. Київ: Криниця, 1999. 323 с.

202. Щоткіна К. Хроніки Томосу. Харків: Віват, 2019. 304 с.

203. Юрисдикційний статус Київської православної митрополії у 1686 році: богослів'я, канонічне право та культурно-історичний контекст. Збірник доповідей наукової конференції. Київ, 2019. 127 с.

204. Яковенко Н. Паралельний світ. Дослідження з історії уявлень та ідей

в Україні XVI-XVII ст. Київ: Критика, 2002. 416 с.

205. Якубович М. Іслам в Україні: історія і сучасність. Вінниця: ТОВ «Нілан-ЛТД», 2016. 264.

206. Ятченко В. Ф. Український шаманізм. Київ: Міленіум, 2011. 216 с.

207. Kozelsky Mara. Religion and the crisis in Ukraine. International Journal for the Study of the Christian Church. 2014. Vol. 14, Is. 3. P. 219-241.

208. Krawchuk Andrii, Bremer Thomson. Churches in the Ukrainian Crisis. Springer International Publishing AG, 2016. 225 p.

209. Plokyh Serhii, Sysyn Frank E. Religion and Nation in Modern Ukraine. Canadian Institute of Ukrainian Studies, 2003. 232 p.

210. The Ecumenical Patriarchate. URL: <https://www.patriarchate.org>

211. The Holy See. URL: <http://w2.vatican.va/content/vatican/en.html>

212. The World Council of Churches. URL: <https://www.oikoumene.org/en>

213. Wawrzonek Michal. Religion and Politics in Ukraine. The Orthodox and Greek Catholic Churches as Elements of Ukraine's Political System. Cambridge Scholars Publishing, 2014. 235 p.

Наукове видання

Попович Микола Дмитрович

Християнство в Україні. Хронологія подій
Монографія

Здано в набір 26.08.2025. Підписано до друку 26.11.2025.

Формат 60х84/8. Гарнітура Таймс.

Ум. друк. арк. 42,78 .

Електронне видання. Зам. 643.

Видавець ПП Зволейко Д.Г.

вул. Кн. Коріатовичів, 9; м. Кам'янець-Подільський,
Хмельницька обл., 32302; e-mail: abetka.svit@gmail.com

Свідоцтво про внесення до Державного реєстру
серія ДК № 2276 від 31.08.2005 р.